

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE MÜLTECİLER

Ece UYSAL

Danışman
Prof. Dr. Mustafa DAŞ

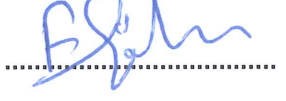
İZMİR - 2018

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Ece UYSAL
Öğrenci No : 2013800472
Tez Başlığı : Anadolu Selçuklu Devletinde Mülteciler

Savunma Tarihi : 24.12.2018
Danışmanı : Prof.Dr.Mustafa DAŞ

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç.Dr.Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi	
Prof.Dr.Yusuf AYÖNÜ	Ege Üniversitesi	

Ece UYSAL tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ARIKAN
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Anadolu Selçuklu Devletinde Mülteciler” adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05/11/2018

Ece UYSAL

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
Anadolu Selçuklu Devleti'nde Mülteciler

Ece UYSAL
Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Karşılaştırmalı Tarih Programı

Anadolu Selçuklu Devleti, kurulduğu dönemin koşulları ve hâkim olduğu coğrafya gereği çok sayıda göç olaylarına ev sahipliği yapmıştır. Bu göçleri yoğun bir şekilde başlatan, Anadolu'ya Büyük Selçuklu kontrolünde gelen Türk topluluklarıdır. Büyük Selçuklu kontrolünde başlayan bu göçler özellikle 1071 Malazgirt Savaşı ile artmıştır. Bunun sonucunda Anadolu Türkleşmeye başlamış ve Büyük Selçukluların amcazâdeleri tarafından Anadolu Selçuklu devleti kurulmuştur. İşte bu noktadan sonraki göçler genellikle iltica şeklinde gerçekleşmiştir. Özellikle, Moğol istilasından dolayı yurtlarını terk etmek zorunda kalan Türk toplulukları ve az sayıda İranlı ve Rus, Anadolu'ya gelerek Selçuklu hâkimiyetine sığınmıştır. Moğollar nedeniyle Anadolu Selçukluları'na sığınanlar arasında “*Horasan Erenleri*” diye bilinen fikir adamları ve âlimler de vardır. Bu âlimlerden münferid olarak, aileleriyle Selçuklular'a sığınanlar da olmuştur. Moğol baskısıyla alâkası olmayan, ilim yolculuğu sırasında Selçuklu himâyesinde Anadolu'da yaşayan İbn Arabî gibi âlimlerden de söz etmek gerekir.

Anadolu Selçuklular'nın bizzat muhatap olduğu bir unsur da Bizanslılardır; hatta en çok muhatap olduğu unsurdur. Bizans'a bağlı halktan bazı topluluklar, ekonomik nedenlerle Bizans topraklarını terk edip Selçuklu idaresi altında yaşamayı tercih etmiştir. Bu dönemde gerçekleşen sığınma/iltica hareketlerinin en ilginç örneklerine ise Bizans soylularıyla Selçuklu hanedan mensupları arasında rastlanır. Bu iki büyük yönetimde hâkimiyeti elde etmek için mevcut hükümdara isyan eden ancak başarısız olan kişiler, en yakın komşusuna sığınmıştır. Bizans'tan Selçuklu'ya sığınıp mülteci olan kişiler daha çok komutanlar, soylular ve hanedan mensuplarımdan oluşmaktadır.

Selçukluar'dan Bizans'a giderek mülteci olanlar ise hanedan mensuplarından ibarettir. Bu araştırma ile Anadolu Selçuklu döneminde meydana gelen göç ve iltica hareketleri, niteliklerine ve yapılaş şekillerine göre tasnif edilerek incelenmiştir. Bu incelemenin daha iyi bir şekilde ifade edilebilmesi içinse arka planda; Selçuklular döneminde Anadolu'nun siyasi, sosyal, ekonomik, etnik tablosuyla bu tabloyu etkileyen Moğol istilası, Haçlı Seferleri gibi olaylara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, İltica, Sığınma, Anadolu, Selçuklu, Bizans, Moğol İstilası.

ABSTRACT

**Master's Thesis
Refugees In Anatolian Seljuk State
Ece UYSAL**

**Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of History
Comparative History Program**

Anatolian Seljuk State hosted numerous migration as a require of conditions its term of establishment. Turk communities came to Anatolia by Great Seljuk State's control started these migrations intensely. These migrations started by Great Seljuk State's control increased especially after the 1071 Malazgirt Combat. As a result of this Anatolia became a Turk homeland and a Seljuk State established by Great Seljuks State's cousins. Generally, migrations after this point materialized as asylum. Especially, Turk communities and a little Iranian and Russian had to abandon their homelands cause of Monghol infestation, came to Anatolia and refuged governance of Seljuks. There was some philosopher and scientist called "*Horasan Erenleri*" among people refuged to Anatolia cause of Monghols. Some of this scientist individually; some with his family refuged Seljuks. It must be told that there was some scientist who not connected to Monghol infestation used to live with Seljuk auspices like İbn Arabî.

Byzantion is one of presences Anatolian Seljuks hook up; even the most one. Some communities connected to Byzantion abandoned Byzantion homeland and preferred governance of Seljuks cause of economic status. The most interesting refugee movements in this term are between Byzantion nobles and dynasty member of Seljuks. People revolted against the ruler and couldn't have a succes refuged their most close neihgbor. People became a refugee from Byzantion to Seljuks were commender, nobles and dynasty members. People became refugee from Seljuks to Byzantios were just dynasty members.

With this research migration and refugee movements in Anatolia Seljuk State's term were examined by classifying according to their causes, features. In order to be able to explain the research better, status of Anatolia in terms of politic, social, economic, ethnic views and some events were mentioned such as Monghol infestation and the Crusades.

Keywords: Migration, Refugee, Anatolia, Seljuks, Byzantion, Monghol infestation.

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNDE MÜLTECİLER

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	vi
YEMİN METNİ	viii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER	xii

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜLTECİ HUKUKUNUN TEMEL KAVRAMLARI VE TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. TEMEL KAVRAMLAR.....	5
1.1.1. Göç	5
1.1.2. Mültecilik	9
1.2. MÜLTECİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ	15
1.2.1. Modern Öncesi Dönem	15
1.2.1.1. Eskiçağlarda Mültecilik.....	15
1.2.1.2. Hicret	20
1.2.1.3. Yabancı Hukukunun Ortaya Çıkışı	24
1.2.2. Modern Dönem	28
1.3. TÜRKİYE’DE MÜLTECİ HUKUKUNUN GELİŞİMİ	35

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU’NUN TÜRK YURDU OLMA SÜRECİNDEKİ GÖRÜNÜMÜ

2.1. ANADOLU SELÇUKLULARI ZAMANINDA ANADOLU’YA GENEL BİR BAKIŞ.....	44
2.1.1. Anadolu’nun Etnik Tablosu	44
2.1.1.1. Türkiye Selçukluları ile Anadolu Halkının İlişkisi	59
2.1.2. Anadolu’nun Siyasi Durumu.....	67
2.1.3. Anadolu’nun Ekonomik Durumu.....	79
2.1.4. Haçlılar ve Anadolu’ya Etkileri	86
2.1.5. Moğollar ve Anadolu’ya Etkileri	93
2.1.5.1. Moğolların Anadolu’da Bıraktığı Siyasî Bir İz: Eratnalılar	103
2.1.5.2. Moğollara Hizmet Eden “Selçuklu” Devlet Adamı: Muineddin Süleyman.....	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ DÖNEMİNDE MEYDANA GELEN SİĞİNMA HADİSELERİ

3.1. TÜRKİYE SELÇUKLULARI VE BİZANS ARASINDA SİĞİNMA HAREKETLERİ	107
3.1.1. Münferid İltica Hareketleri.....	107
3.1.1.1. Erbasgan	107
3.1.1.2. Emir Mansur	108
3.1.1.3. Melik Arab ve Mesud.....	109
3.1.1.4. I. Gıyaseddin Keyhüsrev	110
3.1.1.5. I. İzzeddin Keykâvus	121
3.1.1.6. I. Alâeddin Keykubad.....	123
3.1.1.7. II. Gıyâseddin Keyhüsrev	124

3.1.1.8. II. Kılıç Arslan.....	126
3.1.1.9. Şahinşah ve Dânişmendli Zünun	128
3.1.1.10. II. İzzeddin Keykavus.....	129
3.1.1.11. Sarı Saltuk	134
3.1.2. Bizans’a İltica Eden Türk Toplulukları.....	138
3.2. BİZANS’TAN SELÇUKLU’YA YAPILAN İLTİCA HAREKETLERİ.....	140
3.2.1. Münferid Olarak Yapılan İltica Hareketleri	140
3.2.1.1. Kassianos	140
3.2.2. Gavraslar.....	140
3.2.1.3. Nikephoros Melissenos	141
3.2.1.4. Manuel Maurozomes	143
3.2.1.5. Isaakios Komnenos.....	145
3.2.1.6. Ioannes Komnenos	147
3.2.1.7. Andronikos Komnenos	148
3.2.1.8. III. Aleksios Angelos.....	150
3.2.1.9. Mikhail Palaiologos.....	150
3.2.1.10. Kir Ferîd	155
3.2.2. Toplu İltica Hareketleri	156
3.2.2.1. Selçuklu Himâyesindeki Rum Köylüler	156
3.2.2.2. Selçuklular’ın Yardım Ettikleri Haçlılar	158
3.3. MOĞOL İSTİLÂSİ NEDENİYLE MEYDANA GELEN İLTİCA HAREKETLERİ	160
3.3.1. Münferid İltica Hareketleri.....	160
3.3.1.1. Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî	160
3.3.1.2. İbn Arabî.....	164
3.3.1.3. Sadreddin Konevî	166
3.3.1.4. Kutbeddin Şirâzî.....	167
3.3.2. Toplu İltica Hareketleri	169
3.3.2.1. Rus Mülteciler	169
SONUÇ	170
KAYNAKÇA.....	175

GİRİŞ

Göç, tarih sahnesindeki varlığı oldukça eskiye uzanan bir olgudur. Zira insanın hatta hayvanların var olması demek gereksinimlerine göre yer değiştirmeleri yani göç etmeleri demektir. Hayatta kalma içgüdüleriyle kendisi için daha uygun yerleri arayan, keşfeden, bu yerlere yerleşen canlılar hem kendi alışkanlıklarını göç ettikleri yerlere taşırlar hem de o yerin özelliklerinden zamanla etkilenirler. Yani göçün bir “*olgu*” olmasının nedeni, zamanla gerçekleşen bu değişimdir. Göç edenler beraberinde kendi alışkanlıklarını, kültürlerini de getirir; aynı zamanda göç ettiği yerden etkilenir.¹ Bu durum, göç olgusunun karakterinde var olan bir özellikten gelir ve gerçekleştiği zamandan, coğrafyadan bağımsızdır. Sığınma ya da iltica² da birer göç olgusu olarak meydana geldiklerinde, bulunduğu çevreyi özellikle sosyolojik bakımdan etkiler. Ancak sığınma ve iltica, gerçekleşme nedenlerine ve şekillerine göre göç kavramının genel tanımından ayrılır. Zira sığınma ve iltica hareketlerinde hayatı bir neden, hatta belki de bir insanlık dramı söz konusudur. Bu, sığınma ve ilticanın gerçekleştiği dönem fark etmeksizin değişmez nedenidir.

Bilhassa Türkler için göç, oldukça önemli bir olay ve olgudur.³ Kültüründe Göç Destanı adı ile bir destan bulunan; Ergenekon Destanı⁴ ile yaşadığı toprakları nüfus artışı nedeniyle terk edip yeni sahalara dağıldığını anlatan bir millet göç kültürünü yakından tanıyan bir toplumsal hafızaya sahiptir. Eski Türkleri’in hareketli ve dışa dönük hayatı, avcılık ve atçılık olarak ifade edilebilecek iki temel unsura dayanmakta idi ve bu da onların sürekli olarak yer değiştirmelerinin iki temel ayağı idi. “*Gayeleri*

¹ Bu etkilenmede coğrafyanın etkisinden söz etmek gerekir. Zira coğrafi koşullar insanların ekonomik hayatlarından sosyal hayatlarına, kültürlerine birçok yaşam alanlarını etkiler. Bir diğer etki de göç eden insanların, yerleştikleri yeni yerde bulunan toplumun kültüründen etkilenmesidir.

² Bu kavramlar, kelime kökeni bakımından sırasıyla Türkçe ve Arapça olmaları dışında sosyal hayatta herhangi bir farka sahip değildir. Ancak hukukî bakımdan birbirinden farklı kavramlardır. Hukukta sığınma-sığınmacı uluslararası standartlarda yardıma muhtaç olması nedeniyle yabancı bir ülkeye sığınmış ancak bu ülkede hukukî hakları olmayan kişi iken; iltica-mülteci yine uluslararası standartlara göre yardıma muhtaç olması nedeniyle yabancı bir ülkeye sığınan ancak bu ülkede bir mülteci kimliğine sahip olan ve bu kimlik kapsamında bazı haklara sahip olan kişidir (iltica da bu kişinin ortaya çıkardığı göç olayıdır). Bkz. M. Tevfik Odman, **Mülteci Hukuku**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1995, s. 144

³ Türkler, tarih boyunca ekonomik, siyasi çeşitli nedenlerle göç eden bir millet olarak göçü hem olup biten bir olay; hem de kendi tarihlerini ve dünya tarihini etkileyen bir olgu olarak tecrübe etmişlerdir.

⁴ Cemal Anadol, **Tarihe Hükm eden Millet Türkler**, Milli Kültür Yayınları, İstanbul, 1977, s. 80

ise yenmek, zafer kazanmak ve bütün dünyaya hâkim olmaktı."⁵ Bu yönüyle göç etmeye kolayca adapte olabilen Türk milleti, göç etmek zorunda kalan, sığınmaya ihtiyaç duyan topluluklara karşı da aynı adaptasyona sahipti. Tarih boyunca sığınmacılara hem halk hem devlet olarak yardım etmiş olmaları buna örnektir.

Belirtmek gerekir ki yardım eli uzatılan sığınmacıların, sığındıkları ülkede bulundukları süre boyunca faydalı işler yapmaları, yeteneklerine göre hizmette bulunmaları da en az zor durumda olana yardım eli uzatma etiği kadar esastır. Türkiye Selçuklu Devleti'ne iltica eden komutanların, Selçuklu sınırlarında bulundukları süre boyunca askeri hizmette bulunmaları bu etiğin karşılıklı olduğunun bir örneğidir. Selçuklu başkentine iltica etmiş olan Ioannes Komnenos'un, amcası İmparator I. Manuel burayı kuşattığında şehri savunması⁶ ya da Bizanslı soylu Manuel Mavrozomes'in, 1204 Latin işgalinden sonra Selçuklular'a sığınıp burada askeri ve idari görevlerde bulunması⁷ bu karşılıklı etik esasının iyi birer örneğidir.

Selçukular'la Bizans arasındaki ilişkiler yalnızca devlet adamları arasında bir yardımlaşma olmakla kalmamış; halk da zaman zaman Selçuklu yöneticilerine destekte bulunmuştur. İlk Türk denizci olarak tarihe geçen Çakabey'in kurduğu donanmaya İzmirli Rumların desteği bunun bilinen ilk örneklerindendir. Daha sonra Çakabey'e, İmparator Botaniates zamanında İstanbul sarayında soyluluk unvanı verilmiş ve İmparator hizmetinde nüfuzlu bir bey olarak varlığını sürdürmüştür. Çaka Bey, tahta Aleksios Komnenos'un geçmesinden sonra ise, 1081'de, İzmir yöresinde yine yerli Rumların desteği ve katılımı ile bir beylik kurmuş, güçlü bir donanma oluşturup Rum devletinin elindeki birçok yeri ele geçirmişti. Beraberinde büyük bir Türkmen aşiretiyle gelmemiş olduğu belirtilen Çakabey, zaten Türkmenlerin denizcilikle ilgili bir tecrübesi olmadığı için, donanmasının yapımında ve seferlerinde yörenin denizci Rumları ile birlikte hareket etmiş olmalıdır. Yöreye ancak daha sonra, talan akınlarından pay almak için, karalarda savaşacak asker olarak işlevi sayısı bilinmeyen bir grup Türkmen'in gelip Çakabey'e katıldığı bilinir.⁸ Bundan başka,

⁵ Nerin Köse, **Türk Halk Hikâyelerinde Gurbet**, Milli Folklor Yayınları, İzmir, 1997, s. 11

⁶ Mustafa, Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, Toplumsal Tarih Dergisi, sayı: 84, yıl: 2000, ss. 4-12, s. 7

⁷ Mehmet, Şeker, **Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi**, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 41-42; Mehmet Ali Hacıgökmen, **Türkiye Selçuklu Devlet Adamları**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2018, s. 63

⁸ Bilge, Umar, **Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1998, s. 231

Menteşe Beyliği donanmasına Söke yöresi Rumlarının desteği de yöre halkının, güvenilir bulunduğu bir güce destekte bulunmasına dair bir diğer kayıttır.⁹

Türkiye Selçuklu Devleti'nde meydana gelen sığınma hareketlerinin¹⁰ genel karakterini oluşturan iki etkenden söz edilir. Bunlardan ilki, mevcut hükümdara isyan ederek ülkesini terk eden şehzadelerdir (Bizans'ta da komutanlar, asiller ya da hanedan mensuplarıdır).¹¹ İkincisi, sosyo-ekonomik nedenlerle yaşadığı toprağı terk etmek durumunda kalan halk topluluklarıdır (aynı nedenden dolayı topraklarını terk edip Türkiye Selçuklu Devleti'ni tercih eden Bizans topluluklarına da rastlanır). Türkiye Selçuklu Devleti'nde yaşanan sığınma hareketleri denilince burada ilk olarak Bizans'tan söz edilmesinin nedeni ise bu hareketlerin en yoğun Bizans'la karşılıklı olarak yaşanmış olmasıdır. Türkiye Selçukluları'nın var olduğu yaklaşık üç yüz yıl içinde Anadolu'da Haçlılar, Moğollar, bunların varlığından beslenerek daha da güç kazanan Ermeniler, Haçlı Seferlerinden sonra Bizans'ın devamı niteliğinde kurulmuş olan İznik Laskaris Krallığı ve Trabzon Rum İmparatorluğu gibi birçok siyasi otoritenin varlığına rağmen Bizans İmparatorluğu ve Selçuklu Devleti gerektiğinde birbirilerine başvurmuştur. Bunun en önemli nedeni ise Bizans'ın tüm zayıflamalara rağmen nüfuzu süren görkemli bir otorite olması; Türkiye Selçuklu Devletinin de gerek hoşgörülü yönetim politikasıyla gerekse ekonomik ve siyasi nüfuzuyla Anadolu'daki bir diğer sağlam ve ön planda yer alan otorite olmasıdır. Ayrıca bu iki güç XI. yüzyıl başlarından bu yana birbirilerini tanımışlar ve tüm hâkimiyet mücadelelerine rağmen varlıklarını kabullenmişlerdir. Elbette, yan yana yaşayan bu siyasi otoriteler arasında da yardımlaşmaya dayalı temaslar yaşanmıştır. Örneğin, Ermeniler ile ve Laskarisler ile Selçuklular arasında karşılıklı; Trabzon'da etkili olan Gabraslar'dan Selçuklular'a olmak üzere tek taraflı sığınma hareketleri gerçekleşmiştir. Zira, komşu olan yönetimler arasında sığınma, askeri destekte bulunma, karşılıklı ticari kolaylıklar sağlama gibi çeşitli şekillerde ilişkilerin kurulması kaçınılmaz olmalıdır.

⁹ Bilge, Umar, s. 231

¹⁰ Yukarıda söz edilen sığınma-iltica farkı bugünün hukuku yani XX. yüzyıldan itibaren şekil almaya başlayan hukuk için geçerlidir. XX. yüzyıldan önce, ortaçağda bir vatandaşlık kavramı söz konusu değildi. Hâliyle, ortaçağda gerçekleşen sığınma olayları bugünün hukukunda olduğu gibi sığınma ya da iltica olarak ayrılmamaktaydı.

¹¹ Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 4

Türkiye Selçukluları döneminde meydana gelen sığınma hareketlerinin bir diğeri, Moğol baskısı ile Anadolu'ya Horasan'dan, Tebriz'den, Güney İran'dan hatta Rusya'dan göç eden toplulukların ve kişilerin teşkil ettiği hareketlerdir. Moğol istilas, gerçekleştiği dönemin bilinen dünyasının neredeyse üçte ikisine yayılmış olan ciddi bir siyasi ve sosyoekonomik bir etkendi. Bu yayılma, siyasi dengeleri alt üst ettiği gibi ekonomik hayatın düzenini de bozmuştur. Teşkil ettiği korku nedeniyle gerçekleşen göçler ise dönemin demografik yapısını değiştirirken sosyokültürel tabloyu da hayli etkilemiştir. Bu dönemde Anadolu'ya göç eden Türk toplulukları, Anadolu'nun tam anlamıyla Türkleşmesini sağlamış¹²; âlimler ise Anadolu'daki fikrî hayatın canlanmasına önemli bir katkıda bulunmuşlardır.¹³

Haçlı Seferleri de -onun kadar korku salmasa da- Moğol istilas gibi Anadolu'da siyasi hayata dokunmuştur. Bu dokunuşun yarattığı etki özellikle Bizans İmparatorluğu için hayli yıkıcı olmuş; 1204 yılında ilk kez başkentini kaybetmesine neden olmuştur. Bu kayıptan sonra Bizans'ın içinden çıkan soylular yeni yönetimler kurmuş; bazıları da Anadolu'ya Mora'ya göç etmek zorunda kalmıştır. İşte bu dönemde bazı Bizans soyluları Türkiye Selçuklu Devleti'ne sığınmıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti, hangi kökenden olduğu fark etmeksizin sığınmacılara karşı tutumu ile bir devlet politikası şekli oluşturmuştur. Türkiye Selçukluları'nın Hristiyan halka hoşgörölü ve korumacı tutumu, onları Hristiyan halk nazarında alternatif bir yönetim yapmıştır. Yalnızca devletin değil; Türk halkının da hoşgörölü ve iletişime açık yapısı Türk sınırlarına göç etmenin tercih edilmesinde büyük bir role sahiptir. Bu tutumun Osmanlı İmparatorluğu döneminde de sürdüğü görölür; Osmanlılar'ın yardım ettiği Yahudiler, Macarlar ve daha nice milletlerden topluluklar güven içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.¹⁴ Bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde de birçok örneği olan sığınmacılara yardım etme anlayışı, aslında Türk kültüründe ahlakî bir değerdir. "*Komşusu açken tok yatan bizden değildir*" gibi bir anlayışın olduğu İslam dinine mensup olmak da Türkler'in yardım etme konusundaki toplumsal değerlerini sağlamlaştırmıştır.

¹² Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 109

¹³ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 81

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ender Arat, **Türkler'e Güvendiler -Tarih Boyunca Türk Topraklarına Sığınanlar-**, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 25-44

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜLTECİ HUKUKUNUN TEMEL KAVRAMLARI VE TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. TEMEL KAVRAMLAR

1.1.1. Göç

Öz Türkçe bir kelime olan göç kelimesi Dîvân- Lûgâti't-Türk'te "*köç; yerleşimi bir yerden bir yere taşımak ya da ordunun sefere çıkması.*" şeklinde ifade edilmiştir. Yine Dîvân- Lûgâti't-Türk'e göre bir diğer anlamı ise "*saat*" ya da "*belirli bir süre*"dir. Bu kelimedenden türemiş olan ve Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan iki kelime ise "*Köçürmek*"; *göç etmesini sağlamak*.¹⁵ "*Köçüt*"; "*at*" olarak karşımıza çıkar.¹⁶ Göç kelimesi Çağatay Türkçesi'nde "*göç, göçür, köçür*" şeklindedir.¹⁷ Ayrıca yine Çağatay Türkçesi'nde "*göçen*" kelimesi de "*göçmen*" ve "*kuç*" olarak ifade edilir¹⁸ ki *kuç*, Farsça'da *göç* anlamına gelir.¹⁹

Göç, insanın hatta hayvanların var oluşu kadar eski bir olgudur. Göçün bir yerden başka bir yere gidebilen canlılar kadar eski bir var oluşa sahip olması, yer değiştirme yetisine sahip olan bu canlıların çeşitli nedenlerle bulundukları yerden daha iyi bir yere gitme ihtiyacına dayanır. Bu ihtiyacın en genel nedeni ise doğa koşullarının değişkenliğidir. Doğa koşulları; iklim değişiklikleri, kıtlık, doğal afetler henüz medeniyetler kurulmamışken insanların ve hayvanların ortak bir göç nedeni idi. Medeniyetler kurulmaya başladıktan sonra ise göç nedenleri siyasal çekişmeler, savaşlar, kültürel uyumsuzluklar, ekonomik buhranlar, eğitim ve öğretimde daha iyi koşullar arama gibi durumlarla çeşitlenmiştir. Nedeni her ne olursa olsun göç, canlıların bulundukları yerden daha iyi koşullarda yaşamlarını sürdürme isteğinden

¹⁵Kaşgarlı Mahmut, **Dîvânü Lûgâti't-Türk**, çeviri-uyarlama-düzenleme; Seçkin Erdi; Serap Tuğba Yurtsever, Birinci Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 317

¹⁶ Dîvânü Lûgâti't-Türk, s. 318

¹⁷ Suat Ünlü, **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, Eğitim Yayınevi, Konya, 2013, s.401-402

¹⁸ Suat Ünlü, s. 402, 603

¹⁹ Mehmet Kanar, **Farsça-Türkçe Sözlük**, Dördüncü Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2015, s. 1246; Farsça'daki bu telaffuzun Türkçe'den gelmiş olabileceği düşünülebilir. "*Arapça'da olmayan ancak Farsça'da kullanılan p, ç, j, g harflerinin olduğu bazı kelimeler, Türkçe'den ve Avrupa dillerinden Farsça'ya geçmiştir.*" Mürsel Öztürk, **Farsça Dilbilgisi**, Murat Kitabevi, Ankara, 2013, s. 3

kaynaklanır. Elbette, ülkelerin sınırlarının değişmesi yahut bir devletin yönetiminde dönemin politikası ya da bir bölgedeki insanların can güvenliklerini sağlama gereği yaptırılan zorunlu göç bu ifadeye dâhil değildir. Bu durumda, zorunlu göçü tenzih ederek göç kavramını en genel ifade ile şu şekilde tanımlayabiliriz: İnsanların ve hayvanların doğal; insanların politik, ekonomik, kültürel, kişisel, psikolojik olmak üzere çeşitli nedenlerle bulundukları yerden daha iyi koşulların olduğu bir yere gitmesine ve orada geçici ya da kalıcı olarak yaşamını sürdürmesine göç denir.

Çeşitli kaynaklarda göç kavramının farklı ifadelerle tanımlarına baktığımızda, göçün sonuçlarıyla birlikte bir bütün olan bir kavram olduğunun vurgulandığını görüyoruz. Buna göre nedeni her ne olursa olsun, meydana gelen göçler birçok kargaşaya yol açabilmekle birlikte, bir sonuç olarak yeni medeniyetlerin, kültürlerin doğmasına da zemin hazırlamıştır.²⁰ Bu ifadeden yola çıkarak göç olgusunun kendi başına bir neden-sonuç olduğunu söyleyebiliriz: Gerçekleşmesine neden olan olaylara benzeyen sonuçları doğuran bir olgu. Tıpkı yaşadıkları köyde can güvenliklerinin olmaması, terör, ekonomik sıkıntılar gibi nedenlerle büyük bir şehre göç eden; ancak burada da umut ettikleri yaşantıya sahip olamayınca göç ettikleri şehirde yaşamakta olan topluma ayak uyduramamaktan kaynaklanan kültürel uyumsuzluk, göç sonucu nüfusun plansız artmasından kaynaklanan işsizlik, suç oranlarının artması şeklinde sonuçlara neden olan insanlar gibi. Yahut bundan farklı bir örnekle, İslâmiyet’i kabul etmiş ya da etmemiş çok sayıda Türk boyunun, Selçuklu yönetiminin kontrolü ve lideriliği ile Anadolu’ya göç etmesi sonucunda temelleri atılmış olan Türk-İslam-Anadolu kültürlerinin sentezi gibi. Kısacası göç yeni kültürlerin tanışması ve kaçınılmaz olarak birbirlerinden etkilenmesi, hayata dair ya da bilime dair bilgi birikimlerinin daha kolay bir şekilde yayılması; bununla birlikte ekonomik sıkıntıların ve suç oranlarının artması, kültürel uyumsuzluk sonucunda toplumsal huzursuzluk gibi çeşitli sonuçlara neden olması bakımından çok geniş bir olgudur.

Kaynaklarda en kalıplaşmış ve genel ifadelerle göçün nasıl ifade edildiğine bakacak olursak da bu geniş kavramı ifade eden “*doğa, ekonomi, yönetim, savaşlar*” gibi belirli kelimelerin kullanıldığını görürüz. Buna göre en basit tanımıyla göç; “*ekonomik, siyasi, ekolojik ve bireysel nedenlerle bir yerden başka bir yere yapılan kısa, orta veya uzun vadeli; geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik,*

²⁰ Ekrem Memiş; Cemil Bülbül, **Eskiçağda Göçler**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2014, s. 5

toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir".²¹ Kemal Karpat'a göre göç, bulunulan yerden ulaşılmak istenen yere harekettir. Bir başka tanıma göre göç, "*kalıcı ya da yarı kalıcı yer değiştirmeler*"dir. Benzer bir tanıma göre de "*insanların bir coğrafya üzerinde yer değiştirmeleridir*". Yine benzer bir yaklaşıma göre, "*bireylerin ya da toplumsal kümelerin bir yerden başka bir yere gitmeleri*" şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım, göçün münferit olarak gerçekleşmesi dışında ayrıca toplu olarak da meydana gelebileceğini belirtmesi nedeniyle diğer tanımlardan farklılık göstermektedir. Bir diğer tanıma göre de, "*kişilerin, hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere bir iskân ünitesinden (köy, kasaba, kent) diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi bir yer değiştirme olayıdır*". Bu tanımlarla birlikte göçün sadece bir yer değiştirme hareketi olmayıp sosyolojik ve psikolojik olarak da yeni bir duruma geçme, yeni bir durum ortaya çıkarma hareketi olduğunu tekrar ifade etmek gerekir. Yani göç olgusu tek başına değerlendirilemeyecek kadar çok yönlü olup demogradya, coğrafya, tarih, sosyoloji, siyaset bilimi ekonomi, istatistik ve fizik gibi farklı bilim dallarından yararlanılarak tespit edilebilecek ve tanımlanabilecek bir olgudur.

Göç, insanı ve toplumu ilgilendiren her şey gibi tarihteki dönüm noktası olabilecek olaylardan, dönemin ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarından, bilimsel gelişmelerden etkilenmiştir. Örneğin, ulaşım ve haberleşme araçlarının gelişimi göçü kolaylaştırmış ve insanlar için daha kolay tercih edilen bir alternatif hâline getirmiştir. Demiryolu, karayolu ulaşım olanakları bulunmayan bir ülkede iç göç de belirli kentler üzerinden yapılan dış göç de yaygın olarak gerçekleşemeyebilirdi.²² Bu değişimler, sadece göçün şeklini ve yapılışını değil; ruhunu da etkilemiştir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren gerçekleşen göç sebeplerine bakıldığında bu etkilenme daha açık bir şekilde görülür. Endüstrileşme ve buna bağlı olarak şehirleşme, kapitalizmin hızla gelişmesi, gelir adaletsizliği, iş gücü talebi, siyasî kargaşalar, ekonomik bunalımlar, dış ve iç savaş, terör, dinî sebepler; göçün yüzyıllardır süregelen sebeplerin daha süslü ve şekil değiştirmiş birer hâlidir.²³ İşte bu gelişmeler, göçün "*ekonomik*" ve "*siyasî göç*"

²¹ Cemal Yalçın, **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 13

²² Engin Erkiner, **Mülteciler Göçmenler**, TDAS Yayınları, İstanbul, 2016, s. 41

²³ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, **İnsan Hakları Işığında Türkiye’de Bulunan Mülteciler, Sığınmacılar ve Yasadışı Göçmenlerin Sorunları**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara, 2010, s. 226

olarak iki başlık altında tanımlanmasını zarurîleştirir. Buna göre dinî, siyasî, etnik ya da buna benzer sebeplerle öz ülkede uğranılan baskı ve zulümden kaçıp kurtularak sığınacak bir ülke bulma amacıyla gerçekleştirilen göçe siyasî göç; açlık, fakirlik, işsizlik gibi nedenlerle yaşanan ülkeden çıkıp refah düzeyi yüksek ülkelere yerleşmek amacıyla yapılan göçe de ekonomik göç denir.²⁴ Bir diğer sınıflandırmaya göre ise göç “iç göç” ve “dış göç” olarak ikiye ayrılır. Esâsen, göç denilince asıl akla gelen, yabancılar hukuku açısından kastedilen dış göç olup, bu olguya literatürde yaygın şekilde uluslararası göç denmektedir. Bu literatüre göre de “*bir bireyin, yaşadığı ülkeyi terk ederek başka bir ülkeye yerleşmek amacıyla gitmesine göç; ülkesinden ayrılarak yabancı bir ülkeye yerleşmek amacıyla giden kişiye göçmen*” denir. Elbette ki bir bireyin, ülkesinden başlangıçta kısa süreli ve geçici olarak ayrılıp, daha sonra çeşitli sebeplerle, gittiği ülkeye yerleşmesi de bu tanımın içindedir.²⁵ Göç kavramına dair bir diğer sınıflandırma ise, yapılış sebebi açısından belirlenmiş olup “*ilkel göç, zorlama ile yapılan göç, serbest göç*” ve “*kitlesel göç*” şeklindedir. Buna ilkel göç, doğal afetler sonucunda ortaya çıkan göçü ifade eder. Zorlama ile yapılan göçler ise daha çok sosyal yapıdadır. Göç etme kararını insanların kendilerinin verdiği hareket serbest göç olup, serbest göçler, kitlesel göçleri doğurabilir: Tıpkı, ekonomik bir tercihle Almanya’ya göç eden Türk işçiler gibi.

Meydana gelme nedeni, amacı ve şekline göre daha birçok başlıkla tasnif edilmiştir. İç göç ve dış göç, gönüllü göç ve zorunlu göç bunlardan en temel olanlarıdır. Bilim ve teknolojinin geliştiği, sanatın, modanın dünyaya yön verdiği, daha iyi sosyo-ekonomik yaşam koşullarının olduğu ülkelere göç etmenin bir ifadesi olan entelektüel göç de örneği hayli görülen bir göç türüdür.²⁶ Bunlardan iç göç, genel olarak kırdaki işsizlik ve yoksulluktan, üniversite eğitiminden, politik sebeplerden dolayı daha çok kentlere yapılır. Zorunlu göç ise mübadeleden mülteciliğe konumuzla alakalı olarak başka terimlerle ifade etmemiz gereken bir göç türüdür.

²⁴ Cemal Yalçın, s. 204

²⁵ Bülent Çiçekli, **Yabancılar Hukuku**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 203

²⁶ Bu göçler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Erkiner, s. 9-10

1.1.2. Mültecilik

Göç olgusu gerçekleşme şekline bağlı olarak beraberinde birçok yeni durumu getirir. Göç eden kişiler sığınmacı, mülteci, yabancı gibi yeni sosyal ve siyasî kimliklere sahip olabilir. Bu kimliklerin tanımlanması, benzerliklerinin ve farklılıklarının ifade edilmesi; göç gibi kapsamlı bir konu ele alınırken gereklidir. Zira göçü nedenleriyle, amaçlarıyla, sonuçlarıyla birlikte ele almak gerekir.

Göç türlerinden biri olan zorunlu göçün sonucunda iki türlü kimlik ortaya çıkabilir: Sığınmacı ve mübâdil. Mübadele, sınırların değişmesi yahut yeni bir devletin kurulmasına bağlı olarak iki devletin, anlaşmalı olarak kendi kültürlerine bağlı olan insanları karşılıklı olarak kendi ülke sınırları içine göndermesidir ve bu şekilde göç ettirilmiş insanlara mübâdil denir. Günlük dilde mübadele ile Türkiye’ye gelmiş olan soydaşlar için Arapça bir kelime olan muhacir daha yaygın kullanılır. Sığınmacı ise mübâdilden çok farklı bir kavram olup kişinin, bağlı bulunduğu devlet tarafından sınır dışı edilmesi sonucunda; yahut kendi isteği ve iradesiyle bağlı bulunduğu devletten ayrılarak başka bir devletten koruma talep etmesi durumunda ortaya çıkan bir kimliktir. Sığınmacı ve mülteci kavramlarının neliği ve farklılıklarına gelmeden önce bu kavramları etimolojik açıdan ifade etmekte fayda vardır.

Türkçe bir kelime olan ve Divan-ı Lügati’t-Türk’te de “*Sığındı*” şekliyle geçen sığınmak, bu değerli eserde “*Bir yere ya da bir şeye sığınan bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır*” diye tanımlanır ve şu cümle ile örneklendirilir: “*Men tengrike sığınur men (Ben Tanrı’ya sığınırım).*”²⁷ Türkçe’nin doğu kolu olan Çağatay Türkçesi’nde de “*sığın*” olarak ifade edilip “*sığınmak, güvenmek*” anlamındadır.²⁸ Türk Dil Kurumu’nda ise “*Tehlikelerden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek*”, “*Korunmak amacıyla bir yere veya birine başvurmak*”, “*Güvenmek, yardım istemek veya ummak*” şeklinde ifade edilir. Yani, sığınma, zor bir durumda bulunmaya bağlı olarak daha iyi bir duruma geçme ihtiyacı duyma hâlidir. Sığınmacı da bu halde bulunmaya bağlı olarak yardım bekleyen yahut yardım görmüş olan kişidir.

²⁷ DivanüLügati’t-Türk, s. 487

²⁸ Suat Ünlü, s. 981

Sığınma ve sığınmacı kelimeleri ile aynı anlamda²⁹ kullanılan iltica ve mülteci, Arapça kökenlidir. Türkçe'deki telaffuzları iltica ve mülteci olan bu kelimeler, Arapça'da yine iltica-tlc-lc kökü üzerine kurulmuş olup Türkçe'de kullanıldığından küçük bir telaffuz farkı ile karşımıza çıkar. Buna göre لجوء (**lucu**) ve إلتجاء (**iltica**) kelimeleri sığınma anlamına gelir. İltica, lucu fiilinin mastarıdır.³⁰ Daha net bir ifadeyle إلتجاء yani iltica, “Sığınmak, dayanmak, güvenmek” anlamına gelir.³¹ لاجى (**lâci**) de Türkçe'de mülteci şeklinde kullanılan sığınmacı anlamına gelir.³² Laci, tam olarak “Ülkesinden başka ülkeye kaçan, sığınmacı” şeklinde ifade edilmiştir.³³

Sığınma kelimesinin literatürde yaygın bir kullanımı olan Latince kökenli ifadesi ve tanımı “*asylum; asile; Asyl*” “Bir kişinin, uyruğunda bulunduğu ya da ikamet ettiği devletin sınırlarını, çeşitli baskılar ya da ayrımcı yasal kovuşturmalar nedeniyle terk ederek, yabancı bir devletin sınırlarına, diplomasi temsilciliği ya da konsolosluk binalarına, savaş gemilerine ya da devlete ait uçaklarına girmesi ve bu yabancı devletin korumasını araması”dır.³⁴ Yine literatürde yaygın bir şekilde karşımıza çıkan ve kökeni Fransızca “*refugie*” kelimesine dayanan, İngilizce’de ise “*refugee*” olan sığınmacı ise sözlükte “*baskı, zulüm, politik ayaklanma ve kargaşa veya benzer nedenlerle güvenlik için başka ülkeye kaçma*” şeklinde tanımlanmıştır. Yukarıda ifade edilen Latince kökenli asylum kelimesi “*esir etmek, yakalamak, bozmak, ihlal etmek, tecavüz etmek, tahrip etmek*” anlamındaki “*sylao*” fiilinden gelir. “*Sylao*” fiiline “*a*” olumsuzluk ön ekinin getirilmesi ile “*asylum*” kelimesi oluşturulmuştur ki bu da literatürde “*esir edilmeme, yakalanmama, tecavüze uğramama*” şeklinde tanımlanmaktadır. Buna bağlı olarak da sözlük anlamı “*sığınmak, barınak, melce, himâye, koruma, muhafaza*”dır. Daha sonra “*aramak, araştırmak, çabalamak*” anlamına gelen “*seek*” fiilinin isim hali olan “*seeker*” kelimesinin eklenmesi ile “*asylum seeker*” kelimesi ortaya çıkmıştır³⁵ ki bu da “*sığınma*

²⁹ Türkçe sığınma-sığınmacı ve Arapça iltica-mülteci kelimeleri, genel ve basit anlamlarıyla aynı şeyi ifade eder. Ancak hukukî anlamları farklıdır.

³⁰ İlyas Karşı, **Türkçe-Arapça Sözlük**, Gözden geçirilmiş İkinci Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 291

³¹ Arif Erkan, **Arapça-Türkçe Büyük Sözlük**, Huzur Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 271

³² Serdar Mutçalı, **İngilizce-Türkçe-Arapça Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2001, s. 395

³³ Arif Erkan, s. 933

³⁴ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, II. Kitap, 9. Baskı, Turhan Yayınevi, Ankara, 2013, s. 186

³⁵ M. Tefik Odman, **MH**, s. 188-189

*arayanlar” anlamına gelmektedir. İşte bu ifade, modern hukuktaki sığınmacı ve mülteci tanımlarını açıklamaktadır; sığınmacı, sığınma arayan kişidir. Mülteci ise bu sığınmayı elde etmiş kişidir. Bu noktada, hukukî açıdan ifade etmek gerekirse iltica; “Bir kişinin, uyruğunda bulunduğu ya da ikâmet ettiği devletin ülkesini çeşitli baskılar ya da ayrımcı yasal kavuşturmalar nedeniyle terk ederek yabancı bir devletin ülkesine, diplomatik temsilciliğine, savaş gemilerine yahut devlet uçaklarına girmek suretiyle bu devletin korumasını aramasıdır.”³⁶ Mülteci; “vatandaşı bulunduğu ülkeyi dine veya ırk ayrımına dayanan nedenlerle, ekonomik olaylar sonucunda terk etmek zorunda kalmış olan ve tabii olduğu ya da bağlı bulunduğu ülkenin korumasından yararlanamayan kişi”dir.³⁷ Yukarıda sözü edilen ve uluslararası literatürde mülteci ve sığınmacı terimlerinin karşılığı olarak kullanılan *refugees* ve *asylum seekers* kavramları da birbirinden aynen bu şekilde ayrılmaktadır. Bu durumda Türk Hukuku’nda mülteci, uluslararası hukukta refugee kavramına; sığınmacı da asylum seekers kavramına denk düşmektedir. Gerek literatürde gerekse uluslararası düzenlemelerde iltica etme hakkı kazanmış olma; yani mülteci olma, hukuki bir statünün kazanılmasını ifade ederken; gerekli koşullarda³⁸ her bireyin sahip olabileceği sığınma hakkıyla sığınmacı olmaks, hukuki bir statünün kazanılmasından çok fiili ve kısa süreli bir barınma durumunu ifade etmektedir. Bu durumda sığınmacılar, korumasına başvurdukları ülkenin yasalarından, o ülkede mülteci statüsünü almış kişilerin yararlandığı gibi yararlanma hakkına sahip değillerdir.³⁹ Ayrıca belirtmek gerekir ki savaşlardan sonra toprağın el değiştirmesi, sınırların değişmesiyle toprağın yeni sahibi olan devletle uyuşmayan nüfus da doğrudan mülteci kimliği almış olur.⁴⁰ Yani bu kişiler söz konusu bir sınır ve yönetim değişikliği durumunda daha önceden ev sahibi oldukları yerde artık mülteci statüsündedirler. Tüm bunlarla birlikte mülteci statüsünün bir geçiş, bir elde etme durumu olduğu*

³⁶ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 225

³⁷ Gülören Tekinalp, **Türk Yabancılar Hukuku**, Sekizinci Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2003

³⁸ Bu koşulları mülteciliğin hukuki gelişimi başlığı altında ifade edeceğiz. Ancak en genel ifadeyle, dünyanın herhangi bir yerindeki bir birey ya da topluluk, kendi devletinin korumasından yararlanamıyor yahut çeşitli korkularından dolayı kendi devletinin korumasından yararlanmak istemiyorsa ve insani yaşam koşullarına sahip değilse, siyasi bir kaçak olmaması şartıyla başka bir devlete sığınma hakkına sahiptir.

³⁹ Bülent Çiçekli, s. 212; M. Tevfik Odman, **MH**, s. 189

⁴⁰ Fikret Babuş, **Osmanlı’dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 127

söylenbilir. Bu bakımdan mülteci, sığınmış bulunduğu ülkenin korumasını bir süre sonra kazanmış kişidir; kazanamazsa da sürekli olarak bir uluslararası bir koruma talep edebilme hakkına sahip bir sığınmacıdır.⁴¹

Sığınma ihtiyacında olan ancak hiçbir yasal hakka sahip olmayan kişiler vardır ki onlar, hiçbir devletin kendi vatandaşlığına kabul etmediği kişiler ya da vatandaşlığı olan ancak bu vatandaşlığı yasal ve fiili nedenlerle kaybettikten sonra herhangi bir devlet vatandaşlığı edinememiş olan kişilerdir ve bu kişilere hukukta “*vatansız kişi*” denir.⁴² Vatansızlığa neden olan en klasik durum, geçmişte sıkça rastlanan, devletlerin ortadan kalkması durumudur. Ortadan kalkan devletin yerine aynı kültüre sahip bir yönetim tarafından yeni bir devlet kurulmazsa, ortadan kalkmış olan devletin vatandaşları vatansız durumuna düşebilir. Vatansızların yasal olarak bağlanacakları bir devlet ve yerleşecekleri bir ülkeleri, yararlanabilecekleri yasal hakları yoktur.⁴³ Bu durum dışında; bir ülkede etnik, dinî, kültürel bakımdan azınlık durumunda olanlar da taşıdıkları bu farklılıkların reddedilmesi durumunda vatansız olabilirler.⁴⁴ Yani vatansızlık, bir ülkedeki yönetim ve yönetimin kültürel-etnik kimliğinden farklı olan bir toplulukla kültürel-siyasî çatışmalar sebebiyle ortaya çıkabilir. Örneğin, 1828 Osmanlı-Rus Savaşında Ahıska, Rusya’nın eline geçmiştir. Daha sonra, 1940’larda Stalin, Ahıska Türkleri’ni katı kararlarla ve yöntemlerle Orta Asya’nın farklı yerlerine sürgün etmiştir. Çin zulmünden kaçabilen binlerce Uygur Türkü de başka ülkelerde vatansız olarak yaşamaya mahkûm edilmişlerdir.⁴⁵ Bu durumda, bir ülkenin tabiiyetine sahip bir kişi sığınmacı ya da mülteci olabileceği gibi; vatansız bir kişi de sığınmacı ya da mülteci olabilir. Çünkü sığınma ihtiyacında olma durumu insanî bir önem ve hassasiyet taşıyan bir durumdur.

Mülteci yahut sığınmacı olma durumunun bir sonucu olarak ortaya “*yabancı*” kavramı çıkar. Zira mülteci ya da sığınmacı fark etmeksizin her ikisi de yeni geldikleri ülkede birer yabancıdır. Bu bakımdan, yabancılık da göçün bir sonucu olarak bir parçasıdır. Yabancı kavramı yaygın olarak iki farklı açıdan tanımlanmıştır: En basit ifadesiyle, “*yabancı devlet vatandaşı olan kişiler yabancılardır*”dır; ancak bu tanım,

⁴¹ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 144

⁴² M. Tevfik Odman, **MH**, s. 88

⁴³ Bu sebeple BM’de 1954’te Vatansızların Hukuki Durumu Hakkında Bir Sözleşme kabul edilmiştir. Sözleşme Türkiye’de 31.07.1977’de yürürlüğe girmiştir. Bkz. Gülören Tekinalp, s. 7

⁴⁴ M. Tevfik Odman, **VHD**, s. 9

⁴⁵ M. Tevfik Odman, **VHD**, s. 12-14

yabancılar hukuku bakımından yetersizdir. Bu sebeple, bir diğer tanım da vatandaşlık kavramından yola çıkılarak şu şekilde yapılmıştır: “Bir devlet sınırlarında bulunan ve o devletin vatandaşlığını iddiaya hakkı olmayan kişi yabancı”dır. Bu ifade, Devletler Hukuku Enstitüsünün 1892 Cenevre toplantısında klasik olarak yapmış olduğu tanımdır.⁴⁶ Bu tanıma göre yabancı; “bir devlet ülkesinde bulunup o devlet vatandaşlığını hâlen iddiaya hakkı olmayan kimse”dir.⁴⁷ Yani, yabancı denince “yabancı devlet vatandaşı”, “mülteciler”, “özel statüdeki yabancılar”, “birden çok vatandaşlığı olanlar” kastolunur.

Göç kavramını açıklamaya çalışırken değinilmesi gerekli olan bir kavram da “göçmen”dir. En basit ve genel anlamıyla göç eden kişiye verilen isim olan göçmen kelimesi, hukukî bakımdan da incelenmelidir. Buna göre, göç ve göçmen tanımının uluslararası literatur ve uygulamadaki tanımı ile Türk Hukukundaki tanım ve uygulaması farklılık gösterir. Türk hukukundaki göç ve göçmen tanımında Türk soyu ile etnik ve kültürel bir bağlılık söz konusudur. Bu etnik ve kültürel bağlılık doğrultusuna göre Türk Hukukunda göç, “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı kişi veya kişilerin yerleşmek amacıyla yurdumuza gelme olayı”dır. Göçmen ise, “yerleşmek amacıyla yurdumuza gelen Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı kişiler”dir.⁴⁸ Uluslararası hukuka göre ise göçmen; mülteci, sığınmacı fark etmeksizin göç olayını gerçekleştirmiş kişiye denir.

“Yabancı” kavramı modern hukuk sistemleri ortaya çıkmadan önce, İslam devletlerinde birkaç şekilde ifade edilmekteydi. Bunlardan biri “müstemen”dir. “Güven ve emniyet” anlamına gelen “eman” kelimesinden türetilmiş olan müstemen, “eman verilen, güvenliğe kavuşan” anlamına gelir. Sırf bu anlamdan dahi İslam’da yabancıya bakış açısına dair bir fikir edinilebilir. Fetih yoluyla yahut başka bir yolla; bir şekilde İslam devleti sınırlarında yaşamını sürdüren gayrimüslüm kişi, devletle karşılıklı olarak bir güven taahhütü anlaşması temelinde, İslam devletinin kurallarına bağlı olmak şartıyla birtakım hukukî haklara sahip olarak yaşamını sürdürür. Müstemenler, yabancı bir devlet tabiiyetinde bulunan ve İslam devleti sınırlarında ikâmetine izin verilen yabancılarıdır. Yani, müstemenler, günümüzdeki mültecilerle

⁴⁶ Bülent Çiçekli, s. 20

⁴⁷ Gülören Tekinalp, s. 6

⁴⁸ Bülent Çiçekli, s. 204

aynı kimliğe sahip olan kişilerdi.⁴⁹ “*Yabancı*” kavramını ifade eden bir diğer kelime de “*ecnebî*”dir. Ecnebî, İslam devletinin tebaası olmayan Müslüman veya gayrimüslime denirdi ki bu kelime günümüz Türkçesi’nde de aynı anlamda kullanılmaya devam edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimata kadar yabancılar hukukundan değil, müstemen ve zımmîlerin hukukundan; yani İslam ülkesi sınırlarında yaşamlarını sürdüren gayrimüslimlerin hukukundan söz edilirdi. Burada müstemenler, yukarıda da belirtildiği gibi, günümüzdeki anlamıyla yabancılar tekabül eder. Zımmîler ise İslam ülkelerindeki gayrimüslim vatandaşlardır.⁵⁰ Böylece, vatandaşlık haklarının ve yabancı olma durumunun milliyet değil Müslüman olma yahut Müslüman olmama olduğu İslam’da yönetim anlayışında her Müslüman, yerel halkın sahip olduğu haklara sahip olurdu.⁵¹ Zımmîler de kişisel hak ve hürriyetlerden bazı vergiler ve görevler farklı olmak üzere Müslümanlar gibi yararlanırlardı. Kişi dokunulmazlığı, seyahat hakkı, din özgürlüğü, iş kurma, devlet bütçesinden sağlanan kamu hizmetlerinden yararlanma gibi birçok konuda zımmîler, Müslümanlarla aynı haklara sahipti.⁵² Müstemenler yani İslam devletinin mültecileri de hak ve ödevleri bakımından zımmîler gibiydiler. Aralarındaki fark, müstemenlerin İslam ülkesinde sadece geçici ikâmet belgesine sahip olmalarıydı. Elbette devamlı ikâmetin sorumlulukları müstemenlere yüklenmezdi. Müstemenlere tanınan haklardan bazılarını şu şekilde özetleyebiliriz: Müstemenin İslam ülkesine girme hakkı vardır; eğer sebebi İslam’ı öğrenmekse mutlaka izin verilmelidir. Diğer sebepler içinse izin vermek yine izin verilmelidir. Müstemenlere uzun süre ikâmet hakkı tanınmamıştır. Bu süre, devletin kararına göre de değişkenlik gösterebilir. Müstemenlerin canı, malı, hayatı dokunulmazdır. İzin süresini aşmamak koşuluyla İslam ülkesinden istediği zaman çıkabilir. İslam ülkesinde ikamet ettiği müddetçe tüm temel hak ve hürriyetlerden yararlanabilir; bu konuda zımmîlerden farkı yoktur.⁵³ Müstemenler, bir İslam ülkesi sınırlarında *eman* olarak yani kendilerine güvence verilerek yaşayan kişilerdir. Ticaret yapmak veya başka herhangi bir iş amacıyla İslam ülkesine gelen ve kendilerine bir yıldan az olmak şartıyla oturma izni verilen yabancılarıdır. Onlar için

⁴⁹ Bülent Çiçekli, s. 26

⁵⁰ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, Üçüncü Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, c. II, s. 336

⁵¹ Bülent Çiçekli, s. 25

⁵² Halil Cin, Ahmet Akgündüz, c. II, s. 337-338

⁵³ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, c. II, s. 339

belirlenmiş kuralların dışına çıkmadıkları ve herhangi bir düzen bozucu harekette bulunmadıkları sürece birçok bakımdan zımmilerin statüsüne yakındırlar. Namusları, canları ve malları devlet güvencesi altındadır. Yalnız, kimsenin değerlendirmedeği boş bir toprağı verimli hâle getirirlerse zımmilerden farklı olarak o toprağın sahibi olma hakkına sahip değildirlir.⁵⁴ Bu durumda müstemenlik, günümüzdeki mülteci statüsünü; eski İslam hukukundaki ise zımmî statüsünü kazanmayı bekleyen sığınmacılara benzetilebilir. İslam hukukunda müstemenlerle aynı hak ve hukuk durumunda olan yabancılar için “*harbî*” kelimesi de kullanılırdı.⁵⁵

Kullanılan tâbirler devletlere, dönemin diline göre değışse de göç, yabancı ve sığınmacı kavramları her toplumda kaçınılmaz olarak var olmuş ve aynı durumu ifade etmiştir. Zîrâ bu kimliklere bürünen insanlar aynı durumları yaşamışlar, benzer nedenlerle bulundukları yerlerden başka yerlere gitmek zorunda kalmışlar; kâh müstemen, harbî, kâh mülteci, sığınmacı ya da asylum seeker olarak “*yabancı*” olmuşlardır.

1.2. MÜLTECİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ

1.2.1. Modern Öncesi Dönem

1.2.1.1. Eskiçağlarda Mültecilik

Tıpkı göç olgusunun insanlık tarihi kadar eski olması gibi mültecilik de insanlarla birlikte var olmuştur. Çünkü insanlar, tarihin çeşitli zaman ve coğrafyalarında ekonomik ya da sosyal sebeplerle bulundukları yerden ayrılmak ve daha güvenli yerlere gitmek durumunda kalmışlardır. Göç ettikleri yerler ise daha çok, bağlı bulundukları devletten daha iyi bir durumda olan komşu devletlerin toprakları olmuştur. Burada “*daha iyi*”, çok şeyi kapsamakta ve ifade etmektedir; daha anlayışlı bir yönetim, daha güvenli bir yaşam, daha iyi ekonomik koşullar, daha özgür bir yönetim anlayışı ve buna bağlı olarak refah bir yaşam. Kısacası, insanları mülteci

⁵⁴ Abdülkadir Şener, **İslam Hukukunda Gayrimüslimler**, Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu Tebliğleri ve Panel Konuşmaları, Şafak Basım ve Yayınevi, Manisa, 1983, s. 43-44

⁵⁵ Gülören Tekinalp, s. 4

kimliğine büründüren tüm bu koşulların eksikliğinin altında her bakımdan “*daha iyi bir yaşam*” kaygısı yatmaktadır.

Göç ve sığınmanın zaman ve toplumlar fark etmeksizin her coğrafyada belirli nedenlerle gerçekleşebilecek olaylar olduğu, günümüze uzak tarihlerden olaylarla örneklendirilebilir. Günümüzde Orta doğuda genç bir devlet olarak varlığını sürdüren İsrail’in yaklaşık üç bin iki yüz yıl önce Hz Musa’nın önderliğinde şu anda üzerinde yaşadıkları topraklara göç ettiği, gerek Mısır kaynakları gerekse Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat ile sabit bir bilgidir. Mısır’dan göç eden İsrailoğulları, kendilerine vaat edildiğine inandıkları bu topraklara yani Filistin’e, kendi ifadeleri ile de arz-ı mevduda geldikleri zaman bu ülkenin boş olmadığını görmüşlerdi. Çünkü bu topraklara Mısır firavunu III. Ramses’e karşı mücadele eden kavimlerden biri olan Filistler yani günümüzdeki Filistinliler yerleşmiş bulunmaktaydı.⁵⁶ Hz Musa ve ona inananların yaptıkları göç, onları Filistin topraklarında istilâcı durumuna getirmişti ve İsrailoğulları’nın, bin yıllar sonra da olsa o toprakların bir kısmını Filistinlilerden almış olmaları, onların Filistin topraklarında bir zamanlar birer yabancı hatta sığınmacı oldukları gerçeğini değiştirmez. Bununla birlikte binyıllar süren bu hak iddiasının ardından Filistin topraklarının bir kısmına sahip olan İsrailoğulları, kendi ülkeleri kurulana kadar dünyanın çeşitli ülkelerinde “*yabancı*” ya da “*vatandaş*” olarak bulunmuşlardır.

Göç ve sığınmaya dair bazı kurallar, birçok eskiçağ toplumunun yazıtlarında tespit edilmiştir.⁵⁷ Yani, günümüzde de uluslararası hukukta önemli bir yere sahip olan mülteci hukukunun temelleri, insanlık tarihinin temellerine kadar uzanır. Zira siyasal ve sosyal olayların etkisiyle ortaya çıkan; dinî, ahlâkî ve insanî boyutları da olan mültecilik bugün olduğu gibi geçmişte de dünyanın ve insanlığın en temel sorunlarından biriydi. Günümüze kadar uzanan bu hukukî birikimle birlikte, sığınma hakkının ortaya çıktığı tarihler net olarak saptanamamış olup mevcut bilgilere göre milattan önce iki binli yıllara kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde sığınma olayına örnekler ve sığınmacıların korunmasını içeren bazı anlaşmalar yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, M.Ö. 14. yüzyılda Hitit Kralı Urhi-Teşhup, amcası tarafından tahttan uzaklaştırılınca kendi güvenliği için Mısır’a gitmiş, yani buraya

⁵⁶ Ekrem Memiş, Cemil Bülbul, s. 121

⁵⁷ Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, **Mülteci Haklarının Korunması**, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2002, s. 5

sığınmıştır. Başka bir Hitit kralı, anlaşma yaptığı ülkeden kendi ülkesine gelen kişilerin geri gönderilmeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Kralın ifadesine göre bir mülteciyi Hitit topraklarından çıkartmak hak değildir.⁵⁸ Aztekler’de bu bakış açısının “*Size korunmak için sığınan esiri sahibine geri göndermeyin, sizinle yaşayabilir ve siz de ona kötü davranmayın*” ifadeleriyle uygulandığını görmekteyiz.⁵⁹ Modern mülteci hukukunda “*non refoulement*” yani “*geri göndermeme*” şeklinde ifade edilen bu algının temelleri, anlaşıldığı üzere oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Sığınma hakkına dair tesit edilmiş başka bir yazılı kaynak da Aztek uygarlığına aittir. Aztekler döneminde baskı ve zulüm altında olan yabancılar koruma altına alınmış ve bu kişiler için sığınma evleri yaptırılmıştır. Başlarda dinî ve insanî düşüncelerle ele alınan sığınma olgusu, sonraları bir tür egemenlik ifadesi olarak krallar tarafından garanti edilmiş ve giderek devlet yetkileri garantisinde sayılmaya başlamıştır.⁶⁰ Sığınma evlerinin yapılmasının yanı sıra Aztek uygarlığında herhangi bir konuda suç işlemiş olan yahut borcu olan; yani bulunduğu yerde huzurlu ve güvenli bir şekilde yaşamasında bir engel olan birinin, kraliyet sarayında sığınma hakkı elde etmesi durumunda yeniden özgürlüğüne kavuştuğu kabul edilirdi.⁶¹ Bu durum, Bizans’ta Ayasofya Kilisesine sığınan insanların affedilmesi bilgisini akla getirir. Birbirinden çok uzak tarihlerde ve coğrafyalarda var olmuş bu iki yönetimde, zor durumda olanlara yardım etme araçlarının kraliyet sarayı ve kilise olması tesadüf değildir. Çünkü hem saraylar hem de dinî öneme sahip yerler birer egemenlik ve güç alâmeti olmuştur. Benzer örnekler çoğaltılabilir: Zengin ve güçlü kişiler tarafından da kutsal sığınma yerleri oluşturulmuş; bu yerler, bir yandan Tanrı ve kiliseye saygıyı ifade ederken bir yandan da söz konusu kurumun ya da kişinin bir egemenlik göstergesi olmuş; krallar ve serbest kontlar tarafından garanti altına alınmıştır. Bu konudaki egemenlik algısının gittikçe güçlenmesi ise yönetim şekillerinde monarşilerin güçlenmesi ile meydana gelmiş ve gittikçe daha yaygın bir şekilde, sığınma hakkının kabul edilmesi devlet yetkileri içinde sayılmış; bu sebeple de özel sığınma yerleri azalmıştır.⁶²

⁵⁸ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 5-6

⁵⁹ Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 5

⁶⁰ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 215

⁶¹ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 7

⁶² Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 6

Tarih boyunca sığınmacı kimliği ile ilgili devletlerin ve toplumların belirli bir bilinçte oldukları, Roma İmparatorluğunda halka verilen çeşitli isimlerde görülür. Roma’da özgür olan ancak Roma vatandaşlığı haklarına sahip olmayan güçsüz, yoksul kişilerin zengin, nüfuzlu birilerinin himâyesine girmesi, “sığınma” ilişkisi dâhilinde değerlendirilmiş ve bu kişilere “*clientes*⁶³ yani sığıntı” denilmiştir.⁶⁴ Roma’ya tâbi halk; “*vatandaşlar (cives), Latinler, vatandaş olmayan tebaalar (peregrinuslar)*” ve “*esirler*” şeklinde ifade edilmiştir. Roma’da belirli şartlara sahip olan insanlara vatandaşlık hakkı verilmesi, bir gelenek hâline gelmişti. Burada kastedilen belirli şartlara sahip kişiler, Latin sitelerinden birinde bir yere sahip olanlar, Roma ordusunda askerlik yapmış olanlar, bir vatandaş tarafından azledilmiş sâbık esirlerden ibaretti. Roma İmparatorluğu devrinin başlarında ise İtalya dışında bulunan ve vatandaşlık hakkına sahip olan kişi ve zümreler azınlık durumundaydılar. Bu kişiler ise Roma’ya ait vilayetlere ticaret yapmak üzere gelmiş Romalılar ve bir miktar yerel seçkinlerdi.⁶⁵ Antik Yunan’da da sitelerde birçok sığınma yerlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu yerlerde sitelerin dışından gelen kişilere de sığınma hakkı tanındığı düşünülmektedir. Antik Yunan’da sığınma hakkı konusu, Yunan mitolojisine ve dramasına konu dâhi olmuştur: Sophocles, “*Kral Oedipus*” adlı trajedik eserinde sığınma konusunu şiirsel bir şekilde ifade etmiştir. Bu eserde, o dönemde baskı ve zulüm altında olan yabancıların korunduğu, onlar için sığınma evlerinin yapıldığından söz edilmiştir. Eskiçağ Anadolu uygarlıklarından Lidyalılarda da sığınma olayına örnek teşkil eden bir bilgi mevcuttur. Kardeşini bir kaza sonucu öldüren ve Frigya’dan Lidya/Sart’a kaçan Adrastus adında biri, Lidya Kralı Krezus’a kendini tanıtip durumunu anlattı zaman sıcak bir karşılama görmüştür. Lidya Kralı ona ülkesinde istediği kadar kalabileceğini söylemiştir.⁶⁶

M.Ö. 7. yüzyılda Asur Kralı Banibal’ın ülkesine Elam ülkesinden gelen birine sığınma hakkı tanıyarak bu hakkı garanti altına aldığı bilgisi hem egemenlik göstergesine hem de zor durumda olan kişiyi koruma altına alma algısına başka bir

⁶³ İngilizce’de *client* kelimesi *müşteri* anlamında olan bu kelime Fransızca’da yine “*client*” ifadesiyle “*Eski Roma’da büyüklerin koruduğu kimse, korunuk*” ve “*alıcı, müşteri, müvekkil*” anlamlarına gelmektedir. Bkz. Tahsin Saraç, **Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Bilgi Basımevi, Ankara, 1976, s.238

⁶⁴ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 7

⁶⁵ Sadri Maksudi Arsal, **Umumi Hukuk Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 394-395

⁶⁶ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 7-8

örnektir. Yine bir sanatçıdan bir örnekle sığınma olayının işlendiğini görüyoruz. Romalı bir şair olan Publis Ovidius da bir sığınmacı olarak hayatını sürdürdüğü Romanya'da ölmüştür (MÖ 43- MS 17). Roma ve Yunanistan'da öğretim gördükten sonra Roma'ya dönüp burada bir süre avukatlık yaptıktan sonra, M.S. 8'de, net olarak bilinmeyen bir nedenle Kral Augustus tarafından Karadeniz İmparatorluğu'nun en ücrâ bölgelerinden birine, Köstence'ye (Constanta) sürülmüştür. Bu şair, o zamanlar Romanya'da yaşayanları barbar olarak görüyor olmasına rağmen, geldiği bölgedeki insanların sıcak karşılamasıyla tanışmış, onlarla birlikte yaşamayı öğrenmiş, onların dillerini dâhi öğrenmiş ve bu insanlarla ilgili daha önceki fikirlerinde yanlışlığını görmüştür.⁶⁷

Sığınma olayına dair örneklerin semavi dinlerin ortaya çıktığı zamanlarda artış gösterdiği dikkat çeker. Avrupa'da baskı sonucu meydana gelen mezhep çatışmalarının sonucunda meydana gelen kitlesel sığınmalar da bir örnek olarak gösterilebilir.⁶⁸ Bu konudaki en güçlü örnek ise hiç şüphesiz hicret olayıdır. Yeni ortaya çıkan inançlar, durumlar, fikirler; süregelen fikirleri ve yaşayış tarzını tedirgin ettiği için bir çatışma durumu kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Bu çatışma, etkisine göre sonuçlara yol açabilir. İslâmiyet'in ortaya çıkması, dönemin Arap toplumu için fazlaca rahatsız edilen bir durumdu; bu durumda Müslümanlar da huzursuz bir ortamda bulunmaktaydılar ve göç ederek hem daha huzurlu bir ortama geçmiş oldular hem de İslâmiyet daha rahat bir ortamda yayılma imkânı elde etmiş oldu.

Sığınma olayının dinî inançlardaki yerine ve önemine dair iyi bir örnek, İbrahim Peygamber'in yaşadığına inanılan bir olayla verilebilir. Buna göre yaradılış efsanesinde geçen, Hz İbrahim'in eşi Sara çocuk sahibi olamıyordu. Günün birinde Hz İbrahim çadırının önünde otururken üç yolcu geldi ve Hz İbrahim'e konuk olmak istediler. İnanışa göre göre bu yolcuların biri Tanrı diğer ikisi de meleklerdir. Misafirleri çok sıcak karşılayan Hz İbrahim misafirlerine su, ekmek, un ve yemek verdi. Misafirlerin aslında kim olduğunu bilmeyen Hz İbrahim ve eşi Sara, ilerlemiş yaşlarına rağmen ertesi yıl bir erkek çocuk sahibi oldular. Yahudi inanışına göre kendilerinin soylarının türemesi, bu misafirperverliğe dayanmaktadır. Bu rivayetten başka Tevrat'ta da sığınma, misafir ağırlama ve yabancıların korunması konularında

⁶⁷ M. Tefik Odman, **MH**, s. 8

⁶⁸ M. Tefik Odman, **MH**, s. 13

çeşitli ayetler vardır ve bu ayetlerde, bir zamanlar onların da Mısır topraklarında yabancı oldukları hatırlatılarak yabancılara iyi davranılması, sevgi gösterilmesi gerektiği açıklanmaktadır. Yine Yahudilik inancına göre Hristiyanlar, “*yeryüzünde dolaşan kişiler; yabancı mülteci*” olarak tanımlamıştır. Bu inanışın bir parçası olarak, Hz İsa evsiz bir yabancı olarak doğmuş, ailesiyle birlikte zulüm ve baskı ortamından kurtulmak için Mısır’a göç etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple Yahudilikte bir yabancıya yardım etmek, kurtuluş için bir şarttır.⁶⁹

1.2.1.2. Hicret

Hicret, İslâmiyet’in yayılışının seyrini değiştirmesi bakımından oldukça önemli bir olaydır. Bu önemin sadece dinî değil, toplumsal boyutu da ele alınmaya değerdir. Çünkü Hicret ile birlikte iki farklı şehirden, farklı dinî inançlara mensup topluluklar yan yana bulunmaya başlamıştır. Kabileciliğin bir yaşam tarzı olduğu Arap toplumunda aynı coğrafyada bulunan iki şehrin insanları arasında bile siyasî bir uzaklık söz konusu idi. Bu uzaklığa, henüz ortaya çıkmış olan bir inancın varlığı da dâhil edilince yan yana bulunmaya başlayan insanlar arasındaki farklılık büyür. Burada, yan yana bulunmaya başlayan insanlar elbette sadece ensar ve muhacir değildi; Müslümanların göç ettiği Yesrib’de yaşayan Yahudiler ve putperestler de bu toplumsal olaya dâhil olmak durumunda kalmışlardır. Bu yönleriyle Hicret, İslâmiyet’in başlangıcı kabul edilecek kadar önemli bir dinî olay olduğu kadar, dönemin sosyal yapısına etkileriyle sosyolojik bir olaydır da. Hicret’in önemi yalnızca İslam tarihi için kalmakla sınırlı değildir. Türk kültüründe zaten var olan göç ve ilticaya karşı hoşgörü, Hicret ile daha da zenginleşmiştir. Mekkeli muhacirlere yardım eden Medinelî ensarlar, göç edenlere yardım eli uzatma konusunda Müslüman toplumların dikkatini çeken bir “özne” olmuştur. Günümüzde Müslüman Suriyeli sığınmacılara yardım konusunda hayli etkin olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, aslında toplumsal hafızasında Orta Asya’dan beri var olan⁷⁰ göç/göçmen konusuna Müslüman bir devlet olmanın da verdiği bilinçle ön planda olarak yaklaşmaktadır.

⁶⁹ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 11-12

⁷⁰ Bu gelenek, Hicret ile daha da zenginleştiği için Türkiye Cumhuriyeti Devleti diğer Müslüman devletlerden daha faaldir. Elbette, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne Suriyeli sığınmacılar konusunda

Bilindiği gibi, Hz Muhammed İslamiyet'i bildirmeye başladığında Kureyşlilerin baskı ve zulümleriyle karşılaşmıştı. Bu baskılara rağmen Mekke'de Hz Muhammed'e itimat eden hayli insan vardı ancak bu insanların bazıları, Mekke'deki baskı ve zulüm ortamında kalmaktansa Hz Muhammed'in izniyle Habeşistan'a gitmeyi tercih etmişti. Bu Habeşistan göçünü Hicret takip etmiştir. Hicret'in sonucunda Medineli Müslümanlar, hicret edenlere yardım etmeyi ve kendileriyle birlikte yaşamalarını garanti ettiler. İşte Medineli Müslümanların Mekkeli Müslümanlara kucak açtığı ve Mekke'deki putperest baskıcılara karşı koruma garantisi verdiği Hicret olayında, günümüzdeki modern mülteci hukukunun temel ilkesi olan “geri göndermeme” (*nonrefoulement*) ilkesinin örneği görülmektedir. Bu ilke sadece modern hukukta değil İslâmiyet'te de ifade edilmiştir; Kuran'da sığınma ihtiyacında olan kimseye yardım etmeye ve onu zulümden korumaya dair ayetler mevcuttur.⁷¹

En genel ifadeyle “*dinî sebeplerle bir yerden başka bir yere göç etme*” şeklinde bir tanımla akla gelen Hicret, özel ifadesiyle “*Hz Muhammed'in, beraberindeki Müslümanlarla Mekke'den Medine'ye göç etmesi olayı*” şeklinde tanımlanır. Etimolojik olarak bakıldığında “*terk etmek, ayrılmak, ilgisini kesmek*” anlamına gelen “*hecr (hicran)*” mastarının ismi olan hicret; “*kişinin herhangi bir şeyden bedenlen, lisânen veya kalben ayrılıp uzaklaşması*” demektir. Ancak hicret kelimesi daha çok, “*bir yerden başka bir yere göç edilmesi*” anlamında kullanılır. Hicretin sonucunda, bilindiği gibi, Medine'ye göç eden Müslümanlara “*muhacir*”, Hz Peygamber'e ve muhacirlere yardım eden Medineli Müslümanlara da “*ensar*” unvanları verilmiştir.⁷² Ayrıca Muhacir tabiri, günümüz Türkiyesinde Türk soylu göçmenleri ifade etmek için kullanılır.

Hz Muhammed'in ve Mekkeli Müslümanların hicret etmeye mecbur kaldıkları 622 yılına kadarki sürecin başlangıcı, 613 yılına doğru vahiyleri aktarmaya başladığı yıllara dayanır. İslâmiyet'i tebliğ etmeye başladıktan kısa süre sonra Hz Muhammed, yakınları arasında destekçiler bulmuştu. Eşi Hatice ve amcasının oğlu; ileride de damadı olacak olan Hz Ali de bu destekçiler arasındaydı. Zamanla Hz Muhammed'i

Avrupa'nın maddi yardımı önemli bir yer tutar. Ancak Türk-İslam kültüründe var olan göç, sığınmacı, göçmen konularındaki gelenek de göz ardı edilemez.

⁷¹ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 12-13

⁷² Ahmet Özel, **Hicret**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 17, s. 458

destekleyenlere yabancı asıllı azat edilmiş köleler, zor hayat koşullarında yaşayan insanlar da dâhil oldu.⁷³ Ancak yaklaşık on yıl geçtikten sonra bile Mekkeli putperestler tarafından dışlanması ve engellenmeye çalışılması durumu devam ettikçe Hz Muhammed, İslâmiyet'i herkese anlatabileceği daha rahat bir yer bulunup bulunmadığını araştırmaya karar verdi. Bu ümitle Mekke'den yaklaşık 120 km uzaklıktaki Taif şehrine doğru yola çıktı. Bu şehrin ileri gelenlerinin olduğu bir toplantıda İslâmiyet'i anlattı. Ayrıca Mekke'de kendisine inananlara yapılan baskı ve eziyetten söz etti ve Taiflilerin himayelerini istedi. Ancak Taif'in putperest halkın tarafından anlaşılamayan bu daveti, Hz Muhammed'in hakaret edilip taşla tutularak şehirden çıkarılması ile sonuçlandı.⁷⁴ Hicret'in başlangıcını teşkil eden olay ise Mekke'de her yıl gerçekleşen hac zamanında gerçekleşti. Hz Muhammed, hac zamanında Mekke'ye gelen çeşitli Arap kabileleri ile görüşür, onlara İslâmiyet'i anlatırdı. Bu insanlardan bazıları Hz Peygamber'in anlattıklarını alay ederek, bazıları ise herhangi bir tepkide bulunmadan dinlerdi. Ancak bir gün yeni bir gelişme oldu ve yedi-sekiz kişilik bir grup Hz Muhammed ile görüşmek istedi. Hz Muhammed'e Yesrib'den geldiklerini, Yahudilerin dostu olmayan Hazrec kabilesinden olduklarını bildirdiler. Putperest olan bu kişiler, Yahudilerden duydukları ve pek yakında zuhur edeceği söylenen Peygamber'in, kendisi olduğuna inanıp ona katılmak istediklerini söylediler. Bu görüşmenin sonunda kendi istekleri ile İslâmiyet'i kabul ettiler.⁷⁵ Bu görüşmenin, İslâmiyet'e yeni katılan insanların olması dışındaki bir diğer sonucu da Hicret olayı oldu. Hz Muhammed, Yesrib'deki Yahudi ve Arap toplulukları arasındaki gerginliği kontrol edecek bir arabulucu arayan bu Yesribli grubun davetini kabul etti.⁷⁶ Böylece hem Mekkeli Müslümanların can güvenlikleri garanti altına alınacak, hem İslâmiyet daha rahat bir ortamda yayılma şansı bulacak hem de Yesrib'deki Yahudi-Arap gerginliği toplumsal ve siyasal bir kontrol mekanizması ile denetlenecekti. Hicretten sonra Hz Muhammed'in, İslam Devleti'nin kuruluşunu ilân etmesi ve devlet olmanın gereklerine göre uygulamalar yapmaya başlaması, Hicret'in sonucunda siyasal, sosyal ve dinî bir kontrol mekanizmasının ortaya çıkmasının bir kanıtıdır. Bu

⁷³ Claude Cahen, **Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 18

⁷⁴ Thomas Walker Arnold, **İntişâr-ı İslam Tarihi**, çev. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1971 s. 49

⁷⁵ T. Walker Arnold, s. 50

⁷⁶ Claude Cahen, **İslâmiyet**, s. 18

yapılanma, Yahudileri de içine alacak şekilde ilk anayasanın belirlenmesi ve civardaki kabilelerle anlaşmalar yapılması şeklinde ilerlemiştir. Hz Muhammed, yönetimin teşkilatlandırılması için gereken tüm çalışmaları en kısa zamanda tamamlamaya çalışmıştır. Henüz Hicretin üzerinden bir yıl geçmeden can ve mal güvenliğini sağlamak için çevreye silahlı birliklerin gönderilmesi devlet yapılanması doğrultusunda uygulamalardır.⁷⁷ Elbette bu sonuçlar, Hicret'in başlangıcında Hz Muhammed ve Mekkeli Müslümanların Yesrib'e sığınmacı olarak göç edip geldikleri durumunu değiştirmez. Hz Muhammed, sosyal ve siyasal açıdan karmaşık olan Yesrib'e göç ettikten kısa süre sonra Peygamber ve yönetici olarak bir otorite hâline geldi ancak bu otorite için gerekli ortama göç etmesi lâzımdı.

Yesrip şehri, Beni Hazrec ve Beni Evs arasında aralıksız devam eden kan davası gütme mücadelelerinden dolayı, felaketlerle yaralanmış bir halde bulunuyordu. Şehir halkı bu iki kabile arasında cereyan eden mücadelelerden bıkmış olduğundan iki düşman grubu müşterek bir menfaatte birleştirecek her fırsat, bu şehir için büyük bir nimet olacaktı. Yesripliler, kendilerine bir yabancı gelmesini yadırgamıyorlardı.⁷⁸

Yesrip şehri uzun zamandan beri Yahudilerin işgali altında bulunuyordu. Bunlar milli felaketlerden ve ihtimal ki imparator Adriyan'ın hükümeti altında maruz kaldıkları zulümlerden dolayı kendi memleketlerinden kaçıp buraya yerleşmişlerdi. Fakat bu sırada kabile halinde gezen bir muhacir topluluğu yani Evs ve Hazrec kabilelerinin ferdleri de Yesrip'e vasil olmuşlardı. Daha sonraları bunların sayıları arttıkça Yahudilerin hukuk ve hâkimiyetini kırarak git gide beşinci miladi asrın sonuna doğru şehrin idaresini tamamıyla ele geçirmişlerdi.⁷⁹

H Muhammed'in yeni ve henüz küçük olan bir devletin başkanı hâline geldiği Yesrib'deki sosyal çeşitlilik, şehre yeni gelen Mekkelilerle daha da artmıştı. Ensar ve muhacir arasında uyum içinde bir yaşam sağlamaya çalışan Hz Muhammed, sadece dinî değil dünyevî konularda da kurallar bildirmek durumunda kalıyordu. Bu gelişmeler, yeni bir inanca ait sosyal hayattaki ahlak anlayışının, pratikte uygulanmasını hızlandırıyordu. Böylece, hiç de keyfi sebeplerle yapılmayan bir göç hareketinin sonucunda, hem yeni bir inancın sosyal ahlak anlayışı kısa zamanda

⁷⁷ Ahmet Özel, **Hicret**, İslam Ansiklopedisi, c. 17, s. 461

⁷⁸ T. Walker Arnold, s. 52

⁷⁹ T. Walker Arnold, s. 51

uygulanıyor hem de bu yeni inanç, evrensel ahlak kuralları niteliğinde olmasından dolayı, bölgedeki farklı toplulukları da kontrol ediyordu.

Hicret'in bir diğer önemi de göçten sonra Yesrip şehrinin, el-Medine (kent) yani peygamberin kenti adını almış olmasıdır. Bu “*kent*”, Hz Muhammed'in, İslam Devleti yapılanmasının temellerini attığı kenttir. Ayrıca yine bu kent, Hicret ile birlikte sadece adı değil, çehresi ve sosyal yaşamı da değişmiş olan kenttir. Hicret'in bir diğer sonucu da Müslümanların takvimine başlangıç teşkil etmesidir.⁸⁰ Sonuçlarının çeşitliliğinden görüldüğü gibi Hicret; göç olgusu ve sığınma olayının sosyal, siyasal, ekonomik, dinî birçok alanda büyük değişiklikler doğuran hareketler olduğunun iyi bir örneğidir. Bu bakımdan, Müslümanlar için özel ve önemli bir olay olduğu kadar sosyolojik açıdan da ciddi bir örnektir.

1.2.1.3. Yabancı Hukukunun Ortaya Çıkışı

Mülteciler, sığındıkları ülkede birer yabancı oldukları için yabancı hukuku mülteci hukuku ile ilgilidir. Her iki hukuk alanının da tarihsel bir aktarımla birikimi, evrensel ahlak değerleri çerçevesinde belirli kuralları söz konusudur. Bu birikim ve değerler doğrultusunda yabancı hukuku, kısaca, “*ister iç hukuk ister uluslararası hukuk kaynaklı olsun, sadece yabancılara has olarak uygulanan kurallardan ibarettir*” şeklinde ifade edilebilir. Yani, yabancılara, yabancı durumunda bulundukları ülke vatandaşlarıyla aynı haklar verilmez. Bu haklar söz konusu ülkenin millî kaynaklarından yahut milletlerarası kaynaklardan gelebilir. O halde yabancılar hukuku için “*bir ülkede bulunan yabancılar için, yabancı olmaları nedeniyle konulmuş kuralların tümü*” tanımı kullanılabilir.⁸¹

İnsanla var olmuş olan göç, sığınma, sığınmacıları koruma altına alma etiği gibi yabancı kimliği de insanla var olmuş ve insanın yaşadığı her yerde ortaya çıkmıştır. Çeşitli coğrafya ve kültürlerde yabancılara uygulanan yaptırımlar değişiklik gösterse de temelde aynı yaklaşım vardır. Birçok toplumda bu yaklaşımı daha sistematik bir hâle getiren, daha net kurallar çerçevesinde toplayan önemli olaylar gerçekleşmiştir. Hicret, bu duruma iyi bir örnektir. İslâmiyet'te yabancı hukukunun

⁸⁰ Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 18

⁸¹ Bülent Çiçekli, s. 23

doğuşu ve temellerinin atılması Hicret ile birlikte meydana gelmiştir. Hicretin kendisi bir sığınma ve yer değiştirme hareketi olduğu için, Hz Muhammed özellikle göç edenlerle yardım edenler arasındaki ilişkiler üzerinde durmuştur. Bu hassasiyet İslamiyet'te göç edenlerle ilgili değer yargılarının oluşmasını hızlandırmıştır. Hz Muhammed'in yaşadığı Arap toplumunda yazılı hukukun mevcut olmadığı da göz önünde bulundurulursa, hem ayetler hem de Hz Muhammed'in sözleri –özellikle daha sonraki zamanlar için- önemli birer hüküm teşkil etmiştir. İslam Hukukunun oluşmasına kadarki kurallar, özellikle aile ve ceza hukukuna ilişkin bazı ilkel örf ve âdetlerden ibaretti. İslâmiyet'in doğuşu ile birlikteyse kaynağı, sadece ilâhi vahiy olan bir hukuk sistemi olan İslam Hukuku ortaya çıktı. İslam Hukukunda, Hz Muhammed'in peygamberliğinin başlamasından (612) Hicret'e (622) kadarki zaman diliminde Müslümanların sayıca henüz az olması ve imanî hükümlerin birinci planda yer alması nedeniyle, genel anlamda bazı hukukî ilkelerin dışında yasama faaliyeti söz konusu olmamıştır. Hicret'ten sonra Medine'de küçük bir yönetim kurulduktan ve kuralların pratik yaşama dair de belirlenmesi ihtiyacı ortaya çıktıktan sonra asıl yasama faaliyeti başlamıştır. Böylece, sadece itikâdî değil; birey ve toplum hayatını düzenleyen dünyevî hükümler de ortaya çıkmaya başlamış ve bu hükümler ensar ve muhacir arasında uygulanmıştır. Yasama yetkisini elinde tutan tek güç olan Hz Muhammed önderliğinde hukuk kuralları iki şekilde gelişti: İlki, bireyler arasında veya toplumda ortaya çıkan bazı hukukî olayların çözümünün Hz Muhammed'e sorulması ve Hz Peygamber'in de vahye dayanarak meseleleri çözüme kavuşturması yoluyla. Bu sayede bir konudaki ilâhî hükümler de saptanmış olurdu. İkinci olarak ise; bir hukuk nizamının tamamlanması için, zamanı gelince belli bir olay ve soruya ihtiyaç kalmadan hukukî hükümler vahiy yoluyla bildirilirdi. Aile hukuku ve ceza hukuku gibi birçok meseleler bu şekilde düzenlenmiştir.⁸²

Vatandaşların “*Roma vatandaşları*”, “*Latinler*” ve “*Peregrinler*” olmak üzere üçe ayrıldığı Roma toplumunda Peregrin, yabancıları genel olarak ifade eden bir kavramdı. Latinler, Roma şehrinden olmayan; Latin şehirlerine bağlı bulunan kişilerdi. Bu kişiler, Roma'da yaşayan yabancılar arasında en iyi konuma sahip olanlardı. Latin ırkından olmayan peregrinuslar ise Roma İmparatorluğuna bağlı, dost

⁸² Halil Cin, Ahmet Akgündüz, s. 117

oldukları kabul edilen kişilerdi. Diğer yabancılar yani barbarlar ise düşman sayılırdı.⁸³ Peregrinuslar İslam hukukundaki zımmîlere benzetilebilir. Roma’da yabancılara dair bir başka kavram da “*patronluk*” idi. Bir Romalı bir yabancıyı “*patronatus*”u altına alabiliyordu. Koruma altına alma olarak da değerlendirilebilecek olan patronluk, daha monarşik bir hal alıp krallara geçtiğinde de durum değişmedi ve bu güvence altına alma durumu sürdü. Yabancı hukukunun günümüzdeki gibi şekil alması ve insan haklarına dayalı bir hale gelmesi ise çok uzun bir zaman aldı.⁸⁴ Roma’da yabancı hukukunun gelişimine örnek teşkil eden bir diğer kurum ise “*hospitium*”dur. Hospitium, başlangıçta sadece bir özel hukuk kurumu olarak Roma ülkesinde bulunan bir yabancı ile bir Roma vatandaşı arasında geçen bir anlaşma idi. Bu anlaşma ile taraflar, karşılıklı olarak birbirlerini kendi ülkelerinde koruma, tedâvi ettirme, mahkemede savunma, birbirilerinin çıkarlarını koruma gibi sözler veriyorlardı. Bu anlaşma daha sonra sonraki zamanlarda özel hukuk alanından kamu hukukuna taşınmış, böylece Roma devleti ile başka bir devlet arasında yapılan bir hospitium anlaşması ile daha önce bireysel formda olan bu haklar, doğrudan devletlerin vatandaşlarına tanınmaya başlanmıştır. Koruma altına almaya dair Roma’daki bu iki kavram maksatları bakımından benzese de birbirinden farklıdır. Patronluk ilişkisinde tek taraflı bir koruma altına alma ve devamlı olmayan bir siyaset ilişkisi söz konusudur. Hospitium ise karşılıklı olup zamanla devletlerarasında uygulanacak kadar siyasî olmaya müsait bir kurumdur. Yabancıları korumak için geliştirilen bu *hospitium* ve *patronluk* kurumları zamanla yeterli olmadığı için daha sonraları, dost kabul edilen yabancılara Roma hukukunun bir parçası olan “*Ius Gentium*” uygulanmaya başlandı. Artık bir Romalı ile bir yabancı arasındaki uyuşmazlıklar “*Ius Civil*”e göre değil; “*Ius Gentium*”a yani uluslararası standartlarda hukuka göre karara bağlanmaya başlandı. Roma’nın dostça ilişkiler kurmadığı barbarlar ve diğer yabancılar ise hiçbir hakka sahip değildi.⁸⁵

Eski Germen hukukunda da yabancılarla ilgili belirli ve nizamî bir hukuk söz konusu değildi. Yabancılar Germen ülkesine mensup olan kişilerin hukukundan yararlanamazdı. Hatta Germen topluluklarından birine mensup olan kişi, diğer bir

⁸³ Gülören Tekinalp, s. 3

⁸⁴ Gülören Tekinalp, s. 5

⁸⁵ Bülent Çiçekli, s. 24

Germen topluluğunda bile yabancı olarak görülüyordu. Bu toplumlarda zamanla “*hukukun kişiselliği*” şeklinde adlandırılan kavrama göre yabancının, kendi hukuk kurallarını da beraberinde getirdiği kabul edildi.⁸⁶ Yabancıların hukukî durumu zamanla Roma ve Germen hukukunda az da olsa güvence altına alındı.

Uzun bir süreç içinde şekil alan yabancı hukuku, ortaya çıkan resmî kurallar ve etik değerler sonucunda hayli değişmiştir. Günümüzde birçok ülkede yabancılara da genellikle vatandaşlar ile eşit haklar tanınmakta ve işlemler yapılmaktadır. Ortak uygulamalar bir yana, yabancı hukuku ile bir ülkenin vatandaşına uyguladığı hukuk kuralları arasındaki farklılıklar ise yabancı hukukunun konusunu oluşturur.⁸⁷ Yine yabancı hukukuna dâhil olan ancak yabancıların yararlandığı haklardan tam anlamıyla yararlanamayan kişiler vardır ki onlar, vatansızlar (Haymatlos) ile mülteciler (refugees)dir. Yabancı hukukunun önemli bir parçası olan mülteciler ve vatansızlar, kendi koşulları içinde değerlendirilerek bazı kurallara dâhil edilmiştir. Bana göre mülteciler hukuku, yabancılar hukuku içinde yer almakla birlikte gerek uluslararası gerekse ulusal hukuk bağlamında ayrı bir yaklaşım içinde ele alınarak düzenlenmesi gerekli olan bir alandır.⁸⁸

Sığınma hareketleri ile ortaya çıkan “*koruma altına alma*” durumu, zaman geçtikçe hukukî bir zemine dayandırılma gereği ile karşı karşıya kalmıştır. Bu bakımdan, günümüzdekine benzer ilk düzenlemeler Roma Hukukunu yeniden derleyip düzenleyen (MS 527-565) I. Jüstinyanus tarafından yapılmıştır. I. Jüstinyanus’un kabul ettiği prensip, ciddi suçlarla suçlanmayan kişilere sığınma hakkı verilmesi gerektiği yönündedir.⁸⁹ Bu yaklaşım, günümüzde siyasî bir suç olan, terör eylemlerinde bulunmuş kişilerin sığınma talebinin kabul edilmemesi kuralına benzemektedir. Bu kurala göre kendi ülkesinde siyasî bir suçtan yargılanan kişi, başka bir ülkeye sığınamaz. Eğer kaçak olarak başka bir ülkeye giriş yaparsa da yakalandığı zaman kendi ülkesine teslim edilir.

Gerek yabancı hukukunda gerekse mülteci hukukunda eskiçağlardan bu yana süregelen değerler birikimi, dünyanın modernleşmesini hızlandıran olaylardan sonra daha hızlı şekil almıştır. Fransız İhtilali, sanayi devrimine giden süreç, kapitalizmin

⁸⁶ Gülören Tekinalp, s. 3-4

⁸⁷ Gülören Tekinalp, s. 8-9

⁸⁸ M. Tefik Odman, **MH**, s. 161

⁸⁹ Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 5-6

patlamasına hazırlık evresi gibi dünya tarihinde önemli yeri olan olayların yaşandığı 18. Yüzyılda, devlet kavramında da değişiklikler oldu. Bu değişiklik elbette devletler hukukuna ve yabancılar hukukuna da yansıdı. Artık devletin “egemen” olduğu ve kendi dışındaki kuvvetlerden üstün olduğu görüşü kabul ediliyordu. Böylece, bir devlete bağlı kişilerin durumu da yeni bir anlam kazanmış oldu. Bu doğrultuda, günümüzdekine zemin teşkil eden bir yaklaşımda vatandaşlık kanunları çıkarıldı. Çıkarılan bu kanunlardaki yabancı tanımı ise “*bulundukları ülkenin vatandaşı olmayan kimse*” şeklinde oldu. Yabancılar uygulanacak yaptırımlara dair ise “*Bulundukları ülkenin devlet kudretine tabiidirler*” diye ifade edilen kuvvetli ülkesellik görüşü, “*yabancıнын ülkeye girişinde ona izin verilip verilmeme yetkisi*” şeklinde ortaya çıktı. Günümüzdeki vize uygulamasına benzeyen bu giriş izni, o zamanlarda genel bir kural olarak verilirken, sürekli kalma yasaklanabiliyordu.⁹⁰ İslam toplumlarındaki müstemenlere uygulanan yaptırımlara benzeyen bu kurallar, 18. Yüzyıldan itibaren ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla uyumlu olarak modern hukukun temelleri dâhilinde algılanmaya ve tanımlanmaya başlamıştır.

1.2.2. Modern Dönem

Sadece yabancı hukukunun değil genel olarak hukukun, pozitif bilimlerin, teknolojinin geliştiği; kısacası dünyanın yeniden şekil aldığı dönem olan 20. Yüzyılda coğrafi bakımdan da değişiklikler meydana gelmiştir. İki büyük dünya savaşının, ihtilallerin, bağımsızlık hareketlerinin yaşandığı bu yüzyılda birçok göç ve sığınma hareketleri hayli yoğunlaşmıştır. Devletlerin sınırlarının değişmesi, ulus-devletlerin ortaya çıkma sürecinin devam etmesi, savaşlardan dolayı can güvenliği ve toplumsal refahın olmaması gibi nedenlerle birçok insan göç etmek durumunda kalmıştır. Bu göçlerin gerçekleşme şekilleri ve nitelikleri çeşitlidir; mübadeleler, gönüllü göçler, ilticalar gibi. Özellikle Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Rus İhtilâli sonrasında Avrupa, Asya kıtaları ile Orta Doğu’yu içine alan geniş alanda milyonlarca kişi yer değiştirmiş; böylece çözülmesi gereken büyük bir sorun ortaya çıkmıştır. Tüm bu göç hareketlerine paralel olarak da konu ile ilgili teşkilatlanma ve yasal düzenleme ihtiyaçları ortaya çıkmış; böylece 20. yüzyıl, gerek yabancı hukukunun gerekse

⁹⁰ Gülören Tekinalp, s. 4

mülteci hukukunun düzenlemelerinin hızlandığı bir dönem olmuştur.⁹¹ Bu düzenlemelerle mülteci tanımı da hukukî bir çerçeveye oturtulmaya ve konuyla ilgili politikaların tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, 20. yüzyıl başlarından günümüze, aradan yüz yıl gibi bir süre geçmiş olmasına rağmen, bir insanlık dramı olan mülteciliğe tüm dünya ülkelerini kapsayacak şekilde bir hukukî çözüm getirilememiş ve kesin politikalar oluşturulamamıştır. 20. Yüzyıldan günümüze mültecilerle ilgili belirlenen kurallar daha çok güçlü devletlerin çıkarları doğrultusunda oluşturulmuş olan bildiriler, anlaşmalar ve örgütlerden ibarettir. Böylece, dünyanın farklı yerlerindeki sığınmacılara ve onların sığınmak istedikleri ülkelere yol gösteren âdil ve ortak bir politika olmamasından kaynaklı karışıklıklar sonlanamamıştır. Bu nedenle, bu karışıklıkları sonlandırmak için hukukî kapsam ve içerik yönünden birbirinden farklı bir dizi bölgesel anlaşma, bildiri, karar ve bunlara bağlı farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır.⁹² Bu bölgesel uygulamalar, özellikle II. Dünya Savaşından sonra; kapitalizmin zor duruma düşürdüğü ülkelerde ortaya çıkmıştır.

Uluslararası nitelikte sayılabilecek olan mültecilerle ilgili ilk örgüt *Kızılhaç (League of Red Cross Societies)*tır. I. Dünya Savaşından sonra Kızılhaç örgütü, savaş nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan, kıtlık yaşayan insanlara yardım etmek için Milletler Cemiyetine başvurdu. O dönemde, Kızılhaçtan başka savaş mâduru insanlara yahut kimsesizlere yardım edebilecek herhangi bir uluslararası organize kuruluş yoktu.⁹³ Kızılhaç'ın Milletler Cemiyetine yaptığı başvuru sonucunda *Mülteciler Uluslararası Nansen Ofisi* kuruldu. Bu ofis, Milletler Cemiyetinin atadığı Norveçli bir kâşif olan Fridjof Nansen'in yönetimindeydi. Mültecilerin ülkelerine güvenli bir şekilde gönderilmeleri, hukuksal statüleri, iskân edilmeleri gibi konularda çalışan bu ofisin çıkardığı bir seyahat belgesi olan *Nansen Pasaportu* kullanılmaya başlandı. Nansen'in adını taşıyan ve bazı ülkelerin, gönüllü kuruluşların da destek

⁹¹ Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 6

⁹² M. Tevfik Odman, **MH**, s. 217

⁹³ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 15-16

olduğu I. Dünya Savaşı tutuklularının ülkelerine dönüşlerini kolaylaştıran⁹⁴ bu seyahat belgesi, daha sonra elli iki ülke tarafından tanınmıştır.⁹⁵

Kızılhaç örgütünün faaliyet gösterdiği I. Dünya Savaşı döneminde, yurtlarından ayrılmak zorunda kalan insanlar için düzenlenen yardımlar, Milletler Cemiyeti döneminde yani 1920'lerden itibaren oluşmaya başlamış; Birleşmiş Milletler döneminde de sürdürülmüştür. Bu gelişmelerin ardından *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi* yayımlanmış, *Uluslararası Mülteci Örgütü* oluşturulmuştur. Bu süreç, mültecilerle ilgili önemli bir belge olan 1951 Sözleşmesi'ne kadar uzanmıştır.⁹⁶ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne göre "*Herkes zulüm karşısında başka ülkelerde sığınma talebinde bulunma ve sığınma olanağından yararlanma hakkına sahiptir.*"⁹⁷

1951 Sözleşmesi, Cenevre Sözleşmesi, tam adıyla *Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi* Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 14 Aralık 1950 tarihli kararıyla toplanan konferansta kabul edilmiş; 28 Temmuz 1951'de Cenevre'de imzalanmış ve 22 Nisan 1954'te yürürlüğe girmiştir.⁹⁸ Mültecilerle ilgili ilk geniş çaplı ve yasal düzenleme olan bu belge, Birleşmiş Milletlerin kuruluşundan sonra bu yapılanmaya bağlı olarak 1 Ocak 1951 tarihinden itibaren kurulması kararlaştırılan *Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner For Refugees)* tarafından oluşturulmuştur. Mülteciliğin tanımının ve tespitinin de yapıldığı sözleşmede kişinin hangi durumlarda mülteci sayılabileceği, sığınma talebinin nasıl kabul edileceği, sığındığı ülkeye kabulünden sonraki işlemler gibi konularda kurallar belirlenmiştir. Sözleşme ile dünyanın farklı yerlerinden sayısı yirmi üç milyona ulaşan mültecilerle ilgili çeşitli çözümlerin üretilmesi sağlanmıştır. Ancak mülteci tanımının ve kapsamının hukukî olarak dar bir çerçevede belirlenmiş olması bu kuruluşun çalışmalarını önemli ölçüde sınırlamıştır.⁹⁹ Bu sınırlama,

⁹⁴ Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği girişimleri çerçevesinde, 1922'de Türk-Yunan savaşı sırasında Anadolu'da yaşayan ve Yunanistan'a gitmek isteyen bir milyondan fazla Rum ile yarım milyondan fazla Türk'ün çeşitli yerlere gitmeleri sağlanmıştır. Bunun dışında yine Yüksek Komiserliğin girişimleriyle Trakya'dan ayrılan göçmenler Suriye'ye yerleştirilmiş, kırk bin Ermeni için de çabalar harcanmıştır. 1925'te, Yüksek Komiserlik bünyesinde çalışan personellerin bir kısmı, Rus ve Ermenilerin iş bulma sorunlarına çözüm bulmaları için Uluslararası Çalışma Örgütünde görevlendirilmiştir. Bkz. M. Tevfik Odman, **MH**, s. 16

⁹⁵ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 16

⁹⁶ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 14-15

⁹⁷ Bülent Çiçekli, s. 214

⁹⁸ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 10

⁹⁹ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 215-216

yukarıda sözü edilen bölgesel bildiri ve mülteciler sorununa başka çözüm arayışlarına yol açmıştır. Mültecilerin Hukukî Durumuna Dair Sözleşme, Milletler Cemiyeti bünyesinde hazırlanan bir belge olduğu için tam anlamıyla âdil ve dünyanın her yerine hitap eden bir kapsamlılıkta değildir. Dünyaya hem politik hem ekonomik hem de sosyal yaşam açısından yön veren güçlü (ve bu gücü köklü kapitalist olmalarından alan) devletler, bir insanlık sorunu olan mülteciliği de kendi çıkarlarına göre ele almışlardır. Böylece, yapılan sözleşmeyle her ne kadar mültecilik uluslar arası boyutta hukukî olarak ele alınmış olsa da dünyanın birçok yerinde bir sorun ve dram olarak çözümsüz kalmaya devam etmektedir.

Birleşmiş Milletlerin 3 Aralık 1949 tarihli Genel Kurulunda, Birleşmiş Milletler Mültecilik Yüksek Komiserliği Ofisi tüzüğüne göre mülteci; *“İrki, dini, milliyeti ya da siyasi görüşü nedeniyle, zulüm görmekten haklı sebeplerle korkan, vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve olduğu ülkenin korunmasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen kişiler”*dir.¹⁰⁰ Günümüzde de mülteci statüsünün temel standartları, bu tanıma göre belirlenmektedir.¹⁰¹ Sözleşmenin başlangıç kısmında amacın bütün insanların temel hak ve özgürlüklerden bir ayırım olmaksızın faydalanması vurgulanır. Mülteci ve sığınmacılarla ilgili sorunların devletler için ağır bir yük olduğu ve mültecilerin korunmasıyla ilgili sözleşmelere BMMYK’nin nezaret edeceği mesajı da başlangıç kısmında yer alır. Bu mesaj, mültecilik sorunu çözümünün, devletler ile BMMYK arasındaki işbirliğine bağlı olduğu ifadesiyle devam eder.¹⁰² Sadece bu ifadeler bile mültecilerle ilgili herhangi bir kararın, Birleşmiş Milletlerde belirlenenden daha geçerli olamayacağını; yani güçlü devletlerin çıkarları doğrultusunda alınan kararların uygulanacağını gösterir. Bu anlaşmaya göre; *“1 Ocak 1951’den itibaren Avrupa’da meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği¹⁰³ veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan; ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen; ya da uyruğu yoksa ve*

¹⁰⁰ Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 7

¹⁰¹ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 37

¹⁰² TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 233

¹⁰³ Belirli bir toplumsal gruba mensubiyet, mültecilik statüsünün belirlenmesinde en çok kullanılan ve çerçeve neden olarak görülebilecek bir sebeptir. Bkz. Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 16

*önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya dönmek istemeyen yabancıya MÜLTECİ denir.*¹⁰⁴ Avrupa dışında meydana gelen olaylar nedeniyle, mülteci tanımındaki şartlara haiz olduğunu iddia ederek, üçüncü ülkelere iltica etmek üzere bir ülkeden uluslararası koruma talebinde bulunan yabancıya *SİĞİNMACI denir*”¹⁰⁵. Bu tanımda yer alan tarih sınırlaması, sözleşmenin imzalandığı tarihe kadar meydana gelen insanlık dışı olaylardan kaynaklanıp da sonuçları daha ileri bir tarihte ortaya çıkabilecek olan sorunları sınırlamak ve belgeyi kabul eden devletlerin yükümlülüklerini netleştirmek amacı taşımaktadır.¹⁰⁶ Ayrıca bu sınırlama ile Sözleşmeye katılımın artması da amaçlanmıştır. Böylece, 1951 Sözleşmesinde tarih ve coğrafya sınırlaması kullanılarak yapılan mülteci tanımı, çok sayıda ülkenin sözleşmeye katılımını arttırmıştır.¹⁰⁷ Hukukî bakımdan mülteci sorununa bir çerçeve çizen ve sözleşmeye katılımı artırma gibi bir işe yararlığı olan tarih ve coğrafya sınırlaması, pratikte bazı sorunlara neden oldu. Sözleşmenin kabulünden sonra (bu sözleşmeden bağımsız olarak) dünya genelinde kontrolsüz göç hareketlerinin artması ve bu göçleri yapan mültecilerin, tarih ve coğrafya sınırlaması nedeniyle Sözleşme kapsamında değerlendirilmemeleri, önemli sorunlar meydana getirdi. Bu sebeple, herhangi bir sınırlama olmaksızın mülteciler için tanınan uluslararası güvencelerden yararlandırılmaları ihtiyacı ortaya çıktı. Bu ihtiyaca bağlı olarak 1951 Sözleşmesine ek 1967 tarihli Protokol, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edildi. Belgenin ilk maddesi; *“taraf devletler hiçbir coğrafi çekince olmaksızın bu protokolü uygulayacaktır.”* şeklindedir. Böylece mülteci tanımındaki tarih ve coğrafya sınırlaması kaldırılarak 1951 Sözleşmesindeki tanım aynen alındı. *1967 New York Protokolü*, mültecilerle ilgili uluslararası boyutta olan ikinci yasal düzenlemedir.¹⁰⁸

1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü ile tanımlanmaya ve pratikte çözülmeye çalışılan mülteci sorunu, giderek daha fazla çözüm isteyen bir hal alarak büyümekteydi. 1960’ların sonlarına doğru uluslararası platformu etkileyen olaylar artmaya başlamıştı. Sömürge kolonilerinin bağımsızlık mücadelelerinin artmasıyla

¹⁰⁴ Bülent Çiçekli, s. 211

¹⁰⁵ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 225

¹⁰⁶ Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 13

¹⁰⁷ Bülent Çiçekli, s. 214

¹⁰⁸ Bülent Çiçekli, s. 215

savunmasız ve korunmaya ihtiyacı olan insanlar ortaya çıktı. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tüzüğü ve 1951 Sözleşmesi ile 1967 Protokolündeki mülteci tanımı siyasal düşünce, etnik köken, din veya sosyal statü nedeniyle zulüm altında oldukları için ülkelerini terk etmiş kişileri dikkate almaktaydı. Yani iltica hakkına neden olarak kabul edilen durumlar etnik köken, dinî inanç, siyasî düşünce, sosyal statü şeklinde belirlenmişti. Bu farklılıktan dolayı ortaya çıkan boşluğu doldurmak için Afrika'daki mültecilerin statülerini düzenleyen 1969 *Afrika Birliği Örgütü (ABÖ) Sözleşmesi* ortaya çıktı. Böylece 1951 Sözleşmesinde belirlenen mülteci olma nedenlerine ek olarak *“dış saldırı, işgal, yabancı egemenliği; ülkelerinin bir kısmında veya tamamında görülen kamu düzenini ciddi biçimde bozan olaylar nedeniyle menşe ülkeyi terk etmeye zorlanan kişiler”*in de mülteci oldukları ifade edildi. Böylece mülteci tanımı ABÖ Sözleşmesi ile daha da genişletilmiş oldu.¹⁰⁹

Afrika'da artan mülteci sorununu ve sefaleti hukukî olarak çözmek, devletlerarası dayanışmayı arttırmak için yapılan ABÖ Sözleşmesini izleyen yıllarda, bu kez Orta Amerika ülkelerinde yaygın bir şekilde şiddet ve insan hakları ihlalleri yaşanmaya başladı. Bu duruma dikkat çekmek ve çözüm getirmek amacıyla *Cartagena Bildirisi* yayınlandı. Buradan mülteci tanımı yeniden yapıldı. 1984 tarihli Cartagena Bildirisine göre mülteci: *“yaygın şiddet, dış saldırı, iç çatışmalar, yaygın insan hakları ihlalleri ya da kamu düzenini ciddi olarak bozan diğer durumlardan dolayı hayatları, güvenlikleri ya da özgürlükleri tehdit altında olduğu için ülkelerinden kaçmak zorunda olan kişilerdir.”* Bu bildiride mülteci tanımı, daha önce yapılan tanımlara ve çizilen sınırlara göre son derece genişletilmiştir. Bildiri olması nedeniyle devletler üzerinde bağlayıcılığı yoktur. Buna rağmen, bildiriye kabul eden devlerin iç politikası üzerinde oldukça belirleyici olmuş ve pek çok Orta Amerikalı mülteciye koruma imkânı sağlamıştır.¹¹⁰

Burada, mültecilik sorununa dair uluslararası platformda oluşturulan hukukî gelişmelerin kısaca aktarımından anlaşıldığı üzere, konu ile ilgili ilk uluslararası organizasyon 1920'lerde ortaya çıkmıştır. Kızılhaç Uluslararası Örgütü, ilk kapsamlı organizasyon olarak 1920'lerde yetersiz de olsa birçok I. Dünya Savaşı mağduruna yardım sağlamıştır. Mevzuatta mülteciliği ele alma ve çözüm arama süreci, İkinci

¹⁰⁹ Bülent Çiçekli, s. 214

¹¹⁰ Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 9

Dünya Savaşının etkileriyle hız kazanmış ve 1951 Sözleşmesini doğurmuştur. Bu Sözleşmenin, konuyla ilgili dünya genelindeki sorunları karşılayamaması nedeniyle 1967 Protokolü'nün imzalanmıştır. Sömürgeciliğin bir sonucu olarak dünyada meydana gelen ekonomik ve sosyal sıkıntılara cevap veremeyen 1967 Protokolünün ardından da 1969 Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi imzalanmıştır. 1984 Cartagena Bildirisiyle de Latin Amerika ülkelerinde zulüm mağduru insanlarla ilgili olarak uygulanacakların çerçevesi çizilmiştir. Bu belgelerden başka, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, hukukî yükümlülük arz etmese de, coğrafya ve statü fark etmeksizin her insanın sahip olduğu hakların ifade edilmesi, baskı ve zulüm karşısında her insanın korunması, insan haklarının hukukî bir uygulamayla korunması gibi insanî konulara dikkat çekmesi bakımından önemli bir belgedir. Dünya genelinde gerçekleşen göç etme, yoksulluk, insanların savunmasız ve çaresiz kalması gibi durumların ortaya çıkmasıyla, mağdur insanların can güvenliklerini korumak ve hukukî bir uygulamayla bu insanlara daha iyi yaşam koşulları yaratabilmek için devletler bazında bir duyarlılık gösterilmiştir. Bu duyarlılık, özellikle tüm bu durumlara neden olan güçlü devletlerin kontrolünde gösterilmiştir. Zira Birleşmiş Milletlerin yöneticilerinin ataları Asya, Afrika ve Amerika'yı sövmeye başladıklarında, sonuçları günümüze kadar gelecek olan yoksulluk, ekonomik ve kültürel dışa bağımlılık, eğitimsizlik, toplumsal huzursuzluk gibi durumların temeli atılmıştı. Yüzyıllar sonra bu durumlar büyüyerek tüm dünyayı ilgilendiren göç/kaçak göçmen/mülteci sorunları hâline geldiğinde güçlü devletler temelde kendilerinin sebep oldukları bu sorunlara yine kendileri cevap bulmak istediler. Bunun nedeni, ekonominin rotasını ellerinde tuttukları gibi, dünya sorunlarına da kendi lehleri doğrultusunda yön vermek olmalıdır. İşte bu sebeple, mülteci sorunu hukukî bir zeminde ele alınmasına ve bir miktar gelişim göstermesine rağmen tam anlamıyla çözümlenememiştir. Hâlâ dünyanın özellikle yoksul ve eğitimsiz yerlerinden insanlar, daha iyi yaşam koşulları umuduyla evlerinden ayrılmakta ve daha gelişmiş ülkelere gitmekte ya da gitmeye çalışmaktadırlar. Bu durumdan en az etkilenen Avrupa ülkeleri iken en fazla etkilenen ve durumu yaşayan ise Türkiye gibi gelişmekte olan, yüzü Avrupa'ya dönük ülkelerdir. Görünen o ki mültecilik sorunu gerçekçi bir biçimde çözüm odaklı ele alınmadıkça, hukukî bakımdan da yaşamın içindeki niteliği bakımından da yetersiz kalmaya devam edecektir.

1.3. TÜRKİYE’DE MÜLTECİ HUKUKUNUN GELİŞİMİ

Mülteci hukuku, Türk Hukukunda günümüzdeki şeklini henüz almadan önce, bir gelenek olarak her zaman var olagelmıştır. Çünkü tarihin hangi zaman diliminde olduğu fark etmeksizin Türkler, gerek devlet olarak gerekse halk olarak mazluma her zaman yardım etmişlerdir. Sığınmacıya kucak açmak, savunmasız insanları korumak, onları tehlikeye geri göndermemek, insancıl koşullarda yaşamalarını sağlamak gibi yardımlar Türk kültüründe yeri olan şeylerdir. Hatta Türkler bu ve benzer yönleriyle “*Türk misafirperverliği*” olarak kalıplaşmış bir ifade ile nitelendirilmişlerdir. Kısacası hukukî bakımdan yeterli olmasa da Türk kültüründe misafirin, yabancının, Tanrı misafirinin ve mazlumun iyi bir şekilde ağırlandığının yeri ve önemi büyüktür.

“*Tacımı veririm, tahtımı veririm fakat devletime sığınanları geri vermem.*”¹¹¹

Sultan Abdülhamit’in bu sözü, hem Türk kültüründe sığınmacıya bakış açısını hem de evrensel bir ilke olan sığınmacıyı *geri göndermeme (non refoulement)* anlayışını yansıtmaktadır. Türkiye Selçukluları zamanında, gemilerle Antalya körfezinden ayrılamayıp birliğinden ayrı düşen Haçlı askerlerine Bizanslılar bile yardım etmezken; hatta yardım etmek bir yana onların para ve mallarını gasp etmişken; Türk askerleri yardım etmiş, ekmek, su ve para vermiştir.¹¹² Bir yönetici yahut halk olarak Türkler, mağdur durumda olan insanlara yardım etme insaniyetini ve inceliğini bir etik kuralı olarak uygulamışlardır.

Sığınmacılarla ilgili kültürel gelenek önemli ve net olmasına rağmen, hukukî olarak aynı netlik söz konusu değildir. Türk hukukunda sığınmacılarla ilgili olarak Türkiye’ye girişleri, kabul edilmeleri, ikametleri, çalışma izinleri/koşulları ve de gerektiğinde sınır dışı edilmeleri gibi mevzuatlar yetersiz olmakla birlikte bazı yasa, tüzük ve yönetmeliklerle düzenlenmiştir. Doğrudan sığınmacılarla ilgili bir belge olmasa da konu hakkında bir düzenlemenin geçtiği ilk resmî belge *Askerlik Kânunudur*. Askerlik Kânunu, hazırlanış amacı sığınmacılarla alâkalı olmamakla birlikte bu konu hakkında bir hüküm içermektedir. 12-17 Temmuz 1927 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 21 Haziran 1927 tarihli Askerlik

¹¹¹ Ender Arat, s. 41

¹¹² T. Walker Arnold, s. 142

Kanununda sığınmacı ve göçmenlere dair bu hüküm şu şekildedir: “*Kanunen muhacir sayılmayan mülteciler ve ecnebilere Türk Vatandaşlığına girenler, vatandaşlığa alındıkları tarihte hangi yaşta iseler o yerli efrat gibi askerliklerini yaparlar.*”¹¹³

1927 tarihli Askerlik Kânunundan sonra, bu kez doğrudan göç-göçmen-sığınmacılarla ilgili olan *İskân Kânunu* yapılmıştır. İskân Kânununda ayrıntılı hükümlere yer verilmemekle birlikte konu hakkında bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu kânun, dönemin siyasi gereklerine göre yapılmış bir düzenleme olup Türk ulus-devlet inşa sürecinin bir aracı niteliğindedir. Kânunun iki temel amacı vardır: Osmanlı İmparatorluğu’nun eski topraklarındaki Türk soyluların göçmen olarak kabulüne ilişkin koşulları belirlemek; bir de iç iskân konusuyla ilgili önlemler alarak iç iskân konusunu düzenlemek ve kontrol etmektir.¹¹⁴ Bu maksatla İskân Kânunu 14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilerek 21 Haziran 1933 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Hem göçmen hem de mültecilerle ilgili hükümler içeren kânunda ağırlıklı olarak göçmenler konusu üzerinde durulmuştur. Kânundaki mülteci ve göçmen tanımlarına göre mülteci tanımı 3. maddede yer alıp “*Türkiye’ye yerleşmek amacıyla olmayıp bir zorunlulukla geçici oturmak için sığınanlar*” şeklinde yapılmıştır.¹¹⁵ Göçmen ise “*Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı¹¹⁶ olup yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye’ye gelip, Devlet eliyle iskân edilmelerini istememek şartıyla yurda kabul edilenler*”dir. Göçmenler, göç etme şekil ve durumlarına göre birkaç kategoride ifade edilmiştir: “*İskânlı göçmen, Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, özel kanunlarla yurt dışından getirilen ve bu Kânun hükümlerine göre taşınmaz mal verilerek iskânı sağlanan*”dır. Bu şekilde göçmen olarak ülkemize gelenler, genellikle siyasi mecburiyetlerin sonucunda aile olarak veya büyük kitleler hâlinde gelenlerdir. “*Münferit göçmen, Türk soyundan ve Türk*

¹¹³ Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 38

¹¹⁴ Bülent Çiçekli, s. 205

¹¹⁵ Bülent Çiçekli, s. 211; İskân Kânunu esâsen daha çok göçmenlerle ilgili konuları düzenleyip göçmenlerin yanında, mültecilere ilişkin kısmî düzenlemeler de içermektedir. Bu Kanun’da mülteci, *Türkiye’de yerleşmek amacıyla olmayıp, bir zorunlulukla geçici oturmak için sığınanlar* biçiminde tanımlanmaktadır. Ancak bu Kânun’da yapılmış olan mülteci tanımı, Türkiye Cumhuriyeti Devlet’nin 1951 Sözleşmesi’nin onaylanmasıyla yasal geçerliliğini kaybetmiştir. Bkz. M. Tevfik Odman, **MH**, s. 17

¹¹⁶ Türk soyundan olmanın ve Türk kültürüne bağlılığın belirlenmesi ve kararlaştırılması, ilgili bakanlıkların görüşü alınarak Dışişleri Bakanlığı’nın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararı ile yapılır. Bkz. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 21

kültürüne bağlı olup, yurdumuza yerleşmek amacıyla bir aile olarak gelen”dir. “Toplu göçmen, Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, iki ülke arasında yapılan anlaşmaya göre İskânlı göçmenler yurdumuza yerleşmek amacıyla toplu olarak gelen aileler”dir.¹¹⁷ Serbest göçmen ise “devletimizden herhangi bir maddi yardım talebinde bulunmadan kendi maddi imkânlarıyla yerleşmek için Türkiye’ye gelen kişi ya da kişiler”dir.¹¹⁸ Bu tanımlar doğrultusunda, İskân Kânununa göre göçmen olarak kabul edilmeyen kişiler Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar, Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olan ancak sınır dışı edilenler ve güvenlik açısından Türkiye’ye gelmeleri uygun görülmeyen kişilerdir.¹¹⁹ İskân Kânunu göç eden kişilerin özelliklerine göre Türk Hukukunda tanımlarının yapılması, göç eden kişilerin kimliklerinin kavramsal olarak bir çerçeveye oturtulması bakımından önemlidir. Bu kânun ile mültecilerin Türkiye’deki hukukî durumları ile ilgili bir mevzuat oluşturulmamıştır. Bununla birlikte Türk Hukukunda mülteci tanımı yapılmış olunmuştur.

Türk Hukukunda göç, iltica ve yabancılarla ilgili ikinci düzenleme 5 Temmuz 1950 tarihli “*Pasaport Kânunu*”nda yapılmıştır. 24 Temmuz 1950’de Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren bu kânunun 4. maddesi “*umumiyetle mültecilerin ve iskân hakkındaki mevzuat dışında olarak yurt tutmak maksadı ile gelen yabancıların pasaportları olsun olmasın Türkiye’ye kabulleri İçişleri Bakanlığı’nın kararına bağlıdır.*” hükmünü içermektedir.¹²⁰ Kısacası bu kânun, ülkemize pasaportlu ya da pasaportsuz olarak giriş yapmak isteyen yabancılara uygulanacak kuralları düzenlemektedir. Bu uygulamalarla ilgili kararlar ve yetki, İç İşleri Bakanlığı’na bağlanmıştır. Pasaport Kânunu ile İç İşleri Bakanlığı’na bağlanan bu konu, Türk Hukukunda konu ile ilgili daha sonraki düzenlemelerde de İç İşleri Bakanlığı’nın yetkisine bırakılacaktır. Türkiye’ye pasaportlu ya da pasaportsuz olarak giriş yapmak isteyen yabancıların ülkeye kabul edilip edilmeyecekleri ve nasıl kabul edileceklerine dair işlemlerin İç İşleri Bakanlığı’nın yetkisine bağlanmış olması, ülkeye giriş yapacak olan yabancıların yahut göçmenlerin dönemin hükümetinin politikalarına uygun bir profilde olmasına yol açar. Kabul etmek gerekir ki her hükümet, kendi siyasî yapısına

¹¹⁷ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 20

¹¹⁸ Bülent Çiçekli, s. 206

¹¹⁹ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 20

¹²⁰ M. Tefik Odman, **MH**, s. 173

benzeyen yahut kendi siyasî-kültürel-dinî hedeflerine uyum sağlayabilecek yabancıları ülkede bulunmasına müsaade eder. O halde, politik hedeflerin ve çıkarların, insanlık dramları ve sorunlarının gereklerinden daha ön planda olduğunu tekrar ifade etmek gerekir.

Türk Hukukunda doğrudan yabancıların Türkiye'ye girişleriyle alâkalı olarak yapılan üçüncü düzenleme, 24 Temmuz 1950 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 15 Temmuz 1950 tarihli "*Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kânun*"dur. Bu kânunun 1. maddesinde, ülkeye girmeleri yasak olmayan yani Pasaport Kânunu'na aykırı olmaksızın Türkiye'ye giriş yapabilen yabancıların, kânunların öngördüğü sınırlamalar içinde ülkede ikamet ve seyahat edebilmeleri hükmü düzenlemiştir.¹²¹ Bu kânun gereğince siyasi sebeplerle Türkiye'ye sığınan yabancılar, ancak İçişleri Bakanlığı tarafından izin verilen yerlerde ikamet edebilirler. Ülkede kalması kamu güvenliğine, siyasî kurallara uymayan yabancılara ise kendilerine tanınan belirli bir süre içinde Türkiye'den ayrılmalari gerektiği İç İşleri Bakanlığı tarafından bildirilir. Bu bildirimden sonra gereken yasal süre içinde Türkiye'yi terk etmeyenler sınır dışı edilebilirler.¹²² 1950 tarihli Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kânun ile yabancıların Türkiye'ye geliş koşullarıyla birlikte hangi durumlarda nerede kalabilecekleri, hangi durumlarda ülkeden gönderilecekleri gibi konular belirlenmiştir.

Türk Hukukunda yabancılar ve sığınmacılarla ilgili düzenlemeler ulusal kaynaklı olduğu gibi uluslar arası kaynaklara da dayanarak yapılmıştır. 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü Türk Hukukunda yer alan uluslar arası düzenlemelerdendir. Globalleşmenin bir parçası olmanın kaçınılmaz olduğu günümüz dünyasında, uluslararası hukukta belirlenmiş olan kuralların birçoğunun dışında kalmak zaten imkânsızdır. Bu bağlamda uluslararası mülteci hukukunda şu ana kadarki en önemli belgeler olan 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü, Türkiye tarafından da onaylanmıştır.¹²³ Türkiye 1951 Sözleşmesi'ni 29 Ağustos 1961'de; 1967 Protokolü'nü de 1 Temmuz 1968'de Bakanlar Kurulu kararı ile onaylamıştır. Ancak coğrafi çekince ile kabul edilmiştir.¹²⁴ Türkiye'nin coğrafi çekince kullanmasının

¹²¹ Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 35-36

¹²² TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 23

¹²³ Bülent Çiçekli, s. 214

¹²⁴ M. Tevfik Odman, **MH**, s. 162-163

sebebi, ülke topraklarının Ortadoğu ile Avrupa arasında önemli bir konumda bulunmasıdır. Dünya coğrafyasında göçlerin özellikle orta doğudan Batıya doğru yapılıyor olması ve Türkiye'nin bir geçiş noktası olması; Batıya açılan bir kapı niteliğinde olması birçok göçmenin ve sığınma arayanların ülkemize giriş yapmasına, hatta ülkemizde kalmasına neden olmaktadır. Kısacası Türkiye, orta ve yakın doğu ve Afrika gibi sosyoekonomik sıkıntıların yaşandığı kaynak ülkelere bağlı bulunan birçok insanın hem geçiş ülkesi hem de hedef ülkesidir. Burada kaynak ülke, ekonomik istikrarsızlık, siyasî çalkantı, savaş, kalabalık nüfus, doğal afet gibi insanları yaşadıkları topraklardan göç etmelerine neden olan durumların bulunduğu ülkedir. Hedef ülke, çeşitli sebeplerle göç eden yabancı uyruklu kişilerin beklentilerini gerçekleştirebileceklerine ve istedikleri hayatı kurabileceklerine inandıkları, ulaşmayı hedefledikleri ülkedir.¹²⁵ Geçiş ülkesi, hedef ülkeye ulaşma sürecinde gerekli koşulların sağlanması için gereken hazırlık sürecini geçirme gibi amaçlarla, göç eden insanların uğradıkları ülkedir. Geçiş ülkesinin bir diğer özelliği de hedef ülkeye giden deniz, kara, hava gibi yolların bu ülkede mevcut olması yani coğrafi konumudur. Türkiye'nin orta doğuya da Batıya da yakın bir coğrafi konumda bulunması, iş imkânları, sosyal yaşam ve eğitim imkânları bakımından Ortadoğu ülkelerinden daha cazip bir durumda olması nedeniyle birçok Arap ülkesinden ve İran'dan göç almaktadır. Bu özelliğinden başka, Avrupa'ya ya da Amerika'ya gidiş yollarının merkezlerin Türkiye'de yoğunlaşmış olması, insan kaçakçılığının Ege denizinde yaygın olarak yapılıyor olması, Batıya gitmeden önce para biriktirme amacının gerçekleştirmesinin Türkiye'de mümkün olması gibi nedenler de Türkiye'ye birçok göç edenin ya da sığınma arayanın birikmesine neden olmaktadır. Bu nedenlerden ötürü 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'nü coğrafi çekince ile kabul etmesine rağmen Türkiye bu insanlara kapılarını tamamen kapatmamış, onlara belirli koşullarda, üçüncü bir ülkeye yerleşene kadar “geçici sığınmacı” statüsü tanımıştır. Geçici sığınmacı statüsü verildikten sonraki süreçte BMMYK, bir Batı ülkesine yerleşmek için başvuruda bulunmuş olan kişiyi bir mülakata tâbi tutar, buna göre başvurusu kabul edilir ve istediği ülkeye giriş izni verilir. Eğer başvurusu uygun görülmezse, talep reddedilir ve istediği Batı ülkesine giriş yapamaz. Bu durumda, Türkiye'de geçici sığınmacı statüsü verilmiş olan bu kişi, Türk hükümeti yetkilileri

¹²⁵ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 225

tarafından sınır dışı edilebilir.¹²⁶ Bir devlet, bir sığınmacılar anlaşmasına tarafsız, bu anlaşmada öngörülen kurallara uygun olarak ülkesinde sığınma arayan yabancıları kabul etmek ve onlara mülteci statüsü kazandırmak zorundadır. Herhangi bir anlaşma yükümü altında değilse, kendi tercihiyle bağlı olarak insancıl ya da siyasal nedenlerle ülkesinde sığınma arayan yabancıları kabul edip etmemekte ve sığınmacı statüsü tanıyıp tanımamakta serbesttir.¹²⁷ Buna göre Türkiye de kabul etmiş olduğu 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolünün gereklerine uymak ve sığınma arayanlara kapılarını açmak durumundadır.

Türk hukukunda mültecilerle doğrudan ilgili olmamakla birlikte konu hakkında hükümler içeren Askerlik Kânunu, İskân Kânunu, Pasaport Kânunu gibi ulusal kaynaklı düzenlemeler dışında, doğrudan mültecilerle ilgili olarak bir düzenleme yapılmıştır: 30 Kasım 1994 tarihinde yürürlüğe girmiş olan “*Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*”tir.¹²⁸ Kısaca “94 Yönetmeliği” olarak da ifade edilen bu düzenleme 1951 Sözleşmesi ile 1967 Protokolü çerçevesinde hazırlanmıştır. Ayrıca vatandaşlık, iskân, pasaport, yabancıların ikamet ve seyahatleri, askerlik ve göçmenlerle ilgili çeşitli yasalar da yetersiz ve yüzeysel bir şekilde düzenlenmiştir.¹²⁹ Yasal ve yasal olmayan yollardan Türkiye’ye iltica eden, başka ülkelere iltica etmek üzere izin talep eden yabancılar yapılacak olan işlemler, müracaat şekli, karar ve temas sağlayacak olan makamlar ile bu makamların görev ve yetkilerini 94 Yönetmeliği gösterir.¹³⁰ 94 Yönetmeliğinin yapılmasının asıl dayanağı ise, 1951 Sözleşmesi’nin 36. Maddesinde yer alan “*Akit devletler, iş bu Sözleşme’nin takibini temin maksadı ile yayımlayabilecekleri kânun ve tüzükleri BM umumî kâtibine bildirirler.*” hükmüdür. Esasen, Türkiye’nin Avrupa ile uyum süreci ve demokratikleşme planları gibi meseleler de bu Yönetmeliğin hazırlanmasında birer nedendir.¹³¹ Kısacası herhangi bir konuda uluslar arası hukukun bir parçası olmak, ulusal hukukta da bu doğrultuda

¹²⁶ Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 39-40

¹²⁷ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 223

¹²⁸ Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 34

¹²⁹ M. Tevfik Odman, *MH*, s. 161-162

¹³⁰ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 31

¹³¹ Çiğdem Altınışık, Mehmet Şahin Yıldırım, s. 38

birtakım düzenlemeleri gerektirebilir. Türkiye de 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolüne dâhil olarak ulusal hukukunda yetersiz bir biçimde olan mültecilik konusuna yine yetersiz biçimde bir çerçeve çizmiştir. Bu çerçeveye göre 94 Yönetmeliği'nde mülteci *“Avrupa’da meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için, vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen/korkudan dönemeyen yabancısıdır”*. Sığınmacı *“İrki, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için, vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen/korkudan dönemeyen yabancısıdır”*.¹³² Görüldüğü gibi mülteci tanımında coğrafi çekince mevcut iken sığınmacı tanımında coğrafi çekince söz konusu değildir. Türkiye’de biriken ve *“Suriyeli mülteci”* diye ifade edilen Suriyeliler, aslında *“Suriyeli sığınmacı”*dırlar. Bazıları Batı ülkelerine gitmek için yaptıkları başvuruları beklemekte, bazıları da Türkiye’de sığınmacı statüsünü alarak bu statünün mevzuatına göre birtakım haklar ve yükümlülüklerle Türkiye’de yaşamlarını sürdürmeyi ummaktadırlar. Suriyelilerden kimileri de ülkelerinde refah içinde yaşamak üzere geri dönmeyi beklemektedirler. Yönetmelikte belirlenen bu tanımların Avrupa’dan gelerek uluslararası koruma talep edenlere mülteci; diğer bölgelerden aynı şeyi talep edenlere sığınmacı şeklinde yapılmasının nedeni, Türkiye’nin, doğu ülkelerinden göç eden insanların biriktiği bir mülteci ülkesi olmasının engellenmek istenmesidir. Türkiye, coğrafi bakımdan Ortadoğu’ya yakın olduğu gibi, aynı zamanda Batı ülkelerine gitmek için de geçiş yolu olarak da kullanılmaya uygundur. Bu şekilde bir konuma sahip olan bir ülkede bir de mülteci statüsü kazanmak ve bu statünün haklarına sahip olmak kolay elde edilebilir olursa elbette ciddi göç hareketleri ve sonuçları ortaya çıkacaktır. Bu nedenle, 94

¹³² TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 31

Yönetmeliğinde, kişiye daha geniş haklar ve imkânlar sağlayan mülteci statüsünün verilmesinde coğrafi sınırlamaya gidilmiştir.¹³³

Türkiye’de doğrudan mülteci, sığınmacı ve göçmenlerle ilgili olarak yapılmış olan 94 Yönetmeliğinde belirlenen yetki sahibi kurumları ve hangi durumda hangi kurumun yetkili olduğunu da kısaca belirtmekte fayda vardır. Sığınma arayanların kabulünün İç İşleri Bakanlığı tarafından uygun görüldüğü şekilde kabul edilebilir. Bu kişilerin ülkelerine geri gönderilmeleri ise Yönetmelik’in 26. Maddesi gereğince; *“toplucu sığınanlar ve topluca iltica eden mültecilerin; savaşın, silahlı çatışmanın veya krizin, yani sığınma aramalarına neden teşkil eden durumun sona ermesi hâlinde uyruğunda bulundukları devlete iade edilmeleri Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı tarafından gerçekleştirilir. Münferiden iltica edenlerin iadeleri ise İçişleri Bakanlığı’nca sağlanır.”*¹³⁴

Sığınmacıların kabulünden sonraki süreçte ise devreye, kurulan sığınmacı kamplarından¹³⁵ sorumlu olan il valilikleri girer. Kurulan sığınmacı kampları, bulundukları ilin valiliğince yönetilir. Kampların yönetiminin sağlanması için araç ve gereç, ilgili valilerin talebi üzerine görevli bakanlık ve kuruluşlarca sağlanır. Mülteci ve sığınmacıların yöre halkı ile temasları ve kampa ziyaretçi kabul edilip edilmemesi hususlarına ilişkin esaslar, yine ilgili valilerce belirlenerek uygulanır.¹³⁶

Dünyanın hemen her yerinde benzer sebeplerle görülen göç hareketleri, özellikle Ortadoğu topraklarında daha yoğun ve karmaşıktır. Bu durum, kökenleri I. Dünya Savaşı öncesine dayanan Batılı güçlü devletlerin Ortadoğu petrollerine hâkim olma isteklerinin, Türk Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulması süreçleri ile şekil değiştirerek yumuşamasına kadar uzanır. Kurtuluş Savaşı’nın, Batılı

¹³³ Bu coğrafi sınırlama elbette Türkiye’de Suriyelilerin birikmesine engel olmamıştır. Mülteci statüsü ve hakları ile olmasa da sığınmacı olarak sayısı üç buçuk milyon olarak belirlenen Suriyeliler, Türkiye’nin hemen her yerinde bulunmaktadır. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından 9 Kasım 2017 tarihi itibarıyla kayıt altına alınan Türkiye’deki Suriyeli sayısı toplam 3.303.113 kişidir. Bkz. multeciler.org.tr (Mülteciler Birliği Resmi İnternet Sitesi) Bu sığınmacılar Türkiye’nin hemen her iline dağılmış olup yoğun olarak ise İstanbul, Şanlıurfa, Hatay, Gaziantep, Mersin, Adana, Bursa, Kilis, İzmir, Kahramanmaraş illerinde bulunmaktadır. Bkz. www.goc.gov.tr (Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Resmi İnternet Sitesi)

¹³⁴ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 37

¹³⁵ 22 Kasım 2017 tarihli AFAD raporuna göre Türkiye’de toplam 10 ilde (Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis, Mardin, Kahramanmaraş, Osmaniye, Adıyaman, Adana, Malatya) geçici barınma merkezi mevcut olup buralarda toplam 228.346 Suriyeli bulunmaktadır. Bkz. www.afad.gov.tr (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 22 Kasım 2017)

¹³⁶ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, s. 35

devletlerin politikalarını uygulama biçimlerini etkilemesinden başka; zamanla İran, Irak, Mısır, Libya gibi ülkelerde petrollerinin millileştirilmesiyle sömürgeci devletlere karşı daha güçlü bazı Ortadoğu ülkeleri ortaya çıkmış oldu ve bu durum da Batılı devletlerin Ortadoğu politikalarını etkiledi. Türlü bahanelerle savaşlar başlatan Amerika, Irak ile yaptığı savaş ile çok sayıda insanın yurtlarından göç etmesine neden oldu. 1980-1988 yılları arasında İran-Irak Savaşının etkisiyle özellikle Kuzey Irak'ta bulunan Kürtlerden çok sayıda Türkiye'ye sığınanlar olmuştur. 80'li ve 90'lı yıllarda meydana gelen bu olaylar ve etkilerinden başka, son yıllarda ortaya çıkan ve Arap baharı diye adlandırılan Yakınoğu ve Ortadoğu'nun Batı tarafından bir kargaşaya sürüklenmesi de Ortadoğu'nun kaynar bir kazan olması durumunu arttırmış; bu sebeple Ortadoğu ülkelerinin kargaşasından kurtulmak için göç eden insanların da sayıları artmıştır. Türkiye'nin karşılaştığı bir diğçer göç hareketi de Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları gibi Rusya'nın hâkimiyetinden kurtulduktan sonra Türkiye'ye gelmeyi tercih eden Türk soylu göçmenlerin bulundukları Kırgızistan, Kazakistan, Ukrayna, Rusya gibi çeşitli bölgelerden göç etmeleridir. İşte bu tabloda Türkiye, büyük bir kaynar kazanın yanı başında bulunan ancak bu yangına dâhil olmayan bir ülke olarak coğrafi bakımdan bu ülkelere yakın; yaşam standartları, uluslararası alandaki yeri itibariyleyse bu ülkelere bambaşka bir çehreye sahip olmasıyla özel ve önemli bir yerdedir. Bu özelliğı ve öneminden dolayı coğrafi, dinî ya da kültürel sebeplerle göç hareketlerine maruz kalan Türkiye, hukuki bakımdan bu göçleri tasnif etmek, göç edenlerin kimliklerini belirlemek, gerekli yasal düzenlemeleri yapmak amacıyla burada kısaca özetlenen kanunlar ve Yönetmeliğı çıkarmıştır. Bu yasal düzenlemeler Türkiye gibi bir hedef ve transit ülke için yetersiz olmakla birlikte en azından Türk ulusal hukukunda göç edenlerin niteliklerine göre tanımlarının yapılması ve birtakım hak ve yükümlölüklerin belirlenmesi bakımından bir öneme de sahiptir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU’NUN TÜRK YURDU OLMA SÜRECİNDEKİ GÖRÜNÜMÜ

2.1. ANADOLU SELÇUKLULARI ZAMANINDA ANADOLU’YA GENEL BİR BAKIŞ

2.1.1. Anadolu’nun Etnik Tablosu

Anadolu coğrafyası Türkiye adını almadan önce burada yaşamakta olan milletler¹³⁷ ve dinî unsurlar, Anadolu’nun Türkleşmesi gibi sosyolojik, politik, ekonomik, dinî boyutları olan önemli bir olayın parçaları olması bakımından üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü bu unsurlar Anadolu’ya akınlar yapan, daha sonra göç etmeye başlayan ve Anadolu’nun çok ciddi bir kısmına hâkim olan Türkler’in doğrudan etkileşim kurduğu varlıklardır. Bu etkileşim Türkler ile Bizans yönetimi ile ne kadar fazlaysa Anadolu halkı ile de en az o kadar fazladır. Türkler’in Anadolu’ya kitleler hâlinde gelmesinden sonra değişen siyasî ve sosyal ortamda politik ihtiyaçlara göre ilişkiler değişmiş; yönetim-yönetim, yönetim-halk, halk-halk arasında yardımlaşmalar meydana gelmiştir. Bu yardımlaşmalara sığınma hareketleri, askerî destekte bulunmak, ekonomik kolaylıklar sağlamak gibi temaslar dâhildir. İşte Türkiye Selçuklu Devleti’nin temas kurduğu; bazen yardım ettiği bazen yardım istediği bu geniş siyasî ve sosyal ortamda yaşamakta olan halkları, yoğun olarak hangi bölgelerde bulunduklarını, Bizans dışındaki siyasî otoriteleri burada ifade etmek gerekir. Bununla birlikte, Anadolu nüfusunu değiştiren ve dönüştüren Türk nüfusunun da nitelikleri, sonraları büründüğü toplumsal ve ekonomik hâli de ele alınarak; Anadolu’nun Türkiye Selçukluları dönemindeki etnik tablosu sadece Selçuklu yönetimi-yerli halklar değil; Selçuklu yönetimi-Türk nüfusu açısından da ifade

¹³⁷ Anadolu’ya kitleler hâlinde Türk göçlerinin yapılmasından çok daha önce birçok Anadolu şehrinde Müslüman Türk topluluklarının varlığı bilinmektedir. Bu durum ticarete veya Türkler’in Bizans ordusunda askerî hizmette bulunmalarına bağlı olabilir. Büyük kitleler şeklinde göçlerin başladığı 1071’den sonra ise ilk şehirli Türkler, Selçuklu askerleri olmuştur. Bkz. Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimâî Tarihi**, İkinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 20; Bir bilgiye göre de 1018’de beraberindeki üç bin süvari ile Çağrı Bey Horasan, Rey, Azerbaycan yoluyla Anadolu’ya yaptığı bilinen seferde, kendilerinden önce Azerbaycan taraflarına gelmiş olan Türkler’le karşılaşmış; onları da beraberine alarak sefere devam etmiştir. Bkz. Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 14

edilmelidir. Mustafa Akdağ'ın ifade ettiği gibi “*Anadolu Türkiyesinin tarihi teşekkülünde etnik unsurun esas itibariyle Türkmen Oğuzlar’dan ibaret olduğuna şüphe yoktur.*”¹³⁸

Bilhassa Haçlı Seferlerinden itibaren Batı tarafından “*Türkiye*” olarak adlandırılacak olan, Müslümanların “*Rum diyarı*” diye ifade ettiği Anadolu’ya Rum Diyarı dedirten topluluk, “*Türkler’den önceki ahalinin en kalabalık zümresi*” olan Rumlardır. Helen kökenli Rumlardan çok önce, MÖ on bin yıllarından beri yerli halkların oturduğu Anadolu’da önce Rumlardan daha sonra Türkler’in çoğunlukta olduğu bir nüfus çeşitliliği görülmüştür. Rumlardan önce Anadolu’da bulunan toplulukların da Bu insanların, zaman içinde varlıklarını devam ettirdikleri, Hristiyanlığın ortaya çıkmasıyla bu dini kabul ettikleri tahmin edilir. Türkler Anadolu ile tanıştıkları zaman buradaki topluluklardan batıda oturanlara genellikle Rum, doğuda oturanlara Ermeni demişlerdir. Ermeni, “*Ermen ülkesinde oturanlar*” anlamında yabancıların ve Türklerin, doğudaki dağlık mıntıkada oturanlara verdikleri bir addır.¹³⁹

Türk göçlerinde başrolde olan ve Anadolu’da, Arap yarımadasının kuzeyinde geniş alanlara yayılan Türkmenler¹⁴⁰ XII. yüzyılın ikinci Maveraünnehr’de Buhara yakınlarındaki Karagöl’den Seyhun boylarındaki Cend şehrine kadar uzanan geniş çöl

¹³⁸ Mustafa Akdağ, s. 19

¹³⁹ Tuncer Baykara, **Gazi-Şehit I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1164-1211)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 60-61

¹⁴⁰ “*Türkmen*” adı hakkında; Oğuzlar için genellikle XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Oğuzlar bu adı uzun bir zaman benimsememişlerdir. Dönemin bazı yazarları Oğuzlar’ı tanıtmak için “*Oğuzlar Türkmenler’den bir topluluktur*” şeklinde ifadeler kullanmıştır. Ancak XIII. yüzyıldan itibaren Oğuz adını taşıyan bir topluluk görülmez; bu yüzyılda Seyhun boylarından Sakarya kıyılarına kadar uzanan çok geniş sahada yaşayan Oğuz asıllı topluluklar “*Türkmen*” adıyla anılmıştır. Arapça ve Farsça kaynaklarda da Türkmen ifadesiyle Oğuzlar’ın kastedildiği anlaşılmaktadır. Kaynaklar, Oğuzlar’ın Kınık boyuna mensup olan Selçuklular’dan Türkmen adıyla bahseder. Bkz. Faruk Sümer, **Türkmenler**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, c. 41, s. 608; Ayrıca Türkmen adının kullanılmaya başlanmasında XI. Yüzyıldan itibaren Seyhun (Siriderya) boylarında oturan Oğuzlar’ın, X. yüzyıldan itibaren İslamiyet’in yayılması sonucu ortaya çıkan bir ifade olduğu düşünülmektedir. Buna göre Türkmen ifadesi, Maveraünnehrli yerli Müslümanlar tarafından İslamiyet’e giren Oğuzlar için gayri Müslim Oğuzlar’dan ayırt edilmek için kullanılmıştır. Türkmen adının yerlilerce Müslüman Türk anlamında yaygınlaşması bu addaki topluluğun İslamiyet’i kabuleden ilk Türk kavmi olmasıyla ilgilidir. Bkz. Faruk Sümer, **Türkmenler**, İslam Ansiklopedisi, c. 41, s. 607; Ayrıca; Selçuklular’a “Türkmen” de deniyordu. Selçuk Bey ve oğulları, devletin kurucuları olan Tuğrul ve Çağrı Beyler, Kutalmış ve İbrahim Yinal Türkmen beyleri idiler. Fakat zamanla imparatorluk İran, Ön Asya, Anadolu bölgelerine yayılarak ve idare mekanizması yavaş yavaş yeni bir tipte genişledikçe sultanlar, fetihçi ve yayılmacı Oğuz boylarından ayrılarak farklı bir çehre ile yapılanmaya başlayan devletin sahipleri olmuşlar; böylece Türkmen adı da sadece Oğuz boylarını ifade etmeye başlamıştır. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah**, Birinci Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1973, s. 152-153

bölgesinde de bulunmaktaydılar. XIII. Yüzyıl başlarında buralardan kitleler hâlinde göç etmelerine rağmen yoğun bir Türkmen nüfusundan söz etmek mümkündür. Dönemin giderek genişleyen istilacıları Moğollar, Harezm bölgesini fethederken on bin kadar Türkmen'i kuvvetlerine kattı; rastladığı bazı Türkmen gruplarını ise öldürdü. Geri kalanların çoğu ise Seyhun boylarındaki Türkmenlerle birlikte göç ederek Merv ve Amuye (Amul) civarına geldiler. Moğol istilasını nedeniyle Türkmenler'in çoğu yurtlarından ayrılıp Horasan'da da toplandılar. 1246'da Seyhun boylarındaki Oğuzlar'ın yurtlarından geçen Papa elçisi Plano Carpini yurtlarını şehir, kasaba, köy ve kaleleri yıkılmış bir ülke olarak tanımlamıştır. Moğol istilasının neden olduğu yıkımlara ve kitlesel göçlere rağmen XIII. Yüzyılın ikinci yarısının ortalarında Aşağı Seyhun bölgesinin Oğuz ülkesi niteliğini koruduğu görülür. Ancak XIV. yüzyılda Aşağı Seyhun kıyıları bir Türkmen ülkesi olma vasfını artık kaybetmiştir.¹⁴¹

Aslında Türk topluluklarının Batıya göçleri tarihin IV. yüzyıldan itibaren bin yıl gibi uzun bir dönemde ara ara gerçekleşmiştir. Bu uzun dönem içinde göç ettikleri kuzey yolu ile Karadeniz'in kuzeyinde ve Orta Avrupa'da; diğer yol ile de Irak, Suriye gibi Müslüman bölgelere hâkim olmuşlar; Anadolu'yu da Türkiye yapmışlardır.¹⁴²

Çağrı Bey'in 1016-1018'de yaptığı keşif akınlarından sonra başlayan Anadolu'ya Türk göçleri, Anadolu'da Kılıç Arslan'ın öldürüldüğü ve oğlu Şehinşah'ın esir edildiği Haziran 1107 tarihinden sonrasına ermiştir. Küçük istilalar dışında XIII. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar büyük bir göç dalgası yaşanmamıştır.¹⁴³ Anadolu'ya bu ilk Türk akınlarının göçlere dönüşmesi ise fazla uzun sürmemiş, Malazgirt Zaferi'nin de etkisiyle Anadolu'ya ciddi bir Türk nüfusu akmaya başlamıştır. XI. yüzyıl sonlarında dünyada coğrafyasındaki Türk nüfusunun yaklaşık üçte biri Anadolu'ya göç etmiş olduğu söylenebilir. Yurt tutma maksatlı bu göçlerden başka ikinci büyük göç ise XIII. yüzyılda Moğol istilâsından kaçıp Anadolu'ya yerleşen Türkler'le gerçekleşecektir.¹⁴⁴ İşte bu Oğuz boyları, Anadolu ile büyük çapta temaslar kurmadan önce, komşuları olan Müslümanların topraklarında, başta kendilerine sığınacak, yurt tutacak bir yer bulma ümidi ile göçlere başlamışlardı. Asya

¹⁴¹ Faruk Sümer, **Türkmenler**, İslam Ansiklopedisi, c. 41, s. 608

¹⁴² Mehmet Şeker, **Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı**, Ötüken Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 2011, s. 62

¹⁴³ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 16

¹⁴⁴ Fikret Babuş, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 26

bozkırlarından zamanla Anadolu bozkırlarına kadar uzanan ve XI. yüzyıldan XIV. yüzyıla üç yüzyılda doğudan batıya devamlılık gösteren Türk göçlerinin nedenleri şu şekilde ifade edilebilir: “*Malazgirt’ten önceki göçler (arayış), Malazgirt’ten sonraki göçler (yurt tutuş), Moğol istilasını önünde vuku bulan göçler (Entelektüel göçler)*”.¹⁴⁵ Bu tasnif, Anadolu’ya yapılan Türk göçlerinin en büyük dalgalar hâlinde gerçekleştiği dönemleri, nedenleriyle birlikte oldukça iyi bir şekilde göstermektedir. Buradaki arayış ve yurt tutuş şeklinde ifade edilen göçlerin sonucunda Anadolu, Türkmenlerle dolup taşmıştı. Onların sayılarının çokluğu kadar sahip oldukları savaşçılık özelliği, çeşitli doğa koşullarında toplu olarak yaşayabilmeleri, birlikte hareket edebilmeleri de Anadolu’nun hemen her yerine kısa sürede dağılmalarında etkili olmuştur. Fezailü’l-Etrak yani Türkler’in faziletleri adlı eserinde Arap yazar el-Cahiz; “*Bir Türk yalnız başına da olsa bir millettir.*”¹⁴⁶ diyerek Türkler’in, nüfuslarından bağımsız olarak etkin bir şekilde var olabilen yapıda insanlar olduğunu ifade etmiştir. Yine aynı yazar, “*Türkler bir orduya karşı saf bağlayınca düşman saflarında bir eksiklik varsa hepsi onu görür ve bilir. Eğer bir eksiklik bulunmazsa düşmandan bir şey elde etmek imkânı yoksa ve hücumdan vazgeçmek münasib ise hepsi aynı kanaate varır, münasib olan hareketin bu olduğunu kabul ederler. Hücum ederlerse her birinin düşünce ve temayülleri aynıdır.*”¹⁴⁷ diyerek de birlik olarak hareket edebildiklerini, ortak bir savaş anlayışlarının olduğunu, savaşçılığın onlar için birleştirici bir üst kimlik olduğunu ifade etmiştir. İşte bu meziyetlere sahip olan, boylar hâlinde yaşayan ve boy reisleri olan ancak kendilerini kontrol eden ve gerektiğinde yönlendiren bir egemenliğe de dâhil olan Türkmenler, Anadolu’nun Türkleşmesinde büyük bir role sahiptir. Türkiye Selçuklu Devleti’nde olduğu gibi Büyük Selçuklu Devleti’nin oluşmasında da etkileri olan Türkmenler’in bu etkisini Büyük Selçuklu Devleti’nin meşhur veziri Nizâmü’l-Mülk şu şekilde ifade etmiştir: “*Türkmenlerden her ne kadar bıkkınlık gelmişse de sayıları fazla olduğundan ve devletin kuruluşunda çok hizmet ederek sıkıntı çektiklerinden hepsi akrabadırlar ve bu devlet üzerinde hakları vardır.*”¹⁴⁸

¹⁴⁵ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 12-13

¹⁴⁶ El-Cahiz, **Fezailü’l-Etrak**, c. I, s. 65’tenaktaran aktaran: Kitapçı, Zekeriya, **Orta Doğu’da Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 2-3

¹⁴⁷ El-Cahiz, Fezailü’l-Etrak’tan aktaran: Kitapçı, Zekeriya, s. 30

¹⁴⁸ Nizâmü’l-Mülk, **Siyasetnâme**, Altıncı Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003, s. 124

Türkmenler Anadolu'ya ilk göçlerinde ağırlıklı olarak Batıdaki sınır bölgelerine kadar ilerlemişlerdi. Bu sebeple, ilk göçler başladığında daha çok Ermenilerin yaşadığı Doğu Anadolu bu göçlerden daha az etkilenmiştir. Böylece, Ermeniler genel olarak burada kalmayı sürdürmüşler ve ilk Türk akınlarından sonra Türk egemenliği altında yaşamaya başlamışlardır.¹⁴⁹ Türkler'in, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Doğu Anadolu'da sağladıkları hâkimiyet, Büyük Selçuklu Devleti'nin İran coğrafyasında sağladığı hâkimiyetten farklı olarak tebaanın kimliği bakımından farklı bir çehrededir. Çünkü buraya kısa süre içinde Türk nüfusu yerleşmiş; bu hâkimiyet Anadolu topraklarında genişledikçe de çoğunlukla Rum ve Ermenilerden oluşan Hristiyan halklar, Türk hâkimiyetinin kurulmasından sonraki bütün tarih boyunca birer azınlık olmaktan öteye geçememişlerdir.¹⁵⁰

Nüfusları hayli fazla olan Türkmenlerin, Selçuklu Devleti'ne ait olan toprakların dörtte üçünü fethettikleri söylenebilir. Anadolu'yu fetheden Türkmenler'in sayısının beş yüz elli-altı yüz bin civarında olduğu tahmin ediliyor. Ancak devam eden göçlerle birlikte bu sayının bir milyona yakın olduğu düşünülebilir.¹⁵¹ Ayrıca, Türkler geldiğinde Anadolu nüfusunun zaten az olması, Anadolu'nun etnik yapısının çeşitli olması ve bu etnik unsurların, Türkler'in yayılma gücü karşısında etkisiz kalmaları gibi etkenler de kısa sürede geniş bir alanın Türk yurdu olmasını açıklayabilir.¹⁵² Bunun yanında Türkmenlerin askeri gücüne sahip bir yerli halkın olmaması, hafif silahlara sahip olmalarına rağmen Türkmenlerin çevik savaşçılar olmaları ilerleyişlerini hızlandırmıştır. Elde ettikleri ganimetlerle yetindikleri için genellikle Selçuklu yönetimi için mali bakımdan olumlu bir kuvvet teşkil ediyorlardı.¹⁵³

İran'da var olan Selçuklu egemenliğinin Anadolu'da da kurulmasıyla birlikte XI. yüzyıl başlarından itibaren süregelen düzensiz Türkmen akınları belli bir plan ve kontrolde gerçekleşmeye başlamıştır. Selçuklular yerleşik tebaaları için huzursuzluk kaynağı olacağını düşündükleri Türkmenler'i Batıya Bizans sınırına doğru gitmeye teşvik etmişlerdi. Böylece hem sosyal düzeni kontrol altında tutmuşlar hem de Batı

¹⁴⁹ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 16-17

¹⁵⁰ Mustafa Akdağ, s. 18

¹⁵¹ İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah**, s. 153-154

¹⁵² Claude Cahen, **Anadolu**, s. 99

¹⁵³ Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 238

sınırlarında doğal bir kuvvet sağlamışlardır.¹⁵⁴ Ve her ne kadar Türkmenler zaman zaman başlarına buyruk hareket etseler de Selçuklu Devleti için vazgeçilmez bir askeri güçtüler. Onların yönetime itaatini kontrol etmek için hükümdarlar Türkmen liderlerinin oğullarını kendi buyruklarındaki birliklere bağlı asker olarak almışlardır.¹⁵⁵

XII. yüzyıl başlarına gelindiğinde göçleri ile Anadolu'nun etnik yapısını önemli oranda değiştirmiş olan Türkmenler Anadolu'nun kıyı bölgelerine ilerlemeyi sürdürerek Bizans'ı uğraştırmışlardır. Selçuklu yöneticilerinin tam anlamıyla kontrol altına alamadıkları göçebe Türkmen birlikleri, öte yandan Türk askeri gücünün bel kemiğini oluşturmaktaydı. Konargöçer, iyi asker, savaşçı ve kontrol etmesi zor Türkmenler, Bizans İmparatoru ile Türkiye Selçuklu Sultanı arasındaki yapılan anlaşmaları dikkate almaksızın sürekli olarak Anadolu'nun Batısına ve uçlarına doğru hareket etmişlerdir. Bu durum zaman zaman Selçuklu-Bizans ilişkilerini etkilemiş olsa da Türkmenler XII. yüzyıl boyunca sürdürdükleri akınları ile Anadolu'nun çehresini değiştirmek gibi önemli bir etkide bulunmuşlardır. XIII. yüzyıldan itibaren rolü zamanla azalan göçebe Türkmenlerin bir bölümü yerleşik hayata geçmiş; kalanlar ise Bizanslılar, Ermeniler, Gürcüler ve yerleşik hayata geçmiş olan Müslümanlara yani Türkler'le¹⁵⁶; kısacası Anadolu'daki yerleşiklerle uyumsuzlukları nedeniyle sıkıntılar yaşamışlardır.¹⁵⁷ Özellikle de göçebe Türkler ve şehirli Türkler arasındaki farklılığı daha önce ifade edilmiş olan şu şekliyle açıklamak mümkündür: *“Kuşkusuz Selçuklu Devleti'nin de kendine özgü zayıf yanları vardı. Bunları içinde en göze çarpanı, eğitim yoluyla Türk töresine yabancılaşan kentli aristokrasi ile eğitimden yoksun, sosyal bakımdan da kendi içine kapalı kalan Türkmen halk arasında giderek büyüyen ayrılıktı. Bu uyumsuzluğun XIII. Yüzyılın başlarına kadar pek büyük önemi olmadı*

¹⁵⁴ Aydın Usta, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları**, Birinci Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 31-32

¹⁵⁵ Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 238

¹⁵⁶ Ortaçağ Anadolu'sunda İran etkisinde kalmış olan ve Farsça bilen Türk kentli nüfus, dinin esaslarını medresede öğreniyordu. Fakatata inançlarına ve geleneklerine sıkı bir biçimde bağlı olan göçebe ve yarı göçebe nüfus için durum farklıydı. Bu nedenle kentli nüfus yani yerleşik Müslüman Türkler, göçebe Türkmenlere iyi bakmıyorlardı. Onlardan söz ederken *“Etrâk-i bî-idrâk”* ve *“Etrâkin dini zayıf”* diyorlardı. Bu farklılık, kısa süre içinde Türkmenler arasında Alevilik, Bektaşilik gibi öğretilerin ve sosyo-dini örgütlenmelerin yerleşmesine uzanacaktır. Bkz. İrene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları**, Demos Yayınları, çev. Turan Alptekin, İstanbul, 2011, s. 31

¹⁵⁷ Murat Keçiç, **Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 93-94

*fakat doğudan gelen yeni bir istila dalgası Yakın Doğunun kapılarına dayandığında biraz daha arttı”.*¹⁵⁸

Anadolu’ya Türk göçlerinin bir sonucu olarak, Bizans yönetiminin daha önce zayıflamış olduğu Doğu Anadolu’daki birçok yerleşim yeri boşalmıştı. Bu değişiklik ilk Türk akınlarının gerçekleştiği zaman değil, yönetim bakımından Anadolu’da Türk varlığı hissedilmeye başlandığı zaman meydana gelmiştir.¹⁵⁹ Türkiye Selçuklu Devleti istikrarlı bir yönetim hâline geldikten sonra bu boşalan yerleşim yerleri yeniden eski hâlini almaya başlamış ve Selçuklu yönetiminde birçok büyük şehirler oluşturulmuştur.¹⁶⁰ Anadolu genelinde Türk nüfusu arttıkça Antalya, Uluborlu, Niksar, Divriği ve Ankara gibi Selçuklu şehirlerinde gayrimüslimlerin oturdukları bölgeler ayrı bir surla çevrili mahalleler hâlini almışlardır. Ancak Selçuklu başkenti Konya’da sadece gayrimüslimlere has bir mahalle olmadığı, Müslümanlar ile Hristiyanların yan yana oturdukları mahallelerin de bulunduğu bilinmektedir.¹⁶¹ 1071 sonrası Türk göçleri başladığı zaman zaten çok yoğun olmayan kent nüfusu, Türk askerî topluluklarının yanındaki köleler, azatlılar, kentte kalmış veya oraya getirilmiş yerli halktan oluşuyordu. Bu nüfusa zamanla sosyal ilişkiler ve devam eden göçlere bağlı olarak melezler, özellikle kuzeybatıda görülen İranlılar, hatta Horasanlılar katıldı. Moğol etkisiyle yapılan göçlerle Anadolu’ya gelen Horasanlılar XIII. yüzyılda sayısal sayıca fazla oldukları gibi toplumsal hayatta da etkin oldular. Aralarında Harezmîliler ve Moğollar tarafından yerlerinden edilen siviller ve sözü geçen dinî karakterler de vardı.¹⁶² Ayrıca, ekonominin unsurları da şehirlerin nüfus kimliğini etkilemiştir. Türk göçlerine bağlı olarak meydana gelen iktisadi canlılık ve Doğu ile Batı arasında gelişen kervan ticareti, eskiye göre önem kazanmış bulunan şehirlerde Türkler’in ve biraz da İranlıların yerleşmesiyle nüfus artışı gerçekleşiyordu. Kısacası Türkler’in göç etmeye başladığı Anadolu’da büyüyen veya yeni doğmaya başlayan

¹⁵⁸ Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 248

¹⁵⁹ Malazgirt’ten sonra, 1073 yazından itibaren Anadolu içlerine ilerlemeye başlayan Selçuklular 1080 yılına kadar kuzeydoğudan girdikleri Anadolu’nun ciddi bir kısmını ele geçirmişlerdir. Bizans’ın egemenliğinde olan Anadolu’dan Bizans’a artık batı Anadolu ve Ege kıyıları, ince bir şerit hâlinde de Karedeniz kıyıları kalmıştır. “*Böylece akılsız politika sonrasında Bizans, önemli insan ve gıda kaynağını kaybeder.*” Anadolu’nun hâkimi artık Selçuklu Türkleri’dir. Bkz. Radi Dikici, **Bizans İmparatorluğu Tarihi (Şu Bizim Bizans 330-1453)**, Genişletilmiş Altıncı Baskı Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 335

¹⁶⁰ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 176

¹⁶¹ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 64-65

¹⁶² Claude Cahen, **Anadolu**, s. 108

şehirlerde Türk nüfus, topluluğun esas kitlesini oluşturarak artıyordu. Öte yandan, Anadolu'daki Türkmenlerin obalar hâlinde göçebe olarak yaşamaları, göçebeliliğin getirdiği yaşam tarzından uzaklaşamamaları gibi durumlar, Türkler'in nüfus bakımından hayli fazla olmalarına rağmen bu nüfusun hepsinin şehirlerde var olmamasına neden olmuştur. Bu nedenle de XIII. yüzyılın sonunda dahi Konya, Kayseri, Sivas gibi en önemli Türk merkezlerinde Hristiyan halk kalabalık kitleler teşkil ediyordu.¹⁶³ Türkmenler, fiziki olarak kent dışında yaşıyorlar toplumun ve kültürün dışında kalıyorlardı; daha doğrusu geniş anlamıyla bir başka kültürü olan bir başka toplum oluşturmuyorlardı.¹⁶⁴

Siyasî ve sosyo-ekonomik gücünü büyük ölçüde Türkmenlerden alan Selçuklu yönetiminde XIII. yüzyılda Türk nüfusu artık net bir şekilde göçebe ve yerleşik olarak ayrılıyordu. Özellikle Batı uçlarıyla Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde göçebe Türkmen hayatı çoğunlukla devam etmekte olup; Orta Anadolu ile Sivas-Amasya etrafında yerleşik hayat daha baskın hâle gelmişti.¹⁶⁵

Selçuklular zamanında Anadolu'nun etnik demografik yapısının değişmesine ve Bizans'tan farklı olarak bir Türk-Müslüman yönetiminin kurulmasına bağlı olarak bazı yeni yerleşim merkezleri kurulmuştur. Ancak büyük merkezler Konya, Kayseri, Sivas ve Erzurum gibi tarihleri eskiye dayanan şehirlerdi. Bu şehirlerde yaşamakta olan Rum ve Ermenilere artık Türkler, Türkmenler ve Türkleşmiş olan unsurlar da eklenmişti.¹⁶⁶ Kültür, medeniyet ve yönetimde Türkler'in kesin bir başarı göstermeleriyle birlikte Sivas, Amasya gibi önemli şehirler büyük birer Türk merkezi hâline gelmişlerdir. Selçuklu başkenti olan Konya'dan başka, sultanların Kayseri ve Sivas'ı da başkent gibi kullanmaları, hatta zaman zaman buralarda oturmaları, cülus merasimlerinin bu şehirlerde de yapılması buraların önemini gösterir. Selçuklular'ın Dânişmendiye Vilayetini teşkil eden bu saha, Moğol istilâsına kadar en gelişmiş ve refahlı bölge idi.¹⁶⁷

Anadolu kısa süre içinde göçebe Oğuzlar, yerleşik yaşama geçmiş olan Müslüman Türkler, daha sonraki göçlerle bu coğrafyaya gelen İranlılar ve Horasanlılar

¹⁶³ Mustafa Akdağ, s. 21

¹⁶⁴ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 148

¹⁶⁵ Mustafa Akdağ, s. 28

¹⁶⁶ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 29

¹⁶⁷ Mustafa Akdağ, s. 75

tarafından değiştirilmeden önce Anadolu genelindeki etnik tablo özellikle Doğu Anadolu’da biraz daha çeşitliydi. Bizans yönetiminde olan ancak bu yönetim tarafından uzun süredir ihmal edilen Doğu Anadolu nüfusunun çoğunluğu Batı ve Orta Anadolu’nun aksine Rum değil; Ermeni ve Ermenilerden daha az bir miktar da Monofizit Yakubilerden oluşmaktaydı. Bu bölgenin Bizans yönetimi ile bağları çok zayıftı. Bu nedenle buradaki nüfus (Bizans) Hristiyan ordularının bölgedeki güçsüzlüğünü bildikleri için dışarıdan gelen saldırılara boyun eğmeyi tercih ediyorlardı.¹⁶⁸ Ermeniler¹⁶⁹ Anadolu’nun Doğusundan bir kısım da dâhil olmak üzere güneybatı Kafkasya’da bulunmaktaydılar. III. yüzyılda St. Gregoire tarafından Hristiyanlaştırıldıktan sonra bir topluluk olarak daha belirgin bir şekilde var olmaya başlamışlardır. Bu belirginleşmeye rağmen etrafında yaşayan çeşitli halkların bulunması, nüfus bakımından Ermenilerin dağınık durumda olması, millet olma özellikleri bakımından kendilerine has kültürel ve siyasi gücün tam anlamıyla var olmaması gibi nedenlerle ayrı bir topluluk olmaya başladıktan sonra da kendi başlarına bir sosyal ve siyasi varlık gösterememişlerdir. Ancak, etrafındaki halklardan belirgin bir ayrılık gösteren bir topluluk olarak, bölgede hâkimiyet kurmak isteyen güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilecekleri bir varlık olagelmışlerdir. İşte bu özellikte ortaya çıkan varlıkları Ermenilerin bir millet olarak uzun zaman¹⁷⁰ aynı çizgide devam etmeleriyle sürmüş, milli ve siyasi tarihleri büyük güçler tarafından belirlenmiştir.¹⁷¹ İşte bu durumun etkisiyle bu bölgenin nüfusu kısa süre içinde Türk hâkimiyetinde yaşamaya başlamışlardı. Bölgede yaşayan Ermenilerin büyük bir bölümü, Bizans tarafından İç Anadolu bölgesine göçe zorlandı. Bu yer değişikliğinden

¹⁶⁸ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 7

¹⁶⁹ Ermenileri ilk kez zikreden tarihçi Herodotos’tur. Herodotos’a göre Ermeniler Kızılırmak’ın Armenia Dağlarından çıkmışlardır. Ona göre Armenia Pers İmparatorluğu’na vergi ödeyen on üç satraplıktan biridir. Armenioslar, Phrygalılardan bir göçmen boydur ve onlarla aynı geleneklere sahiptir. Phrygalılar ise MÖ 1200 yılında Anadolu’ya gelip Hititleri yıkan kaba ve ilkel Thrak kökenli kavimlerin dört yüz yıl sonra ortaya çıkan ve Batı Anadolu’nun en güçlü, kendine özgü topluluklarından biridir. Bkz. Bilge Umar, s. 182

¹⁷⁰ Bu zaman diliminin Bizans İmparatorluğu ile başlayıp Türkiye Selçuklu Devleti, Osmanlı İmparatorluğu ile devam ettiğini söylemek gerekir. Osmanlı’nın son iki yüzyılında, dönemin büyük güçleri hâline gelmiş olan İngiltere, Fransa, Rusya’nın kendi çıkarları için rahatça kullanabildikleri Ermeniler, Osmanlı’nın hem iç hem dış politikasında -büyük güçlerin desteğiyle de olsa- etkili olmuşlardır. 19. yüzyılda Rusya’nın ortaya attığı bağımsız Ermenistan fikri, Kafkasya’nın güneyindeki Ermenilerin bir yüzyıl boyunca Rus hâkimiyetinde yaşamalarıyla devam etmiş; ancak 1991’de Rusya’dan bağımsız bir Ermenistan devleti ortaya çıkabilmiştir.

¹⁷¹ Recep Şahin, **Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu Tebliğiler ve Panel Konuşmaları, Türk Devletleri’nin Ermeni Politikaları**, Şafak Basım ve Yayınevi, Manisa, 1983, s. 102

sonra Ermenilerin çoğu, Türkler'in Anadolu'daki etkinliği ile bir büyük yer değişikliği daha yapacak ve Çukurova bölgesine inecektir. Böylece başta yoğun olarak Doğu Anadolu'da bulunan Ermeni nüfusu Güneydoğu, İç Anadolu ve Çukurova bölgeleri olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılacaktır.¹⁷² Bizans İmparatorluğu'nun İberya ve Mezopotamya temalarının¹⁷³ eski sakinleri olan Ermeniler Fırat'ın Batısına geçmeye başlayarak daha sonra yapmak durumunda kalacakları yer değişikliklerine adım atmışlardı. Bu bölgelerde, Malatya'dan Sivas'a kadar yayılan alanda da dağlarda çobanlıkla geçinen Pavlikanlar da söz etmeye değer bir topluluktur. Hatta hâkimiyet elde etme girişiminde bulunan Melh adında bir Pavlikan şefi bile mevcuttu. Bu şefin işgal ettiği yerler eski Vaspuragan (Van) Ermeni Kralı Senekherim'in, sonra da eski Kars Kralı Gagig'in idaresine geçmişti.¹⁷⁴ Bu değişikliklerle birlikte Doğu Anadolu Ermenilerin bulunduğu bir yer olma özelliğini sürdürmüştür. Ortaçağ Anadolusunun önemli iki şehrinde, Erzurum ve Erzincan'da Ermenilerin bulunmaya devam ettikleri bilgisine sahibiz. Bu şehirlerden Erzurum'da Ermeni nüfusun çoğunluğuna dair net bir bilgi yokken Erzincan'da durum bundan farklıdır. Burası Moğol egemenliği döneminde ve ortaçağın son yıllarında dâhi, baskın Türk-Müslüman yerleşimine rağmen büyük bir Ermeni kenti olmayı sürdürmüştür.¹⁷⁵ Erzurum'da Türk varlığı ve yerli halkın birlikte bulunduklarını, Yakut el Hamevi'nin (öl.1299) Mucemul Buldan adlı tarihî coğrafya eserinden şu ifadelerle öğreniyoruz: *"Ahâlisi Ermenidir. Şehir diğerlerine nazaran daha büyük ve uludur. Bugün burada bağımsız bir Sultan ikâmet etmektedir... çok hayranları vardır ve halkına adaletle ihsanını göstermektedir. Ancak içki ve mahzurlu şeyleri irtikâp eylemek bu şehirde yaygındır. Kimse bu kötü şeyleri yasaklamamakta ve bu gibi işler, âşikâr halde yapılmaktadır"*.¹⁷⁶ Görüldüğü gibi şehrin etnik bakımdan çoğunlukta olan unsurunun Ermeniler olduğunu öğrenmekle

¹⁷² Mehmet Ersan, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 241

¹⁷³ Thema, Doğu Roma İmparatorluğu'nda kolordu, il gibi askeri yönetim birimi. Themadan daha küçük ve aynı nitelikte olan yönetim birimi de Sekretondur. Osmanlı'daki Sancaklara benzetmek mümkün olabilir. Bkz. Anna Komnena, **Alexiad -Malazgirt'in Sonrası-**, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 95; *"Orta Bizans dönemine damgasını vuran askerî örgütlenme biçimi olan themanın temelleri, VII. Yüzyılda İmparator Heraklios döneminde atılmıştır. Aslında, doğrudan VII. Yüzyılda ortaya çıkmayıp önceki yüzyıllardan gelen bir hareketin VII. Yüzyılın ihtiyaçlarına uyarlanmasıdır."* Bkz. Murat Baskıcı, **Bizans Döneminde Anadolu -İktisadî ve Sosyal Yapı- (900-1261)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009, s. 115

¹⁷⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah**, s. 60-61

¹⁷⁵ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 110

¹⁷⁶ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 61-62

birlikte Selçuklu yönetiminin şehirdeki siyasî egemenliğini ve bu egemenliğin halk tarafından itibar gördüğünü de öğreniyoruz. Erzurum'un büyük bir şehir olduğunu ve de buradaki Türk ve Ermeni varlığını dönemin Ermeni yazarı Urfalı Mateos da ifade etmektedir: “*Ardzın (Erzurum) denilen çok nüfuslu Ermeni şehrine geldiler. (Türkler)*”.¹⁷⁷ Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'yu Türkiye'ye dönüştürmesinden sonra Ermeni varlığı kültürel ve dinî bakımdan diğer yerli unsurlar gibi varlığını sürdürmüştür. Kilise toplantılarını özgürce yapmayı sürdürmüş; hatta Gregoryan Ermeniler olarak Ortodoks Bizans'tan sonra Müslüman Türk yönetiminde nefes almışlardı. Kayseri, Malatya, Sivas, Niksar ve Göksun'da Ermeni piskoposlukları bulunmaktaydı.¹⁷⁸ Ermeniler genellikle sadık bir tebaa olmuşlar, yasalara uymuşlar, Selçuklu hükümdarlarının ölümüne üzülmüşlerdi.¹⁷⁹ Özellikle şehirlerde, Türk siyasi-içtimai hayatının hâkim olmasıyla Van, Ahlat ve Muş taraflarında kalabalık topluluklar teşkil eden Ermeniler, Türk hâkimiyetine ve Selçuklu Anadolusuna tamamiyle alışmışlardı. Yönetimle olduğu kadar Türk halkı ile yaşamayı da olağan bulduklarını söylemek mümkündür.¹⁸⁰ Ermenilerin, etnik yoğunluk bakımından Doğu Anadolu'dan başka toplu olarak yaşadıkları bir yer de Kilikya civarındır ki bu da Türk fetihlerine bağlı olarak gerçekleşen bir nüfus kayması ile ortaya çıkmıştır. Doğu Anadolu'daki yoğun akınlar ve hareketli ortam, onları zamanla Ermeni prenslikleri şeklinde örgütlendikleri Kilikya'ya doğru sürülmeleri sonucunu doğurmuştur.¹⁸¹

Selçuklu Türkleri Anadolu'ya geldiklerinde Anadolu'nun güneydoğusunda Kürtler yaşamaktaydı. Bu dönemde pek tanınmayan Kürtler, esasen ağırlıklı olarak İran dağlarında bulunmakla birlikte Güneydoğu Anadolu'da ve Mezopotamya sınırlarında da bulunmaktaydılar. Selçuklu Devleti ile Türkler'in Anadolu'da tam anlamıyla egemenlik elde etmesiyle birleşmişler ve Türk hâkimiyeti ile

¹⁷⁷ Urfalı Mateos *Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hırant Dink Andreasyan, notlar: Eduard Dulaurer, Prof. Dr. Mükrimin Halil Yinanç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 86

¹⁷⁸ Mehmet Şeker, *ABYT*, s. 50

¹⁷⁹ Claude Cahen, *Anadolu*, s. 169

¹⁸⁰ Mustafa Akdağ, s. 72

¹⁸¹ Claude Cahen, *Anadolu*, s. 110; I. Alâeddin Keykubad'ın uyguladığı Anadolu'yu Türkleştirme ve iskân politikası dâhilinde, 1225 yılında Kilikya Ermeni Krallığı üzerine düzenlenen seferden sonra fethedilen Ermenek bölgesine Afşar boyuna mensup olan Karamanoğulları ile Salur Türkmenleri yerleştirilmiştir. Bkz. Emine Uyumaz, *Sultan Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 41

tanışmışlardı.¹⁸² Güneydoğu Anadolu’da etnik bakımdan bölgenin belki en eski topluluklarından olan Kürtlerin bölgedeki varlığıyla beraber, Türkmen boyları bu bölgede kısa süre içinde, net bir şekilde sayıca üstün hâle gelmişlerdi. Bölge, Türkiye’nin 12. yüzyıl sonlarından itibaren yüz yıldan fazla süren karışıklık zamanlarında kendi hâline bırakıldığı için göçebeliliğe dayanan yerel yönetimler şeklinde teşkilatlanmıştır. Ancak bu yerel yönetimler bağımsız olamayıp Mısır Memlukları ve Moğolların nüfuz mücadelelerine sahne olmuşlardır.¹⁸³ Yaşadıkları alan genel bir ifadeyle Kuzey İran yaylası ile Mezopotamya arasındaki dağlar şeklinde belirtilebilecek Kürtlerin yerleşim bölgelerinin sınırları ise net değildi. Eskiçağdan beri karakteri, yaşamı ve dili bakımından kapalı bir topluluk görünümündeydiler. Ekonomik hayatları genel olarak göçebe çobanlar olarak yaylalarda hayvan beslemekten ve sürekli talan akınları yapmaktan¹⁸⁴ ibaretti. Güneydoğu Anadolu bölgesinde hâkim olan yaşam tarzı göçebelilik ve kabile hayatı idi. Burada yerleşik yaşam sürenler genellikle Ermenilerdi; köylerde ve kasabalarda oturuyorlardı. Burada bulunan Türkmen boyları en fazla koyun, keçi ve sair hayvanlar besliyorlardı.¹⁸⁵ Kürtler arasında ise hayvancılık ve talan akınları dışında yurtlarından ayrılıp paralı askerlik hizmeti yapmak da hayli yaygındı. Yezidi inancına sahip olan ciddi bir nüfusları mevcuttu. Bununla birlikte Kürtler, Selçuklu Türkiye’inde genel olarak uyumlu ve kendi hallerinde bir tebaa olmuşlardır.¹⁸⁶ Anadolu’da Selçuklu merkezli bir yönetim kurulduğunda, Selçuklular zaman zaman bağımsız hareket eden Türkmenler’e karşı bir denge sağlamak, aynı zamanda tamamlayıcı bir askeri güç oluşturmak amacıyla, bir paralı ordu kurdular. Çoğunluğu yine Türk olan bu orduya daha sonra Kürtler de alındı.¹⁸⁷ Kürtlerin yaşadığı bölgenin etnik yapısındaki değişikliğe bakılacak olursa özellikle Urfa, Diyarbakir, Mardin halkının karışık olduğu ancak toplumsal teşkilatları bakımından başta gelen unsurun Türkmenler olduğu bilinmektedir. Bu bölgeden başka Kilikya, Maraş, Halep, hatta Şam civarında da

¹⁸² Claude Cahen, **Anadolu**, s. 110-111

¹⁸³ Mustafa Akdağ, s. 74

¹⁸⁴ Sultan Alparslan döneminde Anadolu’ya yapılan seferlerden birinde, Kürtlerden oluşan bir grup hırsızın yol kestikleri ve bulundukları civara da zarar verdikleri bilgisine rastlıyoruz. Bkz. Şadrüddin Ebu’l Hasan ‘Ali İbn Naşır Ali el-Hüseyini, **Ahbarüd’-Devleti’s-Selçukiyye**, çev. Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 24

¹⁸⁵ Mustafa Akdağ, s. 72-73

¹⁸⁶ Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 200

¹⁸⁷ Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 238

Türkmen nüfusunun göçebe hayatı ve boy teşkilatı sağlam bir surette devam ediyordu.¹⁸⁸ Bu bilgiler doğrultusunda belirtmek gerekir ki Anadolu'ya Türk göçleri başlamadan önce, güneydoğu sahası “*Kürdistan*” adı verilecek kadar yoğun bir Kürt bölgesi değildi. Bu adın ilk kez XII. yüzyılda Büyük Selçuklu Sultanı Sancar zamanında ortaya çıktığı bilinmektedir. Zira Sultan Sancar tarafından kurulan ve merkezi Hemedan'ın kuzey batısındaki Bahar kalesi olan Kürdistan eyaleti, Zagros Dağlarının doğusunda Hemedani batısında Şehrizar ve Sincar vilayetlerini kapsıyordu.¹⁸⁹ Kürdistan adı konusunda İbrahim Kafesoğlu'nun şu ifadelerinin burada belirtilmesi yerindedir: “*Doğu Karadeniz halkının bazı kesimlerine atfen, tüm Karadeniz halkına Laz¹⁹⁰ denilmesi nasıl genelleşmiş ise Doğu Anadolu halkına da Kürt denilmesi aynı derecede hatalıdır. Zira L. Rasonyi'nin belirttiği Göktürk siyasi organizasyonu bünyesindeki Kürt isimli Türk oymağının bu kadar geniş coğrafyaya yayılmış ve bölge halkına homogen bir yapı arz ederek kendi ismini vermiş olması mümkün değildir. Bu isimle bir devletin tarih sahnesine çıkmamış oluşu da bu izahı doğrulamaktadır. Genel ad olarak kullanılmaya başlanan Kürt kelimesi ile tanımlanan mezkûr toplumun ilk nüvesini Kürt adlı Türk kabilesi teşkil etmiş olabilir. Ancak bugün Kürt diye karşımıza çıkan toplumun içerisinde birçok Türk aşireti vardır ki bu genel ismin altında toplanmışlardır. Osmanlı tahrir defterleri de birçok göçebe ve yarı göçebe Türkmen aşiretlerinin bu kayıtlara Ekrad=Kürtler adıyla geçtiğini göstermektedir. Türk aslından bir kabile olan Kürtler zamanla diğer Türk kabilelerini de içine alarak doğu bölgemizdeki bugünkü yapıyı meydana getirmişlerdir. Şüphesiz zaman içerisinde bu Türk aşiretleri arasında Arap, Fars veya başka milletlerden oba ve oymakların karışıklıkları da olmuştur.*”¹⁹¹

Anadolu'da Türk yönetiminin yerleşmesiyle Dânişmendli toprakları adını alan Sivas merkezli Orta Anadolu alanında (Tokat, Niksar, Çorum, Amasya, Malatya, Kayseri) Güneydoğu Anadolu'nun aksine, hâkim olan yaşam tarzı yerleşik hayattı.

¹⁸⁸ Mustafa Akdağ, s. 72

¹⁸⁹ Bazil Nikitin, **Kürtler**, Üçüncü Baskı, Deng Yayınları, İstanbul, 1991, s. 56

¹⁹⁰ Lazlar. Kökenleri bakımından Kafkasya'nın en eski topluluklarından ve dilleri de Kafkas dil grubuna girer, Gürcü dilinin akrabasıdır. İlkçağın geç dönemlerinde Hellen dili kullanan yazarlarca Lazoi=Lazoslar, ülkelerinde de Lazika=Lazike şeklinde anılıyordu. Bu ifade ile bir coğrafyadan ise ilk kez Arrianos, MÖ II. yüzyılda Karadeniz kıyılarını anlatan yapıtında söz etmektedir. “*Laz yurdu*” anlamındaki Lazika diye anılan bölge Laz etnik kimliğini koruyan bölümünün yer değiştirmesine bağlı olarak Karadeniz'in Doğu kıyıları esas olma üzere Batıya doğru ilerlemiştir. Bkz. Umar, Bilge, s. 187

¹⁹¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s. 19

Göçebeliliğin de mevcut olduğu bu bölgede Güneydoğu'ya nazaran daha azdı. Şehirler ve kasabalar daha kalabalık ve ağırlıklı olarak Türk nüfuslu idi. Bu sahada Ermenilere de rastlanmakta birlikte bölgenin kuzey taraflarında Rumlar yaşamaktaydılar. Anadolu'yu hâkimiyetlerine aldıktan sonra Moğol kabileleri de yerleşti.¹⁹²

Anadolu'da yaşamakta olan yerli topluluklardan nüfus bakımından en az olan unsur Monofizitlerdi.¹⁹³ Monofizitler toplumsal yaşam içerisinde daha mütevazı bir çizgideydiler. Bu yüzden Selçuklular'a herhangi bir zorluk çıkarmıyorlardı. Hatta Müslümanların Bizanslılar karşısında elde ettikleri zaferler onları memnun ediyordu. Ünlü Patrikleri Suriyeli Mihael'in vekâinamesinde bu duyguları görmek mümkündür.¹⁹⁴ Selçuklu topraklarındaki Hristiyan topluluklardan en az sayıda olan Monofizitler, Hristiyanlar arasında en çok Araplaşmış olanlardı; zaten mensuplarının büyük bölümü Arap ülkelerinde yaşamaktaydı. Kendi hallerindeki toplumsal yaşamları, hiçbir siyasi geçmişlerinin ve hırslarının olmaması, hiçbir siyasî gücün onları desteklememesiyle diğer Hristiyanlardan farklıydılar. Bağlı bulundukları devlete zorluk çıkarmazlardı. Daha önce de Müslüman Arapların Bizans'ı yenmesi durumuna açıkça mutlu olmuşlardı. Ünlü patrikleri Suriyeli Mihael, II. Kılıç Arslan ile yakın ilişkiler kurmuştu. Kılıç Arslan Mihael'i ziyaret etmiş, Mihael Sultan'ın din bilginleriyle sohbetlerde ve tartışmalarda bulunmuştur. Daha sonra aralarında mektuplaşmalar yoluyla iletişim sürmüştür. Mihael, Türkler'in Bizans'a karşı gerçekleştirdiği fetihlerden mutlu olduğu gibi, Sultan ile kurdukları bu ilişkiden de memnundu. Bu durumun en ilginç yanı ise Mihael'in, dönemin en yüksek Hristiyan âlimlerinden biri ve diğer mezheplerin kilise zümrelerine göre en çok Hristiyan birliği yanlısı olmasıdır.¹⁹⁵

Ortaçağ Anadolusunda yoğun miktarda Yahudi olmadığı bilinmektedir; özellikle de Anadolu'nun iç bölgelerinde. Ancak Antalya'da Yahudilerin bulunduğunu ve Selçuklu fethinden sonra da bu şehirde yaşamaya devam ettikleri bilgisi mevcuttur. Konya'nın Selçuklu başkenti olmasının bazı Yahudileri bu kente çekmiş olabileceği

¹⁹² Mustafa Akdağ, s. 75

¹⁹³ Hz İsa'nın insan mı tanrı mı yoksa her ikisi mi olduğu konusundaki tartışmalardan ortaya çıkan fikir akımlarından biri olan Monofizizm, İsa'nın Tanrı olduğu inancındaydı. Bu inanç, ortaya çıktığı 440'lı yıllarda önce Mısır'da hayli yandaş bulmuştu. Daha sonra, 449'da II. Efes Konsilinde, İskenderiye Patriği bu görüşü kabul ettirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Radi Dikici, s. 106

¹⁹⁴ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 50

¹⁹⁵ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 171

düşünülmektedir. Ancak bu konuda bütün bilgiler, Celâleddin-i Rûmî'nin yaşadığı dönemde Konya'da hahamların ve şarap satın alınabilen yerlerin bulunduğu bir Yahudi mahallesinin varlığından ibarettir. Ticarî bir merkez olan Sivas'ta büyük miktarda bir Yahudi olup olmadığı hakkında net bir bilgi mevcut değildir.¹⁹⁶ Siyasi bakımdan herhangi bir etkinliği bulunmayan Yahudiler, Türkiye Selçuklu yönetimi Moğolların kontrolüne geçtiği dönemde -Moğolların bir Yahudiye veya bir Yahudilikten dönmüş birine vezirlik verdikleri dönemde- dahi siyasî yaşamda bir rol oynamamışlardır.¹⁹⁷

Anadolu'ya çeşitli zamanlarda göç etmiş olan İranlılar da bu coğrafyanın etnik unsurlarından biri olup sayıca pek fazla değildir. Genel olarak mütevazı din adamları, memurlar, sanatkârlar, tüccarlardan ve başka sivil halktan oluşan bir yapıdaydılar. Elbette İranlıların da kentlerde yaşayanları köylerde yaşayanlarla aynı profilde değildi. Anadolu'da Selçuklu egemenliğinin kurulmasının, buraya göç etmelerinde bir etken olduğu düşünülebilir. Daha sonraları ise, Moğolların Türkistan, İran, Anadolu, Karadeniz bozkırları ve Doğu'yu sıkıştırmasıyla 13. yüzyılda İranlı göçmenlerin Anadolu'da daha sık görüldükleri söylenebilir. O halde, kentlerde Türk unsurunun önemli bir miktarda olduğu gerçeğiyle birlikte İranlı Müslümanların da kent nüfusunun bir parçası oldukları ifade edilebilir.¹⁹⁸

İbn Bibi'nin el-Evamirul Alâiyye'sinde Anadolu'da beş lisan konuşulduğunu ve Selçuklular'dan bazı devlet adamlarının da bu lisanları bildiklerini kesin bir dille belirtilmektedir. Anadolu'daki lisanların Türkçe'den başka Rumca, Ermenice ve Süryanice ile birlikte büyük şehirlerde ve Kültür merkezlerinde Farsça olduğu tahmin edilmektedir.¹⁹⁹ Bu lisanları konuşan toplulukların ilişkilerine değinecek olursak, Hristiyan nüfus içerisinde Ermeni ve Süryanilerin²⁰⁰, Rumlara göre Türkler'le daha iyi anlaştıklarını edindiğimiz bilgilerden aktarabiliriz.²⁰¹ Ancak bu, diğer topluluklarla

¹⁹⁶ Bununla birlikte büyük bölümü Hristiyan olan Sivas halkında az bir miktar Yahudi bulunduğuna dair bir bilgi de mevcuttur. Bkz. Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 63

¹⁹⁷ Bu dönemde Anadolu'da bulunan Yahudiler'den biri olan ve Monofizitliğe geçen doktor Ahron'un oğlunun, Bar Hebraeus yani daha yaygın bilinen adıyla Ebu'l Ferec olduğunu belirtelim. Bkz. Claude Cahen, **Anadolu**, s. 172

¹⁹⁸ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 108

¹⁹⁹ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 84

²⁰⁰ Süryaniler sadece dinî bir topluluk değil; aynı zamanda etnik bir topluluktur. Bkz. Bilge Umar, s. 185; ayrıca Süryaniler, Aramların bir bölümüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilge Umar, s. 20-21

²⁰¹ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 64

ilişkilerin kötü ya da kopuk olduğu anlamına gelmez. Ticari ilişkiler başta olmak üzere birçok nedenle Anadolu'daki topluluklarla ilişkiler kurulmuş ve yan yana yaşanmıştır. Bir ifadeye göre; *“Türkler Anadolu’yu fethettikleri ve Haçlılarla çarpıştıkları zaman, kendilerine kesin zaferi sağlamış olan ordu, 13.yüzyılda mevcut olan ordu değildi. Sultanın kuvvetlerini Rum, Ermeni, Frenk, Arap, Kürt, Kazvinli ve sair muhtelif milletlere mensup derleme insanlar teşkil ediyordu.”*²⁰² Selçuklu ordusunda bu toplulukların paralı asker olarak bulunması, kurulan ilişkilerin çeşitliliğinin bir örneğidir.

Anadolu'da bunca topluluk ve farklı inanç varken Selçuklu Türkleri'nin bu topraklarda hâkimiyet kurabilmeleri yalnızca Türkler'in nüfus çoğunluğuyla açıklanacak bir durum değildir. Burada ifade edildiği gibi Türk nüfus, kısa süre içinde Anadolu'nun en içlerinden kıyılarına kadar her yere dağılmıştır. Lâkin Selçuklu Türkleri yönetim bazında da Anadolu halkı ile temaslarda bulunmasaydı, inançlarını özgürce yaşamalarında etkili olmasaydı, halkı tebaası olarak görmeseydi Türk varlığı bu kadar kısa sürede bu kadar sağlam yerleşebilir miydi, tartışılır. Hem yönetim hem de halk olarak Türkler, Anadolu halkı ile uyum sağlayabilmiş, ticari ilişkiler kurmuş, yan yana yaşayabilmişlerdir. Bu nedenle, Anadolu'daki Türk varlığı basitçe akınlara, istilalara, göçlere bağlanamaz. Moğol istilasası bu karşılaştırmayı yapmak için iyi bir örnektir. Moğollar, Anadolu halkını ve yönetimini sömürmüş, vergilere boğmuş, Anadolu'yu talan etmiştir. Bu nedenle Moğolların Anadolu'daki varlıkları -büyük sonuçlara neden olmuş olsa da- askeri bir başarıdan öteye gidememiş ve uzun sürmemiştir. Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'daki var oluşları ise içinde yaşayan diğer unsurların özgürce yaşamalarının mümkün olduğu bir Türk yurdunu doğurmuştur.

2.1.1.1. Türkiye Selçukluları ile Anadolu Halkının İlişkisi

*“...Ne Tuğrul ne de Melikşah din bilginiydi. Kendileri Sünni inançtaydı, ama hiçbir yerde inanç nedeniyle asla kovuşturma yaptırmamışlar; nerede egemen olmuşlarsa, orada daima genel bir barış, bilginlere ve onların kararlarına saygı görülmüştür.”*²⁰³ Büyük Selçuklu sultanları için söylenmiş olan bu ifadeler Türkiye

²⁰² Mustafa Akdağ, s. 56

²⁰³ Claude Cahen, *İslamiyet*, s. 238

Selçuklu sultanları için de geçerlidir. Türkiye Selçuklu sultanları gerek fethettikleri Anadolu topraklarında yaşayan topluluklarla gerekse birincil siyasi muhatabı olan Bizans'la ilişkilerinde içten bir politika izlemişler ve önceliği barışçıl olmaya vermişlerdir. Bu tavırlarına bağlı olarak bilhassa Anadolu halkının güvenini kazanmışlardır. Bizans yönetimi ile de genellikle askeri yardımlara dayalı çıkar temaları kurmuşlar; bazen Bizans'ın yardım çağrılarına cevap vererek bazen de kendileri Bizans'tan yardım isteyerek bilhassa iç meselelerde birbirilerine destek olmuşlardır. Bu destekler karşılıklı sığınma hareketleri şeklinde de gerçekleşmiş, kendi ülkelerinde güvende olmayan devlet adamları, hanedan mensupları ve halk zaman zaman en yakın komşusuna sığınmıştır.

Belirtmek gerekir ki Bizans ve Anadolu halkı Türkler'le Selçuklular döneminde tanışmamıştır. Anadolu halkı²⁰⁴ ve Bizans yönetimi Selçuklular döneminde topraklarına gelen bu atlı, savaşçı, ekonomik ve sosyal iletişime açık milletin özelliklerine yabancı değillerdi. Bizans'ın erken dönemlerinden itibaren Göktürkler, Avrupa Hunları, Hazarlar, Avarlar, Sabarlar, Macarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Kumanlar, Oğuzlar gibi çok sayıda Türk halkı Bizanslılarla askeri hatta diplomatik temaslarda bulunmuşlardır. Savaşlardan ibaret olmayan bu temaslara Bizanslıların Hunlarla yaptığı anlaşmalar örnek gösterilebilir. Bu anlaşmalarda ticarete ilişkin maddeler de yer almıştır. Bundan başka, Hazarlarla ittifak yapıldığı ve bu ittifakın evlilik bağıyla güçlendirildiği Bizans-Türk ilişkilerinin önemli bir örneğidir. Anadolu'nun Türkleşmeye başlamasından önceki Türk-Bizans ilişkilerine dair belki en çok bilineni de çeşitli Türk halklarına mensup kişilerin, Bizans ordularında paralı asker olarak bulunmuş olmasıdır. Malazgirt Savaşında Bizans ordusunda bulunan ve savaş sırasında saf değiştirerek Selçuklu birliklerine katılan Peçenekler ve Uzlar en bilinenleridir. Kısacası, Türk-Bizans ilişkilerinin yoğun olarak başladığı dönem olan XI. yüzyıldan önce Bizanslılar ve Türkler'in hem devlet hem de halk bazında askeri, diplomatik ve ticari temasları olmuş ve Bizans yönetimi, hâkimi olduğu coğrafyayla

²⁰⁴ III. Ve IV. yüzyıllarda Hunların ve başka Türk topluluklarının Ermenilere temas ettiği ve bu temasların VII. Yüzyılda Hazar akınları ile sıklaştığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fikret Türkmen, Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyum Bildirileri, **Tarih Boyunca Türk-Ermeni Kültür İlişkileri**, s. 57; XI. yüzyıl başarısına gelindiğinde, Tuğrul Bey zamanında, Selçukluların ittat altına alamadığı bazı Türkmen grupları Bizans'ın Doğu sınırını geçip Ermeni şehirlerine taciz akınlarında bulunuyor, buralardan ganimetler alıyorlardı. Bkz. Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Kök Yayınları Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi, Ankara, 1990, s. 92

birlikte Türkler'le tanışmıştır.²⁰⁵ Bu temaslardan diplomatik açıdan ilk olanı Bizans-Göktürk arasında gerçekleştirilmesi planlanan ticari anlaşma için atılan adımlardır. Bu adım Justinus döneminde Türk kağanının girişimi ile başlamıştı. Nedeni ise Doğu'daki ticari akışı aksatan Persler idi. O dönemde güçlenmiş olan Türk kağanı İstemi, Perslerle ticari bir anlaşma yapmak için adım atmış ve Soğdlu Pers Kisrasına bir heyet ve ipekler göndermişti. Maksat, bu ipeklerin Soğd tüccarlar tarafından sürekli ve rahat bir şekilde ipek yolu coğrafyasında satılabildiği bir ticari ortam sağlamaktır. Ancak İranlılar bu adıma ipekleri yakarak sert bir tepki ile karşılamışlar, Türk elçisini de zehirleyip öldürmüşlerdi.²⁰⁶ Böylece Doğudan Batıya ipek ticaretini engellemeyi sürdüren Persler, aynı zamanda Bizans için de bir düşmandı. Bu durum karşısında İstemi Yabgu, doğrudan Bizans'a ipek ticaretini sağlamak için 568-569 yılında Maniahk başkanlığında bir heyeti, kıymetli eşyalarla birlikte II. Justinus'a gönderdi. İmparator, heyeti büyük bir saygıyla karşıladı.²⁰⁷ II. Justinus da 569-571'de Türk elçilik heyetine karşılık olarak bir heyet gönderdi.²⁰⁸ Bu karşılıklı girişimler gerek iki ülke arasındaki ulaşım sıkıntıları gerekse meşgul olmalarına neden olan başka meseleler nedeniyle bir sonuca bağlanamamış olsa da ciddi bir tarihi önemi olan bir olay gerçekleşmiş oldu. Ayrıca Bizans heyetinin, hayret ettikleri bir kültürü büyük bir ilgiyle tarihe not etmiş olmaları, İslam'dan önceki Türk kültürünü ilk kez gören bir gözün ifadeleri sayesinde eğlenceli bir şekilde görmemizi sağlamıştır.

Anadolu'da yaşamakta olan insanların Türkler'le tanışıklıklarının coğrafi yakınlığın yanında yoğun bir sosyoekonomik yakınlıkla beraber bir komşuluğa dönüştüğü Türkiye Selçukluları dönemi ise yalnızca Türk halkı için değil Anadolu halkları için de yeni bir dönem olmuştur. Türk göçlerinin ilk zamanlarda yarattığı karışıklık, yerini adil ve merhametli bir yönetime bırakmıştır. Türk yönetimi Anadolu halklarına dinî, ekonomik, sosyal her türlü insanî olanağı sağlıyor; yönetici-tebaa

²⁰⁵ Mustafa Daş, **Bizans'ın Düşüşü**, Birinci Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006, s. 172

²⁰⁶ Hatice Palaz Erdemir, **Göktürk-Bizans İlişkileri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.

12

²⁰⁷ Hatice Palza Erdemir, s. 14

²⁰⁸ Hatice Palaz Erdemir, s. 21-24

ilişkinine dayalı bir yönetim geliştiriyordu.²⁰⁹ İslam dininin hoşgörülü yapısının²¹⁰ “yanında Türkler’in ortak bir millî özelliği olduğu söylenebilecek olan hoşgörüler ve yeniliklere açık olmaları, onları Müslüman Arap yönetimlerinden ve toplumlarından farklı kılmıştır. İslam devletlerinde bazen yapılan bir uygulama olan zımmilerin, kendilerini Müslümanlardan ayırıcı bir işaret taşımaları ve kıyafet giymeleri, Türkiye Selçukluları’nda görülmez. Müslüman Türkler’e²¹¹ has bu ve benzeri özellikler, çok sayıda Hristiyan ve Yahudinin Türk yönetiminde yaşamaya devam etmelerinde/Türk yönetimini seçmelerinde etkili olmuş olmalıdır.²¹² Örneğin, 1132 yılında Malatya’da bir İranlının, küçümsemek için bir haç alıp beline bağlayarak gezmesi üzerine Dânişmendli Emir Gazi bu İranlıya dayak attırmış, dönemin ceza yöntemlerinden biri olan yüzünün karartılıp eşeğe bindirilerek şehrin sokaklarında dolaştırmıştır. Daha sonra onu yönetim sınırları dışına çıkarmıştır. Bu olay, Türk yönetimi altındaki gayrimüslimlerin inançlarını yaşama özgürlüklerine o devre göre oldukça medenî bir şekilde sahip olduklarını gösterir.²¹³

Tıpkı yönetimi gibi Türk halkı da komşuları ile sosyal ve ekonomik temaslarda olumlu bir hava yaratmışlardır. Zamanla Türkler ile artık Selçuklu Devleti’nin yabancı tebaası hâline gelmiş olan Anadolu sakinleri arasında evlilikler bile yapılır olmuştur. İlk zamanlar, esir düşmüş olan yerli kadınlarla evlilikler yapılırken Anadolu’da Türk nüfusu arttıkça anlaşılarak yapılan eşit koşullardaki evlilikler yapılmaya başlanmıştır. Selçuklu hanedanında da Hristiyan kadın ve erkekler evlilik yoluyla mevcuttu. I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in ve II. Keyhüsrev’in anneleri de Rum’du.²¹⁴ Ayrıca II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Gürcistan kraliçesi Rosudan’ın kızı ile de evliydi. Bu Gürcü

²⁰⁹ Bu durum hakkında Claude Cahen şu ifadeleri kullanmıştır: “Türkler’in, Rum ülkesine çoğu zaman neredeyse Bizans İmparatorlarının görevlileri gibi geldikleri ve kendilerine zarar vermedikleri sürece imparatorun kurumsal yapısını yıkmayı bilinçli olarak düşünmedikleri hakkındaki fikirlerimde ısrar ediyorum.” Bkz. Claude Cahen, **Anadolu**, s. 132

²¹⁰ “Hiç şüphesiz Allah size emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.” Nisa Suresi, 58. Ayet; “Dinde zorlama yoktur.” Bakara Suresi, 256. Ayet; Ayrıca, “Toplumsal yaşamda ayrımcılığa İslam ülkelerinde Bizans’a göre daha az rastlanır.” Bkz. Claude Cahen, **Anadolu**, s. 147-148

²¹¹ Burada Müslüman Türkler vurgusunun yapılmasının nedeni, Türkler’in zımmilere Müslüman Araplardan daha hoşgörülü davranmış olmalarının İslâmiyet’i daha az yaşadıkları anlamına gelmediğinin söylenmek istenmesidir. Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminden itibaren başlayan İslam’ın siyasi olarak Türk devletlerindeki yeri ve önemi, askeri ve sosyal olarak da yerleşmiştir. Türkler fetihleriyle, ilmî faaliyetleriyle, imarlarıyla İslâmiyet’i hem yaşamış hem de geniş coğrafyalara taşımışlardır.

²¹² Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 42-43

²¹³ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 67

²¹⁴ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 161-162

prenses sarayda kendisine ait bir kiliseye sahip olmuş, inancını yaşamayı sürdürmüştür. Alaeddin Keykubad da Alaiye hâkimi Kyr Vart'ın kızı ile evlenmiş; bu hanım Alaeddin Keykubad öldükten sonra Müslüman olmayı seçmiştir.²¹⁵ Sultanların yabancı eşlerinin çoğunlukla Rum ve Gürcü olmaları siyasi ilişkilerle açıklanabilir. Bilindiği kadarıyla hiçbir sultanın Ermeni bir kadın ile evlenmemiş olması, Ermenilerin büyük bir siyasi güç teşkil etmiyor olmalarından kaynaklanmalıdır. Halktan insanların Ermenilerle evlilik yaptığına dair bir bilgi de yoktur; ancak yan yana yaşanan topraklarda çeşitli millet ve inançlardan insanların evlilik yapmış olmaları muhtemel olabilir.²¹⁶ Zîrâ yan yana yaşayan Türk ve Ermeni halklarının temasları sonucu birbirilerinden etkilendiklerinin çeşitli örnekleri vardır. Mesela, Ermenice'de kullanılan Türkçe kelimeler, pekiştirme sıfatlarının yapılış şeklinin aynı Türkçe'deki gibi olması (Türkçe gömgök, Ermenice. gapganaç), Türkçe'de kullanılan bazı atasözlerinin Ermenice'de de kullanılması gibi benzerlikler, bu komşuluk ilişkisinin bir etkilenme derecesinde olduğunun kanıtlarıdır.²¹⁷

Türkiye Selçukluları ile Ermeni halkının ilişkileri genel anlamda iyi olsa da Ermeni yönetimlerinin ellerine fırsat geçtikçe Selçuklular'ın aleyhinde hareket ettikleri görülür. Haçlılar ve Moğollar buna en iyi örneklerdir; Kilikya Ermeni yönetimi Selçuklularla yapmış olduğu vergiye ve gerektiğinde asker verme yardımına dayalı anlaşma ile sükût içinde yaşıyor olmasına rağmen Haçlılarla da Moğollarla da işbirliğine gitmiştir. Duruma, siyasi çıkarlar açısından değil de halk ya da halktan bir grubun tutumu açısından bakılırsa; Ermenilerin, tıpkı Süryaniler ve Rumlar gibi Moğol istilasını döneminde hem Moğollara hem de Bizans'a karşı Türklerin yanında oldukları görülür.²¹⁸ Buna bir açıklama getirmek gerekirse Papaz Urfalı Mateos'un şu ifadeleri gösterilebilir: *"Bu yıl (1118) Roma İmparatoru Aleks öldü. O iyi, akıllı ve kuvvetli bir muharip ve Hristiyanlara karşı çok şefkatli bir zat idi. Fakat o, Ermenilerden nefret ediyordu..."*²¹⁹ Urfalı Mateos'un bu sözleri Moğol İstilasından yüz yıl önce söylenmiş olsa da Bizans İmparatorları ile Ermenilerin ilişkisi her zaman aynı çizgide olmuştur. Buna bir başka örnek, bu kez Haçlıların Anadolu'daki varlığı döneminde, yine Urfalı

²¹⁵ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 48

²¹⁶ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 47

²¹⁷ Fikret Türkmen, Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu Tebliğler ve Panel Konuşmaları; **Tarih Boyunca Türk-Ermeni Kültür İlişkileri**, s. 58-61

²¹⁸ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 33-34

²¹⁹ Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), s. 265

Mateos'un ifadeleri ile gösterilebilir: *"Biz eski zamanlarda vuku bulan şeyleri vakanüvislerin kitaplarında okuyor ve anlıyoruz ki Grek İmparatorları, Hristiyanların kurtuluşu için hiçbir şey yapmamışlar ve bilakis onların şehir ve eyaletlerini gasp etmişlerdir. Onların yüzündendir ki Ermeniler kendi memleketlerinden çıkmışlar ve Müslümanlar kuvvetlenip her yerde hâkim olmuşlardır. ... Böylelikle Türkler İstanbul sınırına kadar olan yerleri fethettiler. Kahraman bir millet olan Franklar, Hristiyanları kurtarmak için üçüncü defa sefere çıktılar lakin Grek İmparatorunun ihaneti ve hilekârlığı yüzünden Türklere yenildiler, mahvoldular."*²²⁰ Buradan, Ermenilerin yalnızca Bizans İmparatorlarına bakışları değil, aynı zamanda Anadolu'daki diğer siyasi varlıklara bakışları da anlaşılır. Görüldüğü gibi onların algısına²²¹ göre yüzyıllardır tanıdıkları Bizans işe yaramaz bir Hristiyan iken, Türkler Anadolu'da ilerlemesinden rahatsız olunan bir millet; Haçlılar ise tüm bu haksız ortamdan Anadolu Hristiyanlarını kurtarmaya çalışan kahramanlardır. Ermenilerin, Anadolu'daki Latin varlığı konusundaki bu tutumları Rumlarda tam tersi şeklinde idi²²². Bu tutum farklılığının öncelikli nedeni elbette Rumların Bizans Kilisesinden olmalarıdır. İlâveten, Bizans tahtında her ne kadar Ermeni imparatorlar zaman zaman bulunmuş olsa da İmparatorluğun temelinin Greklere dayandığı gerçeği göz önüne alınırsa, Ermenilerin yeni bir dış tehdide karşı Rumlardan farklı davranışları açıklanabilir. Eserinde abartılı bir üslup kullanan Urfalı Mateos, Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'ya ilk geldikleri dönemi de *"477. yılın başlangıcında (1018-1019) mukaddes Haça tapınan bütün Hristiyan halk, Allah'ın hiddetine maruz kaldı."*²²³ Sözleriyle ifade etmiştir. Ancak bu abartılı ifadeler, Ermenilerin Türkler'e kısa sürede alıştıkları ve onları Bizans'a tercih ettikleri

²²⁰ Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), s. 326

²²¹ Haçlılar hakkında bu düşüncelere, Ermeniler dışındaki Hristiyan topluluklar sahip olmamışlardır. Türkmenler'in, ara ara Bizans Kilisesine ve bazen de Hristiyan halka zarar verdikleri dünyadan başka bir de halkın hep memnun kaldığı Türkiye Selçuklu yönetimi dünyası vardır. Böylece Hristiyan halk, hiçbir zaman *"kendilerini kurtarmaları için"* Katolik Avrupalılardan yardım istemeyi düşünmemiştir. Bkz. Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 240

²²² Haçlılar, IV. Haçlı Seferinde sırasında İstanbul'daki bir camiye kundaklayıp karşılarına çıkan her şeyi gasp ederlerken bu camiye savunmada Müslümanlara şehirdeki Rumlar da yardım etmişlerdir. Ortak bir yabancı tehlike karşısında tanıdık komşularını kendilerine yakın gören Müslümanlar ve Ortodokslar, bir bakıma *"doğulu"* olmalarının etkisiyle hareket etmişlerdir. Bkz. H.A. Nomiku, **Haçlı Seferleri**, Yunanca'dan çev. Kriton Dinçmen, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 56

²²³ Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), s. 48

gerçeğini değiştirmez.²²⁴ Öyle ki Büyük Selçuklular döneminde Ermeni ileri gelenlerinden kimi insanlar Selçuklu Devletine bağlı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin çeşitli şehirlerinin yönetiminde bulunmuşlardır. İdari işlerin yanında askeri alanda da Selçuklu bünyesinde Ermenilere ratlanır: Melikşah döneminde Büyük Selçuklu ordusunda yedi bin Ermeninin olduğu, Türkiye Selçukluları ordusunda da Ermenilerden destek kuvvet olarak yararlanıldığı bilinmektedir.²²⁵

Türkiye Selçukluları'nın, Anadolu'nun çeşitli etnik varlıkları tarafından zaman zaman yardım başvurusu yapılabilecek yakınlıkta bir siyasi varlık olduğuna çeşitli örnekler verilebilir. Kutalmışoğlu Süleymanşah, halkı Hristiyan olan Antakyalıların daveti üzerine onları Filaritos'un²²⁶ baskı ve zulümlerinden kurtarmıştır. Süleymanşah'ın oğlu I. Kılıç Arslan da Malatya Hristiyanlarını Gabriel'in baskılarından kurtarmıştır. Kutalmışoğlu Süleymanşah 1084'te Antakya'yı fethettiğinde buradaki Ermeni ve Süryani halkını Bizans'ın ve Fliratos'un baskılarının olmadığı, güvende ve memnun oldukları bir ortamda bulunmalarını sağlamıştır. Yerli kaynaklar Süleymanşah hakkında "*Askerlerine ve tebaasına çok iyi muamele eder ve bu sebeple de halkı kendisine bağlardı. Antakya Hristiyanlarının diğer komşu hükümdarları değil de onu davet etmeleri, adaletinin çok yaygın oluşunun sonucuydu.*" diye yazmışlardır. Bir Süryani tarihçisi; "*halkımız Süleyman'dan bir ferman alarak Antakya'da Meryem ve Saint George kilisesini inşa etmişlerdir.*" ifadelerini kullanmıştır.²²⁷ Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud (1116-1156) hakkında İskenderiye Patrikleri Tarihi "*tebaasının çoğu Rumdur. Rumlar iyi idare ve adaleti dolayısıyla onun idaresinde yaşamayı tercih ettiler.*" Sözlerini tarihe not etmişlerdir.²²⁸

Türkler ile Anadolu'da yaşayan etnik ve dini topluluklar arasında başlamış olan bu temas, kalıcı bir ilişkiye dönüşmüş ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde de

²²⁴ Malazgirt Savaşı'nda Ermenilere dair Süryani Mihael'in şu ifadeleri kullandığını öğreniyoruz: "*(Bizans'ın)Bozuk mezheplerini kabul ettirmeye çalıştıkları Ermeniler savaştan kaçtılar.*" Bkz. Mehlika Aktok Kaşgarlı, s. 95

²²⁵ Ersan, Mehmet, **SZE**, s. 253

²²⁶ Ermeni olmasına rağmen Bizans Ortodoksluğuna geçmiş olan, Süryani ve Ermeni kaynakları tarafından yerilen Filatros, Kilikya Ermensitan Krallığı adıyla anılan Vasal Ermeni Baronluğunun kurucusudur. Bkz. Mehlika Aktok Kaşgarlı, s. 3

²²⁷ Mehmet şeker, **ABYT**, s. 174, 36-37

²²⁸ Mehmet şeker, **ABYT**, s. 37

sürmüştür. Çünkü Bizans ve Müslüman Araplar arasında yaşanan çekişmelerden farklı olarak Türkler, Bizans topraklarını ve Bizans halkını yalnızca “*darul-harb*” olarak görmemiş; bu toprakların güvenilir yöneticileri, halkın da yan yana yaşadığı komşuları olmuşlardır. Bu durum göz önüne alındığında Selçuklu Türkleri ile Bizans arasındaki ilişki, Akdağ’ın ifade ettiği gibi “*Türkler’le Bizans Rumları arasındaki mücadele, dinleri ve tabiatları ayrı iki cemiyetin çarpışması karakterini kaybediyor; sadece iki tarafın asilleri ve beyleri arasında siyasi hâkimiyet kavgası hâline dönüyordu.*”²²⁹ Şeklinde gelişmiş ve sürmüştür. Elbette Bizans halkı İslâmiyet’i Müslüman Arap-Bizans çatışması süresince, XI. yüzyıla kadar tanımış ve bu tanışıklık, ekonomik ve kültürel alanlarda da temasları getirmiştir.²³⁰ İşte, Bizans yönetimindeki Anadolu halkı aşına oldukları İslâmiyet’i Türk yönetiminin adaleti ve hoşgörüsü ile daha yakından tanıyabilmiş, hatta münferit olarak İslâmiyet’i tercih edenler olmuştur.²³¹ Selçuklu Türkleri ile Anadolu’da temelleri atılan Türkleşme ve İslamlaşma Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti yönetimlerinde de devam etmiş ve etmektedir. Özellikle XIX. yüzyılda dünyaya yeniden şekil vermeye başlayan güç dengeleri ve Osmanlı İmparatorluğu’nun tecrübe ettiği yıkıcı olaylara rağmen Anadolu topraklarında yeni bir Türk devleti var olabilmiş; Türkler, Anadolu’nun dâimî yöneticileri olmuşlardır. Bu sağlam yönetimin temellerinin atılışı şöyle ifade edilebilir: “*Türkler’in kavmi hususiyetleri ve Müslümanlıklarının emrettiği kaideler, Hristiyanların, dinlerini terk etmeye zorlanmadan Türk arazisinde yaşamalarını mümkün kılmış olduğu malum olmakla beraber, Türk-Müslüman cemaatlerinin Hristiyan Bizans’ın hâkim olduğu yerlerde yaşamalarına Bizans ricalinin, kendi siyasi ve bazı kere de iktisadi menfaatleri icabı da olsa izin vermelerine karşı, Rumların hiçbir tepki göstermemeleri, bu suretle, ileride Türkler’in Hristiyan halk üzerinde hiçbir korku yaratmadan kolayca büyük imparatorluklarını kurabilecekleri müsait zemini yaratmış olmalarının nasıl mümkün olduğunun bilinmesi çok önemli bir meseledir.*”²³²

²²⁹ Mustafa Akdağ, s. 80

²³⁰ Mustafa Daş, **BD**, s. 173

²³¹ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 51

²³² Mustafa Akdağ, s. 81

2.1.2. Anadolu'nun Siyasi Durumu

Selçuklu Türkleri Anadolu'ya temas edip Anadolu'nun Türkleşmesinin siyasî lideri ve de Anadolu'daki siyasî ve etnik varlıkların muhatabı olmaya başladığı zamanlarda, bu coğrafyadaki siyasî durumun belirtilmesi, Türkiye Selçukluları döneminde gerçekleşen iltica olaylarının ifade edilmesi bakımından önemlidir. Zira kısa süre içinde Anadolu coğrafyasının hemen her köşesine ulaşan Türkler, burada askerî karakterde bir yağmacı olarak kalmamış; sosyoekonomik hayatın bir parçası hatta yön veren etkeni olmuşlardır. Selçuklu yöneticileri de bu değişim sürecinin otoritesi olarak gerek Türkmenler'i kontrol etmeye çalışmada gerek Bizans'la temaslarda gerekse Anadolu'daki etnik varlıkların başvurabilecekleri güvenilir bir güç olmada her zaman faal olmuşlardır. Bu değişim sürecinde meydana gelen iltica olaylarının da baş aktörü olmuşlardır. İltica olaylarının çoğunlukla hangi siyasî otoriteler arasında neden gerçekleştiğini anlamak için dönemin siyasî tablosuna bakmakta fayda vardır.

*“XI. yüzyılın sonunda Bizans İmparatorluğu'nun Asya'daki kesiminde, Selçuklu egemenlik bölgesinin dışında yerleşen Türkmenler'in hiçbir belirgin siyasi hedefi yoktu; sadece geleneksel yaşama alışkanlıklarına bağlı kalabilecekleri bir yurt arıyorlardı. Yerli halktan buralarda kalmış köylülerle kentliler ve sınır bölgelerinin savaş ganimetleri onlara varlıklarını sürdürme olanağı veriyordu. Gerçi teokratik olarak buralarda Bizans devletinin egemenliği hala sürmekteydi, fakat siyasal mekanizma çökmüştü.”*²³³ Göçebe Oğuz boylarının, yüzyıllardır hükmettiği Anadolu'da güç kaybetmeye başlamış olan Bizans ile ilişkisini genel olarak özetlemektedir. Bu ilişki, Selçuklu yönetimi-Bizans açısından ise daha farklı şekil almıştır. İki yönetim arasında savaşların yanında anlaşmalar, yardımlaşmalar, protokol bazında sığınma hareketleri gerçekleşmiştir. Türkmenlerin zaman zaman Selçuklulardan bağımsız hareket etmeleri ise Selçuklu-Bizans ilişkilerinin seyrini etkilemiştir. Ayrıca Türkmenlerin bu tutumları ile Bizans, sürekli olarak yıpranmıştır. Türkler'e karşı yardım çağrısında bulunduğu ve kısa sürede başına dert olan Haçlıların

²³³ Claude Cahen, *İslamiyet*, s. 246

varlığıyla Bizans, yukarıdaki ifadede yer alan teokratik egemenliğini de zayıflatmış; özellikle Ortodoks Rum halkın²³⁴ gözünden düşmüştür.

Türkler'in Anadolu coğrafyasında faal olarak²³⁵ bulunmaya başladıkları dönemde, XI. yüzyılda, Bizans İmparatorluğu uzun süredir meşgul olduğu iç ve dış sorunları tam anlamıyla çözememişti. IV. yüzyıldan itibaren akıncı-istilâcı kavimlerin tacizleri, Sâsânilerle yapılan savaşlar, Hunların, Avarların, Macarların, Bulgarların istilâları, Slavların ilerleyişi, Müslüman Arapların fetihleri gibi çeşitli coğrafyalardan ve topluluklardan gelen dış sorunlar onu yormuştu.²³⁶ İmparatorluğun önemli dönemlerinden birini teşkil eden Komnenoslardan biri olan I.Aleksios idareyi eline aldığıında İmparatorluk, Batıda Peçenek ve Normanların tacizleri, Doğuda -artık Müslüman Arapların değil-Türkler'in baskıları arasında meşakkatli bir durumdaydı. Devlet hazinesi boşalmış²³⁷, ordu her iki cephede uğradığı art arda yenilgiler nedeniyle savaş istek gücünü kaybetmişti. İmparator Aleksios gücünü toparlamak için Batıdan paralı asker talebinde bulunmuştu.²³⁸

Anadolu'nun Türk yurdu olması sürecini başlatan ve buna bağlı olarak Bizans-Türk ve Anadolu-Türk ilişkilerini yoğunlaştıran göçler ise iki büyük temele dayanmaktadır: Malazgirt'ten sonra Anadolu'ya gelen Türkler ve Moğollar'dan sonra Anadolu'ya gelen Türkler.²³⁹

Selçuklu Türkleri Anadolu'ya temas ettikleri bilinen ilk tarihte, 1015-1018'de de; egemenliği altındaki Türkmen boyları ile birlikte önceki akınlara göre daha büyük kitleler hâlinde yerleşmeye başladıkları Malazgirt sonrasında da zayıflamış bir Bizans yönetimi ile karşılaşmışlardı. Bizans, Selçuklu Türkleri ile tanıştığı zaman, yedi yüz

²³⁴ Bizans yönetimi, Rum halkının karşı çıkmasına rağmen Katolik Kilisesi ile birleşme fikri olan union ile gündemini meşgul etmiş ve Batı ile bu konuda temaslarda bulunmuştur. Bkz. Mustafa Daş, **BD**, s. 17

²³⁵ Türkler bu topraklara yabancı değillerdi; Abbasi ordularına bağlı olarak sınır bölgelerinde gazalar yapmışlar, Horasan gazilerinin gönüllü olarak Bizans'la savaşmasıyla da bölgeyi tanımışlardı. Bkz. Mehlika Aktok Kaşgarlı, s. 89

²³⁶ Mustafa Daş, **BD**, s. 13-14

²³⁷ Komnenoslar döneminden iki yüzyıl sonra, Palaiologoslar döneminde de bu durum git gide kötüleşerek devam etmiştir. Devletin olağan harcamalarına bir de İmparatorluğu Batıdan ve Doğudan tehdit eden dış güçlere ödenen haraç gideri eklenince, zaten boşalmış olan hazine çöküşe gitmeye başlamıştır. Bkz. Mustafa Daş, **BD**, s. 133

²³⁸ Asker desteğinin yanında siyasî destek de beklediğini bildiren İmparator, Haçlı Seferlerinin başlangıç fitilini ateşlemişti. Bkz. Aydın Usta, s. 33-35

²³⁹ Bu konudaki bilgilerin özeti için bkz. Mehmet Şeker, **Anadolu'nun Türk Yurdu Olmasında Beyliklerin Önemi**, Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü, Medeniyeti Sempozyumu III Bildirileri, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, Adana, 2016, s. 43-35

yıldır yönetmekte olduğu Anadolu kendisine küsmüştü. Mali, dinî, askerî, sosyal olmak üzere birçok alanda Bizans Anadolu'su yorgundu. Bizans yaklaşık üç yüzyıldır kuzey Afrika'da ve güneydoğu Anadolu'da Müslüman Araplarla mücadele hâlindeydi. Kuzeydoğu sınırında ise Normanlar, çeşitli Turan kavimleri onu meşgul etmekteydi. Sosyoekonomik yaşamda ise başta vergiler ve toprak zenginlerinin daha da zenginleşmesi olmak üzere halkın özellikle köylü²⁴⁰ kısmını rahatsız eden durumlar ortaya çıkmıştı. Dinî bakımdan da Ortodoksluğun çeşitli mezhep ve öğretilerinin bulunduğu Anadolu Hristiyanlığı çeşitli ve de büyük ölçüde yönetimden kopuktu. Tüm bunlara ilâveten askerî başarısızlıkları nedeniyle de yönetime karşı halk güvensiz ve kızgındı. Bu tabloya rağmen Bizans, bazı askerî başarılar elde etmiyor değildi. Doğu Anadolu; Gürcistan, Ermenistan, Ermeni Ani krallığı (vasiyet yoluyla) Bizans hâkimiyetine girmişti. Ayrıca aynı tarihlerde -1020'lerin başı- Mezopotamya ve Suriye'nin büyük bir bölümü de Bizans topraklarına eklenmişti.²⁴¹ Bu gelişmelerin meydana geldiği dönem, Bizans İmparatorluğu'nun son parlak dönemidir. Bu parlak dönemin içinde gerçekleşen Haçlı Seferleri, Bizans'ın askerî, siyasî ve sosyal gücünü daha da kırmış; özellikle Rum halkın kendisinden daha da uzaklaşmasına neden olmuştur. Yine de Bizans'ın tarih sahnesinden çekilmesi kısa sürmemiştir. İçinde bulunduğu durumun gidişatını belirleyen Selçuklu Türklerinden sonra Osmanlı Türkleri, Bizans'ın yalnızca İstanbul ile sınırlı kalmış olan varlığına 1453'te son vermiştir.

Bizans'ın Anadolu'ya hâkim olma süreci, Müslüman Araplarla ve Sâsânilerle zaman zaman kesintiye uğramış olsa da bu coğrafyada yerleşmiş olan Bizans varlığının etkisi tartışılmazdır. Erken dönemlerinde Anadolu'nun Fırat nehrine kadar uzanan bir sahasına sahip olan Bizans, Fırat'ın doğusunda kalan bölgeler için bazen Sâsânilerle çatışmak durumunda kalmıştı. V. yüzyıl başlarından itibaren Doğu Anadolu'yu ele geçirmiş; ancak bu kez VII. yüzyıl sonlarından itibaren Müslüman Araplarla çatışmaya başlamıştır. Bu dönemde Tarsus-Erzurum hattının doğusu Emevilerin, sonra Abbasilerin elinde kalmıştır. X. yüzyıl sonlarında Anadolu'nun

²⁴⁰ Bizans'ın askerî savunmasında önemli bir yeri olan asker köylülerin vergilerden hayli yükümlü hâle getirilmiş olmaları, ek vergi ödeyenlerin askerlikten muaf edilmeleri Bizans ordusunun zayıflamasında etkili olmuştur. Buna bağlı olarak asker sayısının azlığı, farklı milletlerden temin edilen ücretli askerlerin çoğalmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak Bizans'ta askerî savunma zayıflığı ortaya çıktığı gibi, maliye alanında da giderler artmıştır. Bkz. Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 26

²⁴¹ Radi Dikici, s. 298

tamamı tekrar Bizans'ın olmuştur.²⁴² X. Yüzyıldaki bu gelişmeden önce, IX. yüzyılın sonunda burada Müslüman Arapların desteği ile bağımsız bir krallık yaratılmıştı. Bu krallığın başkenti Araxes (Aras) Irmağı büyük bir kent olan Ani idi.²⁴³ Anadolu'da Türk varlığının netleştiği 1071'e kadar ise Selçuklular'ın Anadolu'ya ilk temas ettiği yer, Doğu Anadolu, yine Müslüman Araplarla Bizans arasında zaman zaman el değiştiren bir saha olagelmisti. Özellikle, Tarsus-Malatya doğrultusunda çizilecek bir hattın kuzeyi ve güneyi mücadelelerin yoğun olarak yaşandığı bir bölge idi ve bu mücadeleler bölge nüfusunun azalmasına neden olmuştu. Nüfusun yerdeğiştirmesinin yanı sıra bölgenin sosyoekonomik bakımdan zayıflaması da sürekli mücadelelerin bölgedeki bir diğer sonucu idi. Kısacası, bu sahada siyasi ve sosyal bir boşluktan söz konusu idi.²⁴⁴ Bu tablo, Türkler'in Anadolu'ya giriş kapılarının sosyal ve idari bakımdan kısa sürede kontrol altına alınabilecek bir yer olduğunu gösterir. İşte bu sürekli çatışma ve istilâ sahasında siyasî güç dengelerini nüfusuyla etkileyebilecek varlıktan söz etmek gerekir, Ermenilerden. Bizans'ın Türkler karşısında kısa zamanda güçsüz düşmesinin bir sebebi de Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerdir. Bizans Ermenilerin topraklarını²⁴⁵ ilhak etmiş; Gregoryen mezhebinden oldukları için de onları dinî baskıya maruz bırakmıştı. Böylece askeri ve aslında siyasi boşlukta olan²⁴⁶ Ermeniler, bulundukları yerleri Türkler'e pek direnmeden teslim etmişlerdi. Bu

²⁴² Refet Yinanç, Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu Tebliğler ve Panel Konuşmaları; **Selçuklular ve Osmanlılar'ın İlk Dönemlerinde Ermeniler**, s. 68

²⁴³ Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 200

²⁴⁴ Mehmet Şeker, **ATKH**, s. 63

²⁴⁵ Aslında tam anlamıyla bağımsız bir Ermeni siyasî oluşumundan söz etmek zordur. X. Yüzyıl sonunda Ermeni derebeyliği olarak Ani (908) ve Suini (970) vardı. Bunlar ve benzeri Ermeni oluşumları Bizans'ın vasalı olup merkeze vergi öderler, gerektiğinde savaşa hazır bir şekilde asker gönderirlerdi. Bkz. Mehlika Aktok Kaşgarlı, s. 15 Ayrıca; Selçuklu fetihlerinden önce Doğu Anadolu'da Bizans'a tâbi iki Ermeni krallığı vardı. Bunlardan biri Bagrat hanedanının elindeki Ani, diğeri Ardzuni ailesinin yönettiği Van Gölü doğusundaki Vaspuragan idi. Her iki prenslik de daha önce Abbasilere tâbi olup X. Yüzyıl sonlarında Bizans'ın bölgeyi ilhak etmesiyle Bizans'a tâbi olmuştur. Bkz. Refet Yinanç, Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyum Tebliğleri, **Selçuklular ve Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Ermeniler**, s. 68

²⁴⁶ Anadolu'da Türk varlığı egemen olmaya başladığı dönemde Bizans-Ermeni ilişkileri bir olayla örneklendirilebilir: Bizans'ın Sivas civarına yerleştirdiği Ermenilerden Atom ve Abusahl adlarında olan iki tanesi gözaltında tutuluyordu. Gözaltı kontrolleri aksayınca iki kardeş Sivas'taki Rumları katletmişlerdi. Bu olaydan sonra, Selçuklulara karşı bir sefere giderken IV. Romanos Diogenes'i bölgedeki Ermeniler selamlamışlar; ancak Rumlar, *"Ermeniler bize Türkler'den çok daha kötü muamele ettiler. Kiliselerimizi yağmaladılar birçokumuzu katlettiler."* Diyerek onları Diogenes'e şikâyet etmişlerdi. Diogenes de düzenlediği seferden dönüşte Ermenilerin dinini yok edeceğini söyleyip onları yağmalama emri vermişti. Bu olay çok sayıda Ermeninin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bkz. Mehmet Ersan, **SZE**, s. 240-241 Bu olay, Bizans yönetiminin Ermenilere bir tebaa olarak yaklaşımının Rumlara olduğundan çok farklı olduğunu gösterdiği gibi, iki halk arasında da bir kutuplaşmanın var olduğunu gösterir.

teslimiyetten sonra meydana gelen önemli bir olaydan söz etmek gerekir. Malazgirt'ten sonra Bizans savunmasının daha hızlı çözülmeye başlamasıyla Ermenilerden Kilikya Ovasına, Maraş, Tarsus ve Urfa'ya kaçanlar olmuş; bu yerdeğiştirme, daha sonra ortaya çıkacak olan siyasî bir sonucu doğurmuştur: Türk akınları sonucunda bu sahalar Bizans'tan koptuğunda Ermeniler küçük prenslikler kurmuşlardır. Bu prensliklerden Ruben sülalesinin kurucusu Ruben; Hetum hanedanının atası Oşin gibi şeflerden söz edilebilir. Bu Ermeni liderlerinden en meşhur olanı Philaretos Brakhamios'tır. Aslen Vaspuragan Ermenilerinden olan Philaretos, Romanos Diogenos döneminde Bizans hizmetinde bulunmuştu.²⁴⁷ Böylece, Türkler Anadolu'ya geldikleri sıralarda var olan siyasî tablo, sadece Türk varlığının yayılması ile değil burada yaşamakta olan toplulukların da yerdeğiştirmesiyle çok yönlü sonuçlar doğurmuştur.

Anadolu'ya Türk göçünün sonuçlarının kısa zamanda etkili bir biçimde yayılmasında, Selçuklu yöneticilerin olduğu kadar Türkmenlerin de yerli halka tutumlarının payı vardır. Maksatları Anadolu'yu yağmalayıp gitmekten ibaret olmayan Türkmenler buradaki halkın mezhebine göre bir ayırım yapmak derdinde değildi. Selçuklu yöneticilerinin Anadolu halkına yaklaşımında herhangi bir ayırma gitmemesi elbette Türk yayılmasını sağlamlaştırdı; ancak Anadolu halkı ile bizzat muhatap olan ve ortak bir sosyal yaşam süren Türkmenler'in de ayrımcı bir tavır içinde olmamasının bu yayılmayı kolaylaştırdığı muhakkaktır. Öyle ki Ermeniler ve Monofizitler²⁴⁸ Türkler'in Anadolu'ya gelişlerini Tanrı'nın Bizanslıları cezalandırması olarak yorumlayıp zaman zaman onlarla işbirliği yaparken; Bizans'ın *"birinci sınıf vatandaşı"* olan Rum Kilisesi mensuplarının Bizans'a daha çok bağlı

²⁴⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah**, s. 60-61

²⁴⁸ Ortodoks olmayan bu iki halka karşı Bizans yönetimi mesafeli dursa da başka dinlerden insanlara o kadar mesafeli değildi. Yahudiler rahat bir şekilde inançlarını uygulayabiliyor, İstanbul'un ayrı bir bölgesinde yaşamak zorunda olmalarına rağmen tüm sosyal haklardan yararlanabiliyorlardı. Müslümanlara karşı da olumsuz bir tutum yoktu. İstanbul'a ilk cami 717 yılında yaptırılmıştı. İkincisi Selçuklu Sultanı Mesud'la ittifakın nişanesi olarak II.Ioannes Komnenos tarafından yaptırıldı. II.Isaakios Angelos da 1189'da, Selahaddin Eyyubi'nin isteği üzerine bir cami yaptırmıştır. Bkz. Tamara Talbot Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam –Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis-**, çev. Bilge Altınok, Göçebe Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 1998, s. 101; Bu icraatlerde her ne kadar siyasi ilişkiler belirleyiciymiş gibi görünse de Bizans imparatorları başkentleri İstanbul'da olumsuz bir tutum da sergileyebilirlerdi.

göründükleri söylenebilir.²⁴⁹ Ermenilerin bu yaklaşımlarına dair Ermeni müellif Urfalı Mateos'un "*Onlar (Türkler), bütün Ermenistan'ın, Romalılar yüzünden başsız ve müdafaasız kalmış olduğunu biliyorlardı. Çünkü Romalılar, cesur ve kuvvetli adamları şarktan uzaklaştırmışlardı ve Ermenistan'ın ve bütün Şarkın müdafaası yalnız hadımağası olan kumandanların elinde kalmış bulunuyordu.*"²⁵⁰ ifadeleri açıklayıcıdır. Bizans'ın mezhep ayırt etmeksizin Anadolu'daki tüm halkı ağır vergiler ödemeye mecbur bırakmasına ilâveten Ermenileri Ortodokslaştırma siyaseti ile kendisine karşı oluşan olumsuz kamuoyunu derinleştirmiştir. Gregoryen Ermenileri askerî kovuşturma yoluna dahi başvurarak mezhep değiştirmeye zorlayan Bizans'la Ermeniler arasındaki sorunun temeli işte buraya dayanıyordu.²⁵¹ Bu coğrafyada henüz Türk varlığı kesinleşmeden, Malazgirt Savaşı'nda Romanos Diogenes'in ordusunda yer alan Ermeniler toplu olarak savaş alanını terk etmişler; muharebeyi izleyen zamanlarda Rumlara tecavüz saldırılarında bulunmuşlardır. Dönemin Ermeni ve Süryani müelliflerinin Bizanslılar'ı "*menfur ve milli varlıklarına düşman zalim ve rafizîler*" diye ifade etmiş olmaları²⁵² iki şeyi birden gösterir: Bu toplulukların kendilerini Bizans İmparatorluğu varlığı olarak gördüklerini ve bu görüşlerinin karşılığını alamadıkları Bizans'a karşı kendileri için çok daha makul olan Türk yönetimini tercihe açık olduklarını.

Zaman zaman küçük krallıklar şeklinde siyasî varlıklar teşkil eden Ermenilerin Bizans yönetimine girmeleri 325'te Nise Konseyine dâhil olmalarıyla başlamıştı. Bu konseyle İmparator ve onun kilisesinin vesayetini kabul etmişlerdi. Bazı Ermeniler ise Bizans taraftarlığına karşı Gürcü prenslikleriyle, İran'la ve sonra da yeni bir güç olarak bölgeye yayılmakta olan Müslümanlarla işbirliğine gitmişlerdi. VII. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu'da, Müslüman idaresi altında yarı bağımsız bir Ermeni krallığı ortaya çıkmıştır. Birçok Ermeni bu yarıbağımsız krallığa karşı Bizans'la hareket edince bu krallık küçük beyliklere bölünmüş; bu beylikler de birer birer Bizans egemenliğine girmiştir. Kalan Ermeniler de Müslüman-Bizans mücadelesinde rol alarak bazıları Bizans bazıları önce Müslüman Araplar daha sonra da Müslüman

²⁴⁹ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 163-164; Rumlardan da Selçuklu yönetimini ve Türkmenlerle sosyo-ekonomik ilişkiler kurmayı tercih edenler mevcuttur. Ancak yerli halktan Bizans'a destek verenlerin büyük bir kısmı Rumlardır.

²⁵⁰ Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), s. 86

²⁵¹ Ersan, Mehmet, **SZE**, s. 240

²⁵² Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 36

Türkler tarafında yer almıştır.²⁵³ Örneğin, Malazgirt savaşında Ermenilerin bir kısmı Selçuklularla birlikte hareket etmiş, özellikle Bizans egemenliğindeki bölgelerde yaşayanlardan oluşan bir kısmı ise diğer gönüllü veya zoraki olarak Bizans'la işbirliği yapmıştır. Bizans'la işbirliği yapanların tamamına yakını Malazgirt Zaferinden sonra çok sayıda Ermeni Bizans egemenliğinin sürdüğü Batı ve Güneye çekilmişlerdir. Bu yerdeğiştirme hareketi ile büyük kısmı orta ve güney Anadolu'ya dağılan Ermenilerin Bizans'la dostlukları devam etmemiş, her fırsatta Bizans'a karşı isyan ve dış güçlerin yardımını arama girişimleri içinde bulunmuşlardır.²⁵⁴ Bu şekilde ortaya çıkan Kilikya Ermenileri Akdeniz'den Malatya'ya kadar uzanan Toraoslar'ın güneyinden Antakya ve Urfa'ya uzanan bir alanda yaşıyordu. Çeşitli kalelere sığınmış ve buralarda küçük yönetimler kurmuş birçok Ermeni “*derebeyi*” yöreye dağılmıştı. Anadolu'da egemenlik alanı genişleyen Türk varlığıyla, Kilikya yöresi Sultan'ın vasalı durumuna gelmiş ve buradaki Ermeni varlığı, Türk yönetimine vergi ödeyip gerektiğinde asker gönderen bir yerel oluşum şeklini almıştır. Müslüman karargâhlarının bulunduğu Kilikya'dan İslam orduları istedikleri zaman geçebiliyorlardı.²⁵⁵

Bizans'ın Anadolu'daki siyasî durumunun seyrini etkileyen önemli unsurlardan biri de Haçlılardır. Onların en bariz etkileri İstanbul'u işgal etmeleri olmuştur. İstanbul 1204'teki bu işgalden ancak 57 yıl sonra, 1261'de tekrar Bizans'ın başkenti olabilmıştır. İşte bu duruma, XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İmparatorluğun tekrar kurulması denebilir. Bu yeniden kuruluşu gerçekleştiren Mikail Palaiologos'un başlattığı hanedan, Palaiologoslardan sonra Bizans'ta birçok değişikliklerin meydana gelmesiyle birlikte çöküş süreci başlamıştır. 1261'de elde edilen itibar ve Bizans'ın yeniden büyük bir devlet olması özelliğini sürdürülemediği, XIV. yüzyılın başlarında artık zayıf bir devlet hâline gelmiştir. Önce Selçuklu Türkleri ardından Osmanlı Türkleri ile güçlenen komşuları karşısında gittikçe zayıflayan

²⁵³ Recep Şahin, Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu Tebliğiler ve Panel Konuşmaları, **Türk Devletleri'nin Ermeni Politikaları**, s. 103

²⁵⁴ Recep Şahin, Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu Tebliğiler ve Panel Konuşmaları, **Türk Devletleri'nin Ermeni Politikaları**, s. 103-104; Bu yerdeğiştirme hareketi hakkında yukarıda bkz. s. 57-58

²⁵⁵ Mehlika Aktok Kaşgarlı, s. 32; Daha sonra, Kilikya sık sık Memluklar tarafından yağmalanmış ve çoğu zaman yalnız kalmıştır. Bu Memluk tacizlerinden biri 1274-75'te Tarsus'a kadar ilerlemiştir. Bkz. Mehlika Aktok Kaşgarlı, s. 77

Bizans, XIV. yüzyılda devletlerarası çıkar çatışmalarının bir aracı olması ve İstanbul surlarının sağlamlığı nedeniyle bir yüzyıl daha tarih sahnesinde kalabilmiştir.²⁵⁶

Dönemin sosyoekonomik ve siyasi tablosuna Selçuklular açısından bakılacak olunursa; ciddi bir itibar kazanmış, yerleşik nüfusun yanında önemli bir göçebe nüfusa hükmeden²⁵⁷ taze ve güçlü bir devletten söz etmek gerekir. Selçuklu Türkleri Türkmen boyları ile beraber Anadolu'da bir nüfus sağlamadan ve yönetim kurmadan önce, Anadolu'ya temas etmek için siyasi ve sosyoekonomik olmak üzere haklı gerekçelere sahipti. Büyük Selçuklu Devleti hâkim olduğu İran ve Batı Türkistan topraklarında kendisine katılmış olan göçebe Oğuzlar ve yerleşik Fars halkı ile bir düzen sağlamakta sıkıntı yaşıyordu. Selçuklu otoritesine tabii olmuş göçebe Türkmenler, yerleşik halk için ekonomik ve sosyal bir sıkıntı teşkil ediyordu. Ayrıca göçebe Türkmenler için de sıkıntılar mevcuttu;²⁵⁸ kendilerine tahsis edilecek yeteri kadar yazlak ve kışlak yoktu. Coğrafi bakımdan Selçuklulara yakın olan Anadolu, geniş toprakları ve yer yer seyrek olan nüfusu ile kontrol edilmesi zor olan bu yoğun göçebe nüfus için cazip bir yerdi. İşte bu deli dolu Türkmen boylarının Selçuklu kontrolünde İran coğrafyasına göre daha iyi yaşayabilecekleri en mantıklı sahalarda Anadolu'da mevcuttu. Böylece Selçuklu idaresindeki Türkmenler'in Anadolu'da gerçekleştirdikleri harekâtlar, Selçuklu ordusu tarafından yapılan seferlerle sıklaştı ve sistematikleşti. Bu topraklara hâkim olan Bizanslıların, Türk akınların önünü kesmek için yaptığı ilk önemli deneme ise 1048'de Hasankale'de (Pasinler) yenilgisiyle sonuçlandı.²⁵⁹ Bizans'ın bu yenilgisini daha büyük bir yenilgi ve bir dönüm noktası olan 1071 Malazgirt takip etti. Bu tarihten sonra ise Bizans'ın, Selçuklular'ın ve Anadolu'daki Ermeni krallıklarının siyasi yaşamları; Anadolu halkının da sosyoekonomik ve dinî yaşamları değişerek şekil almaya başladı.

²⁵⁶ Mustafa Daş, **BD**, Yeditepe yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2006, s. 16; Palaiologos hanedanı döneminde meydana gelen iktidar kavgaları İmparatorluğun zayıflamasını önemli ölçüde etkilemiştir. Bkz. Mustafa Daş, **BD**, s. 131

²⁵⁷ 1035'ten sonra, Selçukluların Horasan civarına gelmeleri, Türkmenlerin kalabalık kitleler hâlinde Batıya göç etmelerinde etkili olmuştu. Çünkü Selçuklu yönetimi bu göçebe kitlelere yol gösteren, Batıya göç etme yolunu daha mümkün ve istikrarlı hâle getiren bir otorite idi. *"Bu istikrar Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra Horasan bölgesine mahsus olan bir istikrardır. Buraya gelen Türkmenler ya Selçuklu Devleti'ne bağlanıyor ya da onlardan ayrılarak dağılıyorlardı. Bu yüzden XI. yüzyılda vuku bulan bu dağılışı ve yayılışı Türkmenlerin çok geniş alanlara yayılmalarına yol açıyordu."* Bkz. Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 14-15

²⁵⁸ *"Türkler, Arap ülkelerinde ya da Orta ve Güney İran'da bulamadıkları, alıştıkları yaşam koşullarını Anadolu'da bulmuşlardı."* Bkz. Claude Cahen, **Anadolu**, s. 100

²⁵⁹ Aydın Usta, s. 32

1071'den sonra Selçuklular ile Bizans arasında, savaş temasının yanında ilk siyasî temaslar da başlamıştır. 1075'te Konya ve Gevale Kalelerini ele geçirerek kısa sürede Marmara sahillerine kadar uzanan bir alanda etkili olan Selçuklular yine bu tarihte İstanbul'a karşı ayaklanan Anatolikan Theması strategosu Nikephoros Botaniates'e karşı mücadele edebilmek için kendilerine başvuran İmparator Mikhail Dukas'ın yardım teklifini kabul etmişlerdir. Böylece hem Bizans tarafından siyasal anlamda tanınmış, hem de iki devlet arasında bundan sonra da örneklerine rastlanacak türde temaslar başlamıştır. Artık Bizans'ın, topraklarındaki birincil muhatabı Selçuklulardır.²⁶⁰ Kısa süre sonra, 1078'de Anadolu'da Bizans egemenliği hayli kırılmıştı. Karadeniz kıyıları ile Ege Denizi ve diğer ırmaklar, özellikle Pamphylia (Antalya körfezi ve çevresine) dökülen ırmaklar arasındaki geniş sahanın hemen hemen tümüne Türkler dağılmışlardı. Bu sıralarda Bizans'ın başkentlerinde bulunan ordusu ise küçük bir orduydı.²⁶¹ Çünkü eyaletlerdeki valilerin isyanları nedeniyle İmparatorluğun idaresi bozulmuş, düzen kalmamış ve toplumsal hayat da dâhil olmak üzere Bizans'ın egemenliğinde olan sahalar karmaşık bir hal almıştı. Bizans asilerinden Bryennius²⁶² ve Nicephoros Botaniates, bir Grek'in ifadesine göre *“kör bir parti kavgası yüzünden ülkeyi İstanbul Boğazı'na kadar yabancılara teslim etmişler”*dir. Başka göçebe toplulukları da genel bir işbirliği, düzen ve planları bulunmaksızın açık bulunan Anadolu kapılarından geçerek Toros Dağları uzantısının korunaklı yerlerine yerleştiler ve bu sahadan, Batıya akınlar yapmayı sürdürdüler.²⁶³ Böylece Anadolu'nun Türkler tarafından fethi, aslında net bir siyasî hedefi olmayan Türkmenlerin ve gerek savaş gerekse siyasî temaslara açık olan Selçuklu yönetiminin önemli bir askerî ve siyasî direnişle karşılaşmadan kısa zaman içinde ilerlemeleriyle gerçekleşti. Batıya doğru bu ilerleyişlerinden elde ettikleri ganimetlerle Türk akıncıları Doğu'ya geri dönüşlerini kolaylaştırmış olmalıdırlar. Bazıları ise burada kalarak bizzat

²⁶⁰ Mehmet Ersan ve Mustafa Alican, **Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı: Türkiye Selçukluları**, Üçüncü Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 200

²⁶¹ Anna Komnena, **Alexiad**, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 25-26

²⁶² Anadolu'da Botaniates'i desteklemeye başlayan Selçuklu Türkleri varken, Bryennos'u da Rumeli'de Peçenek Türkleri destekliyordu. Güney Rusya yoluyla bugünkü Romanya'ya yerleşen Peçenekler 1026'da Tuna'yı geçmiş, 1035'te Selanik'e kadar inmiş ve 1050'de Edirne'yi kuşatarak Trakya'daki etkilerini arttırmışlardı. Onlar da Anadolu'daki soydaşları gibi Bizans'ın zayıflıklarından faydalanıyorlar ve imparatorluğun iç işlerine karşıyorlardı. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah**, s. 66

²⁶³ Jackop Philip Fallmerayer, **Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi**, çev. Ahmet Cevat Eren, notlandıran: İbrahim Tellioglu, Türk Tarik Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 52

Bizans tarafından kendisine yardım etmeleri karşılığında Batı sahasının içlerine kadar iskân edilmişler; böylece gidilmesi zor yerlere daha kısa sürede ulaşmışlardır.²⁶⁴ Bizanslıların bu akıncıları şehirlere de iskân ettikleri bilinmektedir.²⁶⁵ İmparatorlar veya kendilerine destek sağlamak isteyen asi kumandanlar temas kurdukları Türk akıncı beyinin, beraberindeki topluluk için bir kadı tayin etmesine müsaade ediyorlardı.²⁶⁶

Malazgirt'ten sonra Anadolu'da merkezi bir Türk devleti kurulana kadarki süreçte artık parçalanmaya başlamış olan Bizans'ın tekfurluklarıyla Türk Beylikleri karmaşık bir görünümde birbirilerine komşu olmuşlardı. İlâveten, 1071'den sonra meydana gelen taht kavgalarında ve iç isyanlarda birbirine muhalif Bizans tarafları kendilerine destek sağlamak için Anadolu'ya yayılmış olan “*Malazgirt galiplerinden*” faydalanmaya gittikçe işte bu karmaşıklık artıyor; kişilere ve durumlara göre her an değişebilen bir Türk-Bizans ilişkisi ortaya çıkıyordu. Yine aynı sebepten, Bizans yöneticilerinin ve asilerinin yardım karşılıklarından, bazı Bizans şehirlerindeki Türk askeri birlikleri bizzat Bizans'ın iradesiyle kurulmuş oldu.²⁶⁷ Böylece, Türk-Bizans ilişkilerinin savaşlardan ibaret olmamasıyla ve kısa süre içinde siyasî, sosyal, ekonomik boyutları olan bir temasa dönüşmesiyle birlikte Anadolu'nun Türkleşmesi hızlandı. Öyle ki Haçlı Seferlerinde Anadolu coğrafyasından artık “*Türkiye*” diye söz edilir oldu. Dönemin Müslüman yazarları Anadolu bir Türk yurdu hâline geldikten sonra bile “*hiçbir siyasal anlamı kalmamasına rağmen Rum/rome diye söz etmeye devam ettikleri biliniyorsa da*”²⁶⁸ Frederich Barbarossa'nın Haçlılarından itibaren Batılı yazarlar Anadolu'dan, “*Türk egemenliği altına giren hiçbir ülkeye vermedikleri bir adla*” Turchia diye söz etmeye başladılar. O dönem için Türk egemenliğinde olan yerlerin sınırları her ne kadar sık sık değişse ve net olmasa da Türk nüfusunun nerede

²⁶⁴ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 7

²⁶⁵ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 108

²⁶⁶ Mustafa Akdağ, s. 80; İslam'da bulunduğu topluluk içinde adaleti temsil eden kadının da bu iskâna dâhil olması demek o toplumda kendi başına bir varlığı olan Müslüman bir topluluk demektir. Bu da sosyal yaşam içinde önemsiz sayılmayacak bir durumdur.

²⁶⁷ Mustafa Akdağ, s. 80

²⁶⁸ İslam kaynaklarında Rum ifadesi artık siyasîya da etnik bir varlığı değil, yalnızca bir coğrafyayı ifade eder olmuştu. Bu coğrafya, “*Anadolu'daki Türk toprakları*”dır. Bkz. Claude Cahen, **Anadolu**, s. 17

ne kadar yoğun olduğu fark etmeksizin Anadolu, Türklerin genel olarak yayıldığı bir ülke olarak algılanmaya başlanmıştır.²⁶⁹

1071'den sonra çok geçmeden, 1086-1092 arasında hemen bütün Anadolu toprakları İstanbul' yakınlarına kadar Türkler'in eline geçmiş bulunuyordu. Bu tarihlerde Bizans'ın diğer egemenlik alanlarındaki durumu da Bizans içim iç açıcı değildi: Balkan yarımadasında Peçenekler Tuna'nın güneyindeki eyaletlere egemen olmuşlardı. Sırbistan ve Dalmaçya bölgeleri de İmparatorluğa başkaldırmış yerel Slav yöneticilerinin idaresi altına girmişti. Güney İtalya Normanlarının reisi Robert Guiskard doğrudan doğruya İmparatorluk tahtına göz dikerek ordusuyla birlikte Epiros bölgesine çıkmıştı. Bu tablo karşısında Aleksios önceliği Normanlar'la savaşmaya vermiş ve bununla meşgulken İmparatorluğun Doğu sınırını güvence altına almak amacıyla Türkiye Selçuklu hükümdarı Süleymanşah ile Bizans tahtına çıkışından iki ay sonra Haziran 1081'de Dragos suyu anlaşmasını yapmak zorunda kalmıştır. Böylece İmparator, Süleyman Şah'ın Marmara Denizi kıyılarına kadar Anadolu'daki hâkimiyetini tanımış ve onaylamış oluyordu.²⁷⁰ Bu anlaşmadan iki yıl sonra, 1083 yılında Normanlarla hala savaşmakta olan ve henüz başarı sağlayamamış bulunan İmparator Aleksios, Süleymanşah'tan bu kez askerî yardım talebinde bulunmuş; Sultan da ona yedi bin asker göndermişti.²⁷¹

Türklerin Anadolu'da faal olmasından sonraki Güneydoğu Anadolu bölgesinin siyasî hayatına bakılacak olunursa, buradaki egemenliğin daha istikrarsız ve karmaşık olduğu söylenebilir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu otoritesinin zayıflamasıyla bölgede ortaya çıkan atabeyliklerden sonra, belirli siyasî varlıklar burada egemenlik iddiasında bulunmuşlardır. Irak, Suriye ve Mısır'da kurulmuş olan Selçuklu kollarıyla birlikte Anadolu Selçukluları burada çekişme yaşamışlardır. Haçlı Seferleri sırasında Suriye civarında kurulan Hristiyan prenslikleri de bu çekişmenin parçası olmuşlardır. Bu karmaşıklığa rağmen Türkmen nüfusunun bölgede sayıca fazla olması, Suriye, Irak ve Mısır'daki yönetimlerin -halkı Arap olsa da- yöneticilerinin Türk olması, gerekse

²⁶⁹ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 100-101; Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 247-248

²⁷⁰ Işın Demirkent, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 3

²⁷¹ Işın Demirkent, **I. Kılıç Arslan**, s. 4

Anadolu Selçukluları'nın siyasî nüfuzları ve bu nüfuzun bir sürekliliğinin olması gibi birçok etkenle bölgede Türk etnik ve kültür üstünlüğü kurulmuştur.²⁷²

Anadolu'nun kısa sürede böylesi bir etnik, kültürel, siyasî değişikliğe özne olmasında Selçuklular'ın izledikleri yönetim politikaları, burada yaşayan topluluklara gösterdikleri hoşgörü kadar etkili olmuştur. Bu yönetim politikaları üç kısım şeklinde ifade edilebilir: “*Melik*” unvanına sahip nüfuz sahibi kişiler Selçuklu hâkimiyetini kabul ettikleri takdirde, kalelerin ve etrafındaki arazinin bulunduğu vilayetler onlara ikta olarak verilirdi.²⁷³ Özellikle 1071'den sonra, Anadolu'nun fethine teşvik etmek ve göçebe nüfusu Anadolu'ya sevk etmek için gerçekleştirilen “*fethedilen toprakların fatih emirlere verilmesiyle*” ortaya çıkan ve daha sonra I. Beylikler olarak ifade edilen beyliklerin varlığı da çok önemli bir yer tutar. Üçüncü olarak, “*uc*”²⁷⁴ denilen sınır vilayetlerinden söz etmek gerekir. Hristiyan devletlere sınır olan topraklara uc demek Türklerde yaygın bir kullanım olmakla birlikte, bu ifadeyle devletin özellikle Bizans sınırları boyunca uzanan topraklar kastedilirdi. Sinop-Kastamonu-Bolu-Eskişehir-Kütahya-Denizli-Antalya hattı etrafı hem idari hem de siyasî ve askeri bakımdan²⁷⁵ esaslı ucu teşkil etmekteydi.²⁷⁶ Bu sınır bölgeleri belirli bir politikanın ve Türk fetih geleneğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Uçlarda olan şehir ve kasabaların tamamıyla Türk halkı tarafından doldurulduğu, yaylaları Türkmenlerin bulunduğu dönemin kaynakları tarafından aktarılmış olup bu nüfusu ifade etmede “*uç etraki*” tâbirini kullanılır.²⁷⁷ Sultana bağlı olan bu bölgeler öncelikli olarak askeri²⁷⁸ ve siyasî bir nitelik taşısa da kaçınılmaz bir sosyoekonomik iletişimin ortaya çıktığı yaşam alanlarıdır. Bu iletişimin ortaya çıkmasında Hristiyan halkın, Bizans yönetiminin ağır vergilerinin ve çoğu zaman yetersiz olan korumasının etkisi olmalıdır. Böylece Hristiyan halk, kendi istekleriyle Türkmenler'le anlaşma yollarına gitmişlerdir.²⁷⁹

²⁷² Mustafa Akdağ, s. 73

²⁷³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, s. 73-74

²⁷⁴ Uc sözcüğü tam olarak sınır boylarını tanımlar ve Bizanslıların “*akritai*” kelimesiyle aynı manadadır. Bkz. Claude Cahen, **Anadolu**, s. 105

²⁷⁵ Miryokefalon Savaşından, 1176'dan sonra Türkiye Selçuklu Devleti Anadolu'nun en büyük devleti hâline gelmiş ve Batı'da uc sınır bölgesi oluşturmuş; Uluborlu-Honaz hattı bu uc bölgesinin merkezi olmuştur. Bkz. Mehmet Ali Hacıgökmen, **TSDA**, s. 73

²⁷⁶ Mustafa Akdağ, s. 53

²⁷⁷ Mustafa Akdağ, s. 79

²⁷⁸ Sultan, bizzat kendisinin katıldığı seferlerde uc Türkleri'nin katılımıyla gücünü arttırmasının yanında taht kavgalarında uc beylerinin desteğiyle de gücünü arttırabilirdi. Bkz. Mustafa Akdağ, s. 54

²⁷⁹ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 162

2.1.3. Anadolu'nun Ekonomik Durumu

Bizans yönetiminde yaşamakta olan halkın zaman zaman Türk yönetimini Bizans'a tercih etmelerindeki en büyük etkenlerden biri hatta Rum halkı için en önemlisi, Bizans Anadolusunun içinde bulunduğu ekonomik durumdur. İşte bu ekonomik durumun kısaca ifade edilmesi; halkın tercihlerini, sığınma hareketlerini açıklamada aydınlatıcı olacaktır.

İmparator II. Basileios'tan (ö. 1025) sonra Bizans'ın sosyo-ekonomik yapısının değişmiş ve ülkede yerel güçler ortaya çıkmıştı. Soylu sınıfın, köylü ve askerlerin elinde bulunan toprakları rahatça ele geçirmeye başlamasıyla büyük toprak sahiplerinin gücü artmıştı. Küçük toprak sahiplerinin ise sayıları zamanla azalmış ya da fakirleşmişlerdi. Bu değişiklikler meydana gelirken büyük arazi sahipleri ise küçük toprak sahiplerinden vergi alıyor ancak kendileri vergi ödemekten kaçınıyorlardı. Ayrıca, kendilerine bağlı olan köylüleri baskı altında tutarak ekonomik gücün yanında egemenliklerini de arttırıyorlardı.²⁸⁰ Bu sınıfsal baskıya ilâveten Bizans yönetiminin de halka ağır vergiler yüklemesi, özellikle paralı askerlerden kaynaklı ordu giderlerini ağır gelecek biçimde halktan karşılamaya çalışması halk için ciddi bir yük teşkil etmekteydi. Bu bakımdan, henüz yerleşmekte olduğu Anadolu'da daha kısa sürede kalıcı bir yönetim kurabilmek konusunda Selçuklular'ın lehine bir tablo ortaya çıkmış oluyordu. Selçuklular'ın Anadolu halkına karşı izledikleri yapıcı ve hoşgörüyü dayalı politika da bu tablonun gidişatını belirliyordu. Böylece halk için eski güvenilirliğini kaybetmiş olan Bizans'a karşı yeni bir seçenek ortaya çıkmış oldu; Türk yönetiminde yaşam sürdürme alternatifi.

Selçuklu Devleti'nin genel politikası her ne kadar yapıcı ve kucaklayıcı olsa da ortada büyük bir göç olduğu için hem Anadolu'da yaşayan topluluklar hem de bu göçü

²⁸⁰ Mehmet Şeker, **ATKH**, s. 63-64; Bilindiği üzere büyük arazi sahibi aristokrasi Bizans'ın bir gerçeği olarak varlığını Roma döneminden beri devam ettirmekteydi. Bu aristokratlar bir taraftan uçsuz bucaksız arazilerin mülkiyetini ellerinde tutarken diğer taraftan da siyasi-idari kimi makamların sahipleriydiler. Bu siyasi-idari yetkilerini ve arazilerini, devleti riske atma pahasına arttırmak için kullanmaktan çekinmemişlerdi. Manastır gibi dini kurumlar da halkın veya siyasi iktidarın bağışlarıyla elde ettiği son derece büyük arazilere malik idiler. Bunlar da sahip oldukları toprakları korumak ve genişletmenin yollarını arıyorlardı. Aristokrasinin muazzam büyüklükteki arazisi köleler ve parokoi (yarı hür köylüler) tarafından işletilirdi. Herhangi bir toprağı olmayan parakoiler, asillerin arazilerinde kiracı veya ortakçı olarak tarımsal üretim yaparak hem hayatlarını sürdürür, hem de devlete vergi öderdi; ayrıca toprak sahibi aristokrasiye karşı sorumluluklarını yerine getirirdi. Bks. Mustafa Daş, **BD**, s. 86-87

gerçekleştiren Türk toplulukları karmaşık bir dönem tecrübe etmiştir. Anadolu'ya dolan Türk nüfusu bizzat muhatap olduğu yerel halkı sosyo-ekonomik bakımdan etkilemiştir. Bu etkileşim başta yıkıcı bir etki yaratmış gibi görünse de kısa sürede ekonomik hayatı hareketlendirmiştir.

Türk akınları ilk başladığı dönemde tarım yerli halkın elindeydi ancak bu yerli halkın köylüleri özellikle Batı Anadolu'dakiler, Türkmen akınlarındaki yağmalardan zarar görmüşlerdi. Büyük bir kısmı topraklarını bırakıp kaçmıştı. İmkânları olanlar Bizans sınırlarına sığınmıştı²⁸¹. Bu karmaşa dönemi kontrol altına alındıktan sonra Selçuklu yönetimi köylüleri yerlerinde tutmak ve topraklarını terk edenleri geri getirmek için çaba göstermiştir.²⁸²

Askeri ve siyasî üstünlüğünü sağlamlaştırmak için ekonomik hayatla da ciddi bir şekilde ilgilenen Selçuklu yönetimi Bu amaca yönelik olarak fetihlerin ticarî bakımdan önemli olan yerlerde de gerçekleştirilmeye çalışılması, liman şehirlerini²⁸³ ve ticaret yollarını ele geçirmek ve korumak için önlemlerin alınması, yabancı tüccarların ticari faaliyetlerinin devlet güvencesine²⁸⁴ tâbi edilmesi gibi sürekliliği olan politikalar izlenmiştir.²⁸⁵ Anadolu çevresinde ve denizlerde ticari faaliyetleri yoğun olan Venedikli ve Kıbrıslı tüccarlarla temaslar kurulmuş, Selçuklu egemenliğindeki sahalarda ticari hayat canlı tutulmaya çalışılmıştır. Türk tüccarları ile Venedikli

²⁸¹ İlk Türk akınlarının şokunun ve yıkıcı etkisinin, dönemin “sığınma” algısını belirlediğini söylemek gerekir. Zira kısa süre sonra bu akınların ardında iyi bir yönetim kurulmasının ardından sığınma hareketleri bu kez Bizans'tan Selçuklu topraklarına gerçekleşecekti.

²⁸² Claude Cahen, **Anadolu**, s. 16

²⁸³ I.Rükneddin Süleyman Şah, I.İzzeddin Mesud, I.Gıyaseddin Keyhüsrev, I.İzzeddin Keykavus tarafından Selçuklu'ya tâbi edilen, I. Alaeddin Keykubad tarafından yeni bir sur imarı ve benzeri icraatlarla ilgilenilen Antalya, Alaiye ile birlikte, Sinop'tan başlayarak Anadolu'nun kuzey-güney ticaret hattının en önemli tamamlayıcısı idi. Alaeddin Keykubad Antalya'yı almakla kalmayıp şehrin Türkleşmesi ve imarı için hayli çaba göstermiştir. Sultan, Alaiye adını verdiği Kalanoras'ta çok sayıda cami ve on iki kapısı olan bir saray yaptırmış; çok sayıda âlim, zanaatkâr ve Türk topluluklarını farklı bölgelerden getirip şehre yerleştirmiştir. Bkz. Emine Uyumaz, s. 25; benzer icraatleri İzzeddin Keykavus Sinop'u aldıktan sonra yapmış; kiliseleri camiye çevirtmiş, yeni camiler medreseler inşa ettirmiş, kadı, müezzin, hatip gibi din görevlileri atamıştır. Ayrıca, her Selçuklu şehriden belirli sayıda zengini gayrimenkulleri uygun şartlarda istimlak ederek Sinop'a yerleştirmiştir. Bkz. Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 116-117

²⁸⁴ Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya'yı fethettiğinde buraya Mısır'dan gelmiş olan ve Haçlılar tarafından malları yağma edilen tüccarların zararını belirlenen bir listeye göre bir miktarını ganimetten bir miktarını hazineden karşılamıştır. Alaeddin Keykubad, ticaret yollarının kontrolünü sağlamak için elde ettiği Kırım ve Akdeniz zaferlerinden sonra saldırıya uğrayan, malları yağmalanan kervan sahiplerinin zararını, aldığı ganimetlerden ve devlet hazinesinden ödemiştir. Bkz. Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 74-75

²⁸⁵ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 73

tüccarların karşılıklı olarak haklarının saptandığı bir anlaşmaya²⁸⁶ göre gümrük vergisi ödeme kolaylığının yanı sıra “*himâye*” ve “*iltica*” konuları da yine karşılıklı olarak belirli yükümlülüklerle bağlanmıştır.²⁸⁷ Bundan daha önce, 1216’da, Kıbrıs Kralı Hugue ve İzzeddin Keykavus arasında yapılan anlaşmaya göre Selçuklular ile Kıbrıs arasındaki ticari ilişki yenilenecek; iki ülke arasında zaman zaman siyasi çekişmeler olsa dahi ticaret kesintisiz bir biçimde devam edecekti. Sultan İzzeddin Keykavus yalnızca Kıbrıs Krallığı ile anlaşmakla kalmamış, Venedikliler’le de anlaşma yapmıştı.²⁸⁸ 1216’da Kıbrıs Krallığı ile saptanan kararlardan biri yine “*sığınma hakkı*” ile ilgilidir. Buna göre iki taraftan birinin gemileri korsanlar tarafından takip edilirse karşı tarafa sığınma hakkına sahiplerdi.²⁸⁹

Anadolu’da hayvancılık ve yaylacılık ile uğraşan nüfusu çoğunlukla, bu işi millî karakterlerinin bir parçası olarak icra eden Türkler oluşturmaktaydı. Hristiyan nüfus ise köylerde çiftçilik; şehir ve kasabalarda zanaat ile meşguldü. Anadolu’nun hayvancılığa elverişli yerlerini tercih eden Türkler, işe yararlılığı sadece ziraatten ibaret olan yerleri uç hayatından şehir hayatına imtizaç edene kadar tercih etmemişlerdi. Böylece, iktisadi bakımdan perişan, nüfusça da seyrek olan Rum halkı için bir bakıma fayda sağlıyorlardı. Göçebe Türkler, Bizans şehirlerinde yaşayan Rumların işledikleri ürünler için “*hararetli*” bir tüketici olmalarının yanında, şehirlere lazım olan hammaddelerin ve hayvansal gıdanın usta “*temincisi*” olarak Anadolu şehirlilerinin iktisadi hayatını tamamlayan bir unsur hâline gelmişlerdir.²⁹⁰ Türkiye’nin inşasında esas unsuru teşkil ettiği gibi bu etkileşim ve alışverişte de Türkmenler hem etkileyen hem etkilenen olarak önemli bir yere sahiplerdir. Kendileri yaygın bir biçimde tarımsal üretime geçene kadar Türkmenlere lâzım olan iktisadi gereksinim, Anadolu’daki yerli Hristiyan halkın yüzyıllardır teşkil ettikleri fakat o dönemde verimliliğini kaybetmiş olup Türk göçleriyle tekrar canlanan yerleşik üretim

²⁸⁶ Mart 1220’de Venedik dükasının temsilcisi Jocolous Teopulo ile Sultan Alaeddin Keykbad’ın elçisi Şemseddin Emirul Gazi tarafından imzalana bu anlaşmaya göre aralarındaki barış iki yılda bir yenilenecek; Venediklilerin ticari faaliyetlerinden yüzde ikiden fazla vergi alınmayacak, Venedik gemilerinin güvenliği Selçuklu Sultanının garantisinde olacaktı. Bkz. Emine Uyumaz, s. 86

²⁸⁷ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 74; Ticari bir anlaşmada dahi himaye ve sığınma konularına yer verilmesi, dönemin yaşam koşullarının güvenliği hakkında bir fikir verdiği gibi; bu konuların devletlerarası ilişkilerde bir güven taahhüdü olduğunu da gösterir.

²⁸⁸ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 114-115

²⁸⁹ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 121

²⁹⁰ Mustafa Akdağ, s. 81

tarafından karşılanmıştır.²⁹¹ Şehirlerde yaşayan Rumların ve Ermenilerin ev, dükkân gibi emlakları yarı yarıya ve sapasağlam Türkler'in eline geçmiş ve Türkler tarafından kullanılıp devam ettirilmiştir. Bu etkileşim sürecinde şehirlerdeki sanayi ve ticaret; köylerdeki ziraat yöntemleri ve ürün çeşitleri elbette Türkler'in Hristiyanlardan birçok şey almasına sebep olmuştur. Türkler'in çok iyi bildikleri dokumacılık, maden işlemeciliği, madenî eşya yapımında ve Türkler için yeni olan inşaat alanlarında yerli Hristiyanlar, Türkler geldikten sonra da zanaatlerini sürdürmüşler ve hatta Türkler onlara bir süre “*çırak*” olmuşlardı.²⁹² Bu durum kısa sürede değişmiş, Türkler hem üretimde hem de emlakta çoğunluğu teşkil etmeye başlamışlardır. Şehirlerdeki Hristiyan halkı sanayi faaliyetlerine ve şehir içi ticarete önem verirken, Türkler onlara göre daha çok emlak sahibi olmaya başlamışlardı. Böylece Türk ahâlinin zenginliği özellikle gayrimenkule dayanır olmuş, şehir ve kasabaların etrafındaki bağ-bahçelerin çoğu, han, hamam ve dükkânlar onlara ait olmuştu. Şehir içi ticareti daha çok Hristiyanların icra ettiği yukarıda ifade edilmişti; şehirler ve ülkeler arası ticaretle uğraşanlar ise daha çok Müslümanlar idi.²⁹³ Toplumdaki bu hızlı değişim ve etkileşimi Akdağ şu şekilde ifade etmiştir: “*Avrupa’da büyük bir iktisadi ve içtimai gelişmenin başladığı, Bizans’ın Batı Hristiyanlığı için artık alâka duyulan bir merkez olmaktan çıktığı, İtalyan tacir cumhuriyetlerinin de Batı dünyası hesabına Bizans’ı iktisadi alanda sömürmeye giriştiği, imparatorluğun bütün servetini alıp götüren İtalya ticaret kolonilerinin Bizans’ı her tarafında mahalleler kurdukları şu sıralarda, Bizans Rum halkının Anadolu’da doğmakta olan yeni Türk cemaatine iktisadi bakımdan bir kurtarıcı gözüyle bakmasına ve Türkler’le kaynaşmamasına imkân yoktu.*”²⁹⁴

Gerek Türkmenlerin gerekse bölgede bulunan Kürtlerin yaşam tarzlarıyla göçebeliğin hâkim olduğu Güneydoğu Anadolu’nun aksine, Dânişmendli topraklarında hâkim olan yaşam tarzı yerleşik hayattı. Göçebelik ikinci sıradaydı. Bu bölgede şehirler ve kasabalar daha sık, nüfus daha kalabalık, sanayi ve ticaret faaliyetleri gelişmişti. Kervan yolları önemli, kervancılık da yoğundu. Bölgedeki şehirlerin esnafı yerli ihtiyaçlar için eşya üretiyordu. Dânişmendli topraklarının halkı

²⁹¹ Akdağ’a göre Türkmenler Anadolu’yu Türkiye olarak istidat ederken iktisadi gereksinimlerini yukarıda ifade edildiği gibi yerli Hristiyanlardan; kendisine lazım olan ileri kültür temelini ise İslam Türk-İran’dan almışlardır. Bkz. Mustafa Akdağ, s. 19

²⁹² Mustafa Akdağ, s. 18

²⁹³ Mustafa Akdağ, s. 21

²⁹⁴ Mustafa Akdağ, s. 81-82

çoğunlukla Türkler'den teşekkül olmakla beraber, Ermenilere rastlanmakta ve özellikle kuzey taraflarında Rumlar yaşamaktaydılar. Moğollar Anadolu'yu hâkimiyetlerine aldıktan sonra bölgeye çok sayıda Moğol kabilesi de yerleşti.²⁹⁵

Dinî ve etnik çeşitliliği hayli fazla olan Anadolu'da, aynı dinden insanların birbirilerine daha yakın olmalarına, bazı el sanatlarının belirli mezheplerden insanlara özgü meslekler hâline gelmiş olmasına rağmen üretimde bir tekel ya da getto söz konusu değildi.²⁹⁶ Anadolu'da Türk-İslam varlığıyla meydana gelen ahilik, katı bir tekel olmayıp üretimi denetleyen ve düzenleyen bir teşkilattı. *“Her zanaat erbabının meslek derneği de sayılan, ortaçağ şehirlerinde iş hayatının işlenen eşyanın cinsine göre sıkı kaidelere tabi birtakım lonca-korporasyonlara ayrılmış halinin idare tarzı ahiliktir. Zanaatçıların içlerinden en dürüst ve hürmete değer olan, herhalde yaşça ileri olan bir üstad derneğin reisi idi ve ona ahi denirdi. Zanaat mensupları üzerindeki nüfuz ve tesiri itibariyle tam bir tarikat şeyhine benzeyen esnaf reisi idi.”*²⁹⁷ Bu bakımdan ahi reisinin esnafılıkta olduğu kadar sosyal yaşamda da etkili olan saygın ve karizmatik bir karakter olduğu söylenebilir. Türkler'le birlikte serbest cemaatler olarak yaşayan Hristiyan halktan zanaat sahibi olanlar bu düzenin içinde bütün esnafılık kaidelerine uyarak üretim yapıyorlardı. Ancak bir İslam teşekkülü olan ve Müslüman esnafa ait olan ahi tekkelerinde, Hristiyanlara rastlanmamaktadır.²⁹⁸

Selçuklular'ın, yoğun bir şekilde ticaret yapılan Anadolu topraklarındaki varlıklarını olabilecek belki de en doğru şekilde değerlendirmeleri onları hem Anadolu için iyi bir yönetim kılmış hem de dönemin diğer Türk toplulukları arasında en güçlü, medenî bakımdan da en gelişmiş olanı yapmıştır. Önemli ticaret yolları boyunca inşa edilen kervansaraylar ve bunları kontrol eden sıkı teşkilat yapısı, kalabalık şehirler ve kasabalardaki sınaî, ticari faaliyetlerin beslediği önemli miktardaki esnaf, usta, ahilik, sağlam medrese teşkilatı, çeşitli sosyal yardım kuruluşları; tüm bunlar vücuda gelirken gayrimüslim halk ile ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkilerin yapıcı bir temelde olması gibi özellikleriyle diğer İslam sahalarından da belirli surette farklı bir toplumsal yaşam ve yönetim teşkil ediyordu.²⁹⁹ Selçuklu yönetiminde ve onun tabiiyetinde yaşamlarını

²⁹⁵ Mustafa Akdağ, s. 75

²⁹⁶ Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 121

²⁹⁷ Mustafa Akdağ, s. 23

²⁹⁸ Mustafa Akdağ, s. 24

²⁹⁹ Mustafa Akdağ, s. 55

sürdüren yerleşik hayata geçmiş olan Türklerde bu gelişmeler meydana gelirken Türkmenler göçebe kalsalar da Haçlıların şaşkınlıkla gözlemledikleri gibi, Rum köylülerle bir alışverişe dayalı bir ekonomik ilişki vardı. Bu ilişkilere bağlı olarak Türkmenlerle Hristiyan ahali arasında barışçı duygular da geliyordu.³⁰⁰ Esâsen Türkmenlerin karakterinin yabancı toplumlarla sosyo-ekonomik ilişkilere açık bir yapıda olması nedeniyle, yerleşik olmamaları, Hristiyan ahali ile iyi ilişkiler kurmalarına engel değildi. Daha önce Abbasilerin avasım ve sugurlarında olduğu gibi Bizans şehir ve kasabaları yağmalarla ganimet elde edinilen yerler değil, aksine yaylacı-göçebe Türkler'le zanaatçı-ziraatçı Rumlar arasındaki hararetli iktisadi ilişkilerin kurulduğu yerler³⁰¹ hâline gelmişti. Bu ilişkilerin sonucunda Türkmenler hayli servet elde etmişlerdir.³⁰² Türkmenlerden köylere yerleşerek yaşam tarzını değiştirenlerin hayvancılıktan ziraat hayatına geçişte gayet yetenekli oldukları ve çiftçilikte Hristiyanların yerini kolayca tuttukları söylenebilir.³⁰³ Anadolu'ya göç etmeden önce Türkistan ve Maveraünnehr'de toprak sahibi olup ziraati bilen Türkler de mevcuttu. Bu Türk toplulukları Anadolu topraklarına tanıdıkları bu kültürü de getirerek zorlanmadan burada yaşam kurmuşlardır.³⁰⁴ Bu sırada, gazilik sıfatlarının etkisiyle şehirlerde kolayca ve hızlıca ekonomik etkinliklerde bulunan Türk zenginleri³⁰⁵ medrese, cami, hankâh, zaviye gibi hayır kurumları yaptırıyorlar; bu kurumları besleyecek vakıflar tesis etmekte de hayli cömert davranıyorlardı.³⁰⁶ Böylece, yeni yerleştikleri şehirlerin ekonomik ve sosyal hayatını belirlemede bir etken teşkil ediyorlardı. Selçuklu yönetiminin Türk-İslam Anadolu'sunda tesis ettiği ikta sisteminde de ordu hizmetine alınan askerler, genellikle Türkmen boylarından tedarik edildiği için, ikta sistemi de Anadolu yaylalarını dolduran Türkmenlerin şehir hayatına geçmelerinde önemli nedenlerden biridir.³⁰⁷ Bu sırada Selçuklu yönetimi

³⁰⁰ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 113

³⁰¹ Bazı Türkmen gruplarının, yeni komşuları olan Rumlardan özellikle büyük arazi sahibi olanlardan yaz dönemi için mera kiraladıkları bilinmektedir. Bkz. Mustafa Akdağ, Mustafa, s. 82

³⁰² Mustafa Akdağ, s. 82

³⁰³ Mustafa Akdağ, s. 21

³⁰⁴ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 19

³⁰⁵ Uç beyleri başta olmak üzere uç eşrafı servetlerine göre halka ziyafet verir, tanınmış âlim ve şairleri yemeklere davet edip onlara ihsanlarda bulunurlardı. Bu uç beyleri ahali ile ilişkilerine bakıldığında göçebe beyi karakterinin mirasını koruyormuş gibi görünse de göçebe değillerdi. Ahalileri yaylalarda yaşasalar bile uç beylerinin kasabaları, bu beylerin bağlı bulundukları daha nüfuzlu beylerin daimi olarak yaşadıkları şehirleri vardı. Bkz. Mustafa Akdağ, s. 83-84

³⁰⁶ Mustafa Akdağ, s. 20

³⁰⁷ Mustafa Akdağ, s. 20

gayri müslem halkla da ilgileniyor, onları korumaktan sorumlu davranıyordu. Bu düşünceyle Selçuklu Sultanları Hristiyan çiftçileri himaye etmenin yanında yerli çiftçileri onların isteği doğrultusunda Türk sınırlarında iskân ediyordu.³⁰⁸

Anadolu’da gerek ülke içinde gerekse ülkeler arası olmak üzere yoğun olarak gerçekleştirilen ekonomik etkinliklerden biri olan ticaret ile Türkler yalnızca yönetim olarak değil halk olarak da ilgilenmişlerdir. Türk halkı için ticaret, Orta Asya’dan bu yana bildikleri bir geçim kaynağı idi; özellikle de daha önce İpek Yolu çevresinde bulunan Türk toplulukları için.³⁰⁹ Türkiye Selçuklu yönetimi de Anadolu’nun ticaret potansiyelini ticari faaliyetleri canlandırmak ve korumak için meydana getirdikleri icraatlerden belki de en yoğun olanı han ve kervansaray imar ettirmiş olmalarıdır. Her dinden insanların konaklayabildikleri bu güvenli yapılar şehir içinde de şehirler arası yollarda da hayli yaygındı.³¹⁰ Müslüman olsun ya da gayri müslem fark etmeksizin yabancı tüccarların güvenliklerinin sağlanması Anadolu’da ticaret yapmalarında hayli etkili olmuştur. Yine bu canlılığın artmasında, Selçuklu Sultanlarının, yabancı tüccarların çalınan veya kaybolan mallarının zararını karşılamaları, baskın ve yağma gibi olaylarla zarara uğrayanların kayıplarını ödemeleri gibi bir devlet sigortası yöntemi uygulamaları da ciddi bir etkidir.³¹¹ Özellikle XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu’nun ekonomik tablosu tarımda, sanayide ve ticaretle bu üç etkinliğin birbiriyle bağlantılı bir gelişme kaydettiği görülür.³¹²

Böylece, Anadolu’nun, XIII. yüzyılın ilk yarısında kısa bir süre için de olsa tarihinin ender görülen mutlu zamanlarından birbirini yaşadığını söylemek yanlış olmaz. Selçuklu yönetimi ile düzen yeniden kurulmuş, toprağın verimliliği, ülkenin ticaret ve üretim potansiyeli doğru bir şekilde değerlendirilmiş; *“ayrıca ülkenin kendi kendine yetmesi sayesinde daha büyük güçlerden bağımsız ve onların hesaplaşmasına karışmaksızın, ekonomisi her bakımdan bir refah tablosu çizmiştir. Kentler gelişmiş ve İran’a özgü belirtilere rağmen yine de kendi damgasını taşıyan, yüksek düzeye ulaşmış bir kültürün ince zevkini yapılarla süslemiştir.”*³¹³

³⁰⁸ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 30

³⁰⁹ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 19

³¹⁰ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 178

³¹¹ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 177

³¹² Claude Cahen, **Anadolu**, s. 114

³¹³ Cahen, Claude, **İslamiyet**, s. 248

2.1.4. Haçlılar ve Anadolu'ya Etkileri

Haçlı Seferleri kültürel, sosyal, dini, siyasi, ekonomik açılardan etkileri olan ve bu etkilerin geniş bir coğrafyada yankılandığı bir olgudur. Tarih sahnesindeki bu yerini gerçekleştirdiği zamandan iki yüz yıl sonrasını dahi etkileyen, kısacası dünya tarihinin akışını değiştiren bir olgu olmasına borçludur. Olaydan çok olgu denmesinin daha uygun olduğu Haçlı Seferlerini, aslında bir göç hareketine benzetmek mümkündür. Haçlı Seferleri ile Avrupa'dan çok sayıda insan Yakın doğu, Orta doğu ve Anadolu topraklarına dolmuş, ortaya yeni siyasi güçler çıkarken birbirine yabancı toplumlar sosyal yaşamda bizzat birbiriyle muhatap olmuşlardır. Etnik ve dini çeşitliliğe sahip olan Anadolu da bu “*göçler silsilesi*”nden hayli etkilenmiştir. Aslında Anadolu'nun Haçlı Seferlerinden etkilenmesinin en önemli nedenlerinden biri, bu etnik ve dini unsurların kendi siyasi çıkarlarını düşünüyor olmalarıydı. Böylece bu büyük Haçlı Seferleri göçü ile daha küçük olan yeni göçler³¹⁴, yeni ilişkiler ortaya çıktı.

Uzun ve Avrupa için karanlık olan ortaçağ, Batı için ekonomik, sosyal, kültürel, dini ve siyasi bir felaket iken Doğu için tam tersi bir durum teşkil etmişti.³¹⁵ Bu fark, Batı'yı özellikle ekonomik bakımdan aç; medeni bakımdan da Doğu'ya göre daha “*görgüszü*” kılmıştı. Bu açlığı, Avrupa'nın Haçlı Seferlerindeki tutumunu önemli ölçüde belirlemiştir. Avrupa'nın tutumunu belirlemiş olan bir diğer şey de Bizans ile mezhep farklılıkları olmuştur. Öyle ki Katolik Kilisesi ve Ortodoks Kilisesi birbirini dinden sapmış olarak görmekteydiler. Tüm bunlara rağmen Bizans, Türkler'le kendi başına baş edemeyip Papa'nın yardımını istemişti. Avrupa ise Bizans'ın gidişatının kötüleşeceğini tahmin etmeye başlamıştı. Bu tahminle Malazgirt

³¹⁴ Örneğin, Latinler yani Haçlılar 1204 yılında İstanbul'u işgal ettiklerinde Bizans İmparatorluğu, yaklaşık bin yıllık olan başkentini ilk kez kaybetmiş oldu. Latinlerin İstanbul'daki saldırgan davranışları, yağmaları karşısında birçok Ortodoks, şehirden ayrıldı ve bir sığınmacı gibi ya Anadolu'ya ya da Yunanistan'a gitti. Hatta Yunanistan'da bazı yerler, “*sapkın*” mezhepten insanların zulmünden kaçan keşişlerin yoğun bir şekilde toplandıkları yerler hâline geldi. Bkz. Donald M. Nicol, **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, çev. Bilge Umar, İkinci Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 10

³¹⁵ Haçlı Seferleri arifesinde Doğudaki siyasi tablo şu şekildedeydi: X. yüzyıl sonlarından itibaren üç büyük güç; Bizans, Abbasi ve Fatımi devletlerinin sağlamış oldukları bir güç dengesi vardı. Bu dengede Bizans-Fatımi yakınlığı karşısında Abbasiler yalnız kalmış, XI. yüzyıl başında ise Büveyhoğulları tarafından işgal edilmişti. Esasen VIII. yüzyıl sonlarından itibaren bir Abbasi siyasi otoritesinden söz etmek mümkün değildir. Bkz. Aydın Usta, s. 25, s. 30; iste bu tabloyu, 50 yıl gibi kısa bir zaman içinde, Selçuklular önderliğindeki Türk toplulukları değiştirmiş ve dünya tarihinin seyrinde etkisi olan Haçlı Seferlerinin fitilini ateşlemişlerdir.

Savaşından sonra Türkler'in "*engelsiz*" bir şekilde Anadolu'ya girmelerinin Hristiyanlık için sonuçlarını kavrayan Papa VII. Gregorius 9 Temmuz 1073'te Bizans İmparatoruna yazdığı mektupta Ortodoks ve Katolik Kiliselerinin anlaşma zamanının geldiğinden söz ediyordu. Gregorius, Haçlı Seferlerinin ilk adımı sayılan bu davetinde Türkler'in tüm Hristiyanlık için ortak bir tehlike teşkil ettiğini ve bu yüzden ortak hareket edilmesi gerektiğini söylüyordu. Bu adım Papa ve Roma-Germen İmparatoru IV. Hendi arasındaki anlaşmazlık yüzünden o dönem sonuçsuz kalmıştı.³¹⁶ Bu düşünceyi hayata geçirmekte etkili olan kişi ise I.Aleksios Komnenos olmuştur. İmparator Aleksios yönetime geçtiğinde İmparatorluk Batıda Peçenek ve Normanların saldırıları, Doğuda Türkler'in ilerleyişi arasında sıkışmış durumdaydı. Hazine boş, ordu her iki cephede art arda uğradığı yenilgilerle savaşma isteğini ve gücünü kaybetmişti. Aleksios Batıdan paralı asker isteğinde bulundu. İşte bu talebin içinde siyasi destek beklentisi de vardı.³¹⁷

Avrupa açısından bakılacak olursa bu desteğin maksadı din kardeşliği ve Hristiyanlığın bekası idi. Din etkeni insanları harekete geçiren, daha kısa sürede örgütleyen bir unsurdur. Bu konuda insanları odaklamak için gösterilen hedef üç büyük semavi din için de kutsal bir mekân olan Kudüs şehri olmuştur.³¹⁸ Haçlı seferleri düşüncesinin ortaya çıktığı sırada Avrupa'da uzun zamandır süregelen yoksulluk, üretimin olmaması ve topraksızlık sıkıntılarına bir "*alternatif*" olarak, ücretli askerlik anlayışı, savaşçı ve kolonizatör bir hareketin içinde yer almak insanlara cazip geliyor olmalıydı. Böylece, Avrupa üzerinde en büyük etkiye sahip olan Kilise, hem toplumun bu durumunu kullanarak kendi etkisini arttırmakta hem de siyasi gücünü Doğuya hâkim olmak için kullanmayı tasarlamaktaydı.³¹⁹ Avrupa'da halkın hemen tüm kesimleri için ortak nedenleri olan bu harekete asiller ve burjuvalar, efendiler ve köleler, papazlar ve keşişler, kadınlar ve çocuklar büyük bir ilgiyle katılmaya çabalıyorlardı.³²⁰ Kısa bir süre içinde bir milyon üç yüz bini aşkın kalabalık bir kitle Filistin'e doğru hareket etmeye hazır bir hâle gelmişti.³²¹

³¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah**, s.66-67

³¹⁷ Aydın Usta, s. 33-35

³¹⁸ Aydın Usta, s. 17

³¹⁹ Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, İkinci Baskı, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 1

³²⁰ H. A. Nomiku, s. 24

³²¹ H.A. Nomiku, s. 25

İlk Haçlı topluluğu, yolculukları boyunca Katolik Ortodoks karşılaştıkları çoğu insanı katlederek, şehirleri yağmalayarak, 1 Ağustos 1096 tarihinde İstanbul'a ulaştı. Aleksios, Avrupa'dan gelen diğer orduları beklemek konusundaki teklifini reddeden bu yağmacı topluluğu 6 Ağustos'ta Boğaz'dan geçirdi ve Yalova'daki karargâha yerleştirdi.³²² Anadolu'nun Batısı ve sahil bölgeleri yeniden Bizans'ın egemenliği altına girdiği I. Haçlı Seferi sonunda o zamana kadar her ne farklılık olursa olsun din kardeşi olarak gördüğü Avrupalı Hristiyanların kendilerini hiç de dost kabul etmediklerini bizzat görmüş oldular. Haçlılar, kâfir olarak niteledikleri Müslümanlara karşı nasıl bir tutum içindelerse Ortodokslara da aynı tutumu sergiliyorlardı.³²³ İlk seferin en önemli sonuçlarından diğerleri Urfa'da Mart 1098'de, Antakya'da aynı yıl Haziran ayında Haçlı Devletleri kurlmaları olmuştur.³²⁴ Böylece Kudüs'e hayli yaklamış oldular.

Müslümanlar için bu olumsuz sonuçlara ilâveten Bizans halkı için de olumsuz ve şaşırtıcı bir sonuç olmuştu. Haçlıların, Doğudaki Ortodoks Bizanslılar veya Gregoryen Ermeniler³²⁵ gibi dindaşlarını Müslümanlardan "*kurtarmak*" gibi bir maksatlarının olmadığı anlaşılmıştı. Haçlılar, güzergâhları boyunca ratladıkları birçok Rum kilisesini yağmalamışlar; bunu yaparken "*Müslümanların kökünü kazımaya geldiklerini*" ilan etmişlerdi.³²⁶ Bu yetmezmiş gibi Doğudaki Hristiyan dindaşlarını da düşman olarak görüyor ve Bizans topraklarına girdikleri andan itibaren onlara da yağma ve katliamlarda bulunuyorlardı. Bu nedenle Bizans yönetimi, İkinci Haçlı Seferi'nde Türkler'le işbirliği yaptı. Rum-Bizans halk da Selçuklular'la birlikte hareket ediyorlardı.³²⁷

³²² Aydın Usta, s. 44

³²³ Mustafa Daş, **BD** s. 30

³²⁴ Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 2

³²⁵ Haçlıların Ermenilere karşı tavrı, Bizans'tan pek farklı olmamıştır. Bilindiği üzere Haçlılar, Doğu Hristiyanlığını Türkler'in sözde zulmünden kurtarmak parolasıyla harekete geçmişlerdi. Haçlılara, başta Ermeniler olmak üzere, Doğu Hristiyanları ellerinden gelen yardımı yapmışlardır. Ancak Ermeniler, bir süre sonra ne kadar yanıldıklarını anlayacaklardır. Anadolu'da Haçlıların Ermenilerle yoğun ilişkiler içinde bulunduğu saha olarak Urfa bölgesine çıkmaktadır. Şehri teslim etmek amacıyla, I. Haçlı Seferini oluşturan orduların önde gelenlerinden biri olan I. Baudouin'i Urfa'ya davet eden Ermeniler, bir süre sonra yaptıkları hatayı anlayarak Türkler'den yardım istemekte bulunmuşlardır. Ancak bu amaçlarına ulaşamamışlar, Haçlı kontları tarafından ağır bir şekilde cezalandırılmışlardır. Bkz. Mehmet Ersan, **SZE**, s. 241-242

³²⁶ Amin Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 21

³²⁷ Mustafa Daş, **BD**, s. 181

1205 yılında yazdığı eserinde Bizanslı tarihçi Niketas Khoniates, Rum Bizanslıların Haçlılara duygularını şu kelimelerle özetlemişti: *“Latinlerle aramızda geniş bir uçurum vardır. Bizler birbirinden ayrı kutuplarız. Ortak hiçbir düşüncemiz yoktur. Onlar kibirli, kendilerini üstün görme hastalığına tutulmuş, bizim davranışlarımızın sadeliğini ve alçakgönüllülüğünü alaya almaktan hoşlanan kişilerdir. Ama biz onların kibrini ve küstahlığını onların burnunu havada tutan sümük akıntısı gibi görürüz; onların bize engerek yılanını ve akrebi çiğneme gücü veren İsa’nın kudreti sayesinde çiğneyip tepeleriz.”*³²⁸ Anadolu’yu yurt tutmaya başladıkları zamandan bu yana halka yaklaşımda herhangi bir ayrımcı tutum sergilemeyen Türk yönetimi, Bizans halkı için Haçlılar karşısında bir alternatif teşkil etmiştir.³²⁹ Haçlıların yıkıcı tavırları karşısında kayıtlara geçmiş olan bir diğer söz de İstanbul Patriği Ankhialoslu Mikhael’e aittir. Patrik, İmparator Manuel’e yazdığı satırlarda, *“Bize kâfirler (Türkler) hükmederlerse hiçbir zarar görmüyoruz. Oysa bir şekilde Latinler birleşecek olursak çok daha ağır bedel öderiz. Zira böyle bir durumda imanı tehdit eden tehlikeyi seçmiş oluyoruz. Latinlerin benim ruhuma hakim olmalarındansa bir Müslüman bana dünyevi olarak hükmetsin. Çünkü boyun eğdiğim Müslüman, beni en azından kendi inancını paylaşmaya zorlamayacaktır oysa bir Latin, Tanrımdan beni koparacaktır.”*³³⁰ diyerek Türkler ile Haçlıları karşılaştırmıştır. Aslında bu karşılaştırma, Bizans’ın Selçuklu Türkleri ve Haçlılar arasında bir seçim yapmak çaresizliğinde olduğunu gösterir. Tıpkı üç yüz yıl sonra bu kez Osmanlı Türkleri ile yine Katolikleri karşılaştıran Lukas Notaras gibi. Onun, tarihe geçen meşhur *“Latin külâhı ve Türk sarığı”* ifadelerinde söz ettiği tercihi, Ortodoks halkı daha XII. yüzyılda yapmıştı.³³¹ Başka bir Bizans tarihçisi, 1204³³² yılında gerçekleşen ve İstanbul’un Latinlerin eline geçtiği IV. Haçlı Seferinde Katoliklerin İstanbul’a yaptıklarına istinaden şu sözleri söylemiştir: *“Müslümanlar (Selçuklular)hiç olmazsa kadınlara*

³²⁸ M. Donald Nicol., s. 6

³²⁹ Mustafa Daş, **BD**, s. 43

³³⁰ Mustafa Daş, **BD** s. 181-182

³³¹ Mustafa Daş, **BD**, s. 182

³³² Daha 1204 öncesinde Bizanslıların zihninde Batılı Hristiyanların vahşi, barbar, aptallıkları ve kibirleri yüzünden Ortodoksluğun dışında kalmış güruh imajı pekişmişti. Aralarında hiçbir dil ve ırk ayrımı yapmadan Latinler olarak adlandırılan Batılılardan, Bizanslı Rumlar nefret ediyorlardı. Batılıların gözünde ise Bizanslılar, Papalığın yüce otoritesini tanımayan sapkınlardı. Haçlıları arkadan vuran, Müslümanlarla işbirliği yapan Bizanslı imajı da Avrupa’da yaygındı. Bkz. Mustafa Daş, **BD**, s. 63

tecaviüz etmiyorlardı. Ahaliyi sefalete uğratmıyorlardı. Onları sokak ortasında anadan doğma soymuyorlar, açlık ve ateşle yok etmiyorlardı. Buna rağmen Tanrı'nın adını duyunca istavroz çıkaran ve dinimizi paylaşan Hristiyan uluslar, işte bize bu muameleyi yaptılar."³³³ Haçlıların açısından da durum böyleydi. Onlar da Bizanslıları Ortodoks inançları nedeniyle Türkler'den farklı görmüyorlardı.³³⁴

Bu yönüyle ele alındığında 1204 tarihi için şu ifadeler açıklayıcı olacaktır: *"Pek çok tarihçi XI. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Bizans'ın yıkılışına kadar geçen dört yüzyıllık dönem boyunca Bizans'ın en tehlikeli düşmanı olarak Türkler'i göstermektedir. Buna göre 1071 Malazgirt bozgunu ile başlayan felaketler 1176 yılındaki Myriokephalon hezimetini ile devam etmiş ve 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi ile Bizans tarihi karışmıştır. Bu açıdan bakıldığında bu düşünceler kısmen doğru görünebilir... Gerçekten de Bizans tarihi içinde 1071, 1176 ve nihayet 1453 tarihlerinin çok büyük önemi vardır... IV. Haçlı Seferinin meydana geldiği tarih de en az onlar kadar önemlidir.*"³³⁵

Bizans İmparatorluğu'nun, başkentini kaybettiği 1204'teki Latin işgali yalnızca Bizans açısından siyasi sonuçlar doğuran bir olaydan ibaret olmamıştır. Bu işgal sonrasında Anadolu'da, Bizans otoritelerinin kurduğu yeni yönetimlerin ortaya çıkması, Anadolu'daki genel siyasi tabloyu da etkileyen bir sonuç olmuştur. Artık Bizanslılar için Anadolu'nun önemini artmıştı. O zamana kadar İstanbul merkezinin otoritesine bağlı olan eyaletler, artık İmparatorluğun genel durumunun belirlenmesinde doğrudan faal olabildikleri bir konumdalardı. İznik ve Epeiros, Bizans'ın içinden çıkan siyasi birer otorite olmalarının yanı sıra İstanbullu Bizanslıların buralara sığınmalarıyla sosyal bir hareketliliğin yaşandığı şehirler de olmuştur. Özellikle İznik merkez olmak üzere Bithinya, İstanbul aristokrasisinin daha fazla tercih ettiği eyaletti. Bu bölgenin İstanbul'a yakınlığı ve zenginliği buraya göç eden İstanbullular için en azından bir kazanç teşkil ediyordu.³³⁶ Böylece, 1204 işgalinden sonra İstanbul'dan kaçan soylular tarafından *"Bizans İmparatorluğu'nun harabeleri üzerinde"* üç tane Bizanslı devlet kuruldu: Theodoros Laskaris'in

³³³ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 34-35

³³⁴ Aydın Usta, s. 137

³³⁵ Yusuf Ayönü, **Selçuklu-Bizans Münasebetleri (1116-1308)**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir-Bornova, 2007, s. 142

³³⁶ Mustafa Daş, **BD**, s. 38

önderliğinde İznik'te kurulan Laskaris Devletiydi. Yukarıda söz edilen Epiros'ta, Balkanlar'da hâkimiyet kuran bir diğer Bizanslı aristokrat Mikhail Angelos'tu. Aleksios ve David Komnenos kardeşlerin Doğu Karadeniz bölgesinde, Trabzon merkezli kurdukları devlet de Bizans'ın mirasçısı olarak ortaya çıkmış olan bir yönetimdir.³³⁷ Ancak Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşu İznik İmparatorluğu ve Epir'deki yönetimden farklı olarak, İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesinin bir sonucu değildir. Aleksios ve David Komnenos kardeşler, halaları Gürcü Kraliçesi Tamara'nın desteğiyle 1204'ten biraz önce Trabzonu ele geçirerek bu devletin temellerini zaten atmışlardı.³³⁸ Laskaris Devleti (1204-1261) Batı Anadolu topraklarının önemli bir kısmında hâkimiyet sağlarken³³⁹ Trabzon Rum İmparatorluğu, Doğu Karadeniz kıyılarında hâkimiyet mücadelesine girmiştir. Bu yeni otoriteler ve hâkimiyet mücadeleleri, çıkarlar doğrultusunda yeni temaslara, ittifaklara zemin hazırlamıştır. Örneğin, önemli ticaret merkezleri olan Trabzon ve Sinop, Selçuklular'ın öncelikli hedefleri arasındaydı. Bu nedenle, Selçuklular ile Bizans'ın bir diğer mirasçısı olarak Trabzon'a bir "*rakip*" olan İznik İmparatorluğu arasında ittifak kuruldu. Theodoros Laskaris, Türkiye Selçuklu Sultanı'nın Karadeniz ve Akdeniz'deki faaliyetlerini ve Selçuklu yükselişini kaygıyla takip etse de³⁴⁰ bu iki yönetim genel olarak iyi ilişkiler kurmuşlar; 1204-1210 yılları arasında Anadolu'daki güç çekişmelerine karşı birbirilerine yardım etmişlerdir. Daha sonra Bizans İmparatoru olacak olan Maikhael Palaiologos'un Türkiye Selçuklu Devleti'ne sığınması bu yardımlaşmanın en önemli örneklerinden biridir.³⁴¹ Daha sonra, yeni çıkar çatışmaları nedeniyle Sultan Keyhüsrev, Latin Kralı ve Trabzon hâkimi ile anlaşma yapmıştı. Zira İznik İmparatorluğu Komnenosları üstünlük sağlamış ve günden güne topraklarını genişleterek eski Bizans sınırlarına ulaşma yönünde büyük adımlar atmaktaydı.³⁴²

İstanbul'un işgalinden sonra siyasi alanda bu olaylar meydana gelirken dini alanda da -Ortodokslar ve Katolikler için- keskin durumlar ortaya çıkıyordu. 1204

³³⁷ Mustafa Daş, **BD**, s. 20

³³⁸ Yusuf Ayönü, **Selçuklu-Bizans Münasebetleri**, s. 146

³³⁹ İznik Yönetiminin kuruluş süreciyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Ayönü, **Dördüncü Haçlı Seferinin Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi**, Tarih İncelemeleri Dergisi, c. 24 s. 1, ss- 5-20, Temmuz, 2009, s. 7-10

³⁴⁰ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 213-214

³⁴¹ Murat Keçiş, s. 26

³⁴² Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 214

sonrasında Ortodoks Bizanslılarla Katolik Avrupalılar arasındaki uçurum, aşılamayacak bir noktaya gelmiştir. Bu durum, yalnızca Hristiyan dünyasının etkilendiği bir sonuç olmakla kalmamıştır, elbette. Bundan sonra Hristiyan dünyası Müslümanlara karşı net ve kalıcı bir ittifak kuramamış, hatta zaman zaman Müslümanların politikalarıyla birbirilerin karşı Müslüman güçlerin yanında yer almışlardır.³⁴³

Haçlı Seferlerinin tüm yıkıcı etkilerine rağmen ekonomik hayatın Doğu'da canlanması gibi bir artışı olmuştur. İtalyanların, Venediklilerin ve Cenevizlilerin Kıbrıs ve Anadolu'daki ticari faaliyetleri artmıştı. Bu canlılıktan faydalanmak için ticaretin önde gelenleri ile temaslar kurmak mantıklı bir yol olurdu. Selçuklular da öyle yaptılar ve Anadolu'da hâkimiyetlerini korumak ve arttırmak için zaman zaman Haçlı otoriteleriyle temaslar kurdular. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1207'de Antalya'yı fethetmesinden sonra Kıbrıslı Latinler ile dostluk ve ticaret anlaşması yapması bu temasların ilkidir.³⁴⁴

Haçlıların Anadolu'daki varlığı hakkında Ermenilerin tutumlarına bakılırsa, Haçlılardan her bakımdan haz etmeyen Rumlardan ve yalnızca ticari kazanç sağlayan Türkler'den farklı oldukları söylenmelidir. Zira Gregoryen Ermeniler kurtarıcı olarak gördükleri Haçlıları Bizans ve Türk yönetimlerine tercih etmişlerdi. Zaman zaman Bizans'a karşı Türkler'i tercih eden Ermenilerin, bu kez de Anadolu'da sel etkisi yapan üstelik de Türkler gibi Müslüman değil, Hristiyan olan Latinleri tercih etmesi onlar için gâyet normal olmalıydı. Zaten daha sonra da Türk'lere karşı Moğollarla sıkı işbirliği yapacaklardı.³⁴⁵ Böylece Ermeniler, Latinlerin Doğuya gelişlerini büyük bir sevinçle karşılamışlar, Türkler'i Anadolu topraklarından atma düşüncesiyle Haçlılarla askeri ilişkiler kurmuşlardır.³⁴⁶ Türkler'in Anadolu'nun fethi için Bizanslılar'la yaptıkları mücadelelerden ve Haçlı Seferlerinin gerginliğinden yararlanarak Kilikya bölgesinde bir prenslik kurmuşlardır. Daha sonra II. Leon tarafından güçlendirmiştir. Kısa zamanda İskenderun Körfezinin Doğu sahilinden Antalya Körfezine kadar sınırlarını genişletmişlerdir. Bu küçük Ermeni yönetimi, önemli limanlara sahip

³⁴³ Mustafa Daş, **BD**, s. 21

³⁴⁴ Emine Uyumaz, **Haçlı Seferleri**, s. 85-86

³⁴⁵ Recep Şahin, Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu Tebliğler ve Panel Konuşmaları, **Türk Devletlerinin Ermeni Politikaları**, s. 104

³⁴⁶ Mehlika Aktok Kaşgarlı, s. 33

olmasına ilâveten Suriye’den gelen ve Konya’ya İstanbul’a giden kervanların geçtiği sahalara da sahip olduğu için önemliydi.³⁴⁷ Böylece Ermeniler arka planda Haçlı Seferlerinin de olmasıyla Anadolu’nun siyasi hayatındaki etkenlerden biri olmuşlar ve dönemin tarihî seyrini etkilemişlerdir.

2.1.5. Moğollar ve Anadolu’ya Etkileri

Anadolu’nun Moğollar tarafından istila edilmesi başta Türkiye Selçuklu Devleti olmak üzere Anadolu’daki siyasi hayatının seyrini değiştirmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti’nin kaderini değiştiren bu dönem aynı zamanda Anadolu coğrafyasının sosyal ve ekonomik hayatını da etkilemiştir. Anadolu’da Selçuklu yönetiminin tesis etmiş olduğu ekonomik düzen bozulmuş, Moğollar zaman zaman yağma niteliğinde vergiler bile almışlardır. Aynı huzursuzluk, güvenlik konusunda da ortaya çıkmış, Moğol askerlerine ilâveten çok sayıda Moğol kabilesi de Anadolu’ya gelerek var olan sosyal düzeni etkilemişlerdir. Ancak Moğolların etkisiyle Anadolu’ya göç eden topluluklar arasında, sosyo-kültürel hayata katkıda bulunabilecek yapıda olanlar da vardı. Bu topluluklar genellikle din âlimlerinden, mutasavvıflardan, düşünürlerden oluşmaktaydı ve Anadolu düşünce hayatına katkıda bulundukları muhakkaktı. Bu bakımdan, Moğol istilasını da tıpkı Haçlı Seferleri gibi göçlere neden olduğu; yalnızca Anadolu’daki iki büyük siyasi otoritenin, Bizans’ın ve Selçuklular’ın siyasi hayatlarını değil, Anadolu’nun sosyo-kültürel ve ekonomik hayatını da etkilediği için önemlidir. Bunlardan başka, Moğol istilasını nedeniyle bağımsızlık mücadelesine giren Türkmenlerin de desteği ile Sultan İzzeddin Keykavus, Moğollara direnmek istemiş; başarısız olunca İstanbul’a, Bizans’a sığınmıştır. Moğolların, o zamanki bilinen dünyanın yarısına yayılması ile askeri ve siyasi bir baskı ortamı oluşmuş, bu ortamda hem toplu hem bireysel göç ve sığınma hareketleri meydana gelmiştir. O halde, “*Moğol İstilâsından sonra Bizans, Selçuklu Sultanları için Moğollar’a karşı bir müttefik ya da Moğollarla anlaşmazlığa düşerek ülkesini terk etmek zorunda kalan Sultanlar için bir sığınak haline geldi.*”³⁴⁸ ifadesini kullanmak yerinde olacaktır. Moğol istilasının Türkiye Selçuklu Devleti’ne, Anadolu siyasî ve

³⁴⁷ Emine Uyumaz, **Haçlı Seferleri**, s. 30

³⁴⁸ Yusuf Ayönü, **Selçuklu-Bizans Münasebetleri**, s. 188

sosyal hayatına etkileri açısından bakılacak olursa ise şu ifadeler, durumun çok boyutluluğunu ve vehametini anlatmaktadır: *“XIII. yüzyıl sonlarına doğru Türkiye Selçuklu Devleti’nin hâkim olduğu ya da etki edebildiği alanlarda “Anadolu Beylikleri” olarak tarif ettiğimiz siyasi yapıların ortaya çıkışı, Türkiye Selçukluları’nın dağılışı ile yakından ilişkilidir. Türkiye Selçuklu Devleti’nin çöküşe götüren sürecin aynı zamanda “Beylikler Devri”ne giden yolun taşlarını döşemesi dolayısıyla, öncelikle bu devletin neden yıkıldığına bakmak, yıkılışı hazırlayan dinamikleri tam olarak ele almak gerekmektedir. Bu şekilde “Beylikler Devri”nin üzerinde yükseldiği sosyopolitik zemine dair bir bakış açısı elde edilecek, böylelikle beyliklerin oluşumunu biçimlendiren altyapı daha açık olarak anlaşılabilir.”*³⁴⁹

Moğol tehlikesinin Orta Asya’nın dışına taşması Cengiz Han ile gerçekleşmişti. 1220’de Harezm egemenliğine son vermişler ve ara vermeden İran toraklarına girmişlerdi. Harezm Şahların bir mensubu, Celaleddin, Kıpçak askerlerinden oluşan bir orduyla direnip Moğol tehlikesinden uzakta bir yönetim kurabilme ümidiyle ordusunu Hindistan’dan Anadolu’nun doğusuna, Gürcistan’a kadar bir alanda etkili olacak kadar yönettiyse de Moğolların ilerlemesinin devam etmesi nedeniyle kalıcı sonuçlar vermemişti.³⁵⁰ Celalddin Harezmşah komutasındaki bu hareketlilik onları Doğu Anadolu’da Selçuklular ile yüz yüze getirmişti. I.Alâeddin Keykubad zamanında Türkiye sınırlarına girip Erzurum’a doğru yürümüşlerdi. Gönderilen Selçuklu birlikleri onları güçlkle yenebilmişler, çok sayıda ve dağınık halde olan Harezmşah gruplarını Van ve Ahlat (Ermeni vilayeti) dolaylarından çıkaramamışlardı. İkinci çarpışmanın ardından Harezm ümerası ile anlaşma yapılarak bir sonuca varıldı. Bu anlaşmaya göre, başarında Kayırhan adında birisinin bulunduğu Celaleddin Harezmşah’ın beylerine Türkiye toraklarında yer verilecek ve askerleriyle beraber buralara yerleştirilicekleri.³⁵¹ Sırf bu olay bile Moğolların, daha Anadolu’ya gelmeden burayı etkilemeye başladıklarının bir örneğidir. Başta savaşa tutuşan Selçuklular ve Harezmşahlar, mecburen de olsa bir anlaşmaya gitmişler, Harezmşahlardan bazıları Selçuklular’ın onayıyla Türkiye sınırları içinde yurt

³⁴⁹ Mehmet Ersan, **Beylikler Devrine Giden Süreç**, Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu III Bildirileri, Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, Adana, 2016, s. 37

³⁵⁰ Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 248

³⁵¹ Mustafa Akdağ, s. 59

tutmuşlardı.³⁵² Türkiye Selçukluları ile Moğolların sınırdaş olmalarına neden olan Yassıçemen Savaşından³⁵³ sonra gerçekleşen bu Harezmli toplulukları iskân etme olayındaki bir düşünce de olası bir Moğol tehlikesine karşı onlardan yararlanmaktı. Daha sonra, Harezmli huzursuzluk çıkardıkları gerekçesiyle Türkiye sınırlarından çıkarıldılar ve Eyyubi hizmetine girdiler.³⁵⁴

Yassıçemen Savaşının ardından Moğollar vakit kaybetmeden 1231 Anadolu'daki Eyyubi ve Artuklu merkezlerini istila ettiler.³⁵⁵ Bargiri, Erciş, Ahlat, Bitlis, Erzen, Diyarbakır, Silvan, Siirt, Mardin, Tenza, Sincar ve Harput gibi bölgeler, on beş bin kişilik bir Moğol birliği tarafından yağmalandı ve kendilerine herhangi bir direniş gösterilemedi. Meydana getirdikleri tahribat, halk arasında büyük bir korkunun yayılmasına neden oldu. Bu ilk saldırının ardından, 1232 yılında bir başka saldırıyla Sivas yakınlarına kadar ilerlediler. Bunun üzerine Selçuklular da harekete geçtiler.³⁵⁶ İşte bunlar, askeri ve psikolojik Moğol baskısının Anadolu'daki başlangıcı oldu. Devamı ise Selçuklular'ın kesin olarak yenildiği 1243 Köseadağ Savaşı ile noktalandı.³⁵⁷ Köseadağ'ın ardından Moğollar'ın kısa sürede Anadolu'da yayılmaları ve şiddetli bir baskı başlatmalarında mükemmel örgütleri, büyük bir hızla hareket edebilmeleri, her yere yaydıkları casus ağının etkisi vardır.³⁵⁸

Moğol istilasını nedeniyle meydana gelen sosyo-kültürel değişikliklerden biri, belki de tek iyi olanı, âlimlerin Anadolu'ya göçleri söz etmeye değerdir. Harezm bölgesi gibi mutasavvıfların ve düşünürlerin yoğun olarak bulundukları yerlerin harap olması sonucunda, buralardaki dervişler Horasan ve Azerbaycan üzerinden geçerek Anadolu'ya göç ediyorlardı. Bu âlimlere “*Horasan Erenleri*” de deniyordu. Bu

³⁵² Aslında bu olay, Tuğrul ve Çağrı Beyler dönemindeki Selçuklu topluluğunun Gazneliler'den yurt istemesine benzetilebilir. Gazneliler, kendilerine gerektiğinde askeri destekte bulunabileceğini söyleyen ve Selçuklu topluluğu ile anlaşmaya yanaşmamış; sonunda onlara yenilmişti. Tuğrul ve Çağrı Beyler idaresindeki Oğuz Türkleri ise başta yurt arayan birer sığınmacı iken muzaffer olup kendi yurtlarına sahip olmaya başlamışlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed bin Havendşah bin Mahmud Mirhand, **Ravzatu's-Safâ**, terc. Ve notlar: Erkan Göksu, s. 41-73; Ancak durum Harezmşahlar için elbette bu şekilde gelişmedi, onlar, Anadolu'da sıkı bir varlık oluşturan ve burayı Türkiye yapan Selçuklular'ın Gazneliler'e galip olması gibi bir sonuç elde etmediler.

³⁵³ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 138

³⁵⁴ Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 248

³⁵⁵ Sultan Alaeddin Keykubad Moğol tehlikesine karşı önlemler alarak kaleleri iyileştirmek, önemli merkezleri surlarla çevirmek gibi önlemler almıştır. Bkz. Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 144; Yine de bu tehlike, 1200'lerin başında bir akıma dönüşmüş olan engellenemez bir ilerlemeydi.

³⁵⁶ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 138

³⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 156-157

³⁵⁸ Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 249

kilişerin bir bölümü Yeseviye tarikatına mensuplardı. Bu gruplar arasındaki düşünce akıları oldukça çeşitliydi³⁵⁹ örneğin Kalenderîlerden de Anadolu'ya göç edenler vardı.³⁶⁰ Selçukluar döneminde tasavvuf akımları Anadolu'ya çeşitli yollarla ve nedenlerle girmiş olsa da bu akımların en yoğun şekilde Anadolu'ya yerleştiği dönemin Moğol istilasî dönemi olduğu düşünülmektedir. Moğol istilasî nedeniyle Anadolu coğrafyasına göç eden mutasavvıfların, kitlelerle ifade edildiği bilinmektedir.³⁶¹ İstila öncesi ve sonrasında Anadolu'yu dolduran ilim adamları ve mutasavvıflar Anadolu'nun kültürel ve fikirsel zenginliğini arttırmışlardır. Ayrıca zaten var olan dini çeşitliliğe bu kez farklı tarikatların varlığı da eklenmiş; toplumda bu değişikliklerden kaynaklı herhangi bir huzursuzluk yaşanmamıştır.³⁶²

Türkmenler arasında asıl etkili olanlar, XI-XIII yüzyıllarda İslam dünyasında hayli güçlü bir hâle gelen fikir akımlarıdır. Bu akımlar, bazı büyük pirlerin isimlerini ve fikirlerini yaşatan, eğitim ve öğretimlerin tekyelerde yapıldığı, kendine has bir edebiyatın olduğu yapılanmalardır. Çoğunun kendilerine has renk ve şekillerde kıyafetleri, zikir tarzları, duaları vardı. Tarikatın yapılanmasında önemi olan kişilere ve elbette fikir babasına ithaf edilmiş olan menkıbeleri, değerli edebi ürünleridir.³⁶³ Bu fikir akımlarının Anadolu'da kolayca yer bulmasında, Selçuklular'ın âlimlere ve düşünörlere verdikleri önemin de payı olmalıdır. Daha Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde, Nizamöl Mülk'ün sufi kimliğe sahip insanlara değer verdiği bilinmektedir.³⁶⁴

Anadolu'da dini hayatın canlı olmasında etkili olan sufilerden birkaçından söz etmek gerekirse, “*Maktul*” diye bilinen Şehabeddin Sühreverdi'nin (ö. 1191) adını

³⁵⁹ Örneğin, Ceyhun Nehri yakınlarında VIII. yüzyılda ortaya çıkan *Mukannaiyye* akımı görünürde Hz Ali ve imamet ilişkisi sayesinde destek sağlamıştı ancak bu hareketin kendine özgü uygulamaları, Hz. Ali ve imamet düşüncesinden uzaktı. Orta Asya ile Anadolu arasındaki göç yollarında ortaya çıkan bir akım da *Babekyye ya da Hüremiyye* idi. *Bâtınîlik* de kitlesel olmasa da Türkmenler arasında görölen bir akımdı. Bkz. Seyfullah Kara, **Selçuklular'ın Dinî Serüveni**, Şema Yayınevi, Birinci Baskı İstanbul, 2006, s. 415-417; Anadolu'da varlığı bilinen bir diğerk akım da Kalenderiye'nin bir kolu olarak ortaya çıkan *Hayderilik* tir. Bunlardan başka, özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaygın olan *Yezidilik* burada zikredilmelidir. Bkz. Seyfullah Kara, s. 423-424; Bu akımlar, en aykırı olarak nitelenebilecek olanlardır ve dönemin siyasi ve sosyal kargaşasında, Anadolu gibi coğrafi konumuyla ve toplumsal çeşitliliğiyle ilginç olan bir alanda görölmeleri de kaçınılmaz olmalıdır.

³⁶⁰ Seyfullah Kara, s. 168

³⁶¹ Seyfullah Kara, s. 171; Anadolu'ya, XII. yüzyıl sonlarına doğru Müslömanların İspanya'dan çıkarılması ile Mağrip bölgesinden de bu tür göçler yapılmıştır. Bkz. Seyfullah Kara, s. 172

³⁶² Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 81

³⁶³ Mehmet Fuat Köprölü, **Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli kaynakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1943, s. 421

³⁶⁴ Seyfullah Kara, s. 172

zikretmek gerekir. Bu büyük mutasavvıf Anadolu'ya gelmiş, II. Kılıçarslan'ın desteği ve himâyesini görmüştür. Böylece Anadolu'da kendi felsefesini rahatça anlatarak hayli öğrenci ve taraftar yetiştirmiş, burada kendi *İşrakîyyun* felsefesini kurmuştur.³⁶⁵ Bir diğer önemli isim Abdulkadir Geylani'dir (ö. 1166). O da dervişleri aracılığıyla Anadolu'nun fikir dünyasında önemli bir katkıda bulunmuştur. Cil şehrinde dünyaya gelmiş olan Geylani kendisi için yapılmış olan medresede büyük kitlelere dersler vermiş, vaazlerde bulunmuştur.³⁶⁶

Moğol baskısı ile yalnızca fikir insanları değil, İran şehirlerinin sakinlerinden de Anadolu'ya göç edenler olmuştur; tıpkı aynı nedenle yine buraya gelen Türkmen kitleleri gibi.³⁶⁷ Kısacası bu baskı dönemi, bir göç dalgası dönemini başlatmıştı. XIII. yüzyılın ilk yıllarında meydana gelen bu göçlerin sonucunda özellikle de Türkmenler, Anadolu'ya yayılmışlardır. Menderes Vadisi boyunca uzanan geniş bir alana kadar ilerlemişler ve buralarda yerleşmişlerdir. Dönemin Bizans kaynaklarından Michael Pachymeres'e göre Bizans, Doğu sınırlarındaki bu Türkmen etkisini azaltmak için bu göçebeleri yerleştirmeye ve onlarla temas kurmaya çalışmıştır.³⁶⁸ Türkmenler, Selçuklular'ın nüfuzlarını kaybettikleri ve Moğolların daha yoğun bir şekilde bulundukları Orta ve Doğu Anadolu'da kalmaktansa Batı Anadolu'ya gitmeyi tercih ediyorlardı. Bu nedenle Batı Anadolu'da bir nüfus yığılması ortaya çıkmıştır.³⁶⁹

Bu yoğun göçlerin sonucunda Anadolu'da nüfus yoğunluğundan kaynaklı toprak yetersizliği ve iktisadi sıkıntılar ortaya çıksa da³⁷⁰ Anadolu'nun demografik yapısı Türkmenler lehine değişmiştir.³⁷¹ Her ne kadar siyasi ve kültürel bakımdan Malazgiert'ten bu yana yerleşmiş bir Türk varlığı mevcutsa da Anadolu'nun özellikle nüfus bakımından kesin olarak Türkleşmesi, Moğolların istilasını döneminde gerçekleşmiştir.³⁷²

Ekonomik hayattaki sonuçları kötü olan Moğol İstilasını, Anadolu dışındaki ticaret yollarının değişmesine neden oldu. Daha önceden Orta Asya'dan gelen ticari

³⁶⁵ Seyfullah Kara, s. 178-179

³⁶⁶ Seyfullah Kara, s. 179

³⁶⁷ Claude Cahen, *İslâmiyet*, s. 248-249

³⁶⁸ Murat Keçiş, s. 94

³⁶⁹ Mehmet Şeker, *ABYT*, s. 89

³⁷⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Beşinci Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 38

³⁷¹ Murat Keçiş, s. 73

³⁷² Claude Cahen, *Anadolu*, s. 109

ürünlerin tamamı Akdeniz'e doğru sevk edilirken, artık büyük bir kısmı Tebriz'den Trabzon'a doğru yöneltiliyordu. Böylece kuzey ticaret yolu biraz canlanmış, Karadeniz'e açılan en önemli liman kenti olarak da Trabzon önem kazanmıştı.³⁷³ Moğolların Anadolu ekonomik hayatında ne gibi değişikliklerin meydana getirdiğine bakılacak olunursa ilk söylenecek şeyin tarımsal üretimin hayli azalması olmalıdır. Büyük bir korkuya neden olan Moğol varlığı ile şehirler ve başka yerleşim yerleri terk edilmiş, insanlar daha güvenli görünen yerlere göç etmeye başlamışlardır. Ayrıca bu güvenliksiz ve huzursuz ortamda ticaret de durma noktasına gelmiş, siyasal istikrarsızlığın yanında ekonomik hayatın kan kaybetmesi de ülkeyi buhrana sürüklemişti.³⁷⁴ Moğol varlığının Anadolu'daki iktisadi hayat üzerindeki yıkıcı etkisi, işgal edilen yerlerden alınan hesapsız ve sınırsız ganimetlerin ordu mensuplarına dağıtılmasıyla daha hızlı gerçekleşiyordu. Bu uygulama elbette onların lehine oluyor ve Moğol askerî gücünün canlılığının korunmasını sağlıyordu.³⁷⁵

Babaîler İsyanı, Moğolların o zamanın bilinen dünyasının neredeyse tamamında yayılmaya başladıkları dönemde Anadolu'yu ve Selçuklu yönetimini güç duruma sokmuş bir olaydır. Moğol yayılışı henüz Anadolu'ya sığmamışken Babailer İsyanının meydana gelmesi, Anadolu'nun daha zayıf bir duruma düşmesine ve Moğollara karşı savunmasız kalmasına neden olmuştur. XIII. yüzyılın ilk yarısı Anadolu'nun o zamana kadarki -Özellikle Türk-İslam medeniyetinin gelişmesine dair- kültürel bakımdan en zengin ve toplumsal huzur bakımından en refahlı dönem olmasına rağmen³⁷⁶ siyasi ve ekonomik düzenin bozulmasına neden olan gidişat, halkın isyan etmesine neden oldu. Babailer isyanı adıyla bilinen ve Türkmenlerin yoğun bir şekilde rağbet ettikleri bu isyan, Selçuklu yönetimini meşgul etti. İktisadi, sosyolojik, psikolojik birçok nedeni olan Babailer isyanına özellikle Türkmenlerin rağbet etme nedeni ise bozulmaya başlayan düzenden en çok onların zararlı çıkmalarıydı. Zira ciddi bir toprak aristokrasisi ortaya çıkmış, göçebelerin yaşama alanları hem bu aristokrasinin şahsi uygulamalarıyla hem de Moğolların neden olduğu yeni Türkmen göçleri sonucunda Anadolu nüfusunun artmasıyla Türkmenlerin yaşam

³⁷³ Murat Keçiş, s. 66

³⁷⁴ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 158-159

³⁷⁵ Mustafa Akdağ, s. 75

³⁷⁶ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 79

koşulları kötüleşmişti.³⁷⁷ Böylece, Baba İshak adında Türkmenler arasında bir saygınlığı olan bir Türkmen şeyhinin ve hemen hemen onun kadar ağırlığı olan Baba İlyas adındaki müridinin etkisiyle isyan patlak verdi. İsyanın bastırılması sürecinde, 1240 yılında Kırşehir civarında Malya ovasında gerçekleşen savaşta Babailerin ilk saldırılarını Selçuklu ordusundaki Hristiyan öncü birlikleri etkisiz hale getirdi.³⁷⁸ Bu isyan Türkmenlerin sürekli katılımı ile hızla büyümüşü. Kalabalık, Baba İlyas ile buluşmak üzere Adıyaman, Malatya ve Sivas'tan Tokat ve Amasya'ya gelmiş, Baba İlyas'ın yakalatılarak idam edilmesine rağmen Konya'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. İşte bu ilerleyiş Selçuklu askerleri üzerinde büyük paniğe neden olduğu için isyancılar üzerine ücretli Frank ve Gürcü askerlerinden oluşan öncü birlikler gönderildi. Böylece 1240 yılında Kırşehir'de bastırıldı.³⁷⁹ Sosyo-ekonomik nedenleri olan Babailer İsyanının, bir Türkmen karizmatik karakterinin etrafında toplanmasının nedeni ise basitti. Türkmenlerin, yerleşiklerden ayrı olan kendi içlerindeki yaşamları ve yerleşik Türkler ile Türkmenlerin arasındaki kopukluktur. Türkmenlerin kendine has yaşamlarının biraz Orta Asya'dan biraz mutasavvıfların öğretilerinden teşekkül olmuş yapısı, yerleşikler kadar devletle yakın bir tebaa olmalarına engeldi. Onlar da devlet makamlarıyla doğrudan kuramadıkları bu yakınlığı, fikirlerine de saygı duydukları ve bilge kabul ettikleri karizmatik karakterlerle kurmuşlar; böylece siyasi olarak değilse de toplumsal ve kültürel olarak aidiyet hissettikleri bir kurumun mensubu olma ihtiyaçlarını karşılamışlardır. İşte Baba İlyas Horasani XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da büyük bir ün kazanmış olan karizmatik bir liderdi. Tıpkı Hacı Bektaş Veli, Seyyid Mahmud Hayrani, Hacı İbrahim Sultan, Ahi Evren, Seyyid Harun Veli ve daha bu gibi. Bu fikir adamlarından başka, Moğol istilası sırasında bütün Anadolu coğrafyasında çeşitli isimler altındaki derviş ve zümrelerin büyük propagandalar yaptıkları bilinir.³⁸⁰

Moğol baskısında karşı tek direniş³⁸¹ gösterenlerin Türkmenler ve uçların olması, sayıca kalabalık olmalarına rağmen yeterli olmuyordu. Selçuklu yönetiminin

³⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Bİ**, s. 37-45

³⁷⁸ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 45-46

³⁷⁹ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, Mustafa, **TS**, s. 153-154

³⁸⁰ M. Fuat Köprülü, **ASYK**, s. 423

³⁸¹ Akdağ, Moğollara karşı olan bu direnişin yalnızca siyasi değil sosyolojik bir nedenden de kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu düşünceye göre huyları, ahlak anlayışları, medeniyetleri ve dini inançları farklı olan Moğollar birçok özelliğiyle Anadolu sakinleri için nefret nedeniydi. Bkz. Mustafa Akdağ, s. 62

halk gözündeki itibarı düşmeye devam ederken ülkenin asayışı de gittikçe daha fazla bozuluyor, boy teşkilatı hayatını devam ettiren Türkmenler, boy beylerinin idaresinde devlete yani Moğollara isyan ediyorlardı. Bunlardan en etkili olanı İçel ve Kilikya dolaylarında yaşayan Karaman Türkmenleri idi. Bulundukları yerin dağlık olmasından da faydalanarak ilk Moğol baskısından beri yaptıkları isyanı giderek şiddetlendiriyorlardı.³⁸² Moğol kuvvetleri de buna karşılık olarak sert bir şekilde isyanları bastırıyordu. Bu nedenle başında Memluk³⁸³ Meliki Baybars'ın bulunduğu Şam askerlerinden ve Türkmenlerden müteşekkil bir ordu toplandı. Bu durum Moğolları telaşlandıran bu ordu bir kurtuluş ordusu niteliğinde toplanmıştı. Ordunun başındaki Memluk lideri Baybars el-Bundıkdari, Niğde'den Kayseri'ye kadar geldi.³⁸⁴ Moğollara sürekli bir isyan tavrı halinde bulunan uç beylerini kendisine katılmaya davet etti. Ancak uç beyleri belki de Şamlıları yabancı saydıklarından, Fındıkdar'ın hareketini kendininkiyle aynı gayede görmemiş olacaklar ki Baybars'ın çağrısı cevapsız kaldı. Melik, Kayseri'deki kıtlıktan yiyeceksiz kalarak ordusuyla birlikte Şam'a döndü. Moğollar Anadolu'dan atılamasa da özellikle güney Anadolu civarındaki Türkmenlerinin canla başla savaşmaları sayesinde Moğol kuvvetlerinden bazıları ciddi darbe almıştı. Türkmenlerin ve Baybars'ın bu zaferi Moğolların Anadolu'daki itibarlarına da büyük bir darbe vurmuş oldu. Türkiye'nin İlhanlı pençesinden kurtulmak için açtığı mücadele tarihinde büyük ehemmiyeti Anadolu'nun bağımsızlığında önemli bir yeri olan bu hareketten sonra Moğollar Anadolu'da bir hayli kalmaya devam etseler de durumları sarsılmıştı. Artık ne Karamanoğullarına ne de uç bölgesi Türkleri'ne hükmedebiliyorlardı.³⁸⁵

Moğol varlığı nedeniyle yaşanan bir başka olay da *Cimri İsyanı*dır. Bu olayın baş aktörü yine Karamanoğullarıdır. Moğollara karşı isyan ederek Türkmenlerin desteğiyle saldırıya geçen Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus, mağlup olduktan

³⁸² Mustafa Akdağ, s. 64

³⁸³ Özellikle 1243'ten sonra Mısır, Anadolu ve Orta doğuya göre saldırıların dışında kalan bir bölge olduğu için çeşitli kökenlerden mültecilerin sığınağı olmuştu. Bkz. Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 249-250

³⁸⁴ Kerümidin Mahmud-i Aksarayî, **Musameretu'l-Ahbar**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 88

³⁸⁵ Mustafa Akdağ, s. 65

sonra Bizans İmparatorluğu'na sığınmıştı.³⁸⁶ O gittikten sonra Moğolların isteklerine karşı gelmeyen kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan tahtta kalmaya devam etmişti. Bu duruma bir el atmak isteyen Karamanoğlu Mehmet Bey, II. İzzeddin Keykavus'un oğullarından birini tahta çıkarmayı tasarlıyordu. Net olmamakla birlikte sahip olunan bilgilere göre Mehmet Bey, bu gayesi için Bizans'a müracaat edip oraya iltica etmiş olan II. İzzeddin Keykavus'un oğullarından birisinin gönderilmesini rica etti. Bir rivayete göre bu müracaattan bir sonuç alamayınca halka şehzade diye tanıttığı Cimri lakaplı birini Selçuklu tahtına oturttu.³⁸⁷ Bu olayın üzerine Moğol hükümdarı Türk halkının memnuniyetini kazanmak harekete geçti. Kastamonu, Sinop, Simre ve uçlardaki ileri gelenlere mektuplar yazdı, hediyeler gönderdi ve onları bu kez yumuşak bir şekilde kendisine itaate davet etti. Cimri olayı hayli büyüse de Moğolların galibiyetiyle sonuçlandı, Moğollara bağlı olan Selçuklu Devlet adamları Mehmet Beyi ve Cimri lakaplı kişiyi öldürdüler.³⁸⁸

Moğolların siyasi etkilerinin toplumsal yaşamdaki yansımaları bu şekilde iken, devlet kademesindeki yansımaları daha farklıdır. Selçuklu idaresinin bağımsızlığına son veren İlhanlı idaresi, devlet kademelerini kendilerine bağlı insanlardan oluşturmaya çalışmışlardır. Böylece, devletin bağımsızlığını değil Moğollara yaranabilmeyi düstur edinen bazı devlet adamları ortaya çıkmıştır. Artık Selçuklu ümerası birbirinin ayağını kaydırmak için Sultana değil, Moğol beylerine ve İlhanlı hükümdarına yaranmaya çalışıyor, makam elde etmek için rüşvetlerini onlara veriyorlardı.³⁸⁹ Moğollara karşı gelenler ise uç beylerinin de destek verdiği tamamıyla Türkmenler'den meydana gelen kişilerden oluşuyordu; hatta bu *isyancıları* etkisiz hâle getirmek için devlet kademesinde hususi görev makamları bile vardı. “*Nöker*” ve “*kul*” adındaki görevliler Sultan ya da emirler tarafından atanan, farklı birkaç milletten olabilen ve Moğollar lehine “*asayiş*” sağlayan kişilerdi.³⁹⁰ Bunlardan başka, “*pervane*” adıyla tanınan ve Moğollar'ın tam güvenini kazanmış Selçuklu vezirleri vardı ki bunlar, Moğollar tarafından idareye getirilirlerdi.³⁹¹

³⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, , **Selçuklular –Makaleler-**, Birinci Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011 (**Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları, XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1994'ten ayırtasım**) s. 344

³⁸⁷ Aksarayî, s. 97

³⁸⁸ Mustafa Akdağ s. 67

³⁸⁹ Mustafa Akdağ, s. 61

³⁹⁰ Mustafa Akdağ, s. 83

³⁹¹ Claude Cahen, **İslamiyet**, s. 265

Moğol varlığının Anadolu'nun ekonomik durumundaki, Türk toplumundaki ve Selçuklu idaresindeki yansımalarından başka Ermeniler arasındaki etkileri de sözetmeye değerdir. Daha önce Bizans'ın sonra ise Türkler'in idaresinde yaşayan ve küçük krallıklar kurmaktan öte bir siyasi varlık gösteremeyen Ermeniler, Moğolların gelişinden memnun olmuşlardı. Bu karmaşık durumdan kendi lehine pay çıkartmak istemişlerdir. Hetum (1226-1269) Moğollarla anlaşma yoluna giden ilk Ermeni Baronudur.³⁹² Özellikle Kilikya Ermeni Baronları Moğolların Ortadoğu'ya hâkim olmalarını sevinçle karşıladılar. Daha önce Haçlılarla yaptıkları gibi Moğollara da yardım etmeyi görev edindiler. Hatta Baron Hetum, Moğollar hakkında önceden bilgi edildi ve Moğol-Hristiyan ilişkilerinde aracı durumuna girdi. Bununla kalmayıp Latinelerle Moğollara da aracılık etti. 1247'de kardeşi Sempad'ı ünlü Moğol şehri Karakurum'a gönderdi, 1245'te kendisi gitti. Sonraki süreçte ise Suriye fetihlerinde Moğollara danışmanlık etti. Tüm bunların karşılığında Ermeni Kiliselerinin Moğollara vergiden muaf olması ve Kilikya'ya yakın olan Müslüman topraklarının kendisine verilmesi sözünü aldı. Kendisine Moğollarla irtibat kurmada aracılık eden Hetumdan başka Papa IV. Innocent 1245'te Göyük Han ve Baycu'ya iki heyet gönderdi. Moğollara tâbiyeti reddedip dostane ilişkiler kurarak, Doğu Hristiyanlarının Türkler'den korunmasını ve Hristiyanlara ayrıcalıklar verilmesini talep etmiştir.³⁹³ Görüldüğü gibi Moğollar bölge politikalarında en önemli belirleyici unsur hâline gelmişler ve yerel siyasi varlıkların hayli dikkatini çekmişlerdir.³⁹⁴

Kösedağ sonrasında Anadolu'da ortaya çıkan Moğol baskısı yalnızca Ermeniler için değil, Anadolu'da yaşayan başka topluluklar için de bir yer değiştirme hareketine neden olmuştur. Doğu Anadolu halkı Kilikya'da ortaya çıkan Küçük Ermenistan'a ve Suriye'ye göç etmeye devam ederken, batıda yaşayan topluluklar, özellikle Rumlar Bizans'a sığınmaya başlamışlardı. Daha küçük Ermeni ve Rum toplulukları kendilerine sığınanları -kim olursa olsun- soyar ya da öldürürken, bu kargaşayı fırsat bilen bazı Türkmen grupları da yol kesip yağmacılık yaparak insanları

³⁹² Mehlika Aktok Kaşgarlı, s. 63

³⁹³ Mehlika Aktok Kaşgarlı, s. 73

³⁹⁴ Murat Keçiş, s. 68

iyice tedirgin etmişlerdi. Demografik yapı yalnızca göçlerle değil; Moğolların, erkek nüfusun çoğunu öldürmesiyle de değişmiştir.³⁹⁵

Selçuklu Hanedanı kontrolünün uçlardan tamamıyla kalktığı ve Moğolların, Sultan'ı fiilen hükümsüz hale getirdikleri XIII. yüzyılın son yirmi çeyreğinde Batı Anadolu'daki Türk fetihleri artık bağımsız hareket eden bir uç ümerası tarafından gerçekleştiriliyordu.³⁹⁶ Anadolu'daki Moğol baskısı demografik yapıyı, kültürel ve dini hayatı, ekonomik gidişatı olumlu-olumsuz etkilerken, Anadolu'yu Türkler'e açan ve kendisinden sonra tarih sahnesine çıkacak olan Osmanlılar'ın daha da büyüteceği bir Türk İmparatorluğunun anahtarını veren Selçuklular'ın yavaş yavaş tarih sahnesinden çekilmesine neden olmuştur.

2.1.5.1. Moğolların Anadolu'da Bıraktığı Siyasî Bir İz: Eratnalılar

Moğollar, yayıldıkları her yeri askerî bir yöntemle almakla yetinmişler; gittikleri yerlerde kültürel bir etkinlikte bulunmamışlardır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin sonunu getirecek ve Anadolu'nun siyasî kaderinde doğrudan belirleyici olacak kadar etkili olmalarına rağmen günümüzde Anadolu'da Moğollar'a dair kültürel bir iz bulunmaması buna bir kanıttır. Ancak, Anadolu'daki Moğol İlhanlı varlığı burada yeni bir yönetimin ortaya çıkmasında etkili olacaktır: İlhanlı Hanının güvenilir komutanlarından biri olan Emir Ertana'nın kurduğu Eratna Beyliği.

Uygur Türkü olduğu bilinen³⁹⁷ Eratna Bey, Anadolu'daki İlhanlı Umumî Valisi Emir Temürtaş'ın yakınlarından biri ve eniştesi iken kısa sürede yükselmiş ve Moğolların temsilcisi hâline gelmiştir. Eratna Bey, Moğolların Anadolu'daki temsilcilerinden biri olmak için yeterli donanımına sahiptir zira çocukluğunun Moğol

³⁹⁵ Nejat Kaymaz, -XIII. Yüzyılın İşbirlikçi Emîri Muînüddîn Süleyman- Pervane Süleyma, Birinci Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 38

³⁹⁶ Mustafa Akdağ, s. 86; Türkiye'yi içine düştüğü siyasi anarşiden kurtaracak olan yeni bir uç devleti kurma işini Germiyanlılar başarmış iken, bu, sonradan Osmanlılara geçmiştir.

³⁹⁷ Bu konuda kaynaklarda çeşitli bilgilerin kayıtlı olduğu görülür. Makrizî, Eratna'nın Moğol kökenli olduğunu kaydetmişken, Abdülkadir Kaşanî ise *Tarih-i Olcaytu* adlı eserinde Uygur kökenli olduğunu bildirmiştir. Eratna'nın soyu hakkında kabul edilen en güvenilir kaynak, Abdülkadir Kaşanî'nin bu eseridir. Bkz. Kemal Göde, **Eratnalılar**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 26

sarayında geçtiği bilinmektedir.³⁹⁸ Onun Doğu Anadolu’da kurduğu yönetim, XIV. yüzyıl Selçuklu Türkiye’sinde yarım yüzyıllık bir varlık göstermiştir.³⁹⁹

Emir Eratna’nın Anadolu’da müstakil bir yönetim kurarak Eratna Bey olmasında Anadolu’yu tanıyan olması etkilidir. Zira onun daha önce Emir Temürtaş ile birlikte Konya’ya gittiği, uçlardaki Türkmenlerin itaat altına alınmasında etkili olduğu bilinmektedir.⁴⁰⁰

2.1.5.2. Moğollara Hizmet Eden “Selçuklu” Devlet Adamı: Muineddin Süleyman

Türkiye Selçuklu Devlet bünyesinde ve demografisinde önemli ölçüde bir İran varlığı da söz konusudur. Türkiye Selçuklu Devleti’ndeki bu İran varlığı, kültürel olarak Büyük Selçuklu Devleti’nden süregelmiştir; Türkçe’nin yanında Farsça’nın da konuşulması, Farsça eser yazmanın yaygın olması gibi. Demografik yapısındaki İran etkisi ise özellikle Malazgirt ile yoğunlaşan Türk göçleri sırasında İranlıların da Anadolu’ya göç etmesi ile başlamıştır. XII. Yüzyıl sonlarında daha yoğun bir şekilde gerçekleşmeye başlayan Acem göçleri, daha sonraları, bilhassa Moğol İstilâsı döneminde artmıştır.⁴⁰¹ Anadolu’ya İran göçlerinin artması yalnızca baskıcı Moğollardan uzaklaşıp daha güvenli yerlerde yaşamakla değil; Moğolların Anadolu’yu kendi istedikleri gibi kolayca idare etmeleri için bir miktar da Acem getiriyle de açıklanmıştır.⁴⁰²

Türkiye Selçuklu nüfusunda yer alan İran nüfusu bir yana, devlet kadrosundaki İranlılar için Moğollara bağlılık bir gelenek hâlini almıştır. İşte bu devlet adamları Moğollara yakın durmaları nedeniyle yönetimde ön plana çıkarken, Türk soyluların da olduğu devşirme kökenli yüksek askeri kadro geri planda kalmıştır. Böylece rahat hareket eden İranlı bürokrasi kadrosu şahsî zenginliklerini arttırırken devletin sona

³⁹⁸ Kemal Göde, s. 30

³⁹⁹ Kemal Göde, s. 17

⁴⁰⁰ Ahmed Eflâkî, **Afriflerin Menkıbeleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, neşreden Tahsin Yazıcı, Ankara, 1973, c. II, s. 370

⁴⁰¹ Tuncer Baykara, **I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 66

⁴⁰² Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944, s. 169

ermesini hızlandırmışlardır.⁴⁰³ İşte 1243 yenilgisinin ardından Türkiye Selçuklu varlığının Moğol etkisine girmesi, devletin çıkarlarını değil kendi şahsî çıkarlarını düşünen ve bu doğrultuda hareket eden devlet adamlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kişilerden en meşhur olanı, daha çok “*Pervane*” olarak bilinen Muineddin Süleyman’dır.

Pervane Süleyman bu ortamda var olan “*dış güç yardağı*” olarak Selçuklu tahtında etkili olmuştur. Özellikle İki kardeşin tahta çıkması sırasında İzzeddin Keykavus’a karşı Rükneddin Kılıç Arslan’ı destekleyerek hayli etkin bir rol oynamış ve olayların gidişatında belirleyici olmuştur.⁴⁰⁴ Pervane Süleyman’ın babası Deylemli Mühezzibüddîn Ali de Selçuklu Devleti adına kendiliğinden gidip Moğol kumandanı Baycu ile bir anlaşma yapmış ve oğlunun da devam ettireceği Moğol taraftarlığına adım atmıştır.⁴⁰⁵

Anadolu’da Moğol yönetimini kolaylaştıran bu devlet adamlarının zamanla Moğollardan kormaya başladığı görülür. Acımasızlık konusunda dönemindeki hiçbir devlete benzemeyen Moğollar, en yakınlarına karşı bile hata payı vermeyen katı bir devlet olarak tanımlanabilir. Pervane Süleyman da bu korkuya kapılarak Moğollara karşı gizlice onların düşmanı olan Memluklere başvurmuş ve yardım istemiştir. Bir süre sonra Moğollarla tekrar yakınlık kurulup korkusu azalınca Memluklar’ı oyalamak istemiştir. Memlukları oyalamakta zorlanınca onları Moğollarla bir çatışmanın içine sürüklemiş; Anadolu’ya gelen Memluk askerleri Moğol askerlerine galip gelirken Pervane Süleyman savaş alanından kaçıp Moğol Hanına sığınmayı denemiştir. İşte bu, onun sonunu hızlandırmıştır. Kayıtlara göre Pervane Süleyman’ın Moğollara gittiğini gören Memluk Sultanı onun yardım talebinde bulunduğu mektuplarını Moğol Hanına göndermiştir.⁴⁰⁶ Bunun üzerine Pervane Süleyman, 2 Ağustos 1277 tarihinde otuz üç adamı ile birlikte yüz kişilik bir Moğol birliği tarafından Van Gölü kuzeyinde yer alan bir dağda başı kesilerek öldürülmüştür.⁴⁰⁷

Moğol baskısı döneminde Pervane Süleyman gibi şahsî çıkarlarına göre hareket eden bir diğer İranlı devlet adamı, İsfahanlı Şemsüddîn’dir. İsfahanlı, Moğol İmparatorluğunun batı bölümünde bugünkü güney Rusya’da egemen bulunan Altın

⁴⁰³ Nejat Kaymaz, s. 9

⁴⁰⁴ Nejat Kaymaz, s. 10

⁴⁰⁵ Nejat Kaymaz, s. 21

⁴⁰⁶ Nejat Kaymaz, s. 10

⁴⁰⁷ Nejat Kaymaz, s. 80

Ordu Hükümdarı Batu Han’a gitmiş ve ona bağımlılık statüsünü saptayan bir anlaşma imzalamıştır. Dönüşte de Moğol çıkarlarının korunması için bir yarlğ (buyruk) ve asker-sivil tüm Selçuklu yöneticilerinin Türkiye’de bu iş için kendisini yetkili ve egemen tanımalarını sağlayacak “*meşru*” belge ve unvanlar alarak gelmiştir. Güçsüz bir kişi olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ise bu İranlı-Moğol devlet adamını, o sırada ölmüş olan Mühazzibüddîn Ali’nin yerine en geniş yetkilerle vezir olarak atamıştır.⁴⁰⁸

Bu devlet adamları, 1243’ten sonra zaten güç kaybeden Türkiye Selçuklu Devleti’nin sonunu hızlandırması bakımından etkili olduğu gibi; askerî kadro ile devletin ve özellikle Türkmenler’le devletin arasındaki kopukluğu arttırması bakımından da etkili olup aslında dönemin sosyal koşullarında da rol oynamışlardır.

⁴⁰⁸ Nejat Kaymaz, s. 21-22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE MEYDANA GELEN SIĞINMA HADİSELERİ

3.1. TÜRKİYE SELÇUKLULARI VE BİZANS ARASINDA SIĞINMA HAREKETLERİ

3.1.1. Münferid İltica Hareketleri

3.1.1.1. Erbasgan

Selçuklu-Bizans ilişkisinin başlangıcı askeri ve siyasi çekişmelerle olsa da bu ilişki kısa süre sonra kaçınılmaz olarak gelişmiş ve diplomatik hatta bazen -kişiler arasında da olsa-dostane bir hal almıştır. Bunun ilk örneklerinden biri, bir Selçuklu şehzadesi olan Erbasgan'ın İstanbul' sığınmasıdır. Erbasgan hakkında eldeki bilgiler kısıtlı olmakla beraber adının çeşitli kaynaklarda *Chrisosköl*, *Güedriç*, *Erisği* ve *Kurtçu* şeklinde geçmekte olduğu tespit edilmiştir.⁴⁰⁹ Bu ifadelerden başka adının *Erişgen*, Bizans'ta yaşamaya başkadıktan sonra ise *Krisoskulos* şeklinde geçtiği bilinir.⁴¹⁰ Erbasgan, Yusuf bin Selçuk'un oğlu olup aynı zamanda Sultan Alparslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun ile evliydi. Ancak 1067'de Sultan'ın, amcası Kavurd ile mücadelesinde Alparslan'a karşı yer aldı ve Kavurd Bey'in öncü kuvvetlerini kumanda etti. Sultan Alparslan Kavurd'u etkisiz hâle getirdiği zaman Erbasgan ve maiyetindekiler Anadolu'ya içlerinde ilerlediler. Bu sırada Sultan Alparslan, Afşin ve başka birkaç Türkmen emirini Erbasgan'ı yakalamaları Anadolu'ya gönderdi.⁴¹¹ Erbasgan ise Sivas yakınlarına ulaşmıştı, niyeti İstanbul'a gitmekti. Anadolu'da ilerlerken Bizans kumandanlarından biri olan Manuel Komnenos ile karşılaşmış, aralarında çıkan çarpışmayı kazanmıştı. Erbasgan bu çarpışmadan önce, “*Ben size savaş ve öldürmek için gelmedim. Maksudım, Sultanın korkusundan size iltica etmek ve Sultanın vereceği zarardan kaçmaktır.*” Diyerek niyetinin savaş olmadığını,

⁴⁰⁹ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 335

⁴¹⁰ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 9

⁴¹¹ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 335

Sultan'dan kaçtığını Manuel'e bildirdiyse de onu inandıramamıştı. Çarpışmanın sonunda Manuel ve oradaki diğer Bizans komutanları esir düştüler. Ancak Erbasgan, Afşin ve emrindekilerin hâlâ takipte olukları haberini aldığında Sultan ile arasındaki geçenleri Manuel'e anlattı ve İstanbul'a gitmek istediğini söyledi. Bu, Urfalı Mateos'un da dikkatini çekmiş olmalı ki olay hakkında *"Bu görülmemiş ve işitilmemiş bir şeydi."* İfadelerini kullanmıştır. Böylece Manuel Komnenos'un ikna olmuş, serbest bırakılmış, Erbasgan da maiyetiyle İstanbul'a gelmiştir. Böylece, dönemin İmparatoru Romanos Diogenes'e iltica eden (1069-1070) Erbasgan, Selçuklular'dan Bizans'a sığındığı bilinen ilk hanedan üyesidir. İmparator ise ona gayet iyi davranmış ve en önemli Bizans unvanlarından biri olan *Kürabagat/Kuopalates* unvanını vermişti.⁴¹²

Bu sırada Emir Marmara kıyılarına kadar ilermişti. Erbasgan'ı Bizans İmparatorundan geri isteyerek şu haberi gönderdi: *"Erbasgan'ı bize gönderin. Bizim ile sizin aranızda sulh vardır... Sultan'a muhalefet etmeyin..."* Ancak Romanos bu isteği reddederek şöyle dedi: *"Bütün dediğiniz doğrudur. Ancak bize sığınanı vermek âdetimiz ve huyumuz değildir. Bu işi yapamayız ve insaniyetsizlik yoluna gidemeyiz."*⁴¹³ Bu cevabın aldıktan sonra Afşin geri dönmek zorunda kaldı.⁴¹⁴

Erbasgan İstanbul'da yaşamayı sürdürmüştür. Hatta Malazgirt Savaşı öncesinde Bizans ordusunda bulunuyordu; ancak Romanos Diogenes, ordusundaki Türk asıllı birliklerin Alparslan'a haber ulaştırdıklarını öğrendiğinde Erbasgan'ın da ihanet ederek Selçuklular'a katılmasından korkmuş ve Erbasgan'ı İstanbul'a geri göndermiştir.⁴¹⁵

3.1.1.2. Emir Mansur

İstanbul'a giden Selçuklu hanedan mensuplarından biri de Kutalmışoğlu Mansur'dur. Mansur, hâkimiyet mücadelesinde kardeşi Süleyman Şah'a mağlup olmuş ve çareyi güvende olacağını düşündüğü İstanbul'a gitmekte bulmuştu. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah Emir Mansur'u ele geçirmek için Emir Porsuk'u

⁴¹² Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 335-336

⁴¹³ Bizans İmparatorunun bu cevabında, mülteci hukukunda *non-refoulement* şeklinde ifade edilen geri göndermeme anlayışı hâkimdir. Aslında bu anlayış coğrafya, dönem, kültür fark etmeksizin ortak bir insanî değerdir.

⁴¹⁴ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 336

⁴¹⁵ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 337

Anadolu'ya göndermiştir. Ancak İmparator Nikephoros Botaniates Mansur'u geri göndermeyi reddetmiştir. Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Mansur'un, tekrar hâkimiyet mücadelesine girdiği ve bu kez mücadele esnasında hayatını kaybettiği bilinmektedir.⁴¹⁶ Ulaşılan bilgilere göre İstanbul'daki hayatı hakkında elde pek bir şey mevcut değildir. Anca bu kadarının biliniyor olması bile sığınma hareketinin siyasi çekişmelerden bağımsız bir ahlaki değer olarak algılandığını düşündürmesi bakımından önemlidir. Bir diğer önemli konu da hem coğrafi hem sosyal komşulukları giderek yaklaşan Bizans ve Selçuklular'ın aralarındaki ilişkinin boyutlarının anlaşılmasıdır.

3.1.1.3. Melik Arab ve Mesud

Kaynaklar, ayrıntılı olmamakla birlikte Bizans'a sığınmış olan kardeş iki Selçuklu hanedan mensubundan söz eder. Bu bilgilere göre Arab, ailesine ihanet etmesi gerekçesiyle Şahinşah'tan sonra Türkiye Selçuklu tahtına geçmiş olan kardeşi Mesud'a isyan etmiştir. Mesud Konstantinopolis'e sığınmak zorunda kalmıştır. İmparator Ioannes Komnenos onu himâye ettiği gibi, ona bir ordu kurması için yardımda da bulunmuştur. Emir Gümüştekin'le de güç birliği yapan Mesud, kardeşi Arab'ı yenmeye muvaffak olmuştur. Bundan sonra sığınmacı olan kişi ise Arab'dır. Arab, 1125 veya 1126 yılında Yukarı Kilikya'nın Ermeni prensi Toros'a sığınmaya mecbur kalmıştır. Ancak hâkimiyet mücadelesinden vazgeçmeyip ertesi yıl Türk ve Ermenilerden oluşan bir ordunun başında Gümüştekin'in oğlunu esir almıştır. Gümüştekin ile kanlı çatışmaların sonunda ise kardeşi gibi Arab da bu kez Bizans'a sığınmıştır. Bizans himâyesindeki hayatı hakkında bilgi mevcut olmayan Arab, Bizans topraklarında ölmüştür.⁴¹⁷ Bir diğer bilgiye göre Arab, hâkimiyet mücadelesinden Bizans'a sığındıktan sonra da vazgeçmemiş, Bizans İmparatorundan askeri yardım istemiştir. Ancak İmparator ona asker vereceği sırada Melik Arab ölmüştür. Bir rivayete göre de Bizans tarafına kaçtıktan kısa süre sonra kaybolmuş ve ondan bir daha haber alınamamıştır.⁴¹⁸

⁴¹⁶ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 338

⁴¹⁷ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 24

⁴¹⁸ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 340

Aralarındaki komşuluk ilişkisi henüz yarım asırlık bile değilken aralarında sığınma-himâye gibi temaslar kurabilen Selçuklu-Bizans yönetimlerinin bu durumu hakkında Cahen şu sözleri söylemiştir: *“Bizans’a sığınan Türk Beyleri gerçekten Müslümandı, ama az çok bilinçli olarak egemenlikleri altına almayı umut ettikleri Rum ülkesinde, kâfirlerin arasında olsalar bile, kendilerini daru’l-İslam’da olacaklarından daha rahat ve vatanlarındaymış gibi hissediyorlardı. Bu yorumu yaparken biraz ileri mi gidiyoruz, tam bilmiyorum. Ancak tarihin doğruladığı kanıtlar ve olaylar üzerine konuşuyoruz. Başka ülkelere kaçmak zorunda kalan Anadolu’nun Türk Beyleri de Suriye, Mezopotamya Müslümanlarına, hatta hükümdarları Türk olan İran’a değil, aksine genelde Bizans’a gitmeyi yeğlemişlerdir...”* Bizans için de durumun böyle olduğunu şu ifadelerle anlatır: *“...Bizans tarihinde de asi komutanların, yine güçlü komşuları olan Slavlardan aynı şekilde yardım istediklerini hiç sanmıyorum”*⁴¹⁹

3.1.1.4. 1. Gıyaseddin Keyhüsrev

Selçuklu şehzadeleri arasında meydana gelen taht mücadelelerinin ardından tahtı almaya muvaffak olamayan hanedan üyesinin, yaşamını daha güvenli bir yerde idame ettirmek için komşusuna gitmesinin ilk ve en net örneği I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Bizans’a sığınmasıdır. Onun Bizans ülkesine gitmeden önce kardeşlerinin hükmettiği yerlere ve Ermeni Kralına uğraması; buralarda iyi ağırlanmasına rağmen tahtı alan kardeşi Rükneddin Süleyman Şah’tan çekinilmesi nedeniyle uzun süre misafir edilememesi, sonunda İstanbul’a giderek orada uzun süre misafir edilmesi Selçuklu-Bizans ilişkilerinin, askerî ve politik taraflarından başka bir boyutunun daha olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Bizans’taki gurbet hayatı ummadığı bir gelişmeyle bitip Selçuklu tahtına tekrar sahip olduğunda, İstanbul’daki hayatında kendisinin yanında olan kayınpederini de kendi ülkesine getirip ona önemli görevler vermesi, iyi bir yaşam sağlaması da Selçuklu-Bizans ilişkilerinin gerçek bir *“komşu olma”* boyutunda olduğunun bir diğer örneğidir.

Gıyaseddin Keyhüsrev; *“Selçuk’un oğlu, Arslan’ın oğlu, Kutalmış’ın oğlu, Süleyman Şah’ın (1075-1086) oğlu, Kılıç Arslan’ın (1092-1107) oğlu, Mesud’un (1116-1155) oğlu, Kılıç Arslan’ın (1155-1192) oğludur.”* Annesi Rum kaysarlarının

⁴¹⁹ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 169

soyundan idi. Annesinin muhtemelen 1162 yıllarında, babası ile Bizans arasındaki dostluk zamanında Kılıç Arslan ile evlendiği kabul edilir. XIV. Yüzyıla ait Türk kaynakları Keyhüsrev'in annesinin Tekfur Kaloyan'ın karısının kız kardeşi olduğunu ifade etmektedir.⁴²⁰ Kılıç Arslan'ın en küçük oğlu olan Gıyaseddin Keyhüsrev, net olmamakla birlikte 1164 yılında doğduğu söylenebilir; yahut bu tarihten bir yıl erken ya da geç olabilir. Temel eğitimi anne ve babasından; tahminen daha çok almıştır. Bu arada Türk bakıcılar ona Türk örfünü öğretmişlerdir. Ayrıca annesinden Rumca öğrendiği anlaşılmaktadır.⁴²¹

Anlaşıldığı üzere Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Bizanslı⁴²² bir prensesdir.⁴²³ Bu durum, akla siyasî ilişkileri düzenlemek ve kontrol etmek için yapılan evlilikleri getirir ancak her ne sebeple olursa olsun iki ülke arasında çok boyutlu temaslar gerçekleşmiş ve bu da onları birbirine “*tanıdık*” yapmıştır. Gıyaseddin'in Bizans'a sığınmasında annesinin Bizanslı bir soylu olmasının bir payı bile olabilir. Babası Kılıç Arslan ise ülkeyi on bir oğlu arasında paylaştırırken ona en küçük oğlu olarak melik sıfatıyla Borgulu (Uluborlu)⁴²⁴ ve Kütahya yörelerini vermişti. Gıyaseddin Keyhüsrev meliklik döneminde idaresi altındaki uç bölgesinde oturan Türkmenler ve ağabeyleri Muhyiddin Mesud ve Kutbüddin Melikşah ile birlikte 1189 yılında Bizans İmparatorluğu'na, 1190 yılında Alman İmparatoru Friederich Barbarossa kumandasındaki Haçlı ordularına karşı önemli başarılar elde etmişti. Ancak bir süre sonra kardeşleri arasında saltanat mücadelesi başlamıştır. Sivas meliki Kutbüddin Melikşah Konya'ya gelip babasına kendisini zorla veliaht ilan ettirmiş; bunun üzerine Sultan Kılıç Arslan Borgulu'ya Keyhüsrev'in yanına giderek onu veliaht ilan etmiş⁴²⁵ ve birlikte Konya'ya yürüyüp şehre tekrar hâkim olmuştu. Ancak Sultan Kılıç Arslan,

⁴²⁰ Tuncer Baykara, s. 7

⁴²¹ Tunver Baykara, s. 7-8

⁴²² Gıyaseddin Keyhüsrev'in babası Kılıç Arslan'ın annesinin de Rum asıllı olduğu bilinmektedir. Ancak bu hanım daha sonra Müslüman olmayı tercih etmiş ve Sultan Hatun, Ümmühan Hatun gibi isimlerle anılmıştır. Bkz. Tuncer Baykara, s. 7

⁴²³ Ali Sevim, **Keyhüsrev I**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 25, ss- 347-348

⁴²⁴ Gıyaseddin Keyhüsrev, 1182'de fethedilen Borgulu'ya melik olmuştu ancak onun melikliğinin daha eskiye dayandığına dair bir belge vardır. Konya'nın batısında Teke Köyü adlı bir yerde babası henüz hayatta iken yapılmış 1180 tarihli bir kitabede Gıyaseddin Keyhüsrev, melik olarak kaydedilmiştir. Bkz. Tuncer Baykara, s. 8-9

⁴²⁵ Veliahtlık konusunda devlet ilergelenlerinin II. Kılıç Arslan'a “*Sultan Gıyaseddin bizim kahramanımızdır... Onun devletinin muhalifleri ile kılıç tutar ve mızrak ile şiddet ile döğüşürüz. İmanı olan kimseler için sözden dönmek yoktur.*” Diyerek durumu kabul ettikleri bilinmektedir. Bkz. Tuncer Baykara, s. 17

Keyhüsrev ile beraber Kutbüddin Melikşah'ın idaresi altına aldığı Akşehir'i kuşattıkları sırada hastalanmıştı. Konya'ya götürülürken vefat eden Kılıç Arslan'dan sonra Keyhüsrev, kısa süre önce babası ile birlikte almaya muvaffak olduğu Konya'da tahta çıktı. Bu olaylar olduğunda yıl, 1192 idi; kardeşleri ise kısa sürede harekete geçip taht için mücadeleye başladı.⁴²⁶ Kutbüddin Melik Şah ise 1196 yılı başlarında vefat edecekti.⁴²⁷

Taht için mücadeleye girişen en ateşli kardeş Rükneddin Süleyman Şah⁴²⁸ idi. Kaynaklardaki bilgilere göre kendisini desteklemeyen kardeşlerini yakalatıp öldürmüş, kendisiyle birlikte olanlara ise babalarının daha önceden onlara pay ettiği yerleri vermiştir.⁴²⁹ Daha sonra kalabalık bir ordu ile Konya'yı kuşattı. Ancak kaynaklar, Konya halkının Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'den memnun olması⁴³⁰ nedeniyle şehri savunduğunu söylemektedir. Kuşatma bir süre devam ettikten sonra saltanatın Rükneddin Süleyman Şah'ta olması ve Gıyaseddin'in maiyetiyle beraber Eblistan'a gitmesi şartıyla anlaştılar.⁴³¹ Bir ay süren⁴³² kuşatmanın ardından Gıyaseddin Keyhüsrev tahtı ağabeyine vermek zorunda kaldığında yıl 1196 idi ve bu tarihten, ikinci kez tahta çıkacağı 1205 yılına kadar onu bir gurbet hayatı bekliyordu.⁴³³ İki kardeş arasındaki bu mücadelede Gıyaseddin Keyhüsrev'den yana olan Konya halkı, eğer abartılı bir miktar ile şehirden atmış bin kişilik bir savunma gücü çıkarmışlardı. Bu kararlı direniş ile "*Süleyman Şah'ın askerlerini Konya'nın bağlarına dahi sokmamışlardı*". Sonunda yiyeceklerin azalması, hiçbir yerden yardım gelmeyeceği gibi nedenlerle savunmaya devam edemeyeceklerinianlayan Konya

⁴²⁶ Ali Sevim, **Keyhusrev I**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, c. 25, ss- 347-349; Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev**, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, sayı: 5, yıl: 2016, ss. 25-67

⁴²⁷ Tuncer Baykara, s. 17

⁴²⁸ Kılıç Arslan'ın oğulları arasında en güçlülerinden biri olarak bilinen Rükneddin Süleyman Şah'ın zekâsının yanında iyi bir şair ve hattat olduğu, ilim insanlarını ve edebiyatçıları himâye ettiği kaydedilmiştir. Bkz. Tuncer Baykara, s. 20

⁴²⁹ Aksarayî, s. 23

⁴³⁰ Eldeki bilgilerden biri, Rükneddin Süleyman Şah'ın kendi saltanatını kolaylaştırmak ve kardeşi Gıyaseddin adına olumsuz bir kamuoyu oluşturmak için ona iftira attığını söylemektedir. Buna göre Gıyaseddin, tahta geçebilmek için babası II. Kılıç Arslan'ı zehirletmiştir. Rükneddin Süleyman Şah kardeşini daha kolay bir şekilde tahttan indirebilmek için bu haberi etrafa yaymıştı. Bkz. Salim Koca, **GK**, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, sayı: 5, yıl: 2016, ss. 25-67

⁴³¹ Hamdullah Müstevfî Kazvî, **Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)**, Birinci Basım, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, çev. Erkan Göksu, s. 117

⁴³² Aksarayî, s. 23-24; bir başka kayda göre bu mücadele dört ay sürmüştür. Bkz. Tuncer Baykara, s. 21

⁴³³ Aksarayî, s. 23-24

ilerigelenleri, Gıyaseddin Keyhüsrev razı değilse savunmaya devam edeceklerini ancak ümitlerinin kalmadığını bildirmişlerdir. Sultan ağabeyi ile anlaşmaya karar verdi ve savunmayı kaldırdı. Süleyman Şah'a giden haberciler, *"Her ikiniz de efendimizin oğullarısınız. Devletin namusu için sizlere itaat edip sadakat göstermemiz gerekir. Eğer melik Rükneddin Süleyman Şah, memleketi almakta ısrarlı ise, Sultan'a çocuklarına, ona mensup olanlara ve hazinesine dokunulmayacağını tekeffül etmelidir. Onun istediği yere gitmesine müsaade edilmelidir. Konya halkı onun istediği yere selamette gitmesi için üç bin okçu ve kemandarı, bedraka hizmetine vereceklerdir. Rükneddin Süleyman Şah ancak bunları yerine getirirse tahta çıkabilecektir."* diyerek teminat istediler.⁴³⁴

Kaynaklar, Gıyaseddin Keyhüsrev'in Konya'dan ayrıldıktan sonra iki oğlunun, Alaeddin Keykubad ve İzzeddin Keykavus'un beraberinde olmadığını bildirmektedir. Bu bilgiye göre şehirden ayrılırken meydana gelen kargaşa ortamında bu iki şehzade şehirde unutulmuştu. İbn Bibi, şehzadelerin Konya'da kalışını *"az rastlanır bir hadise oldu... Acele etmelerinden ve perişan durumda olmalarından dolayı Melik İzzeddin Keykavus ve Melik Alaeddin Keykubad babalarının yanından kayboldular."* diye ifade etmiştir.⁴³⁵ Bu sırada, Konya'dan ayrılmış olan Gıyaseddin Keyhüsrev ve maiyeti Ladik yakınlarında bölge halkı tarafından saldırıya uğramıştır. Değerli eşyaları, atları hatta köleleri yağmalanan Gıyaseddin, durumu sitemkâr bir mektupla kardeşi Rükneddin Süleyman Şah'a bildirmiştir. Bu haberi alan Rükneddin'in hayli sinirlendiği kaydedilmiştir. Ancak, suçluların yakalanabilmesi için bir oyun yapmaya karar vermiş ve bu yağma işine karışanların ödüllendirileceğini ilan ettirerek onları saraya davet etmiştir. Bu olaya karışıklarına delil olarak da Gıyaseddin'den yağmaladıkları her eşyayı getirmelerine emretmiştir. Bu haberi duyan yağmacılar, yanlarında Gıyaseddin'e ait eşyalarla birlikte, ödül alacakları ümidiyle Konya'ya gitmişlerdir. İşte bundan sonra Rükneddin, yağmacıları, babalarından ayrı düşüp Konya'da kalan yeğenleri İzzeddin ve Alaeddin'in gözleri önünde sorgulayıp cezalandırmıştır.⁴³⁶ Yağmacıların getirdikleri eşyaları da şehzadelere vermiştir.

⁴³⁴ Tuncer Baykara, s. 20-21

⁴³⁵ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye -Selçuknâme II-*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 65

⁴³⁶ Bir kayda göre de Rükneddin Süleyman Şah, Ladik köylerini yaktırmış ve *"Selçuklulara küstahlık ve edepsizlik edenlerin, nankörlük yapanların âkıbeti ve cezası budur."* şeklindeki ifadelerini

Şehzadelerin Konya'dan ayrılıp babalarının yanına dönmeleri ise şu şekilde kaydedilmiştir: Şehzadelerin atabegleri, eğer amcaları Sultan Rükneddin Süleyman Şah, şehzadelere ne yapmak istediklerini sorarsa üzülmekle cevap vermelerini ve babalarına özlem duymanın zor olduğunu söylemelerini öğütlemiştir. Rükneddin, gerçekten de şehzadelere ne yapmak istediklerini sormuştur. Şehzadeler de atabeglerinin öğütlerini dinleyerek ağlamışlar ve babalarının yanına gitmek istediklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Rükneddin, yeğenlerini değerli hediyelerle ve muhafızlarla Konya'dan uğurlamıştır.⁴³⁷

Gıyaseddin Keyhüsrev ise oğullarını Ermeni Kralının sınırlarına yakın bir yerde beklemiş, daha sonra onlarla birlikte Ermeni Kralı II. Leon'un hâkimiyet alanı olan Sis'e (Kozan) gitmiştir. başlayan Sultan, burada Leon tarafından oldukça iyi karşılandığı bilinmektedir. Hatta Bizans Vekayinamecisi Niketas'tan öğrenildiğine göre sabık Sutanı sınırı geçerken bir grup Ermeniyle çatışmak zorunda kalmış; yine de Leon kendisine saygılı ve dostane davranmıştır. Ermeni sınırlarında net olarak bilinmemekle beraber az bir süre için kalan Sultanı, yolculuğuna devam edeceği zaman Leon bizzat Elbistan hududuna kadar yolcu etmiştir.⁴³⁸ İbn Bibi, Gıyaseddin Keyhüsrev'in Ermeni diyarında kaldığı süre içinde Leon'un, Sultan için her gün ziyafetler düzenlediğini; eğlenceler sırasında Sultan'ın başına gelenlerden dolayı yaşadığı can sıkıntısını gidermek için ona fıkralar anlattığını kaydetmiştir.⁴³⁹

Gıyaseddin Keyhüsrev'in Ermeni yönetiminden sonraki yolculuğu sırasıyla Elbistan, Malatya, Şam, Diyarbakır, Ahlat ve Canik istikâmetlerine devam etmiştir.⁴⁴⁰ Son durağı ise İstanbul olacaktır. Elbistan'a ulaştığında, orada melik olarak hüküm süren kardeşi Muğiseddin Tuğrul Şah Gıyaseddin Keyhüsrev'i Sultan gibi karşılamıştır. Hatta İbn Bibi'den öğrenildiğine göre⁴⁴¹ o şehrin kadısını ve din

halka duyurmuştur. Bkz. Salim Koca, **GK**, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, sayı: 5, yıl: 2016, ss. 25-67

⁴³⁷ İbn Bibi, s. 65-67

⁴³⁸ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Sekizinci Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 291-292

⁴³⁹ İbn Bibi, s. 67-68

⁴⁴⁰ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, s. 101

⁴⁴¹ Buna göre Elbistan hâkimi Melik Muğisiddin Tuğrul Şah, Gıyaseddin'den habersiz olarak şehrin imamlarını ve kadını çağırarak *"Büyük Padişah, cömert Sultan Kılıç Arslan, Elbistan'ı ve oraya bağlı yerleri ben kulunun mülkiyetine verdi. Tuğrul Şah olan ben de mülkün, efendim ve kardeşim olan Büyük Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan'ın olduğunu, bugünden sonra benim, çocuklarımla ve onlardan sonra gelenlerin bu vilayette, kasabalarda ve köylerde mülkiyet ve ikta yoluyla yönetim ve müdahale hakkımın kalmadığına karar verdim."* demiştir. Bkz. İbn Bibi, s. 68; bu sözleriyle ağabeyini

adamlarını toplayarak onların huzurunda ağabeyine, kendi hüküm sahası içinde bir mülk ve idare hakkı sunmuştur. Şehrin ileri gelenlerinin şahitliğiyle sunulan bu temliknameden dolayı Keyhüsrev çok memnun olmuştu; fakat bu bağışları yine şahitlerin huzurunda kardeşine verdi. Bu misafirperverliğe teşekkür ederek kabul buyurmayan Gıyaseddin, hiç değilse kardeşi Tuğrul Şah'ın kendisine verdiği değerli hediyeleri kabul ederek Elbistan'dan ayrılmıştır.⁴⁴²

Malatya'da Melik Muizeddin Kayser Şah'ın⁴⁴³ büyük bir ilgiyle karşılayıp saygıyla misafir ettiği Gıyaseddin Keyhüsrev, burada bir süre kalmıştır. Kaynaklarda ne kadar kaldığı belirtilmemiş olmakla birlikte, bundan sonra gideceği yerlerde de muhtemelen Malatya'da kaldığı gibi kısa bir süre için kalacaktır. Malatya'da bulunduğu süre içinde değerli hediyelerle, hatta şehrin hazinesinin ve kalesinin anahtarlarının kendisine teslim edilmesiyle onurlandırılan Gıyaseddin Keyhüsrev⁴⁴⁴ aslında kendisine gösterilmek istenen saygıyla karşılaşılıyordu. Aslında kendisini misafir eden melikler, tıpkı Elbistan'da olduğu gibi, o şehrin yönetimini gerçekten kendisine vermeyi değil; Sultan Rükneddin'den duydukları çekincenin etkisiyle Gıyaseddin'i kırmadan ve saygıyla, olabildiğince kısa bir süre ağırlamayı amaçlıyor olmalıydı.

Malatya'da az zaman kaldıktan sonra Halep'e gitti. Fakat orada hüküm süren Melik Zahir de kendisine uzun süre orada kalmakla ilgili bir ümit vermediği için olacaktır ki önce Amid'e (Diyarbakır), sonra da Ahlat Şahı Balaban'a gitti. Diyarbakır'ın yöneticisi Melik Sali'in zevcesi, Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi idi. Burada, uzun zamandır görmediği kız kardeşini gören ve bir süre kalan Gıyaseddin, ardından Melik Balaban'ın Ahlat'a gitti⁴⁴⁵ Gıyaseddin Keyhüsrev'in her gittiği yerde saltanatı devam eden bir Sultan gibi karşılandığı, şerefine gösterişli ziyafetler verildiğini, törenler düzenlendiği; ayrılırken de değerli hediyeler sunulduğu anlatılır.⁴⁴⁶ Ona gösterilen bu saygı ve nezaket, hiç değilse biraz huzurlu bir gurbet

onurlandırmak ve ona iyi niyetiyle saygısını göstermek istemiş olmalıdır. Ancak, tahtın yeni sahibi diğer ağabeyi Rükneddin Süleyman Şah'tan çekindiği de bir gerçektir. Osman Turan, **SZT**, s. 292

⁴⁴² Osman Turan, **SZT**, s. 291-292

⁴⁴³ Gıyaseddin Keyhüsrev'in, Malatya'ya ümitle gittiği tespiti yapılmıştır. Bu tespitin dayanağı, Malatya Meliki Muizuddin Kayseer Şah'ın daha önce taht için başkaldıran ağabeyi Kutbüddin Melik Şah'a boyun eğmemiş olmasıdır. Bkz. Tuncer Baykara, s. 22; belli ki Gıyaseddin Keyhüsrev, Malatya Melikinin desteği ile tahtı alabileceğini düşünmüştü.

⁴⁴⁴ İbn Bibi, s. 69

⁴⁴⁵ İbn Bibi, s. 72-77

⁴⁴⁶ Osman Turan, **SZT**, s. 292

hayatı yaşaması için yeterli olmamış; kısa sürede sık sık yer değiştirmesine engel olamamıştı. Böylece Ahlat'ta sonra Samsun'a; İbn Bibi'nin "*Canit*" diye ifade ettiği kıyı şehrine gitmiştir. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, onca yerden sonra İstanbul'a gitmeye karar vermesindeki en büyük etkenin Hristiyan dayıları olduğu düşünülmektedir.⁴⁴⁷ Zira daha önce ifade edildiği gibi, Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Rumdu.⁴⁴⁸

Canit'e gelen Gıyaseddin Keyhüsrev için bu bölgenin hâkimi daha önceden kayıklar ve gemiler hazırlatmıştı. Zira bu yolla İstanbul'a geçecekti. Emrine usta gemiciler ve tayfalar verildi, silahlar ve çeşitli eşyalar gemilere yerleştirildi. Kısa bir süre Sultan'a eşlik eden Canit hâkimi, bir kayığa binip geri dönmüştür. Eldeki bilgilere göre bu deniz yolculuğu sırasında fırtına meydana gelmiş, dev dalgalar ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁹

Konya'dan ayrılışından bu yana hayli uzun bir seyahat güzergâhı izlemiş olan Gıyaseddin Keyhüsrev, sonunda İstanbul'a varmıştır. Burada İmparator Aleksios Angelos tarafından iyi bir kabul görmüş, sık sık sarayda ağırlandı. Kendisi ve oğulları için bir saray tahsis edilmiştir.⁴⁵⁰ Bunun yanında İmparator, Keyhüsrev'e on bin dinar altınlık bir saha da hediye etmiştir. Sultan da İmparatorun kendisini ilk kabulünde ona değerli hediyeler ve altın işlemeli elbiseler sunmuştu. Bununla beraber babası Kılıç Arslan'ın Manuel'den gördüğü büyük yardımlar artık söz konusu değildi.⁴⁵¹ Zira Gıyaseddin Keyhüsrev Süleyman Şah ile bir mücadeleye girmeyi göze alacak bir durumda görünmüyordu. Böylece İstanbul'da oldukça mütevazı bir hayat yaşamayı tercih etti.⁴⁵² Aleksios Angelos'un Gıyaseddin Keyhüsrev'i Mavrozomes

⁴⁴⁷ Osman Turan, **SZT**, s. 292

⁴⁴⁸ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 161-162

⁴⁴⁹ İbn Bibi, s. 78

⁴⁵⁰ Salim Koca, **İK**, s. 15

⁴⁵¹ Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192) ülkesindeki iç tehditlere karşı Bizans'ın yardımına başvurmuş, bu konuda görüşmek için gittiği Bizans sarayında altı ay kaldıktan sonra İmparator I.Manuel ile bir ittifak anlaşması imzalayarak ülkesine dönmüştü. Bkz. Mustafa Daş, **BD**, s. 176

⁴⁵² Yusuf Ayönü, **Selçuklu-Bizans Münasebetleri**, s. 135; bununla birlikte birtakım maddi sıkıntılar çekmeye başladığı kaydedilen Gıyaseddin Keyhüsrev, siyasi olaylardan uzak durması bakımından mütevazı bir yaşam sürse de harcamaları bakımından bir Sultan gibi yaşamaya devam etmesi nedeniyle yanında bulunan servetini tüketmiştir. Bu durumdan oğulları Alaeddin Keykubad ve İzzeddin Keykavus da etkilenmiştir. Bkz. Salim Koca, **İK**, s.15-16

adında itibar sahibi bir Bizans askerinin⁴⁵³ kızı ile evlendirmesi⁴⁵⁴ gurbet hayatında Gıyaseddin Keyhüsrev için daha iyi bir durum yaratmış olmalıdır.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in İstanbul'daki sakin yaşantısında başına gelen ilginç bir olaydan söz edilir. İbn Bibi'ye göre bir elbise meselesi yüzünden İmparatorun yakın devlet adamlarıyla tartışmaya giren bir Frenk, tartışma çözümlenemeyince İmparator'un huzuruna çıkmış ve ısrarla meseleyi anlatmıştır. İmparator ise Frenk'e *"Sultan burada. Biraz sabret de bu meseleyi yarın senin istediğin doğrultuda halledelim."* demiş; ancak Frenk'in, kendilerine ödenmesi beklenen ücret hakkında ısrarıyla karşılaşmıştır. Bu duruma kayıtsız kalamayan Gıyaseddin, İmparator'a Frenk'in küstahlık ettiğini söylemiş; bunun üzerine Frenk Gıyaseddin'e saygısızlık etmiştir. İşte bu saygısızlıktan sonra Gıyaseddin, kaydedildiğine göre Frenk'in kulağının arkasına yumruk atmış ve Frenk'i bir sandalyenin üzerine yıkmıştır. Bunun üzerine orada bulunan Frenkler ve Rumlar kavgaya tutuşmuşlar, bazıları da Gıyaseddin'e saldırmışlardır. İmparator bu kavgayı yatıştırmaya çabalamış, neticede Gıyaseddin hariç herkesi huzurundan göndererek onunla yalnız kalıp ona güzel sözler söylemiş ve üzüntüsünü gidermeye çalışmıştır. İşte bu sırada Gıyaseddin ona *"Siz Melik biliyorsunuz ki Kılıç Arslan'ın oğlu olan ben, Melik Şah'ın ve Alp Arslan'ın soyundanım. Doğudan Batıya kadar her yerde oturab insnların bilfikleri gibi atalarım ve dedelerim, dünyanın en mamur ülkelerini kılıçlarıyla fethetmişler, asilerin boynuna fetih halkası geçirmişlerdir. Senin ataların da her zaman onların hazinelerinevergiler, haraçlar, başlar ve mallar göndermişlerdir. Sen de bana karşı aynı yolu takip ettin. Şimdi eğer sen, feleğin takdirinin beni senin toprağına attığı şu anda böyle hafifliklerin yapılmasını, benim bir Frenk'in bu çeşitli hakaretlerine katlanmamı uygun görürsen ve bu durumu da her biri sultan olan ve bir ülkenin sahibi olan kardeşlerim öğrenirse, onlar sana 'Kardeşimin etini başkalarına yedirtmeden yerim' sözünü söyleler ve bu bahaneyle sana asker çekerler ve ülkenin toprağını göğ'e savururlar. Kalelerini ve şehirlerin vahşi hayvanların, tilkilerin, aslanların, çakalların, kurtların yuvası yaparlar. Ülkenin harmanını ateşe verip vadilerinde ve ovalarında kan nehri*

⁴⁵³ 1204 Latin işgalinden sonra damadı Gıyaseddin ile birlikte Selçuklu ülkesine gidip ölünceye kadar Selçuklu Devletine hizmet edecek olan Manuel Mavrozomes hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Hacıgökmen, **TSDA**, Çizgi Yayınları, Konya, 2018, s. 49-67; ayrıca Mehmet Ali Hacıgökmen, **Manuel Mavrozomes ve Türkiye Selçuklu Devleti'ne Hizmeti**, Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2017 Sayı: 18, ss. 249-265

⁴⁵⁴ Mustafa Daş, **BD**, s. 176-177

akıtlarlar.” demiştir. Bu sözler üzerine Sultan’dan özür dileyen İmparator’a cevaben Sultan, bir düello yapmak istediğini söylemiştir: “*Eğer benim zaferim olursa, sizi Frenk’in zorbalığından, küstahlığından ve edepsizliğinden rahata kavuşursunuz. Eğer başarı onun olursa ben de böylece gurbetin sıkıntısından ve ayrılığın ateşinden kurtulmuş olurum.*” Başta bunu kabul etmeyen İmparator, Sultan’ın ısrarıyla kabul etti.⁴⁵⁵ Gıyaseddin Keyhüsrev’in bu sözleri, gurbette olmasına ve bu durumdan rahatsızlık duymasına rağmen kardeşlerinin, gerektiğinde kendisine destek olacaklarını bildiğini gösterir. Bu, oldukça önemlidir. Zira gurbette olmasının nedeni zaten taht için kendisini sürgün eden kardeşi Rükneddin Süleyman Şah’tır; diğer kardeşleri ise Rükneddin’den çekindikleri için Gıyaseddin’e kalıcı bir yardımda bulunamamışlardır. İşte buna rağmen Gıyaseddin Keyhüsrev’in kardeşlik ve soy bilincinde olması; gurbette, kendisine yabancı bir yerde bulunduğu halde atalarının geçmişinden cesaret ve onurla söz etmesi muazzam bir olaydır.

İmparator ile arasında geçen konuşmanın ardından Gıyaseddin Keyhüsrev, İmparator’un müsaade ettiği düelloda kendisine saygısızlık eden Frenk’i öldürmüştür. Hatta İmparator III. Alexios’un, düelloyu kazanmasından ötürü Keyhüsrev’e “*dev yapılı atlardan, saklatan kumaşlardan, Rum ipekliklerinden, gümüş tenli Kıpçak kölelerden, ay yüzlü cariyelerden, ev ve mutfak aletlerinden oluşan çok miktarda hediyeler*” sunduğu bilgisi kaydedilmiştir.⁴⁵⁶ Öte yandan, bu olay nedeniyle Frenklerin şehirde olay çıkarmasından çekinen İmparator, Keyhüsrev’e İstanbul’dan ayrılıp kayınpederinin yanına gitmesini tavsiye etmiştir. Keyhüsrev’in İstanbul merkezinden ayrılış tarihi net değildir ancak Aleksios’un tahttan indirildiği 17 Temmuz 1203’ten sonra ya da IV. Haçlı Seferinden hemen önce olduğu tahmin edilir.⁴⁵⁷ Gıyaseddin Keyhüsrev şehri terk etmek zorunda kaldığı bu tarihte, kayın pederi Mavrozomes’in idareci olarak ikâmet ettiği adaya gitmiş, Konya’ya dönene kadar “*Bu ada sana da bana da yeter*” diyen kayınpederinin yanında yaşamını sürdürmüştür.⁴⁵⁸ Mavrozomes Gıyaseddin’e “*Bu kaleye müstereken sahip olalım, geliriyle yetinelim.*” demiş ve damadını oradaki idarecilik görevine bir nevi ortak etmiştir.⁴⁵⁹ Aksarayi’nin “*Orada*

⁴⁵⁵ İbn Bibi, s. 81-82

⁴⁵⁶ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 41

⁴⁵⁷ Yusuf Ayönü, **Selçuklu-Bizans Münasebetleri**, s. 136

⁴⁵⁸ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 101

⁴⁵⁹ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 342

bir adada kaldı.” şeklinde ifade ettiği ⁴⁶⁰ ve başka kaynakların da bir ada olarak belirttiği yerin adı ve nerede bulunduğuyula ilgili net bir bilgi yoktur.

Gıyaseddin Keyhüsrev’in İstanbul’da sürdürdüğü hayatı sırasında vaftiz edildiğine dair bir kayıt vardır ancak bu kaydın daha çok Hristiyan kaynaklarında yer alması dikkat çekicidir.⁴⁶¹ Bizanslı tarihçi Gergios Akropolites, Sultan, daha İmparator tarafından kabulü sırasında, İstanbul’a henüz gelmişken vaftiz edilerek “*evlat edinilmişti*”.⁴⁶² Bu yorum, uzun bir süre Bizans başkentinde kalan üstelik İmparatorla arası iyi olan ve bir Rum kadını ile evlilik yapmış bir Müslüman Türk için Hristiyanlar tarafından yapılması kaçınılmaz bir yakıştırmadan ibaret olmalıdır.

IV. Haçlı Seferinde İstanbul’un Latinler tarafından işgal edilmesinden kısa bir süre sonra, Gıyaseddin Keyhüsrev için sürpriz bir gelişme meydana geldi. Rükneddin Süleyman Şah’ın Temmuz 1204’te vefat etmesi üzerine tahta küçük yaştaki oğlu III. Kılıç Arslan geçirilmişti. Bu durum bazı Selçuklu beylerinde rahatsızlık yaratmış, özellikle daha önce Gıyaseddin Keyhüsrev’e hizmet etmiş olan beyler, onun yeniden tahta geçebilmesinin hesaplarını yapmaya başlamışlardı. Bunun sonucunda uclarda Türkmenler’in liderliğini yürüten eski Dânişmendli beylerinin liderliğinde teşkilatlanan bir hareketle Gıyaseddin Keyhüsrev’den yana olanlardan ve bazı vilayetlerin idarecilerinden kendileri ile birlikte olduklarına dair taahhütnameler aldıktan sonra, tıpkı kendileri gibi Keyhüsrev’e hizmet etmiş olan Hacib Zekeriya’yı⁴⁶³ durumdan haberdar etmek üzere Keyhüsrev’e gönderdiler.⁴⁶⁴ Hacib Zekeriya keşiş kıyafetiyle gittiği Mavrozomes’in adasında durumu Keyhüsrev’e bildirdi. Bu memnun edici haberin ardından Keyhüsrev oğulları, kayınpederi ve hizmetinde bulunan diğer kişilerle birlikte yola çıktı. Yola çıkmadan önce I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in kayınpederine “*Atalarımın miras kalmış olan ülkeme dönmeye karar verdim.*” diyerek durumu anlattığı ve ondan “*Eğer siz padişah gitmeye kararlıysanız, ben az çok, büyük küçük, değerli değersiz, konuşan konulmayan neyim varsa sizin emrinize veririm. Divan naiblerine emir verinde hepsi yolculuk için gerekli olan şeyleri*

⁴⁶⁰ Aksarayî, s. 24

⁴⁶¹ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 54

⁴⁶² Georgios Akropolites, **Vekâyinâme**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, çev. Bilge Umar, İstanbul, 2008, s. 27

⁴⁶³ Hacib Zekeriya, “*O devirde Rum diyarında konuşulan beş dili de bilen, bunlardan hangisini konuşursa halkın onu kendilerinden biri sandığı*” yetenekli ve becerikli bir devlet adamı olarak kaydedilmiştir. Bkz. Tuncer Baykara, s. 27

⁴⁶⁴ Emine Uyumaz, **AK**, s. 12-13

yanlarına alsınlar. Bendeniz de işleri yoluna koyduktan sonra sizin kutlu rikabınız yanında yerimi alırım.” cevabını aldığı kaydedilmiştir.⁴⁶⁵ Bir bilgiye göre Gıyaseddin Keyhüsrev, güvenliği için yoksul kılığına bürünerek vatanına dönmek üzere yola çıkmıştır.⁴⁶⁶

Gıyaseddin Keyhüsrev, ailesi ve hizmetlileri Konya yolunda iken bir aksaklık yaşamışlardır. Batı Anadolu’da hüküm süren İznik İmparatoru Theodoros Laskaris, Konya ile daha önce yapmış olduğu anlaşmadan dolayı Keyhüsrev’in ülkesinden geçmesine razı olmamıştı. Ancak yoğun görüşmelerin ardından taraflar arasında anlaşma sağlandı. Bu anlaşmaya göre, Denizli ile Honaz Laskaris’ bırakılacak,⁴⁶⁷ Keyhüsrev’in oğulları Keykavus ile Keykubad ve Hacib Zekeriya rehin olarak İznik’te kalacaktı.⁴⁶⁸ Rehinler, Gıyaseddin Keyhüsrev tahta oturduktan sonra gönderilecekti. Ancak buna gerek kalmadı ve Hacib Zekeriya, bir plan yaparak önce Laskaris’ten, muhafızların gözetimi altında şehzadeler için ata binme izni aldı. Daha sonra ise muhafızlara ihsanlarda bulunarak onları ikna etti ve şehzadeleri kaçırmaya muvaffak oldu.⁴⁶⁹

Gıyaseddin Keyhüsrev, 1205 yılının Ocak ayında Konya üzerine yürüdü. Bir aya yakın bir süre boyunca şehri kuşattı. Şehre girdikten sonra ilk iş olarak korumak için Tokat’ı vereceğini vaat ettiği yeğenini yani Rükneddin Süleyman Şah’ın oğlu III. Kılıç Arslan’ı öldürttü. Daha sonra büyük oğlu Keykavus’u Malatya’ya, ortanca oğlu Keykubad’ı Tokat’a ve küçük oğlu Celaledin Keyferidun’u Koyulhisar’a Melik tayin ederek vilayetlerin idaresinde kendi lehine tasfiyeler yaptı.⁴⁷⁰ Saltanatının devamında ise Antalya’nın fethi, Karadeniz ticaret yolunun güvenliği için sefer, güney ticaret

⁴⁶⁵ Yusuf Ayönü, **Selçuklu-Bizans Münasebetleri**, s. 139

⁴⁶⁶ Akropolites, s. 27

⁴⁶⁷ Gıyaseddin Keyhüsrev tahta geçtikten sonra bu yörede kayınperderi etkin olacaktır. Bu bölge en çok da İznik’e yakın olması bakımından önemliydi. Zira Gıyaseddin Keyhüsrev, kayınperderini buraya yerleştirerek güçlenmekte olan İznik İmparatorluğunu da kontrol etmeyi düşünmüştür. Aslında Mavrozomes, baba tarafından Komnenos ailesinin damadı olduğu gerekçesine dayanarak ailenin akrabası sıfatıyla İznik tahtına hâkim olmak istiyordu. Gıyaseddin’in de aynı gerekçeyle, Mavrozomes’in kızıdan olan oğlunu İznik tahtına geçirmek istediği yaygın bir düşüncedir. Bkz. Mehmet Ali Hacıgökmen, **Manuel Mavrozomes ve Türkiye Selçuklu Devletine Hizmeti**, Tarihî Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi- Yıl: 2017 Sayı: 18 ss. 249-265

⁴⁶⁸ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 101-102

⁴⁶⁹ Emine Uyumaz, **AK**, s. 13

⁴⁷⁰ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 102-103; İbn Bibi, Gıyaseddin’in yeğeni III. Kılıç Arslan’a iyi davranıp hediyeler verdiğini, daha sonra onu Tokat yakınlarındaki Gevale Kalesi’ne gönderdiğini kaydetmiştir. Bkz. İbn Bibi, s. 117-118

yolunun güvenliğini sağlama politikaları gibi çok önemli icraatlerde bulunarak⁴⁷¹ dokuz yıllık⁴⁷² gurbet hayatının acısını memleketine yaptığı hizmetlere çıkarmıştır.

3.1.1.5. I. İzzeddin Keykâvus

I. İzzeddin Keykavus ve kardeşi I. Alaeddin Keykubad'ın Bizans'a sığınması Sultanlık dönemlerinde gerçekleşmemiş; ayrıca kendi başına değil babaları Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile birlikte gerçekleşmiş olmasına rağmen incelemeye değerdir. Zira Selçuklu hanedan üyeleri olan bu iki şehzadenin çocuklu ve gençlik dönemleri İstanbul'da, Bizans'ın misafirleri olarak geçmiştir. 1205'te Konya'ya dönene kadar Bizans'ta geçirdikleri dönem onların öğrendikleri lisandan tanıdıkları kültüre kadar birçok konuda edindikleri tecrübeler bakımından önemlidir.

Kaynaklarda İzzeddin Keykavus ile ilgili ilk bilgiye amcası Tokat Meliki Süleyman Şah'ın, babası Konya'yı kuşatıp Gıyaseddin Keyhüsrev'in hükmettiği tahtı ele geçirmesiyle rastlanır. İzzeddin Keykavus I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in üç oğlundan en büyüğüdür ve daha sonra, 1211-1220 yılları arasında idealist bir Türkiye Selçuklu Sultanı olarak ülkesi için iyi icraatlerde bulunmuştur.⁴⁷³

I. Gıyaseddin Keyhüsrev tahtı mecburen ağabeyi Rükneddin Süleyman Şah'a bıraktıktan sonra Konya'dan ayrılmış ve uzun sürecek olan gurbet yolculuğuna başlamıştı. Eldeki bilgiler, sabık Sultanın Konya'dan ayrılırken oğulları İzzeddin ve Aaeddin'i Konya'da rehin bıraktığını söylemektedir.⁴⁷⁴ Rivayete göre şehzadeleri kurtarmak için yanlarında bulunan atabeyleri Sefeddin Ayaba bir plan yaptı. Bu plan gereğince İzzeddin ve Alaeddin, Rükneddin Süleyman Şah'ın merhamet duygularını çıkartacak ve bundan faydalanarak Konya'dan ayrılmak istediklerini söyleyeceklerdi. Böylece Seyfeddin Ayaba, İzzeddin Keykavus ile Alâeddin Keykubad'a amcalarının kendilerine yanında mı kalmak babalarıyla mı gitmek istediklerini sorması durumunda babalarıyla gitmek istediklerini söyleyerek ağlamalarını tembih etti. Olaylar gerçekten de Ayaba'nın düşündüğü gibi gerçekleşti. Rükneddin Süleyman Şah, şehzadeleri

⁴⁷¹ Salim Koca, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev**, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, sayı: 5, yıl: 2016, ss. 25-67

⁴⁷² Tuncer Baykara, s. 29

⁴⁷³ Salim Koca, **İK**, s. 13

⁴⁷⁴ Faruk Sümer, **Keykâvus I**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, c. 25, ss- 352-353

yanına getirtti, Her ikisini de kucağına alarak yanaklarından öptü, birini sağ dizine diğerini sol dizine oturttuk ne istediklerini sordu. Konya’da kaldıkları takdirde sarayda her şeyin onlar için hazırda bulunacağını söyledi. Şehzadeler, babalarından ayrı kalamayacaklarını söyleyerek ağlaşmaya başladılar. Bunun üzerine II. Rükneddin Süleyman Şah yeğenlerini babalarının yanına göndermeye razı oldu.⁴⁷⁵ Böylece şehzadeler yolculuk esnasında babalarına katıldılar ve babalarıyla birlikte gittikleri ilk yer, Ermeni Baronluğu oldu.⁴⁷⁶

İbn Bibi’den öğrenildiğine göre I. İzzeddin Keykavus’un İstanbul’daki hayatı hem eğitimi bakımından hem de sosyal hayatı bakımından oldukça iyi geçmiştir. Hayatının u dönemine dair bilgiler kısıtlı olmakla birlikte onun ve kardeşi Alaeddin Keykubad’ın eğitimiyle Gıyaseddin Keyhüsrev’in maiyetinde olan Seyfeddin Ayaba ilgilenmiştir. Boş vakitlerinde karada ve denizde avlandığı, akranları olan arkadaşlarıyla birlikte çimlerde eğlendiklerini, o dönemde çocukların âdeti olduğu bilinen değirmen yapımıyla meşgul oldukları eldeki bilgiler arasındadır.⁴⁷⁷ İyi bir eğitim almış olan İzzeddin Keykavus, Farsça şiirler yazmıştır. Sultanlık döneminde âlim ve şairleri himâye etmesi onun ilmi ve edebi hayata verdiği önemin bir örneğidir. Başka İslam ülkelerinden şairler de dâhil olmak üzere kendisi için yazıla kasidelerin sahiplerine cömertçe ihsanlarda bulunması da hem ona olan ilgiyi hem de onun şairlere muhabbetinin bir diğer örneğidir.⁴⁷⁸

Sultan olduktan sonra İzzeddin Keykavus’un yaptığı birçok faydalı icraatten⁴⁷⁹ biri olan Kıbrıs Kralı Kugue ile yaptığı ticari anlaşma yenilemesinde, iltica ile ilgili bir maddeye yer vermiştir. 1214’ten 1216’ya kadar devam eden bu anlaşmaya göre “iki ülke arasında serbest ticaretin ettirilmesi, her iki memleket sahillerinde batan gemilere ve bunların mallarına dokunulmaması, korsan saldırılarına uğrayan tâcirlere iltica hakkı tanınması ve ölen tüccarların terekelerinin ülkelerine iade edilmesi” konularında anlaşmaya varmıştır.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ Salim Koca, **İK**, s. 14-15

⁴⁷⁶ Osman Turan, **SZT**, s. 291

⁴⁷⁷ Emine Uyumaz, **AK**, s. 11

⁴⁷⁸ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 124

⁴⁷⁹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 114-124

⁴⁸⁰ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 114

3.1.1.6. I. Alâeddin Keykubad

Alaeddin Keykubad tıpkı ağabeyi İzzeddin Keykavus gibi çocukluk ve gençlik döneminin önemli bir kısmını İstanbul'da Bizans himâyesinde geçirmiştir.⁴⁸¹ İstanbul'daki hayatına dair bilgiler ağabeyinin oradaki hayatına dair bilgilerle aynı miktarda, kısıtlıdır. Orada iken eğitimleriyle ilgilenen Seyfeddin Ayaba, bir Selçuklu geleneği olarak şehzadelerin atabeyi gibi onlarla meşgul olmuştur. Seyfeddin Ayaba'nın, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Alaeddin Keykubad için *"Gurbet zamanında (1197-1205) seni ve biraderini omuzlarımda taşıdım ve yetiştirdim, uzun saçlarınızı taradım, sizi beslemek için Rum dilinde alışveriş yaptım"* dediği kaydedilmiştir. Bir diğer bilgiye göre Dizdar adı ile tanınan Emir Bedreddin Gevhertaş da Alâeddin'in lalası idi.⁴⁸² Eğitimin dışında avcılık, yüzme, arkadaşlarıyla oyunlar oynama gibi aktivitelerle vaktini geçirdiği bilinmektedir.⁴⁸³

Sultanlık dönemi boyunca Türkiye Selçuklu Devleti'ne en parlak dönemini yaşatan⁴⁸⁴ I. Alâeddin Keykubad'ın Türkçe ve Farsça'nın yanında, uzun bir süre Bizans'ta kaldığı için Rumca da bildiği kayıtlara geçmiştir. Bu konuda Ebu'l-Farac'ın ifadesine göre dönemin tıp hekimlerinden Ebu Salim İbn Keraya el-Nasiri el-Yakubi el-Malati, Alaeddin Keykubad'ın tıp konusunda çok az bilgi sahibi olmasına rağmen Rum lisanındaki bilgisi ve lehçesi nedeniyle Sultan'la muhabbette olmuştur. Aldığı iyi eğitimi yeteneğiyle pekiştiren Sultan'ın maharetleri arasında mimarlık, kuyumculuk, bıçakçılık, bakırcılık, ressamlık (yapı ressamlığı) ve saraçlık olduğu İbn Bibi'den öğrenilmiştir. Hatta Kubadabad Sarayının projesini bizzat Sultan'ın çizdiği ve dönemin mimarı Saadettin Köpek'e sarayın inşasında yardımcı olduğu da İbn Bibi'nin kayıtlarına geçmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Faruk Sümer, **Kekubad I**, İslam Absiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, c. 25, ss- 358-359

⁴⁸² Emine Uymaz, **AK**, s. 11-12

⁴⁸³ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 244

⁴⁸⁴ Bu konuda Aksarayî şu ifadeleri kullanmıştır: *"Ağabeyi İzzeddin'le taht için aralarında ihtilaf çıkınca ağabeyi onu yendi. Alaeddin Ankara'ya gitti ve orada kaldı İzzeddin onu Ankara'dan çıkartıp Münşar kalesine hapsedti. Alaeddin orada yedi yıl hapis yattı ve ağabeyi ölünce tahta oturdu. On yedi yıl padişahlık yaptı. Bu süre içinde ülkeyi adalet ve insafla donattı. Şam ve Diyarbekir melikleri onun itaati altına girdiler..."* Aksarayî, s. 25

⁴⁸⁵ Emine Uyumaz, **AK**, s. 12

Babası Gıyaseddin Keyhüsrev hakkında Hristiyan kaynaklarında geçtiği öğrenilen vaftiz edilip Hristiyan oldu yorumu Alaeddin Keykubad için de yapılmıştır. Aslında genel olarak “*Selçuklu Sultanlarının patriklere, Hristiyan din adamlarına gösterdikleri yakınlık, sanki sultanların, onların dinlerindenmiş gibi gösterilmelerine yol açmıştır. Halbûki Selçuklu Sultanlarının sahip oldukları İslamiyet’e hizmet ideali ve İslam’ın dışındaki dinlere de eşit davranma siyasetleri gereği göstermiş oldukları ilgilerinin bazı Hristiyan yazarlarının yanılmalarına sebep olduğu*”⁴⁸⁶ daha mantıklı bir yorum olacaktır. Bu konuda ünlü tarihçi Cahen de “...Bütün bu anlattıklarımıza karşılık, Sultanların İslamiyet’e bağlılıklarının hiçbir zaman azalmadığını da vurgulamamız gerekmektedir. Hoşgörülerıyla en çok övgü alan sultanlar bile İslamiyet’i geliştirmek için ellerinden geleni yapmışlardı. Hristiyanlara oturdukları kentlerde dinlerinin gereklerini sükûnetle yerine getirme izni verdikleri sırada, Aksaray’da İslam medeniyetine göre bir kent kurmuşlardı.”⁴⁸⁷ diyerek Selçuklu Sultanlarının İslam’a hizmetlerini ve Hristiyanlara gösterdiği yakınlığı tarafsız bir şekilde ifade etmiştir.

3.1.1.7. II. Gıyâseddin Keyhüsrev

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarih sayfalarında iyi bir şekilde adı geçen bir Sultan değildir. Onun, “*Sultanu’l Âlem*” ve Abbasi Halifesinin kendisine verdiği “*Sultanu’l Azam*” ünvanlarına sahip olan Alaeddin Keykubad’dan sonra tahta çıkması bir talihsizlik olarak değerlendirilir. Devlet yönetimi için yeterli bakış açısına sahip olmayan, eğlenceye öncelik veren, devlet kademelerini yetersiz kişilere teslim eden bir sultan olarak kayıtlara geçmiştir.⁴⁸⁸ Gıyaseddin Keyhüsrev’in tahta geçmesinde etkili olan kişi, kendi çıkarlarına göre devlet makamlarını faydasız insanlarla dolduracak olan vezir Saadettin Köpektir.⁴⁸⁹ Saadettin Köpek ilk olarak Yassıçemen’den sonra Doğu Anadolu’ya yerleştirilmiş olan Harezmli beyleri uzaklaştırmakla başlamıştır. Bir ileri gelen olan Harezmli Kayır Han’ın Eyyubiler’le

⁴⁸⁶ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 55

⁴⁸⁷ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 163

⁴⁸⁸ Mustafa Alican, **Tarihin Kara Yazısı Moğollar**, Birinci Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 108

⁴⁸⁹ Songül Mecit, **Anadolu Selçukluları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 223-224

işbirliği yaptığını iddia ederek Gıyaseddin Keyhüsrev'in onun hakkında tutuklama kararı çıkarmasını sağlamıştır. Hatta bu iftira üzerine diğer Harezmli beyler ayaklanmışlar ve bulundukları yerleri yağmalamışlardır.⁴⁹⁰ Saadettin Köpek'in etkisiyle devlet makamlarında tasfiyeler⁴⁹¹ yapan Gıyaseddin Keyhüsrev, zaten var olan Moğol tehdidine karşı devleti hepten zayıf bir hâle getirmiştir

Moğollar'ın, dönemin en tehlikeli ve önlenmesi zor askeri gücü olması gerçeği bir yana, onların Köseadağ'da kolayca bir zafer kazanmalarında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in payının büyük olduğu bir gerçektir.⁴⁹² O, 3 Temmuz 1243'te gerçekleşen büyük bozgunun ardından bu günün gecesinde kılık değiştirerek orduyu öylece bırakıp gizlice kaçmış ve Tokat Kalesine gitmiştir. Ertesi gün, beylerin, vezirin hatta Sultanın bile kaçtığını gören askerler de dağılmıştır.⁴⁹³ Böylece, Anadolu'da Moğol baskısı dönemi bu kadar kolay, tam anlamıyla savaşmadan ve gerçek bir direniş göstermeden başlamıştır.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev muharebe gecesinde kaçtığı Tokat'tan sonra Konya'ya, oradan da Antalya'ya gitmiştir. Moğollar ile barış temalarının başlamasından sonra Menderes Havzasına gönderilmiştir. Daha sonra, annesinin de içinde bulunduğu cariyelerden ve hizmetçilerden oluşan maiyetiyle Kayseri'den hareketle Çukurova'ya gitmiş, buradan Halep'e gitmeyi tasarlarken⁴⁹⁴ kendilerini alıkoyan Ermeniler tarafından Moğollara teslim edilmişlerdi. Bu süreçte Selçuklu ülkesinin ileri gelenleri ve zenginlerinden de çareyi kaçmakta bulanların sayısı hayli fazlaydı.⁴⁹⁵ Kilikya Ermeni Vasal Baronluğuna sınırlarındayken, Baron Hetum'un Ögeday'a haber göndererek Sultan ailesini Moğollara teslim etmesinden sonra⁴⁹⁶

⁴⁹⁰ Mehmet Ersan, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı**, Birleşik Yayınları, Ankara, 2010, s. 57; ayrıca, Yaasiçemen Savaşı öncesinde ve sonrasında Harezmliilerin Doğu Anadolu'da kâh bölgedeki Türkmenlerin bazılarıyla kâh Eyyubiler'le temas kurarak etkin olmaya çalışmaları hakkında bkz. Aydın Taneri, **Hârizmşahlar**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 16, ss- 228- 231

⁴⁹¹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ersan, **TSDD**, s. 56-63

⁴⁹² Başkalarının sözüyle hareket eden, içkiye düşkün, korkak, devlet yönetme bilincinde olmayan Gıyaseddin Keyhüsrev'in muharebe alanında bile haremi, hazineleri ve vahşi hayvanlarıyla geldiğinden söze edilir. Bkz. Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyasüddin-i Keyhüsrev Devri**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Akara, 2014, s. 96

⁴⁹³ Mustafa Alican, s. 115

⁴⁹⁴ Bir rivayete göre de İstanbul'a gitmek niyetindeydi. Bkz. Nejat Kaymaz, s. 97; Ancak böyle bir düşüncesi olmuşsa bir bunu Menderes Havzasındayken tasarlamış olmalıdır.

⁴⁹⁵ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 158-159

⁴⁹⁶ Mehlika Aktok Kaşgarlı, s. 70

Konya’da Moğol tâbiyetinde yaşamını sürdürmüştür.⁴⁹⁷ 1245 ya da 1246’da⁴⁹⁸ rivayete göre bir içki meclisinde⁴⁹⁹ hayatını kaybedene kadar Şemseddin İsfahani adındaki Moğol arabulucusu vezirinin ön planda olduğu bir sözde saltanat sürmüştür. Bu arada, Köseadağ’dan hemen sonra kendisine ve ailesine hainlik yapan Ermeniler üzerine bir sefer düzenleyerek⁵⁰⁰ kendince bir intikam almak istemiştir. Halbuki Ermeniler onu Moğollara teslim ettikten sonra Moğollarla “*dostane*” ilişkiler kurmayı ve devletin yönetimini onların iradesine bırakmayı tercih etmişti.

3.1.1.8. II. Kılıç Arslan

Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192) iç ve dış⁵⁰¹ düşmanlarına karşı mücadele edebilmek için bir yardıma ihtiyaç duymuş, bu yardım ihtiyacını Bizans’la karşılamak üzere 1162 yılında İstanbul’a gitmiştir. Bizans sarayında İmparator I. Manuel tarafından altı ay kadar⁵⁰² misafir edilmiş, bir ittifak anlaşması imzalayarak geri dönmüştü.⁵⁰³ Bu seyahat doğrudan bir sığınma hareketini karşılamıyor gibi görünse de Sultanın siyasi ve askeri bir desteğe ihtiyaç duyuyor olması, bu konuyu görüşmek üzere İstanbul’a gitmesi ve orada kısa sayılmayacak bir süre kalması olayın bu açıdan değerlendirilmesi için yeterli icraatlerdir.

II. Kılıç Arslan’ın Anadolu’da hayli güçlü bir duruma gelmesi kendisine karşı kurulan ittifaklara neden oldu. Bu ittifakın başlıca düzenleyicisi ise İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) idi. Sultan, bu ittifakı bozmak için Sultan İmparatora elçi gönderdi. Ardından 1162 yılında İstanbul’a gitti.⁵⁰⁴ Aralarındaki siyasi çekişmeye rağmen İmparator Sultan’ı oldukça iyi karşılamış ve onun için ziyafetler, at yarışları,

⁴⁹⁷ Ali Sevim, **Keyhüsrev II**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, c. 25, ss- 349-350

⁴⁹⁸ Nejat Kaymaz, s. 107

⁴⁹⁹ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 161

⁵⁰⁰ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 160

⁵⁰¹ İmparator Manuel, II. Kılıç Arslan’a karşı Ankara’yı idare eden kardeşi Şahin Şah’ı ve Kayseri, Amasya civarını idare eden damadı Yağıbasan’ı kışkırtıyordu. **Ioannes Kinnamos’un Historiası (1118-1176)**, Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s. 145; Ayrıca, aralarında Zengiler ve Dânişmendlilerin de olduğu kendisine karşı bir ittifak vardı. Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 340

⁵⁰² Bir bilgiye göre Sultan’ın İstanbul’da kaldığı süre seksen gündür. Bkz. Merçil, Erdoğan, **Makaleler**, s. 340; Konu hakkında birincil kaynak olan Ioannes ise “*yeterli zaman kaldıktan sonra...*” diyerek süre belirtmemiştir. Bkz. **Ioannes Kinnamos’un Historiası**, s. 151

⁵⁰³ Mustafa Daş, **BD**, s. 176

⁵⁰⁴ **Ioannes Kinnamos’un Historiası**, s. 149

eğlenceler düzenlemiştir. Sadece Sultana değil maiyetindeki bine yakın kişiye de çeşitli hediyeler verilmiştir.⁵⁰⁵ Hatta Kılıç Arslan’a günde iki kez altın ve gümüş tabaklarda yemekler gidiyor, yemekten sonra bu tabaklar ona hediye ediliyordu.⁵⁰⁶

II. Kılıç Arslan için düzenlenen eğlenceler ve misafir edilmesi hakkında dönemin müellifi Ioannes Kinnamos ayrıntılı bilgiler vermiştir: “...*Şayet onca toprağa sahip bulunan ve onca kabilenin efendisi olan bir adam hizmetkâr kılığında Romalıların imparatorunun sarayına gelirse, muhteşem sıfatını taşıyanlar içinde kim daha üstündür. Bu meraqsim için: Muhteşem bir yüksek kürsü inşa edildi, üzerine bir taht oturtuldu. Yerden çok yüksekti, görülmeye değer bir sahne. Tamamı altından yapılmıştı, her tarafına yakut ve safir taşlar konulmuştu, incileri ise saymak mümkün değildi. Her mücevherin etrafını yeterli sayoda inci sarıyordu, yakın aralıklarla tutturulmuşlardı; fevkalade yuvarlak incilerid ve kardan daha beyaz parlıyorlardı. Taht böylesine parlaklıkta idi. En yüksek yeri, başının üstündeki kısım ihtişam bakımından başka tarafları aşıyordu; nasıl ki baş, vücudun diğer organlarını aşarsa. İmparator bu tahtın üzerine oturdu; iyi tenasüe sahip bedeni tahtın tamamını kaplıyordu. Mor, harika bir elbise onu sarıyordu. Tepeden tırnağa yakutlarla ateş gibi yanıyordu. İncilerle süslüydü; fakat gelişigüzel değil; şahane bir sanatkârın becerisiyle işlenmişti ve elbisede sahici havası veren bir çayır manzarası tasvir edilmişti. Boynundan göğsünün üstüne doğru altın zincirlerle renk ve büyüklük bakımından olağanüstü bir gül gibi kırmızı fakat özellikle elma biçiminde bir mücevher sarkıyordu. Başındaki ziynetler hakkında yazmayı ise lüzumsuz buluyorum. Tahtın iki yanında adet olduğu üzere resmi kişiler oturuyordu.”⁵⁰⁷ Ioannes Kinnamos’un bu gösterişli betimlemeleri, elbette mensup olduğu Bizanslı kimliğinden ve Bizans İmparatorluğu’nun güç gösterisi nedeniyle övünmesinden gelmektedir.*

İmparator ile aralarında yapılan anlaşmaya göre Sultan II. Kılıç Arslan; İmparatorun düşmanlarına karşı düşman olacak ve savaşıacaktı. Bundan başka, Bizans’tan son yıllarda aldığı şehir ve kasabaları geri verecek, Türkmenler’in⁵⁰⁸ sınırlara yaptığı akınlara engel olacak, gerektiğinde Bizans ordusunda savaşmak üzere

⁵⁰⁵ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 340

⁵⁰⁶ Yusuf Ayönü, **Selçuklu-Bizans Münasebetleri**, s. 100

⁵⁰⁷ **Ioannes Kinnamos’un Historiası**, s. 149

⁵⁰⁸ Ioannes, Türkmenler’i “...genellikle Turkoman denilenleri...” diye ifade etmiştir. Bkz. **Ioannes Kinnamos’un Historiası**, s. 151

bir kuvvet gönderecekti. İmparator, Sultan'a büyük bir para desteğinde bulunarak onu 1162 yılında yolcu etti. Böylece Sultan II. Kılıç Arslan Anadolu'daki rakiplerine karşı daha rahat hareket etme imkânı sağlamış oldu.⁵⁰⁹ Eldeki bilgilerden birine göre Kılıç Arslan Ancak ayrılacağı zaman en küçük ve en sevdiği oğlunun İstanbul'da rehin olarak tutulacağını öğrenmiş ve çok sinirlenmiştir.⁵¹⁰ Ancak böyle bir bilgiye, ulaşabildiğimiz diğer kaynaklarda rastlamadığımızı belirtelim.

3.1.1.9. Şahinşah ve Dânişmendli Zünun

II. Kılıç Arslan İmparator Manuel ile anlaşma yaptıktan sonra kardeşi Şahin Şah'ın Çankırı ve Ankara bölgesindeki; Danişmendli Zünun'un Kayseri ve Zamantı'daki hâkimiyetine 1169 yılında son vermişti. Şahinşah ve Zünun Zengilerden Atabeg Nureddin Mahmud'a sığınmak zorunda kalmışlardı. Ancak, Atabeg Nureddin Mahmud'un bir süre sonra ölümüyle durum II. Kılıç Arslan lehine değişti. II. Kılıç Arslan harekete geçerek 1174-1175 yıllarında başta Sivas ve Niksar olmak üzere bütün Dânişmend illerine hâkim oldu. Bu gelişmeler sonucunda Şahinşah ve Zünun ise kurtuluşu Bizans'a sığınmakta buldular. Şahinşah'ın önce Arslan Meyyafarikin ve Ahlat'a, sonra da Atabeg İldeniz'e sığındığı bilinmektedir. İldeniz'in yanında fazla kalamayarak bu kez de Gürcü Kralına gitmiş; sonra da bir gemiyle İstanbul'a gidip Bizans'a sığınmıştır. Bundan sonra İmparator Manuel, Kılıç Arslan'la yaptıkları anlaşmaya rağmen Şahinşah ve Zünun'a ülkelerini geri almaları konusunda tekliflerde bulunmuştur. Bu gelişmeler Bizans ile Selçuklu'yu bir süre sonra Myriokaphalon Savaşına götürecekti.⁵¹¹

Görüldüğü üzere bu dönemde sığınma hareketleri, siyasi ve askeri gelişmelere bağlı olarak hızlı ve dönemin ilişkilerinin gidişatından beklenmedik bir şekilde âni gerçekleşebiliyordu. Himâye etmek, bazen çıkar sağlama amaçlı yapılmış olsa da olayın özündeki yardıma dayalı ortak insani değer esas olmalıdır.

⁵⁰⁹ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 341

⁵¹⁰ Tamara Talbot Rice, **AST**, s. 62

⁵¹¹ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 341

3.1.1.10. II. İzzeddin Keykavus

Selçuklular'dan Bizans'a sığınanlar arasında belki de en meşhur olanı II. İzzeddin Keykavus'tur.⁵¹² Onun uzun ve çileli gurbet hayatı, vatan toprakları dışında vefat etmesi oldukça üzücü bir durumdur. Özellikle de bu duruma neden olan şeyin Anadolu'daki Moğol baskısı olması; İzzeddin Keykavus'un, Moğollara isyan edip bu isyanda başarısız olduğu için ülkesini terk etmek zorunda kalması durumu daha da üzücü kılar.

II. İzzeddin Keykavus, Köseadağ Savaşının ardından Selçuklu yönetimini eline alan İlhanlı baskısının ilk yıllarında, 1246'da tahta geçmiştir. Tahta geçişinde melikler ve emirler ona bağlılıklarını göstermişlerdir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in aksine *"yiğitlik ve savaşçılık vasıflarına sahip olduğundan" Frenk hududlarını sağlamlaştırmıştır*".⁵¹³ Öte yandan, kaynaklar onun eğlenceye düşkün olduğunu ve sefahat hayatı yaşayan biri olduğunu da belirtmişlerdir.⁵¹⁴

İzzeddin Keykavus tahtta tek başına kalmayacaktı. Rükneddin Kılıç Arslan ve Alaeddin Keykubad adlarında iki kardeşi vardı. Eldeki bilgilere göre Alâeddin Keykubad, kardeşlerin en küçüğüydü ve aslında babası onu veliaht yapmıştı. Çünkü onun annesi Ahbaz Melikesi Gürcü Hatun (Rossudan) idi ve anne soyu bakımından kardeşlerine üstünlük sağlıyordu. Ancak devlet erkânından Celaeddin Karatay'ın etkisiyle kardeşlerin üçü de tahta oturdu.⁵¹⁵ Bundan sonraki süreç, kardeşlerin Moğol hâkimiyeti konusundaki anlaşmazlıklarıyla şekil alacaktır. Zira Sultan Alâeddin'e bağlı olan bazı emirler onu, babasının vasiyeti doğrultusunda yani Moğollarla yakın ilişkiler kurmak konusunda etkilediler. Hatta bu emirler, Alâeddin'in tek başına Moğol Baycu ile görüşmesinden yana idiler. Aaleddin de ağabeyi İzzeddin'e bir mektup göndererek Moğollar'la barış yapmanın en doğru iş olacağını ve Erzurum'a Moğollar'la görüşmeye gittiğini bildirdi. İzzeddin ve Rükneddin, Alaeddin'in

⁵¹² Mustafa Daş, **BD**, s. 177

⁵¹³ Minhac-ı Zırac el-Cüzcanî, **Tabakat-ı Nasırî**, Tercüme ve notlar: Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2015, s. 101

⁵¹⁴ Faruk Sümer, **Keykavus II**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 25, ss- 355-356

⁵¹⁵ Hatta üç kardeşin tahta oturmasından sonra, 1249 yılında İzzeddin ve Rükneddin'in bir çarpışmaya giriştiler, bu savaşta İzzeddin yenildi ve kardeşine yakınlık göstererek müşterek sultanlığa dâhil olmayı sürdürdü. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Sarı Saltık: Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 39-40

Moğollarla yakınlık kurarak tahtı tek balına almak istemesinden endişelenip yola çıktılar. Onlar yoldayken, gönderdikleri casuslar on yedi yaşındaki Sultan Alaeddin'i öldürmüşlerdi.⁵¹⁶

Alaeddin'in öldürülmesinden sonra kalan kardeşlerin, İzzeddin ve Rükneddin'in aralarında fikir ayrılıklarından ve çevrelerindeki devlet adamlarından etkilenmelerinden kaynaklı anlaşmazlık giderek büyüyecekti. Bazı emirler Sultan İzzeddin'in eğlence hayatına düşkün olmasını kullanarak Rükneddin'i 1254 yılında Kayseri'ye götürmüşler ve onu tek Sultan olarak tanıdıklarını ilân etmişlerdir. Ülkenin, aralarında paylaştırılmasıyla ilgili iki kardeşin arasında görüşmeleri bir sonuca varmadı. Sonunda İzzeddin, Rükneddin'i önce Amasya'ya sonra Burdur'a göndererek tek sultan oldu.⁵¹⁷

Sultan İzzeddin Keykavus'un tek sultan olmasından sonra⁵¹⁸ ilk işi, Moğolların ekonomik sömürüsünün önüne geçebilmek için Emir-i Dad Fahreddin Ali'yi altınlar ve değerli hediyelerle birlikte Batu Han'a göndermek olmuştur. Diğer taraftan Baycu Noyan, Ağustos 1256'da Sultandan yazlak ve kışlak istedi, bu talebinin haberini o sıralarda henüz gelmiş olduğu Erzincan dolaylarından göndermişti. Ancak Sultan ve çevresindekiler Baycu Noyan'ın maksadı konusunda şüpheye düşüp savaş hazırlığına başladılar. Sonuçta Moğol ordusu Erzincan'dan Aksaray'a kadar geçtiği yerleri yakıp yıkarak Sultan İzzeddin Keykavus'un ordusu 14 Ekim 1256'da karşı karşıya geldi.⁵¹⁹ İzzeddin Keykavus'un mağlup olarak Antalya'ya kadar çekilmesiyle sonuçlanan bu savaştan sonra Konya'da büyük bir karışıklık meydana geldi. Bu sırada tahtı dolduran kişi Baycu'nun iradesiyle hapsedildiği kaleden çıkarılan Rükneddin Kılıç Arslan oldu.⁵²⁰ Tahttan uzak olduğu birkaç ayı İznik İmparatorluğu'na sığınarak⁵²¹ orada geçiren İzzeddin Keykavus, Baycu'nun seferine gittiği zamandan faydalanıp II. Theodoros Lakaris'ten sağladığı destekle Konya'ya girmişti.⁵²² Ardından Moğol Hanı

⁵¹⁶ Aksarayî, s. 27-30

⁵¹⁷ **Tabakat-ı Nasirî**, s. 101-102

⁵¹⁸ İzzeddin Keykavus döneminde devlet tamamen bir Moğol uydusu hâline gelmiş bulunuyordu. Gidişatın değişmeyeceği anlaşılmış, durum kabul edilmişti. Bu nedenle bazı beyler ve devlet adamları Moğollardan alabilecekleri destekle kendi hâkimiyetini kurmanın derdine düşmüşlerdi. Devletin bekası değil, pastadan dilim almak maksat olmuştu. Bkz. Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 172

⁵¹⁹ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 167

⁵²⁰ Aksarayî, s. 33

⁵²¹ Akropolites, s. 138

⁵²² Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 345

Hülagü ile anlaşma yoluna gitti. Hülagü Türkiye topraklarını iki sultanlığa ayırarak Danişmendiye Vilayetini Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'a, Konya civarını kapsayan Yunan Vilayetini de İzzeddin Keykavus'a verdi.⁵²³ İzzeddin Keykavus, kardeşiyle müşterek olduğu bu ikinci saltanatında Hristiyan dayılarıyla birlikte Antalya'ya gidiyor ve eğlence meclislerine devam ediyordu. Ancak öte yandan, devlet işleri ile daha ilgiliydi, işlerini eskisinden daha etkili bir şekilde idare etmeye başlamıştı. Örneğin, Rükneddin Kılıç Arslan yanlısı vezir Muineddin'in etkisiyle vergiyi önce Antalya'dan almak üzere gelen Moğol memurlarını elleri boş göndermişti. Hehalde bu eylemi, onu Moğollara kötü göstermek isteyen Muineddin'in işine gelmiş olmalı ki Memluklar'la temas kurduğu gerekçesiyle Keykavus'u Moğol Hanı Hülagü'ye şikâyet etti. Bu şikâyet üzerine Hülagü Keykavus'u huzuruna çağırdı. Keykavus, 1261 yılında yanına aldığı değerli hediyelerle yola çıktı ancak yoldayken, kardeşi Kılıç Arslan'ın da dâhil olduğu bir Moğol ordusunun üzerine geldiği haberini aldı. Antalya'ya çekildi.⁵²⁴ Bu, onun son çabası idi. Bu tarihten sonra İstanbul'a gitmesiyle gurbet hayatı başladı.⁵²⁵ Beraberindeki annesi, eşi, çocukları Gıyaseddin Mesud ve Rükneddin Geyumers, yakın adamları, taşıyabileceği kadar kıymetli esya ve mücevherat ile Antalya'dan gemiye binerek İstanbul'a gitti.⁵²⁶ Bir bilgiye göre, Antalya'ya çekildikten sonra daha 1260 yılında Ayn Calut'ta Moğolları mağlup eden Memluk Sultanı Baybars'tan yardım istemiş; olumlu cevap aldığı halde Mısır'a gitmemiştir.⁵²⁷ Bu karar değişikliğinde Hristiyan dayılarının⁵²⁸ etkisi büyük olmalıdır.⁵²⁹

Daha önce Selçuklu Devleti'ne sığınmış olan VII. Mikhaeil Palaiologos'un İzzeddin Keykavus'u çok iyi bir şekilde karşıladığı bilinmektedir. Sabık Sultana çocukları ve yakınlarıyla birlikte muhafızları eşliğinde istediği gibi gezip dolaşma izni vermiş, güzel bir ortamda yaşayabilmeleri için şık meskenler hazırlatmıştır.⁵³⁰ Hatta

⁵²³ Mustafa Akdağ, s. 63

⁵²⁴ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 170

⁵²⁵ Aksarayî, s. 32

⁵²⁶ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 345

⁵²⁷ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 170

⁵²⁸ Anadolu'nun Rum Hristiyanlarından birer soylu olan İzzeddin'in dayıları bir bilgiye göre onu Türkmenlerin yardımıyla Moğollarla savaşması için telkin etmişlerdi. Bkz. Claude Cahen, **Anadolu**, s. 168-169

⁵²⁹ Mustafa Daş, **BD**, s. 178

⁵³⁰ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 345

bir bilgiye göre İmparator, İzzeddin'in özel muhafızlarıyla İstanbul'da serbestçe dolaşırken yalnızca imparatorları giyebildiği kırmızı ayakkabılar giymesine izin vermiştir.⁵³¹ Bu sırada Rükneddin Kılıç Arslan'ın artık *"tek başına"* hüküm sürdüğü Selçuklu tahtında asıl hükümdar Moğollara dayanan Muineddin Pervaneydi. *"O, ne asilzade bir serdar ve ne de bir sultan olduğu halde"* istediği gibi hareket edebiliyordu. Örneğin, bir ara elden çıkmış olan Sinop'u fethetme girişti ve burayı kılıç hakkı olarak şahsına temlik ettirdi. Halbuki bu uygulama yalnızca uçlarda geçerliydi. Divan ümerasının kendi adına arazi fethetme hakkı yoktu.⁵³² Bu süreçte İzzeddin Keykavus tarafları ve ona bağlı askerler de İstanbul'a Sultanın yanına gelerek Bizans'a sığınmışlardı.⁵³³

İzzeddin Keykavus'un İstanbul'daki sakin günleri fazla uzun sürmemişti. Doğruluğuna dair bir netlik olmamakla birlikte sabık Sultan'ın, Bizans tahtına göz diktiği kaydedilmiştir. Bu kayda göre maiyetindekilerden biri olan Emir-i Ahur Uğurlu ile birlikte bir plan yapmış, bir fırsat bulduğunda İmparatoru öldürüp yönetime geçmeye karar vermişti. Ancak İmparator bu planı bir şekilde öğrenmiş ve İzzeddin Keykavus'u bir kaleye hapsedirmiştir. Sultanın maiyetindekileri ise öldürmeye başlaması üzerine Emir-i Ahur Uğurlu Ayasofya Kilisesine sığınmıştır. Bir rivayete göre Ayasofya'ya sığınan suçlular ölümden kurtulurdu. Emir-i Ahu Uğurlu da böylece ölümden kurtulmuşsa da ceza almaktan kurtulamamış; gözlerine mil çekilmiştir. İzzeddin Keykavus'un başka birçok adamı ise hapsedilmiştir.⁵³⁴ İmparatorun, İzzeddin Keykavus'u hapsedirdiği konusunda kaynaklar hemfikir olmakla birlikte bunun nedenini saptamak güçtür. Fakat Bizans İmparatorunun Moğol korkusu ile politika değiştirerek⁵³⁵ sabık Sultana tutumunun farklılaştırması muhtemeldir. İmparator, Kızı Maria'yı değerli hediyelerle Hülagü'ye göndermişti. Maria'yı Moğol Hanına götüren topluluk Kayseri'de iken Hülagü'nün ölüm haberinin almış, buna rağmen yola devam ederek Maria'yı Hülagü'nün oğlu Abaka ile evlendirmişlerdi. İşte, İlhanlılarla akrabalık ilişkisi kurmaktan başka İmparator Hana

⁵³¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Sarı Saltık**, s. 48

⁵³² Mustafa Akdağ, s. 64

⁵³³ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 346

⁵³⁴ Aksarayî, s. 56-57

⁵³⁵ İmparator Moğol İlhanlılardan çekindiği için politikasını değiştirmişti ancak bu kez de diğer bir Moğol devleti olan Altınorda'nın hışmına uğramıştır. Altınorda Hanı Berke Han, Bulgarların da bulunduğu büyük bir orduyu Bizans üzerine gönderdi ve topraklarını istila etti. Bkz. Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 171; Claude Cahen, **Anadolu**, s. 248

sadakatini göstermek için Sultan İzzeddin'i Meriç nehrinin ağzında bulunan Enes Kalesine hapsedmişti. Maiyetinde bulunan beyler ise Hıristiyan olmaya zorlanmış, kabul edenler hayatlarını kurtarıırken, İslâmiyet'ten dönmeyenlere çeşitli işkenceler yapılmıştı.⁵³⁶

İki yıl kadar⁵³⁷ İstanbul'da kalmasının ardından İzzeddin Keykavus için gurbet hayatı, bu olaylardan sonra Kırım'da devam edecekti. Berke Han'ın nikâhlı eşi olan halası, Berke Han'ın İzzeddin'i İstanbul'daki kaleden kurtarmasını istedi. Bunun üzerine Berke Han, daha önce karargâhından elçi olarak Anadolu'ya gelmiş olan yakınlarından Kutlug Melik'in komuta ettiği birkaç bin süvariyle İzzeddin'i kurtarmaya gönderdi. Tecrübeli bir adam olan Kutlug, deniz yoluyla geçip kimsenin haberi olmadan İstanbul yakınlarına geldikten kısa süre sonra sabık Sultanın bulunduğu kaleyi buldu. Önce, herhangi bir saldırıda bulunmadan kale halkından İzzeddin'i istedi. Kale halkı bunu kabul etmeyince saldırı emri verdi ancak kaledeki askerler zarardan kurtulmak için sabık Sultanı oğulları, maiyeti ve yakınlarıyla ona teslim ettiler. Bunun ardından Kutlug Melik, oradan diğer tutukların bulunduğu yere gitti ve ulaşabildiklerinin hepsini kurtardı. Sıkı tedbirlerle geldiği yoldan geri döndüler.⁵³⁸

Sabık Sultan Kırım'a ulaştıktan sonra Berke Han tarafından çok iyi karşılanmış ve ilgiyle ağırlanmıştır. Daha sonra Han, onu kızı Urbay Hatun ile evlendirmiş, ihsanlarda bulunmuş ve Kırım sahillerinde bulunan Suğdak ve Solhad şehirlerini ıktâ etmiştir. Burada sakin bir şekilde geçirdiği zamanın ardından 1279 yılında, kırk dört yaşında iken vefat etmiştir.⁵³⁹

İzzeddin Keykavus'un vefatından sonra oğulları Türkiye Selçuklu tahtı mücadelesine dâhil olmuşlardır.⁵⁴⁰ II. Gıyaseddin Mesud 1280 yılında deniz yoluyla Kastamonu'ya gelmiş, amcazadesi olan III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile saltanat mücadelesine girişmiştir. Bu durumu yine Moğollar kendi istedikleri gibi "*halledip*" saltanatı ikiye bölmüşler ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev'e Konya'nın da bulunduğu Yunan Vilayetini, Gıyaseddin Mesud'a Sivas'ın merkez olduğu Danişmendiye

⁵³⁶ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, *TS*, s. 170-171

⁵³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık*, s. 57

⁵³⁸ Aksarayî, s. 57

⁵³⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık*, s. 57

⁵⁴⁰ Claude Cahen *Anadolu*, s. 248

Vilayeti ve kuzeye doğru uzanan uç çevresini vermişlerdir. Ancak sonra, İzzeddin Keykavus'un diğer oğlu Melik Rükneddin Kılıç Arslan da Kastamonu'ya gelerek bu kendi kardeşine karşı saltanat talebiyle isyan etti. İlhanlı Hanı, bizzat kendisi gelip Gıyaseddin Mesud'u da yanına alarak Melik Rükneddin Kılıç Arslan üzerine yürüdü ve galip oldu. Gıyaseddin Mesud'un komutanlarından biri olan Timur'u Kastamonu'da subaşı bırakıp oradan ayrıldı. 1291 yılındaki bu tayin, ileride kurulacak olan Candaroğulları'nın temeli idi.⁵⁴¹

Tıpkı İstanbul'a sığınan Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev hakkında bazı Hristiyan kaynakların Hristiyan olduğunu kaydettiği gibi İstanbul'da uzun süre kalmış olan II. İzzeddin Keykavus hakkında da benzer kayıtlar mevcuttur. Patrik Arsinos'un İzzeddin Keykavus'a yakınlık göstermesi bu yorumlara neden olmuştur. Bu yoruma göre Patrik Arsinos, Keykavus'un Hristiyanlığa geçmesi için çabalamış ve bunda başarılı olmuştur. Bu yoruma dayalı kaydın doğruluğu bir tarafa, Selçuklu hanedanından birinin Hristiyan olması hakkında daha net bir bilgi mevcuttur. Buna göre İzzeddin Keykavus'un beş oğlundan biri küçük yaşta İstanbul'da kalmış⁵⁴², Hristiyan terbiyesinde yetiştirilmiştir. "*Melik Konstantin*" adını verilen şehzadeye Bizans, Selanik civarındaki Kareferiya'yı dirlik olarak vermiştir. Hatta Yıldırım Bayezid'in burada bu şehzadenin soyundan gelenlerle karşılaştığı Osmanlı kaynaklarında geçmektedir.⁵⁴³

3.1.1.11. Sarı Saltuk

Selçuklu ülkesinin Moğollar tarafından altüst edildiği dönemde Anadolu'nun demografik yapısı değişmiş, Anadolu toprakları dış göçlerle bir nüfus artışına ve kültürel çeşitliliğe sahne olmuştu. Bu dönemde yalnızca dış göçler değil iç göçler de meydana gelmiş; hem Selçuklu ülke sınırları içinde hem tüm Anadolu üzerinde insanlar yer değiştirmiştir. Bu hareketlerin nedeni halk bazında sosyo-ekonomik iken, kimileri içinse siyasi olmuştu. İşte Sultan II. İzzeddin Keykavus'un Bizans'a ilticası

⁵⁴¹ Mustafa Akdağ, s. 90-91

⁵⁴² İmparatorun politika değiştirerek Moğollardan yana tavır takındığı ve İzzeddin Keykavus'u kaleye hapsedtiği dönemde Selçuklu beylerine işkencelerle Hristiyanlığın kabul ettirilmeye çalışıldığı; aksi takdirde öldürüldükleri yukarıda ifade edilmişti. İşte bu sıralarda İzzeddin'in küçük oğlu Hristiyanlaştırılmış ve alıkonulmuştur. Bkz. Mehmet Ersan, Mustafa Alican, *TS*, s. 171

⁵⁴³ Mehmet Şeker, *ABYT*, s. 54

siyasi bir nedenle gerçekleşmişti. İzzeddin Keykavus Bizans'a iltica ettiğinde beraberinde ailesinden başka bazı emirler, askerler, hizmetlilerden oluşan büyük bir kalabalığın olduğu malumdur. Hatta, Selçuklu sınırlarında kalmış olan İzzeddin yanlısı insanların tutuklatılması nedeniyle bu kalabalığın devamı da gelmiş, İzzeddin'in ardından çok sayıda insan Bizans sınırlarına iltica etmiştir.⁵⁴⁴ İşte Sarı Saltuk da II. İzzeddin Keykavus'un 1262'de Bizans'a iltica etmesi üzerine İstanbul'a giden Türkmenlerden biridir. İstanbul'a ilticasından sonra, Bizans İmparatorunun kendisine verdiği iznin üzerine beraberindeki Türkmenler'le birlikte Balkanlar'da yaşamaya başlaması ve İzzeddin Keykavus'un Kırım'a iltica ettiği dönemde Kırım yakınlarındaki bozkırlarda bulunması hâricinde hayatını Balkanlar'da geçirmesi nedeniyle “*Sarı Saltuk, ö. 1297-1298, “Anadolu ve Balkanların Türkleşip Müslümanlaşmasındaki etkisiyle adı etrafında menkıbeler oluşmuş bir alperen”*⁵⁴⁵ diye tanımlanır.

Sarı Saltuk'la ilgili bilgilerin önemli bir kısmı “*Saltukname*”den⁵⁴⁶ edinilmiştir. Saltukname'ye göre Sarı Saltuk, asıl adıyla Şerif Hızır, Melik Dânişmend Gazi gibi Hz Ali soyundan ve Seyyid Battal Gazi'nin torunlarından olan Seyyid Hasan'ın oğludur. Seyyid, Şerih, Şerif Gazi, Sultan Baba, Sarı Saltıh, Saltıh-ı Rûmî, Saltıh Gazi gibi adlarla anılır. Karaman Türklerinden olduğu kaydedilmiş olan Sarı Saltuk, sarı sakallara sahipmiş.⁵⁴⁷ Çeşitli kaynaklarda “*mücahid-gazi, gazi-derviş, alp-eren, mübarek zat, ermiş*” gibi sıfatlarla anılan Sarı Saltuk, kendisinden sonra hem Sünnî, Alevî ve Bektaşî çevreleri tarafından benimsenecek yönleri sahip olan bir isimdir.⁵⁴⁸ Onun Türkmenler arasında itibar sahibi biri olması yalnızca soyundan kaynaklanmıyordu, elbette. Sarı Saltuk Rumeli'de İslam'ın yayılmasını Osmanlı'dan önce sağlamaya çalışmış; en azından temellerini atmakta muvaffak olmuştur. Bugün

⁵⁴⁴ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 346

⁵⁴⁵ Machiel Kiel, **Sarı Saltuk**, İslam Andiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, c. 36, ss- 147-150

⁵⁴⁶ Saltukname, 1480'lerde Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Cem Sultan'ın isteği üzerine Ebu'l-Hayri Rûmî tarafından yazılmıştır. Fatih, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan üzerine giderken Rumeli'nin muhafazası için Cem'i Edirne'de görevlendirmişti. Şehzade Cem burada iken dinlediği Sarı Saltuk menkıbelerine ilgi duymuş ve bilgi edinmek istemişti. Böylece, görevlendirdiği Ebu'l-Hayri Rûmî kendisinin belirttiğine göre yedi yıl dolaşarak Sarı Saltuk hakkında bilgi toplamış ve bu eseri meydana getirmiştir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, İkinci Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 11

⁵⁴⁷ Ahmet Yaşar Ocak, **OSB**, s. 19

⁵⁴⁸ Machiel Kiel, s. 147-148

hâlâ Rumeli’de altı- yedi yerde; Anadolu’da beş-altı yerde türbesi vardır.⁵⁴⁹ Rumeli’deki bu etkisi çok daha önceden, Anadolu’da iken başlamıştı. Gaza etmek onun hayatının temeli olarak ifade edilmiştir. Buna göre İslamiyet’i kabul etmeyenleri öldürür; kabul edenlerle “*yüksek bir âlim sıfatıyla*” İslam’ın esaslarını anlara açıklardı. Herhangi bir kâfir ülkesini fethedeceğinde önce oranın kılık kıyafetini giyer, lisanını da iyi konuşurdu. Hatta rahip kılığında dolaşıp kiliselerde, manastırlarda din adamları ile tartışmalarda bulunurdu. İslamiyet’in yayılması için gösterdiği çabaların yanında Sarı Saltuk’un büyük bir veli olduğu, kerametler gösterdiği; bu yönü nedeniyle insanların onu sihirbazlıkla suçladığından söz edilir.⁵⁵⁰ Sarı Saltuk’a atfedilen bu mistik taraf, halk arasında bir itibarı ve ağırlığı olan tüm karizmatik liderlere yakıştırılmış olmalıdır. Sarı Saltuk’un etkilendiği eren Hacı Bektaşî Veli’nin Horasan’da hocası Lokman’ın yanında iken omuzlarında beliren iki ışık rivayeti, bu yakıştırmaların binlercesinden sadece bir örnektir. Bu rivayete göre Lokman, Bektaş’a bu ışıkların ne olduğunu sorar. Bektaş’ın cevabı “*Biri Muhammed diğeri Ali. Biri zahir diğeri batın bilgi*” olmuştur.⁵⁵¹ Anlaşıldığı üzere, -özellikle- Türkmenler arasında saygınlığı olan ve sözü dinlenen kişilere mistik özelliklerden başka ehl-i beyt soyuna uzanma; yahut ehl-i beytle bir gönül bağı kurma gibi vasıflar ve rivayetler atfedilmiştir. Tüm bunlar, Sarı Saltuk Gazi’ye duyulan saygıyı gösterse de onun bir diğer önemli özelliğini; Anadolu ve Rumeli’nin Türkleşip İslamlaşmasında oynadığı etkin rolü geri planda bırakmıştır. Mitolojik kimliğinin daha ön planda olması nedeniyle hakkında menâkıbnâme türünde eserler daha fazla yazılmış olup yalın ve gerçek tarihî kimliğinin tespiti etmek bu nedenle güçtür.⁵⁵²

1261-1262’de Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus, Moğollar tarafından desteklenen kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan’a yenilip beraberindeki Türkmenlerle birlikte İstanbul’a, İmparator VIII. Mikhael Palaiologos’a sığındığı zaman, İmparator kendisine Dobruca’da yer göstermiş; Sultan da beraberindeki Türkmenlerle Rumeli’ye geçerek buraya yerleşmiştir.⁵⁵³ Sultan İzzeddin Keykavus’un bu bölgeye geçip

⁵⁴⁹ Kemal Haşim Karpat, **Sarı Saltuk Diyarı Babadağı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018, s. 27

⁵⁵⁰ Ahmet Yaşar Ocak, **OSB**, s. 19-20

⁵⁵¹ Atilla Özkırımlı, **Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi Alevilik-Bektaşilik**, Cem Yayınları, İstanbul, 1990, s. 102

⁵⁵² Machiel Kiel, s. 147-148

⁵⁵³ Yazıcızâde Ali, **Oğuznâme -Tevârih-i Al-i Selçûk-**, Hazırlayan: Abdullah Bakır, İkinci Baskı, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017, s. 631

geçmediği net bir bilgi değildir ancak sözü edilen Türkmenler, liderleri olan Sarı Saltuk’la birlikte İmparator’un gösterdiği Dobruca’ya yerleşmiştir. Yine Yazıcızâde’ye göre Dobruca’ya yerleşen ve vefatına kadar Sarı Saltuk’un önderliğinde yaşamlarını sürdüren bu Türkmen halkı, Sarı Saltuk’un vefatından sonra dinleri dâhil kimliklerini kaybetmiştir.⁵⁵⁴ İşte bu halk, beraberinde Türkiye Selçuklu ülkesinden göç ettikleri İzzeddin Keykavus’un adından yola çıkılarak “*Gagavuz*” adını almıştır. Günümüzde bir kısmı Dobruca’da, Varna’nın kuzeyindeki bazı köylerde ve Moldova Cumhuriyetinden varlıklarını sürdürmektedir.⁵⁵⁵

Sarı Saltuk’un Selçuklu ülkesinden ayrılıp Bizans sınırlarına ilticasına gelirse; II. İzzeddin Keykavus İstanbul’da VIII. Mikhael’in himâyesindeyken, kendisine tâbi olan ve o sırada Anadolu’da bulunan Türkmenleri getirmek istediğini söylemiş ve İmparator’dan yaylak ve kışlak talep etmiştir. Kendisine bağlı Türkmenlerle Selçuklu sınırlarında öğrenilmeyecek şekilde gizlice haberleşmiş ve onları davet etmiştir. Bu davet üzerine sayısının on iki bin hane dolaylarında olduğu belirtilen ve Çepni boyuna mensup olduğu tahmin edilen Türkmenler, Üsküdar yoluyla Rumeli’ye geçerek Dobruca’ya yerleşmişlerdir. İşte bu Türkmenlerin idaresindeki kişi Sarı Saltuk idi.⁵⁵⁶ Dobruca’da, bugün bile izleri var olacak kadar tesirli olan Sarı Saltık Balkanlar’da Osmanlı’dan önce İslamiyet’i tanıtmış, ayrıca sosyo-kültürel olarak Türk varlığının buradaki temellerini atmıştır.⁵⁵⁷

Bu sırada İmparator Anadolu’daki Moğol varlığından çekinerek politikasını değiştirmiş ve İlhanlılarla yakınlaşmıştı. Bu durumdan rahatsız olan müttefiki Altın Orda Hanı Berke Han, Bulgar askeri desteğini de alarak Bizans topraklarını istila etmiştir. Bu olaydan sonra, İmparator’un Enez Kalesine hapsetmiş olduğu İzzeddin Keykavus kurtarılarak Kırım’a götürülmüştür. Sarı Saltuk ve beraberindeki Türkmenler de Berke Han tarafından deşt-i Kıpçak’a yerleştirilmiştir. Berke Han’ın ölümünden sonra oğlu Nogay Han topraklarında bulunan sığınmacılara babasının gösterdiği yakınlığı göstermiş, böylece Sarı Saltuk ve Türkmenleri on beş yıl kadar deşt-i Kıpçak’ta yaşamıştır. On beş yılın sonunda Dobruca’ya geri dönmelerini tetikleyen şey ise İzzeddin Keykavus’un 1279’daki vefatı olmuştur. Deşt-i Kıpçak’ta

⁵⁵⁴ Yazıcızâde Ali, *Oğuznâme*, s. 741

⁵⁵⁵ Machiel Kiel, s. 148

⁵⁵⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltuk*, s. 52-53

⁵⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Haşim Karpat, s. 17-28

eskisi gibi gaza ortamının olmaması da buradan ayrılımlarındaki bir diğer neden olarak gösterilir. Dobruca'ya döndükten yaklaşık on küsur yıl sonra vefat ettiği kaydedilen Sarı Saltık'ın beraberindeki Türkmenlerin bir kısmı, bölgede etkinliği artmış olan Bizans'ın baskıları sonucunda Anadolu'ya dönmüştür.⁵⁵⁸

Kaynaklara göre Sarı Saltuk, Dobruca'ya bulunduğu süre içinde irşad faaliyetleri dâhilinde tekke ve zaviyeler açmıştır. Dobruca'daki Sarı Saltuk, Kaligra'daki Sultan (Yılan) Tekkesi bizzat açtığı ve faaliyette bulunduğu tekkeler olarak bilinmektedir. Sarı Saltuk'un ölümünden sonra açılan tekkeler ise Babaeski'deki Eski Baba Tekkesi ile Kütahya Şeyhlü'deki Sarı Selçuk Tekkesidir. Sarı Saltuk'un bizzat bulunduğu yerlerde önemli hizmetlerde bulunduğu için ve anısına saygı göstermek için makam-türebeler yapılmıştır. Babadağı'ndaki zâviye 1484'te II. Bayezid'in emriyle külliyeeye dönüştürülmüş ve etrafında yeni bir yerleşim yeri olarak Babadağı kurulmuştur. Burada bulunan zâviye XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki Rus istilalarında yok olmuş, ancak 1828'den sonra yaptırılan tek kubbeli basit türbe yapısı zaman zaman tamir edilerek korunmuş, son olarak Türk yatırımcılar tarafından restore edilip Ekim 2007 yılında ziyarete açılmıştır.⁵⁵⁹

3.1.2. Bizans'a İltica Eden Türk Toplulukları

Selçuklu'dan Bizans'a toplu iltica hareketinin bilinen örneklerinin sayısı oldukça azdır. Bu az sayıdaki ilticaları gerçekleştiren toplulukların çok büyük kitleler olmadıkları görülür. Çeşitli tarihlerde ve çeşitli boylara mensup Türk topluluklarının Bizans'a toplu ilticalarının nedeniyse genel olarak ortaktır: Ekonomik sıkıntılar, siyasi baskılardan kaçma isteği, yurt bulma ihtiyacı.

Kaynaklar, Anadolu'daki Moğol baskısı döneminde Bizans'ın Doğu sınırının daha güçlü olmasını sağlayan askerlerden söz etmektedir. III. Ioannes Vatatzes'in kabul ettiği Moğollardan kaçan Kumanlar sayesinde sürekli bir sınır savunma gücü elde edilmişti. Bu güç, aileleri devletin verdiği arazileri işleyen; kendileri de sınır güvenliğini sağlayan askerlerden meydana geliyordu. Kumanların bir kısmı Trakya ve Makaedonya'daki sınır boylarına; bir kısmı Anadolu'daki Menderes vadisine

⁵⁵⁸ Ahmet Yaşar Ocak, **Sarı Saltık**, s. 57-59

⁵⁵⁹ Machiel Kiel, s. 149

yerleştirilmiştir. Bu sayede kendilerine daha güvenli yaşam alanları bulmuş; Bizans da bir sınır gücü elde etmişti.⁵⁶⁰ “*Akritai (sınır koruma teşkilatı)*” adındaki bu birlikleri oluşturan Kumanlar birçok vergiden muaf tutulmuşlardır. Karşılığında onlardan beklenen görev Selçuklular’dan gelecek saldırılara karşı sınırı korumak ve ara ara Selçuklu topraklarına akınlar düzenleyerek bilgi edinmeleri ve güvenlik kontrolünü sağlamaları idi. Kumanlar’ın akritai olarak kendilerinden beklenen hizmeti layıkıyla yaptıkları anlaşılır. Böylece Bizans sınırlarında arazilerin boş kalması önlenmiş, hem güvenlik sağlanmış hem de sınır toprakları ülke ekonomisine kazandırılmıştır.⁵⁶¹

Menderes vadisindeki Türkmen gruplarından oluşturulan bu Bizans birliklerine “*Togma Skithon (İskit Birliği)*” denmekteydi. Bu topluluğun iskân edildiği XIII. yüzyıl öncesinde de Anadolu ve Balkanlar üzerinden gelip Bizans topraklarına yerleşen ve zamanla Hristiyanlığı kabul eden toplulukların olduğu bilinmektedir. Bu topluluklardan Bizanslılarla evliliklerinden dünyaya gelen çocuklara “*Miksobarbaroi, Turkopoloï*” gibi isimler verilmekteydi.⁵⁶² Yine Moğollardan kaçan on veya on altı bin kişiden oluşan bir Alan topluluğu Bizans’a sığınarak kendilerine yurt verilmesi karşılığında o dönemde Batı Anadolu’da hareketli olan Türkler’le savaşmayı teklif etmişlerdir. Bu teklifi memnuniyetle kabul eden İmparator II. Andronikos, 1302 yılında müşterek İmparator ilan ettiği oğlu IX. Mikhael’in komutası altında Alanları paralı askerler olarak Anadolu’ya göndermiştir.⁵⁶³

1135-1136’da Gangra/Çankırı civarında meydana gelen bir olay da sığınma olarak değerlendirilebilir. Bu bölgeyi ele geçiren II. Ioannes Komnenos, civarda yaşamakta olan Türkler’e, kendilerine hiçbir zarar verilmeyeceği sözüyle buradan göç etme hakkı vermiştir. Türk halkı ise yerlerinde kalıp İmparatorun tebaası olmayı tercih edip burada kalmışlardır.⁵⁶⁴ Buradaki temel neden, elbette insanların düzenlerini ve gayrimenkullerini bırakıp gitmeyi istememeleridir. Ancak Bizans yönetimi hoşgörülü olmasaydı bu temel gerekçeyle rağmen muhtemelen bölgeden ayrılırlardı.

⁵⁶⁰ Donald M. Nicol, s. 27

⁵⁶¹ Mustafa Daş, **BD**, s. 113

⁵⁶² Mustafa Daş, **BD**, s. 179-180

⁵⁶³ Mustafa Daş, **BD**, s. 124

⁵⁶⁴ Mustafa Daş, **BD**, s. 180

3.2. BİZANS'TAN SELÇUKLU'YA YAPILAN İLTİCA HAREKETLERİ

3.2.1. Münferid Olarak Yapılan İltica Hareketleri

3.2.1.1. Kassianos

Bizans'tan Türkler'e iltica eden ilk Bizanslı soylunun Paflagonya bölgesinde askeri valilik görevinde bulunan Kassianos olduğu bilinmektedir. Onun hakkında bilgiye ulaşılan tek kaynak Süryani Mihael, Kassianos'un Paflagonya bölgesinde bağımsız hareket ettiğini kaydetmiştir. Trabzon'daki Gavrasları örnek aldığı düşünülen⁵⁶⁵ Kassianos, Bizans İmparatorluğu'ndan bağımsız bir devlet kurmayı tasarlıyordu. Böylece, Dânişmendliler'in yardımını elde ederek isyan etmiştir. Bu isyanın tam tarihi bilinmemekle birlikte, 1130'da İmparator II. İoannes'in Danişmendlilere karşı düzenlediği sefer sırasında başarısızlığa uğratıldığına tespit edilmiştir. Bundan sonra, Kassianos Dânişmendli Emir Gazi'nin yanına sığınmıştır. Daha sonraki tarihlerde adı geçmeyen Kassianos'un Türk himâyesinde yaşamını sürdürdüğü tahmin edilmektedir.⁵⁶⁶

3.2.1.2. Gavraslar

Ermeni kökenli olduğu bilinen Taronites adlı aristokrattan gelen ünlü Gavras ailesi Türkler arasında yaşayan Bizanslılardandır.⁵⁶⁷ XII. yüzyılda Bizans'ta Angelos ve Komnenos aileleri arasında Kİ çekişmeler Anadolu'da yerel hâkimlerin güç kazanmasına neden oldu. Haldiya Themasının nüfuzlu ailelerinden olan Gabraslar da bu dönemde güçlenmişlerdir. Aile, daha XI. yüzyılda büyük bir servete ve güce sahipti. Malazgirt Savaşının ardından ortaya çıkan karışıklık sırasında, Theodoros Gabras kendi askeri gücü ile Trabzon'u ele geçirmeyi başarmıştı. Bu gelişmeler üzerine İmparator Aleksios Komnenos, Gabraslar ile uzlaşmaya çalışmış ve ilişkilerin gelişmesinin ardından İstanbul'da rehin tutulan Gregory Gabras ile kızı Maria'yı

⁵⁶⁵ Mustafa Daş, *Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler*, Toplumsal Tarih Dergisi, sayı: 84, yıl: 2000, ss- 4-12, s. 8

⁵⁶⁶ Mustafa Daş, *Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler*, s. 8

⁵⁶⁷ Mehmet Şeker, *ABYT*, s. 42

evlendirmiştir. Theodoros Gabras'ın ölümünden sonra ise kendi idarecilerinden birini Haldia Themasına atayarak Gabras ailesinin gücünü kırma girişimi kısa başarısız olmuştur. Böylece Gabras ailesi XII. yüzyıl ortalarına kadar Trabzon'un ve Haldiya Themasının hâkimi olarak kalmıştır.⁵⁶⁸

XII. yüzyıl başında Aleksios Komnenos'a karşı Dânişmendliler'den destek aradığı, yirmi yıl sonra da bir başka Gabras mensubunun Dânişmend'in oğlu Gümüştekin'e karşı Erzincan'daki Mengücek beyi ile anlaştığı bilinen Gavras ailesinin⁵⁶⁹ Türk yönetimleri ile temasları bu kadarla kalmamıştır. Selçuklular'la yakın ilişkiler kurmuşlar, hatta bazıları Selçuklu ülkesine iltica etmiştir. Selçuklu himâyesinde bulundukları süre boyunca bazıları din değiştirmeden, bazıları Müslüman olarak 1146-1236 yılları arasında devlete hizmet etmişlerdir. En meşhur olanı İhtiyarüddin Hasan bin Gavras'tır. Hasan bin Gavras, Sultan II. Kılıç Arslan tarafından 1176 Myriokafelon Savaşından sonra İmparator Manuel'e barış elçisi olarak gönderilmiştir. 1180'de yine Sultan'ın elçisi olarak Selahaddin Eyyubi ile görüşmeler yapmak; 1187'de Kudüs'ün alınmasını tebrik etmek için Selahaddin Eyyubi'ye gönderilmiştir.⁵⁷⁰ Bu ailenin Selçuklu hizmetinden bulunan bir mensubunun XII. Yüzyılın ilk yarısında Emir unvanını aldığı da bilinmektedir. Dönemin Bizans kaynaklarından Kinnamos bu Emiri, *“Barbarların ordusunda (Selçuklu ordusu) doğuştan Romalılarla (Bizans) akraba olan, fakat Türkler arasında kalıp yetişen, hatta kazara bir emirliğe sahip olmuş bulunan Gavras adında birisi vardı. O gün Romalılar onu öldürünce, kafasını ibret olsun diye dolaştırdılar.”* Diye anlatmaktadır. Bu emirin 1146 yılında Bizanslılara karşı Selçuklu ordusunda savaşıırken hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır.⁵⁷¹

3.2.1.3. Nikephoros Melissenos

III. Nikephoros Botaniates; 1078-1081 yılları arasında Bizans tahtında olan İmparator, kendisine karşı Türkiye Selçuklu Sultanı Süleyman Şah ile anlaşma yapan Nikephoros Melissenos ile meşgul olmak durumunda kalmıştır. Bu isyandan önce

⁵⁶⁸ Murat Keçiş, s. 11-12

⁵⁶⁹ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 168

⁵⁷⁰ Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 8

⁵⁷¹ Murat Keçiş, s. 12

Avrupa’da isyan eden Bryennios’la çarpışmak zorunda kalmış; hatta bu çarpışmada Türkiye Selçuklu Devleti’nden paralı asker tedârik etmişti. İşte bundan kısa süre sonra isyan eden Melissenos ise yalnızca Selçuklular’ın desteğine güveniyordu. Selçuklular, bu kez asi Melissanos’u desteklemişlerdi; *“onlar için Bizanslıların hangi nizipten oldukları önemli değildi; iki nizipten de kazandıkları aynıydı.”*⁵⁷² O dönemde İstanbul’da olan, İstanbul’a iltica etmiş bir Selçuklu hanedan üyesi olan Erbasgan da Bizans’taki taht mücadelelerinde desteğiyle etkili olan bir başka Türk idi. Şöyle ki VII. Mikhael döneminde (1071-1078), Bizans’ın Avrupa arazisinde bulunan Nikephoros Bryennios 1077 Kasım ayında tahtı almak için İstanbul’a ilerlemişti, yani Byriennos, Botaniates’in İmparatorluğundan önce de isyan etmişti.⁵⁷³ Öte yandan Anadolu’da da Nikephoros Botaniates Ocak 1078’de Erbasgan’ın desteğiyle isyan etmişti. Botaniates, Frigya’dan hareket ederek Bithinya’ya doğru ilerlemişti. İmparator VII. Mikhael ise yaklaşan bu tehdiye karşı Türkiye Selçuklu Sultanı Süleyman Şah’tan yardım istemişti.⁵⁷⁴ Görüldüğü gibi askeri ve siyasi destek sabit bir ilişki içinde değildir. Koşullara, çıkarlara ve belki de yardım başvurusunda bulunma sırasına göre değişmektedir. Ayrıca zaman zaman Sultan’dan bağımsız hareket eden hanedan üyeleri de Bizans taht adaylarının isyanlarına destekte bulunabiliyordu.

Aleksios Komnenos’un eniştesi olan ve İstanköy adasındaki malikânesinde oturan General Melissenos, Ege Denizi kıyılarına kadar ilerlemiş olan Selçuklular’ın yardımı ile imparator olmaya karar vermişti. Bu karar doğrultusunda Türkler’le birlikte Anadolu’da henüz Selçuklu hâkimiyetine girmemiş yerlere gidiyor; aslında Türkleri’in Anadolu içlerinde daha kısa sürede ve kolay bir şekilde ilerlemelerine yardımcı oluyordu. Böylece bütün Orta ve Batı Anadolu Türk hâkimiyetine girmiş oldu. Türk kuvvetleriyle birlikte 1078 yılında İznik’e giren Melissenos, İstanbul üzerine yürümeye hazırlanırken Süleyman Şah sonucu beklemek ve gerektiğinde Melissenos’a yardım göndermek üzere Dorylaion’da karargâh kurmuş bulunuyordu.

575

Botaniates ile Melissenos mücadelesinde bir hafta süren savaş sırasında Süleyman Şah’ın desteği, Botaniates’in geri çekilmesinde hayli etkili olmuştur.

⁵⁷² Claude Cahen, **Anadolu**, s. 9

⁵⁷³ Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 5

⁵⁷⁴ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 337

⁵⁷⁵ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **TS**, s. 200-201

Aslında bu savaşın en önemli sonucu, Marmara kıyılarında Türk etkinliğinin artması ve Türkler'in 1078'den beri ordugâh kurdukları İznik'in kesinlikle Selçuklular'a geçmesi olmuştur. Süleyman Şah artık buradan ayrılmamış, Bizans'a doğrudan yapılacak saldırılar için bir üs olarak kullandığı bu şehri bir de başkent yapmıştır. Nikephoros Melissanos ise Bizans tahtını alamamış, Selçuklu himâyesinde İznik'te yaşamını sürdürmeye başlamıştı. Ayrıca Melissanos, Batı Anadolu'nun bir kısmına faal olmasa da hâkimdi. Kısa süre sonra, 1081'de Süleyman Şah bu araziye de işgal ederek onun hâkimiyetine son vermiştir.⁵⁷⁶

Selçuklu himâyesinde kaldığı süreye dair bir bilgi olmayan Melissenos'un Anadolu sınırları dışında öldüğü bilinmektedir.

3.2.1.4. Manuel Maurozomes

Manuel Mavrozomes Selçuklu Devleti'ne sığınan ve devlete hizmette bulunan Bizanslı soylular arasında Mikhael Palaiologos'tan sonra en meşhur olanıdır. Onun adı Türk kaynaklarında Selçuklu Devleti'ne sığınmadan önce; Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Bizans'a sığınıp İstanbul'da yaşamını sürdürürken de geçmektedir.⁵⁷⁷

Mavrozomes ailesi, kökenleri Mora yarımadasına dayanan aristokrat bir ailedir. Bu aristokrat aile Bizans sarayında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Burada konu olan Manuel'in babası, 1170 yılında I. Manuel Komnenos'un en iyi komutanı olan Theodoros Mavrozomes'tir. Bu gözde komutan, İmparator Manuel'in kızlarından biri ile evlenerek “*gambos (damat)*” statüsünü elde etmiştir. Bu akrabalık Theodoros'u, Bizans'ın en yüksek aristokrat çevrelerine taşımakla kalmamış; onu Komnenos adını kullanmakta bir hak sahibi de yapmıştır.⁵⁷⁸ Theodoros, I. Andronikon Komnenos döneminde (1183-1185) İmparatorluk sekreterleri amirliği görevinde de bulunmuştur.⁵⁷⁹ Myriokafelon Savaşı da dâhil olmak üzere Mısır seferine, Rumeli'nin

⁵⁷⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah**, s. 71

⁵⁷⁷ Yusuf Ayönü, **Batı Anadolu'da Yerel Hâkimlerin Bağımsızlık Mücadeleleri**, Tarih Araştırmaları Dergisi, s. 145

⁵⁷⁸ Mehmet Ali Hacıgökmen, **TSDA**, s. 52

⁵⁷⁹ Mehmet Ali Hacıgökmen, **Manuel Mavrozomes**, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, yıl: 2017, sayı: 18, ss- 249-26, s. 253

Normanlara karşı savunulmasına katılan Theodoros'tan sonra ailenin XIII. yüzyılda, Mora'da ve Batı Anadolu'da idarî görevlerde bulunduğu görülür.⁵⁸⁰

I.Gıyaseddin Keyhüsrev kardeşi Rükneddin Süleyman Şah karşısında kaybettiği saltanat mücadelesinin ardından İstanbul'a sığınmıştı. Burada Manuel Mavrozomes'in kızı ile evlendirilmiş; Latinler 1204'te İstanbul'u işgal ettiklerinde kayınpederine ait olan bir malikânede onunla ve maiyetiyle beraber yaşamıştı. Kardeşi II. Süleyman Şah'ın ölümüyle tahta geçmesi için kendisine davette bulunan emirler ve devlet adamlarının desteği ile Konya'ya dönüp tahtı almıştı.⁵⁸¹ Tüm bu süreçte I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanında kayonperderi Manuel Mavrozomes de vardı. Mavrozomes'in bundan sonraki hayatı, Sultan olan damadının idaresindeki Selçuklu ülkesinde ve hizmetinde geçecekti.

Selçuklu ülkesinde kendisine “*Komnen Emir*” adı verilecek olan⁵⁸² Manuel Mavrozomes'e I.Gıyaseddin Keyhüsrev, -İznik İmparatorluğu'na yakın olan- Denizli-Honas'ın idaresini vermiş ve burada bir uc beyliği meydana getirmiştir. Sultanın burada geniş yetkiler verdiği Manuel Batı Anadolu'yu iyi tanıyordu. Sultan Gıyaseddin'in bundan başka, ola ki İznik İmparatorluk tahtına ulaşacak derecede bir zafer kazanırsa, Manuel'in kızından sahip olduğu oğlunu burada tahta oturtmak gibi bir tasarısının olduğu da düşünülmektedir. Zaten Manuel de babası tarafından Komnenos unvanına sahipti ve İznik tahtı onun da hedefi olmalıydı.⁵⁸³ Böylece Gıyaseddin, Mavrozomes'i “*arzulayıp beklediğinden daha yüksek bir makama getirdi*”.⁵⁸⁴ Batı Anadolu'da hayli faal olan Manuel özellikle Menderes Havzasına yoğunlaşarak buraya akınlar yapmış, Bizans sınırları içinde olan yerleri yağmalamış ve Türkmenler yerleştirmiştir. Gıyaseddin Keyhüsrev ise tüm bu faaliyetleri desteklemiş olmalıdır.⁵⁸⁵

I.Gıyaseddin'in vefatından sonra da Selçuklu Devleti'ne hizmette bulunmayı sürdüren Manuel'in, Alâeddin Keykubad zamanında Ermeni baronluğuna karşı hazırlanan orduya komutan olarak tayin edildiği bilinmektedir.⁵⁸⁶ Yine Alaeddin

⁵⁸⁰ Mehmet Ali Hacıgökmen, **TSDA**, s. 53; Yusuf Ayönü, **Batı Anadolu'da Yerel Hâkimlerin Bağımsızlık Mücadeleleri (XII. Yüzyıl Sonları ve XIII. Yüzyıl Başlarında)**, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 26, s. 42, ss- 142-155, s. 144

⁵⁸¹ Emine Uyumaz, **AK**, s. 12-13

⁵⁸² Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 41-42

⁵⁸³ Mehmet Ali Hacıgökmen, **TSDA**, s. 53

⁵⁸⁴ İbn Bibi, s. 120

⁵⁸⁵ Mehmet Ali Hacıgökmen, **Manuel Mavrozomes**, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, yıl: 2017, sayı: 18, ss249-265, s. 253

⁵⁸⁶ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 41-42

Keykubad döneminde gulamhaneye alınacak çocukların seçilmesinde önemli bir rol oynadığı, gulamların devşirilmesinde ve idaresinde bilgi sahibi olduğu kaydedilmiştir.⁵⁸⁷

Manuel Mavrozomes Selçuklu ülkesinde yaşamını bir Hristiyan olarak sürdürmüştür. Onun soyundan gelenlerin de Selçuklu ülkesinde yaşadığı, ölümü 1297'ye genç bir adamın Konya civarında bulunan mezar taşından anlaşılmaktadır.⁵⁸⁸ Bu Yunanca kitabede adı geçen genç adamın, Manuel'in torunlarından biri olduğu anlaşılmıştır. Kitabede “*İoannes Komnenos-Mavrozomes'in torunu, hakim İoannes Lomnenos'un oğlu Mikhael*” ifadesi tespit edilmiştir.⁵⁸⁹

İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesinden sonraki yaşamını Selçuklu hizmetinde sürdüren Mavrozomes, burada dinî inancını özgürce yaşayabildiği, önemli hizmetlerde bulunduğu ve itibar kazandığı bir hayat yaşamıştır. İbn Bibi, “*Melik Maftrozom büyük Rum Sezarlarının soyundan olup faziletiyle ün yapmıştır.*” Diyerek ondan saygıyla söz etmiştir.⁵⁹⁰

3.2.1.5. Isaakios Komnenos

Bizans İmparatorluğu'nun meşhur Komnenos hanedan mensupları arasında Selçuklular'a ilk sığınan kişinin, I. Aleksios Komnenos'un oğlu Isaakios olduğu bilinmemektedir. Aleksios veliaht olarak diğer oğlu İoannes'i seçmişti. Yasal veliahta karşı ise İmparatorun damadı Nikephoros Bryennios'un önderliğinde muhalif bir hareket başlamış ve bu mücadele sırasında İsaakios, kardeşi İoannes'i desteklemişti. Hatta bazılarına göre İoannes tahtını en çok İsaakios'a borçluydu. II. İoanens Komnenos imparatorluk tahtına çıktığı zaman, kardeşinin kendisine bağlılık ve desteğini unutmamış ve İsaakios'a “*sebastokrator*” unvanını vererek protokolde kendisiyle eşdeğerde tutmuştu. Ancak, iki kardeş arasındaki bu yakınlığın bir süre sonra bozulduğu görülmektedir. İktidar hırsına kapılan İsaakios, kardeşini terk edip Selçuklular'a sığınmıştır. Süryani Mikhail'in kayıtlarına göre, İmparator İoannes'in 1130 yılında Türkler'e karşı sefer düzenlemek için harekete geçtiği sırada orduda

⁵⁸⁷ Mehmet Ali Hacıgökmen, *TSDA*, s. 63

⁵⁸⁸ Claude Cahen, *Anadolu*, s. 167-168

⁵⁸⁹ Mehmet Ali Hacıgökmen, *TSDA*, s. 64

⁵⁹⁰ Mustafa Daş, *Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler*, s. 9

bulunan kardeşi İsaakios ve birkaç rütbeli soylu, İmparator II. İoannes'e karşı komplo hazırlamışlar; bu komplo ortaya çıkınca İsaakios ve oğlu İoannes, Dânişmendli Emir Gazi'nin yanına kaçmıştı. Emir onu memnuniyetle karşılamıştı. Ancak İsaakios'un kendi istediğı üzerine Trabzon ve çevresinde İmparatorun otoritesini temsil eden Gavras'ın yanına göndermiştir. Bu sırada, İmparator II. İoannes Komnenos ise seferi yarıda bırakıp İstanbul'a dönmüş ve kendisine karşı komplo hazırlayanları cezalandırmıştı.⁵⁹¹ İsaakios, Türk sınırlarında bulunduğu süre içinde Selçuklular, Dânişmendliler ve Anadolu'da bulunan diğer hâkimlerin desteğı ile kardeşi İoannes'i tahttan indirip İmparator olma tasarıları yapmıştır.⁵⁹²

1130/31 kışını Malatya'da Emir Gazi ve Selçuklu Sultanı Mesud ile birlikte geçiren Komnenos, onların desteğinden emin olarak, bir diğer Bizans karşıtı hükümdar olan Ermeni Prensi Leon'un da katılımıyla kurulacak olan bir ittifakı oluşturmak için Kilikya'ya gitmiştir. Başlangıçta Ermenilerle çok iyi ilişkiler kuran İsaakios⁵⁹³ ve oğlu İoannes, bir süre sonra anlaşmazlığa düşünce tekrar Sultan Mesud'a sığınmışlardır. Konya'ya geldikten sonra İsaakios, Dânişmendli ve Selçuklu müttefiklerinin desteğinden emin bir halde, İstanbul'daki taraftarlarıyla iletişim kurmuş ve uygun zamanı beklemeye başlamıştır. Bu tasarıdan haberdar olan İmparator II. İoannes, kardeşini önlemek için Türkler'e ve Ermenilere karşı sefere çıkmıştır. Kıyı bölgelerindeki iki kaleyi ele geçirdiğı ve bazı Türk ve Ermenileri katlettiğı bu sefer sırasında İsaakios taraftarları İstanbul'da ayaklanmışlar; Selçuklular da Sozopolis (Uluborlu) şehrine saldırmışlardı. Bu durum karşısında aceleyle İstanbul'a dönen İmparator, başkentteki ayaklanmayı bastırmıştır. Selçuklu ve Danişmendli saldırılarından umduğu etkiyi bulamayan İsaakios, bu kez Haçlı prenslerinin yanına gitmiştir. Fakat orada da aradığı desteğı bulamayınca 1139 yılında oğlu İoannes'le birlikte İstanbul'a dönerek yaptıklarından dolayı kardeşinden özür dilemiştir. İmparator II. İoannes, kardeşini ve yeğenini bağışlayarak onlara eski statülerini iade etmiştir.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 5

⁵⁹² Mustafa Daş, **BD**, s. 177

⁵⁹³ I. Levon'un kızı ile evlenen İsaakios'a ve eşine çeyiz olarak Misis ve Adana'nın verildiğı kaydedilmiştir. Bkz. Claude Cahen, **Anadolu**, s. 24-25

⁵⁹⁴ Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 6

3.2.1.6. Ioannes Komnenos

İmparator II. İoannes Komnenos'un yeğeni olan İoannes, babası İsaakios ile birlikte 1130 yılında Türk sınırlarına sığınmıştı. Babasının, amcasına karşı başlattığı taht mücadelesinde İoannes de babası ile birlikte hareket etmiş, amcasına karşı Anadolu'da birlikte destek aramıştı. Aradıkları desteği bulamayınca 1139 yılında İstanbul'a dönerek İmparator II. İoannes'ten af dilemişler ve eski statülerine yeniden getirilmişlerdi. Ancak İoannes kısa süre sonra tekrar Türk sınırlarına sığınacaktı.

II. İoannes, 1139 yılında Dânişmendli'lere karşı kalabalık ve güçlü bir orduyla harekete geçmiştir. İşte bu sefer sırasında İoannes, gülünç bir nedenden ötürü savaş meydanını terk edip yeniden Türkler'e sığınmıştır. Niketas Khoniates bu olayı şöyle kaydetmiştir: *"Bir çarpışma öncesi İmparator, İtalya'dan gelmiş bir şövalyenin savaşsa atsız katıldığını görmüş ve yanında at süren yeğenine, bindiği atı bu İtalyan'a vermesini emretmişti. İoannes daha birçok atının olduğunu bilmekteydi. Fakat İoannes kendini beğenmişliği ve gururu ile İmparatorum emrini uygulamadı ve şiddetle itiraz etti. Üstelik aşağılayıcı bir ifadeyle İtalyan'ı düelloya davet etti ve kendisini yenerse atı alabileceğini söyledi. Fakat İmparatorun kızgınlığı karşısında fazla direnemedi ve atını istemeye istemeye teslim etti. Genç İoannes bundan sonra, hiddetle köpürerek başka bir ata atlayıp düşmana dört nala sürdü. Düşmanların yanına gelir gelmez de mızrağı ters çevirerek başındaki miğferi çıkardı ve Türkler'in tarafına geçti. Türkler İoannes'in kendilerine katılmasıyla durumlarının güçleneceğini düşünerek onu sevinçle karşıladılar."* Melik Muhammed ise İoannes'i çok iyi karşılamış ve onu istediği yere gitmekte serbest bırakmıştı.⁵⁹⁵

İoannes, Türkler'e ikinci kez gerçekleştirdiği ilticasında daha önce babasıyla teşebbüs ettiği Bizans'a karşı bir Anadolu güçleri ittifakı oluşturma gibi bir girişimde bulunmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Bizans ile bağlarını kopardığı bir hayat sürmüştür. Önce dinini değiştirerek Müslüman olmuş; sonra da Konya'ya gidip Sultan Mesud'a sığınmıştır.⁵⁹⁶ Urada Sultan'ın kızlarından biri ile evlenmiş ve devlet hizmetine girmiştir. İmparator I. Manuel 1145 veya 1146'da Konya'yı kuşattığında İoannes ve hanımı, Sultan Mesud'un o sırada başkentte bulunmamasından dolayı

⁵⁹⁵ Mustafa Daş, *Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler*, s. 7

⁵⁹⁶ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 25

şehrin savunmasını bizzat üstlenmişlerdir. Manuel'i mağlup ettikleri bu olaydan sonra, böyle bir askeri olaya karışmamış olmasından ötürü olmalı, İoannes'ten söz edilmemektedir.⁵⁹⁷ Konya'yı savunduğu sıralarda ona "Çelebi İoannes" diye hitap edildiği eldeki bilgiler arasındadır.⁵⁹⁸ İoannes'in soyundan gelenler hakkında da ayrıca söz edilmiş bir bilgiye rastlanmamıştır.⁵⁹⁹

3.2.1.7.Andronikos Komnenos

Daha önce Türkler'e iltica etmiş olan babası Sebastokrator İsaakios Komnenos ve kardeşi İoannes Komnenos gibi Andronikos da Selçuklu Devleti'ne iltica etmiştir. Yeteneği, iyi bir eğitim almış olması, cesareti ve maceraperest tarzıyla adını duyurmuştu. Amcazadesi İmparator I. Manuel Komnenos ile aralarında ciddi bir kişisel çekişme olduğu için İstanbul'dan uzaklaştırılmış ve Kilikya'ya vali olarak tayin edilmişti.⁶⁰⁰

1152 yılında Kilikya valiliğine tayin edildiğinde Andronikos'un, görevi buradaki Ermeni baronu II. Toros'un işgal ettiği şehirleri geri almak ve buradaki Bizans hâkimiyetini yeniden sağlamaktı. Ancak bu işte başarısız olunca İstanbul'dönmüş; amcazadesi I. Manuel onu bu kez Niş ve Braniçevo'nun idaresinde görevlendirmiştir. Andronikos Burada vali iken Macar Kralına I.Manuel'e karşı anlaşma teklifinde bulunması üzerine Manuel'in emri ile tutuklanmış ve İstanbul'a getirilip burada hapsedilmiştir.⁶⁰¹

Birkaç yıl hapiste kalan Andronikos, bir şekilde buradan kaçmış ancak yakalanmıştır. Bu kez daha sıkı güvenlik önlemleriyle altı yıl hapsedilmiştir. Ancak 1164 yılında tekrar kaçmayı başarmış ve Rus Knezliğine sığınmıştır. Knez Yaroslav'ın onu iyi karşıladığı ve hatta yakın olduğu İmparator I. Manuel'in Andronikos'u affetmesine vesile olduğu bilinmektedir. Böylece İstanbul'a dönen Andronikos, 1165 yılında tekrar Kilikya valiliğine atanmıştır.⁶⁰²

⁵⁹⁷ Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 7

⁵⁹⁸ Mustafa Daş, **BD**, s. 177

⁵⁹⁹ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 167-168

⁶⁰⁰ Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 7

⁶⁰¹ Yusuf Ayönü, **Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'un Hayatı ve Devlet Teşkilatını Yeniden Düzenlemeye Yönelik Reformları**, Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt: 29 sayı: 1 yıl: 2014, ss. 107-126

⁶⁰² Yusuf Ayönü, **Andronikos Komnenos**, s. 109-110

Andronikos, ikinci kez Kilikya valiliğine atanmasından bir yıl sonra, 1166 yılında isyan ederek İmparatorluk sınırlarını terk etmiştir. Bu kez Ortadoğu’da hâkimiyet sahibi kişilere başvurmuş, uzunca bir süre çeşitli yerlerde dolaşmıştır.⁶⁰³ Ancak aradığı desteği kimseden bulamamış; sonunda 1176 Myriokefalon Savaşında I. Manuel Komnenos’u mağlup eden Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan’dan aradığı desteği temin edebilmiştir. Sultan II. Kılıç Arslan’ın ona verdiği birliklerle birlikte Bizans’a ait olan Haldia (Doğu Karadeniz) bölgesini ele geçirmek için yıllarca akınlar düzenlemiştir. Haldia bölgesine uzun süre boyunca akınlar yapması Andronikos’un bu bölgede Bizans’tan ayrı bir devlet kurmayı planladığını düşündürür; belki de Sultanın himâyesinde olan ayrı bir Bizans devleti.⁶⁰⁴

Andronikos’un bu teşebbüsünün sonuç vermediği görülür. Zira İstanbul’a dönüp özür dilemiş ve tüm yaptıklarına rağmen amcazadesi İmparator I. Manuel onu bağışlamıştır. Ancak İmparatorun bu kez af için bir şartı vardı; gözetim altında Oinoion’da (Ünye) yaşamını sürdürecekti. Bu şart üzerine anlaştıkları gibi burada ulunduğu süre boyunca Andronikos, Manuel’e sadık kalmıştır. Öte yandan, imparatorluk hayalinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Beklediği fırsat ise I. Manuel’in 1180 yılında ölümünden sonra İmparatoriçe Antakyalı Maria’nın naibi olduğu II. Aleksios Komnenos döneminde gerçekleşmiştir. II. Aleksios Latin taraftarı bir politika izlemiş, Andronikos da kamuoyundaki Latin aleyhtarlığını kullanarak isyan etmiştir. Bu isyanı, onun Bizans tahtına oturmasıyla sonuçlanmıştır.⁶⁰⁵

İmparatorluk tahtını sonunda elde etmeye muvaffak olan Andronikos Komnenos, Latinlerin desteklediği Maria’yı saf dışı bırakmış, on bir yaşındaki yeğenine Eylül 1181’de önce müşterek hükümdar olmuş; iki ay sonra onu bir yay kirişi ile boğdurup denize atırarak tek İmparator olmuştur.⁶⁰⁶

İmparatorluğu boyunca uyguladığı baskıcı yönetim nedeniyle onun döneminde bazı muhalif soyluların Selçuklular’a sığındığı bilinmektedir. Teodoros Angelos, Nikeforos Vatatzes ve Teodoros Vatatzes Konya’ya sığındığı bilinen Bizanslı

⁶⁰³ Antakya, Kudüs ve Saltuklu Devleti Andronikos’un gittiği kaydedilen yerlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Ayönü, **Andronikos Komnenos**, s. 110-111; ayrıca onun bu kez isyan edip Bizans sınırlarını terk etmesinde, yaşadığı uygunsuz gönül ilişkilerinin de etkili olduğu kaynaklarda geçmektedir. Buna göre Andronikos, İmparator Manuel’den çekinmiş ve kaçmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Ayönü, **Andronikos Komnenos**, s. 110

⁶⁰⁴ Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 7

⁶⁰⁵ Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 7

⁶⁰⁶ Yusuf Ayönü, **Andronikos Komnenos**, s. 114

soylulardandır. Bazıları da sınır boylarında Türkmenler'e yakın olarak bir süre yaşamışlardır.⁶⁰⁷

3.2.1.8. III. Aleksios Angelos

1204 yılında Latinlerin İstanbul'u işgalinden sonra Bizans İmparatorluğu'ndan Yunanistan'a ve Anadolu'ya göçler meydana gelmişti.⁶⁰⁸ İstanbul'dan kaçan Bizanslı soylular Anadolu ve Balkanlar'da yeni devletler kurmuşlar ve Bizans'ı yeniden canlandırma hedefini edinmişlerdi. İşte bu ortamda, Bizans tahtına 1195-1203 tarihleri arasında hükmetmiş olan III. Aleksios Angelos, 1211'de Konya'ya gelmiştir. III. Aleksios, Sultan I. Gıyaseddin keyhüsrev'i uzun gurbet hayatında İstanbul'da ağırlamış ve ona çok iyi davranmıştı.⁶⁰⁹ Gıyaseddin Keyhüsrev de eski dostunu memnuniyetle kabul etmiştir. Aleksios Angelos, Gıyaseddin Keyhüsrev'den İznik ve çevresinde devlet kuran damadı Teodoros Laskaris'in kendi tahtını işgal ettiği gerekçesiyle yardım istemiştir. İznik tahtını ele geçirmek isteyen Aleksios'un bu isteği, Keyhüsrev'in Laskarisler üzerine yürümek için aradığı yasal gerekçeyi teşkil ediyordu. Gıyaseddin Keyhüsrev Laskaris'e önce bir elçi göndermiş, olumsuz bir cevap almasının üzerine ordusuyla harekete geçmiştir. Menderes vadisindeki Antiokhia'da 1211 yılında yapılan savaşta Gıyaseddin Keyhüsrev şehit olmuş, Aleksios Angelos ise esir düşmüştür. Aleksios'un Theodoros Laskaris'in emriyle bir manastıra kapatıldığı bilinmektedir.⁶¹⁰

3.2.1.9. Mikhail Palaiologos

Selçuklu Devleti'ne sığınan Bizanslılardan en meşhur olanı Mikhail Palaiologos'tur.⁶¹¹ Palaiologos Hanedanının kurucusu; 1204'ten bu yana Latin işgalinde olan İstanbul'u 1261'de geri almasından dolayı Bizans'ın da ikinci kurucusu olan VIII. Mikhael'in oldukça maceralı bir hayatı olmuştur. Eldeki bilgiler çocukluk

⁶⁰⁷ Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 7-8

⁶⁰⁸ Mustafa Daş, **BD**, s. 38

⁶⁰⁹ Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 342

⁶¹⁰ Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 8

⁶¹¹ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 167-168

ve gençlik dönemi hakkında bilgi vermemektedir. İznik İmparatoru III. İoannes Vatatzes'in sarayında yetiştiği ve kısa sürede askeri yetenekleriyle ön plana çıkarak ordu komutanlığına getirildiği bilinmektedir. Mikhael, “*Konostavlos (Emir-i Ahur)*” rütbesiyle başlayan askerlik hayatında başarılarıyla giderek yükselmiş ve halk arasında itibar sahibi olmuştur.⁶¹² 1246'da, 20'li yaşların başında iken, ilk yöneticilik görevinin Makedonya'da verildiği bilinmektedir. Bir bilgiye göre Makedonya o sırada Bizans'ın bir valisi olan olan babası Andronikos'un idaresindedir. Mikhael, kendisine ilk komutanlık görevinin verilmesinden yedi yıl sonra İznik İmparatoruna karşı gizli planlar yaptığı gerekçesiyle gözden düşmeye başlamıştı ancak bir cesaret ve yakınlık gösterip yeniden göze girmiştir. Ardından, İmparator Vatatzes'in kardeşlerinden birinin torunuyla evlenmiş ve “*Megas Konostavlos*” görevine atanmıştır. Böylece askeri görev yetkileri hayli artmıştır. Bu sırada, İmparator Vatatzes'in Mikhael'e güvenmekte zorlandığı düşünülmektedir; Vatatzes'ten sonra İmparatorluk tahtına geçen II. Theodoros Laskaris ise Mikhael'e yakınlık göstermeyecek derece güvenmemektedir. Karşılıklı olan bu güvensizlik, Mikhael'in, tutsak edileceği kuşkusuyla 1256'da İznik'ten kaçmasıyla sonuçlanmıştır. Bir bilgiye göre de İmparatorluk tahtını alma düşüncesi gerçekten vardı ve İmparator Theodoros Laskaris bu planlarını öğrenmişti; o Mikhael'i yakalatmadan Mikhael hızlı davranıp İznik'ten kaçmıştı.⁶¹³

İznik İmparatorluğunun Latinler, Bulgarlar ve Epiroslar karşısında savunulmasında büyük rol oynadığı bilinen Mikhael'in, halk arasında dahi itibara sahip yüksek rütbeli bir komutanken⁶¹⁴ İznik'ten kaçıp Selçuklu Devleti'ne sığınmak zorunda kalması ilgi çekicidir. Mikhail'in yerinden ayrılıp Selçuklu Devleti'ne sığınması hakkında dönemin tarihçisi ve olayların şahidi olan Akropolites, ayrıntılı bilgiler verir. Bu bilgilere göre İmparator, Mikhail'in İznik'ten ayrıldığı haberini aldıktan sonra Akropolites'i çağırıp Müslümalardan destek bularak kendisine karşı saldırıya geçip geçmeyeceğini sorar. Tarihçinin buna cevabı “*Bana hiç de onun böyle bir iş yapması söz konusu görünmüyor. Onun karakterini ve yurtseverliğini bilirim.*” şeklindedir. Bunun üzerine İmparator, Mikhail'in neden böyle bir şey yapmış

⁶¹² Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 9

⁶¹³ Donald M. Nicol, s. 33; Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 9

⁶¹⁴ Mustafa Daş, **BD**, s. 177-178

olabileceğini sorar. Akropolites; *“Kaçmış çünkü bildiğin üzere İmparator hazretleri, öyle bir iki kez değil binlerce kez sen onu öylesine korkunç biçimde tehdit ettin ve ona öylesine kötü kızdın ki! Hatta pek çok insanın önünde, onu kör edilmeye göndereceğini söyledin. Demek ki bunları birçoklarının söyleyip durduğunu duyarak o da öğrendi ve tedirgin oldu ve verilecek cezadan dolayı dehşete kapıldı ve bundan kurtulmak için önlem aldı.”* İmparator buna cevâben *“Böylesine korkunç şeylere uğraması söz konusu olsa bile ne diye bizim ülkemizde oturmuyor da vatanında felakete uğramaktansa yaban ellerinde mutlu olmayı yeğliyor?”* İmparator’un vatanseverlik vurgusu yaptığı bu sözlerine Akropolites, can korkusunun insana kaçmak dâhil her şeyi yaptırabileceği şeklinde karşılık vermiştir.⁶¹⁵

İmparator’dan çekindiği ve kendisini güvende hissetmediği için ülkesini terk eden Mikhail’in yolculuğunun zorlu geçtiği ilgili tüm kaynaklarda ifade edilmiştir. Buna göre Selçuklu sınırlarına yaklaştığı zaman bölgede yaşayan Türkmenler tarafından bir yağma saldırısına uğramıştır. *“...bazı Türkmenler ellerine düşen Mikhail Palaiologos’u beklenmedik bir armağan gibi buldular ve doymaz gözleri onun mallarına takıldı. Onun her şeyini aldılar; üzerindikileri, altını, gümüşü, atını, giysilerini, giymekte olduğu çamaşırları bile hatta yanında bulunan hizmetkâr köleleri de bölüştüler ve her biri onlardan birini kendi kölesi olmak üzere aldı. Mikhail’in kendisi onlardan zor kurtuldu, üzerinde hiçbir şey olmaksızın Sultan’ın yanına vardı. Bu kişi onu rastgele bir sığınmacı olarak kabul etmedi, onu büyük bir sevinçle karşıladı, çünkü onun soylu aileden geldiğini öğrenmişti ve Sultam’ın beyleri onun boyuna bosuna, akıllılığına hayran kaldılar ve eskilerden bazılarının söylediği gibi onu İmparator olmaya lâyık kişi saydılar. Çünkü onula biraz söz ettikten sonra onun sarsılmaz karakterini anladılar ve askerlik sanatında almış olduğu eğitimi, onun savaş işlerinde yetenekliliğini ve deneyimini güvenle saptadılar. Bunun üzerine Sultan, ondan çalınmış olan her şeyin ve bölüşülmüş olan kölelerinin toplanmasını ve ona geri verilmesini buyurdu. Ne çare ki talancılar da mallar da bulunamadı.”*⁶¹⁶ Bu ifadeler, Mikhail’in Selçuklu ülkesine yaptığı yolculuk hakkında ayrıntılı bilgi vermesi gibi; onun Selçuklu ülkesinde nasıl karşılandığı ve askerî kişiliği hakkında da bilgi vermesi açısından değerlidir. Zira Mikhail’in bu askerî kişiliği Selçuklular tarafından

⁶¹⁵ Akropolites, s. 130

⁶¹⁶ Akropolites, s. 131-132

değerlendirilmiştir. Selçuklu himâyesinde bulunduğu süre boyunca askerlik görevini sürdüren Mikhael'e hizmetleri karşılığında Selçuklular tarafından da "*Kondistabl*" unvanı verilmiştir. "*Emir Komnenus*" adıyla da hitap edilen Mikhael, II. İzzeddin Keykavus ile Moğollara karşı savaşmıştır.⁶¹⁷ Selçuklu Devleti'nin Moğollarla savaş hâli konusunda Akropolites şunları söylemiştir: "*Mikhail Sultan'a sığındığı sıralarda Selçukluların durumu savaş bakımından ciddi bir dönüm noktasındaydı, Moğollar Müslümanların ülkesinin çoğu bölümünü talan ettikten sonra Axara/Aksaray yakınında ordugâh kurdular ve Persler için onlarla savaşmak artık bir gereksinme oldu. Böylece Persler⁶¹⁸, Mikhail'i Hristiyanlardan oluşan ordu birliklerinin komutanı atadılar. Mikhail'in ordusu Moğollara karşı yengi kazandı, Mikhail en başta idi ve mızrağıyla düşman komutanının göğsünden vurdu.*"⁶¹⁹

Yaklaşık iki yıl Selçuklu ülkesinde kaldıktan sonra⁶²⁰ II. İzzeddin Keykavus'un Moğollara yenilmesi ve Anadolu'da Moğol baskısının yarattığı siyasi, sosyal, ekonomik huzursuzluk nedeniyle "*burada gelecek için herhangi bir umut kalmadığına karar veren*" Mikhael buradan ayrılmış ve İznik'e dönmüştür.⁶²¹ Onun dönüşüyle ilgili Akropolites bir mektup olayından söz eder: Mikhail, Bithynia ve Thynia/Kocaeli Yarımadası askerlerine mektuplar yazmış; bu mektuplar İmparator'un eline geçmiştir. Akropolites'in kaydına göre; "*Ben İmparator'dan korktum ve belki kötü bir iş yapar korkusuyla kaçtım. Ancak sizler askerlik görevinizi akılcıca ve yiğitçe yerine getirin ki kentlerdeki ve kırsal alanlardaki kaleler güvenlikte olsun... Tıpkı benim gibi yöreyi dikkatle gözetin...*" ifadelerini kullanan Mikhail'e karşı İmparator'un tutumu değişmiştir. Tedirgin olmayı bırakan İmparator onun tekrar kendi hizmetine girmesine olumlu bakmaya başlamıştır.⁶²² Bu zor yolculuğun ardından İznik'e ulaşmış İmparatorun kendisini affetmesini dileyerek Laskaris hanedanına sonsuza kadar bağlı

⁶¹⁷ Mustafa Daş, **BD**, s. 177-178; Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 42

⁶¹⁸ Yani Türkler. Selçuklu Türkiye'si'nde İran unsuru göz ardı edilmeyecek kadar etkilidir. Bu etki gerek İranlı devlet adamlarının varlığı gerekse yazı dili olarak Farsça'nın kullanılması şeklinde mevcut olmuştur. Bu nedenle Bizanslılar'ın, Selçuklu Türkleri'ni Pers şeklinde ifade ettiği görülür. Akropolites, s. 27

⁶¹⁹ Akropolites, s. 132-133

⁶²⁰ Donald M. Nicol, s. 33

⁶²¹ Mustafa Daş, **BD**, s. 177-178; Bu sırada II. İzzeddin Keykavus ise İznik'e, Theodoros Laskaris'e sığınmıştı. Birkaç ayını burada geçirecek ve İmparatorun desteğiyle tekrar Konya'ya girecekti. Bkz. Erdoğan Merçil, **Makaleler**, s. 345

⁶²² Akropolites, s. 131

olma yemini etmiştir. İmparatorun onu affetmesinde⁶²³ askeri yeteneğinin büyük payı olduğu düşünülmektedir.⁶²⁴

Affedilmesinin ardından İmparator tarafından Makedonya'ya Epiros Despotu ile savaşmaya gönderilmiştir. Ancak kuşkularından kurtulamayan İmparator, bir rivayete göre Mikhail Palaiologos ile ailesinin kendisine büyü yaptığına inanır olmuş. Böylece, Mikhael'i zindana attırmıştır. Ağustos 1258'de özgürlüğüne kavuşan Mikhael İmparatora ve ailesine tekrar bağlılık yemini etmiştir. Bağlılık yemininden sonra Mikhael İmparator'dan hanedanın yasal korucuyuluğu görevini almıştır. Böylece, çocuk yaşta tahta çıkmak durumunda kalan Ioannes Laskaris'in koruyuculuğu yemini ile başlayan etkinliği, imparatorluğa giden bir yol izleyerek zirveye çıkmıştır.⁶²⁵ Onun tek başına Bizans İmparatoru olmasında ise devletin ileri igelenlerinin etkisinin olduğu bilinmektedir. Buna göre, Naib olan Mikhail hakkında Rum halkına sorulmuş ve *"onların hepsi tek bir ağızdan yöneticileri ve efendileri olmak üzere Mikhail'i istediklerini"* söylemişlerdir. Hatta İskitlere (ücretli asker olarak hizmet eden Kuman Türklerine) de Mikhail'in İmparator olması hakkında sorulmuş; *"bunlar birer Barbar olarak değil birer Rum olarak ve aklı başında insanlar olarak soruya cevap verip Mikhail dışında en iyi yönetimi gösterecek başka kimse bilmediklerini"* söylemişlerdir. Din adamkarı dahi Mikhail'den Rum devletinin yönetimini üstlenmesini istemişlerdir. Halkın ve din adamlarının imparatorluk konusundaki bu tutumuna rağmen Mikhail'in çekingen davranışı görülür. Akropolites, onun imprataor olmak konusunda tedirginlik duyduğundan ve sorumluluğu üstlenmek istemediğinden söz eder. Ayrıca, Mikhail, kısa süre önce İmparator olarak tanıyacağı yolunda Theodoros'a ettiği yemini de gerekçe olarak göstermiştir. Bunun üzerine din adamları yeminini çiğnemesi durumunda Mikhail'in bağışlanacağını taahhüt eden ve hatta Patrik dâhil bütün başpapazların imzaladıkları bir yazılı belge düzenlemişlerdir. Bu belgeye göre Mikhail, *"yaptığı iş (naib olma yemininden dönmesi) yüzünden sadece ahrette İsa'nın rüşvetle yanıltılamaz mahkemesi önünde hesap vermeyecek*

⁶²³ Pachymérés, Georges, **Bizanslı Gözüyle Türkler**, çev. İlcan Bihter Barlas, Birinci Basım, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 32

⁶²⁴ Donald M. Nicol, s. 33; Bir diğer bilgiye göre henüz Selçuklu sınırlarında iken affedildiğini öğrendikten sonra İznik'e dönmüştür. Bkz. Mustafa Daş, **BD**, s. 177-178; II. İzzeddin Keykavus'un Moğollara yenilmesinin ardından önce Kastamonu civarına giden Mikhael, bu sırada II. Theodoros Laskaris'in kendisine hiçbir ceza vermeyeceğini garanti etmesi üzerine İznik'e 1257 yılında dönmüş ve ordudaki eski görevine getirilmiştir. Bkz. Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 10

⁶²⁵ Donald M. Nicol, s. 33

olmakla kalmayacak; üstelik kutsal çelengi takınacaktı, çünkü o Hristiyanlar milletini kurtarmaya gelmişti."⁶²⁶

1261 yılında İstanbul'un Latin işgalinden kurtarılması zaferi, o sırada İmparatorluk tahtında olan VIII. Mikhael'i itibarını arttırmış ve onu Bizans tarihinin en önemli isimlerinden biri kılmıştır. Bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak oğlu Andronikos'u veliaht ilan eden VIII. Mikhael, Bizans'ta yeni bir hanedanı, "*Palaiologoslar dönemi*"ni başlatmıştır.⁶²⁷ Aralık 1282'de vefat eden⁶²⁸ Mikhael Palaiologos Ölümüne yas tutulmamış, cenaze töreni bir kahramana yaraşır olmamıştır.⁶²⁹

Mikhael Palaiologos, Selçuklu ülkesine iltica eden son Bizanslı soyludur.⁶³⁰

3.2.1.10. Kir Ferîd

Kalanoros'un (Alaiye) eski efendisi, Alaeddin Keukubad'ın kayınpederi ve onun adına Akşehir'i yöneten Kir⁶³¹ Ferîd'den, Selçuklu Devleti'ne tam anlamıyla bir sığınma hareketinde bulunmamış olsa da Selçuklu hizmetine girmesinden dolayı burada söz etmeye değerdir.⁶³²

I.Alaeddin Keykubad Kıbrıs Haçlı Krallığı ve Venediklilerin Akdeniz'deki etkinliklerinin farkında olarak Kalanoros'a hâkim olmak ve bölgeyi kontrol altında tutmak istiyordu. Bu maksatla Kalanoros'u fethetmiş ve bölgede yoğun imar faaliyetleri başlatarak buraya kendi adını; Alaiye'yi vermiştir. Kalanoros Kalesinin hâkimi olan Kir Ferîd, kaleyi Alaeddin Keykubad'a teslim ettikten sonra aralarındaki temas başlamış; Kir Ferîd'e Akşehir'de bir miktar toprak mülk olarak verilmiştir.⁶³³

⁶²⁶ Akropolites, s. 150-151

⁶²⁷ Mustafa Daş, **BD**, s. 44

⁶²⁸ Donald M. Nicol, s. 33; Papa'ya Katolik ve Ortodoks Kiliselerini birleştirmeyi vaat etmesi ve bu yönde hareket etmesi nedeniyle halkın gözünden düşmüş hatta nefret edilen biri olmuştu. Bu nedenle cenaze töreni yapılmamış; defni bir imparatorun defni gibi yapılmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Daş, **BD**, s. 61-85

⁶²⁹ Donald M. Nicol, s. 33

⁶³⁰ Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 10

⁶³¹ Bu kelimenin bir unvan olduğu ve Yunanca "*kirios*" kelimesinden Türkçe'ye geçtiği bilinmektedir. Kir ya da Kyr; "*bey, ağa, hâkim, reis, hükümdar, emir, efendi*" anlamlarında kullanılmıştır. Bkz. Mehmet Ali Hacıgökmen, **TSDA**, s. 75-76

⁶³² Claude Cahen, **Anadolu**, s. 168

⁶³³ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 133-134

Kimliği hakkında fazla bilgi bulunmayan Kir Ferîd'le ilgili Ermeni Simbat Vekayinamesinden Adom adındaki bir Ermeni büyüğünün torunu olduğu öğrenilmiştir. Eldeki bilgilere göre, yeni bulunan bir kitabe de Kir Ferîd'in Ermeni olabileceğini desteklemektedir. Bölgedeki Bizans hâkimiyetinin zayıflamasıyla Ermeniler'in, Alanya'ya kadar ilerlemiş oldukları düşünülmektedir. Bu sırada Antalya limanı ise Venediklilerin idaresinde idi.⁶³⁴

Kir Ferîd'in, Alaeddin Keykubad'ın saltanat süresince birkaç meşhur köyün mülkiyet idarecisi olarak yirmi yıl kadar Akşehir'de yaşadığı bilinmektedir. Alaeddin Keykubad'ın vefatından sonra ise oğulları arasında başlayan taht çekişmeleri ve bunu çıkarlarına göre destekleyen devlet adamlarının arasında kendisini pek güvende hissetmeyerek ailesiyle birlikte Hatunsaray-Sille civarına göç etmiştir.⁶³⁵ II. İzzeddin Keykavus'un Moğollara karşı mücadelesinde kendisini destekleyen meşhur Hristiyan dayılarının, Kir Ferîd'in çocukları olduğu tespit edilmiştir. Adları *Kir Haye* ve *Kir Kedid* olan bu kişiler, II. İzzeddin Keykavus'un aslında büyük dayılarıdır.⁶³⁶

Bugün Konya ve Akşehir civarında adını Kir Ferîd'den almış olan ve aradan geçen yüzyıllara rağmen bu izi taşıyan birkaç köy mevcuttur.⁶³⁷

3.2.2. Toplu İltica Hareketleri

3.2.2.1. Selçuklu Himâyesindeki Rum Köylüler

Rum köylülerin başta ekonomik olmak üzere sosyal ve siyasi nedenlerle Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak yaşamayı tercih ettikleri görülmüştür. Bu tercihte, Selçuklu Sultanlarının hoşgörülü tavırlarının büyük etkisi olmalıdır. XII.-XIII. yüzyıllarda Anadolu'da Selçuklu tâbiyetinde olan yerlerde oldukça hoşgörülü bir ortam söz konusuydu. Bu ortam yalnızca Selçuklu'nun devlet politikalarından kaynaklanmıyor; Müslümanlarla Hristiyanların karşılıklı saygıya dayanan; birbirilerine kısa sürede alışıp sosyo-ekonomik temaslar kurmalarıyla sonuçlanan ilişkisinden de kaynaklanıyordu. Hatta, Hristiyan tebaaya tanınan özgürlük Selçuklu

⁶³⁴ Mehmet Ali Hacıgökmen, *TSDA*, s. 75

⁶³⁵ Mehmet Ali Hacıgökmen, *TSDA*, s. 77-78

⁶³⁶ Mehmet Ali Hacıgökmen, *TSDA*, s. 83

⁶³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Hacıgökmen, *TSDA*, s. 78-81

ülkesini ziyaret eden seyyah ve fikir adamlarını hayrete düşürmüştür. Meşhur mutasavvıf İbnü'l-Arabî, 1212 yılında Sultan İzzeddin Keykavus'a yazdığı mektupta, ülkede Müslümanların sayıca daha fazla olması gerektiğini vurgularken “*zımmi statüsündeki Hristiyanlara fazlasıyla hoşgörölü davranıldığı, onların çanlarını rahatlıkla çalabildikleri, batıl inançlarını sergileyip eğitim ve öğretimini yapmalarından*” şikâyetçi olmuştur. Fakat Endülüslü âlim bir süre sonra Konya'daki Hristiyan ve Müslüman tebaanın barış içinde yaşamalarına alışmış; hatta dua etmek için bir kiliseye gitmişti.⁶³⁸

İmparator II. Ioannes Komnenos'un 1142 yılında Beyşehir gölü civarına yaptığı bir seferde kaydedilen ilginç bir olay vardır. İmparator bölgeye geldiği zaman Beyşehir Gölündeki adalarda yaşayan Hristiyan halk kapılarını ona açmayı reddetmişlerdir. Dönemin vakanüvisi Kinnamos, Bu Hristiyanların Konya'da bulunan Türk komşularıyla olan ticari ilişkilerini koparmak istemedikleri için adaları Bizans'a teslim etmediklerini ve “*onların uzun zaman neticesinde görüşleri bakımından Türkler'le birleşmiş olduklarını*” ifade etmiştir.⁶³⁹ Niketas Khoniates de bu olayla ilgili “*Bu adalarda Hristiyan kolonileri oturuyordu; bunlar yelkenli tekneleri ve hafif kayalıkları aracılığıyla Konya Türkleri ile birbirine karışmış, böylece karşılıklı dostluk bağlarını güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda güçlü ticari ilişkiler sürdürmekteydiler. Bizanslılara komşularıyla ittifak halinde kendi düşmanları gözüyle bakıyorlardı. İşte, zamanın daha da güçlendirdiği alışkanlık, ırktan ve dinden daha kuvvetlidir.*” diyerek açıklamada bulunmuştur.⁶⁴⁰

Türk yönetimi ile Rum halkı arasındaki ilişki, Türkler'in fetih politikalarıyla birlikte gelişmiştir. Yıllardır tâbi olduğu yönetimden, Bizans'tan aldıkları topraklar nedeniyle belki de daha olumsuz bir göstermesi gereken Bizans halkı, tam tersine bu yeni yönetimi tercih ediyordu.⁶⁴¹ Bu kez 1190'lı yıllarda, Selçuklular ele geçirdikleri Dadybra (Devrek) şehrine Türk nüfusu yerleştirmiş ve buradaki Bizans halkına göç etme serbestliği tanımıştı. Ancak Bizans halkı evlerini kaybetmiş olmasına rağmen

⁶³⁸ Mustafa Daş, **BD**, s. 175

⁶³⁹ Mustafa Daş, **BD**, s. 175-176

⁶⁴⁰ Niketas Khoniates, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 19-20

⁶⁴¹ Unutmamak gerekir ki Anadolu'da Türk varlığı o dönemde yeni değildi. 1071'den bu yana düzenli ve yoğun olarak Türk akınları ve göçleri Anadolu'da tanınmaktaydı. Yani, Bizans halkı bu ilişkilerin yaşandığı XII. yüzyıl ortalarına gelene kadar Türkleri çoktan tanımış ve komşuluk etmeye başlamışlardı bile.

Türk tâbiyetinde yaşamayı tercih etmişlerdir. 1199 yılında Menderes’e sefer düzenleyen Gıyaseddin Keyhüsrev bölgeden bir grup Hristiyanı Akşehir bölgesine yerleştirmiş, onlara verimli araziler ve tohumluk tahıl dağıtmıştır. Beş yıl boyunca vergiden muaf tutulacak olan Hristiyan halktan bu beş yılın sonunda az bir miktar vergi alınacaktı. Gıyaseddin Keyhüsrev bu imkânları sağladığı Hristiyan halka, İmparatorla barış yapıldıktan sonra serbest kalmaları karşılığında herhangi bir şey almadan onları serbest bırakacağını bildirmiştir. Bu uygulamalar üzerine burada “*tutsak edilen*” Hristiyan halka, Batı Anadolu’da başka yerlerden Hristiyanlar da katılmış ve kendi iradeleriyle Akşehir’e, Selçuklu tâbiyetine göç etmişlerdir.⁶⁴²

XI.-XIII. yüzyıllar boyunca Selçuklu Devletinin sadık tebaası olan Hristiyan halk, Selçuklu yönetiminden gördüğü hoşgöründen, Selçuklu sınırları dışındaki ırktaşlarıyla rahatça temas kurarak da yararlanmıştır. Esâsen ekonomik, dini ya da sosyal çeşitli nedenlerden dolayı Konya ile İstanbul arasında yoğun bir ulaşımın serbestçe gerçekleştiği kaynaklarda geçmektedir.⁶⁴³

3.2.2.2. Selçuklular’ın Yardım Ettikleri Haçlılar

Haçlılar ne siyasi ne dîni ne de sosyal bakımdan Bizans’a ait bir unsurdur. Ancak tarih sayfalarına kaydedilmiş bir olay, benzer örnekleri olmadığı için - bambaşka bir çizgide olsa da- Hristiyan olan Bizans başlığı altında ifade edilebilir. Zira söz konusu kayıt, küçük bir olayı anlatmaktadır.

Haçlılar, Anadolu yolu ile Kudüs’e ulaşmaya çalıştıkları sırada Frigya dağlarının geçitlerinde Türkler tarafından yenilgiye uğratılmışlardı. Ancak bu yenilgiden sonra büyük zorluklara rağmen Antalya kıyılarına kadar gelebilmişler; burada Rum tüccarların istediği yüksek fiyatları ödeyebilenler Antakya’ya girebilmişlerdi. Halbuki bu Haçlı topluluğunda hastalar, yaralılar ve çok sayıda hacı bulunmaktaydı ve -bir yerde- dindaşları olan Rumların yardımına ihtiyaçları vardı. Rumlar, hacılara bir muhafız birliği vermek ve hastalara, yolculuğa devam edebilecek duruma gelinceye kadar bakmak için VII. Louis’ten beş yüz mark almışlardı. Fakat Haçlı ordusu hareket eder etmez Rumlar, eride kalan yaralıların ve hacıların çaresiz

⁶⁴² Mustafa Daş, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, s. 11

⁶⁴³ Mustafa Daş, **BD**, s. 176

bir durumda kaldıklarını Türkler'e bildirmişlerdir. Açlık, hastalık, parasızlık ve olası askeri saldırılar, bu Haçlı grubunu daha da zor duruma Rumlar herhangi bir yardımda bulunmamışlar; üstelik paralarının karşılığında vaat ettikleri yardımları yerine getirmemişlerdi. Bu üç ya da dört bin kişilik Haçlı topluluğu bir de Rumların haber verdiği Türkler tarafından saldırıya uğramışlardı. Ancak Türkler galip olduktan sonra Haçlı topluluğunun durumunu yakından görmüş ve yaralı olanlarını tedavi etmeye çalışmışlar, onlara yemek vermişlerdir. Hatta bazı Türkler, Rumların hile ile almış olduğu Fransız paralarını satın alarak ihtiyacı olanlara dağıtmışlardır. Müslüman olan Türklerin bu yardımları ile dindaşları olan; ancak kendilerini dolandıran ve daha da zor duruma sokan Rumların hareketleri, Haçlı hacıları arasında öyle etki yaratmıştır ki çoğu kendi isteği ile Müslüman olmuştur.⁶⁴⁴

Olumlu ya da olumsuz özelliklerin topyekun bir millete mal edilemeyeceği bir gerçektir. Ancak belirli özellikler, o milletin toplumsal ahlakında mevcuttur. Tâbi olduğu toplumun ahlakına ve alışkanlıklarına sahip olan her insan da bu ahlaki değerleri uygular, bu konuda kendisini sorumlu hisseder. Aslında, sığınmacılara ya da yardıma muhtaç olan insanlara Türklerin tutumu ilgili tarih sayfalarında kayıtlı olaylar, Türk milletinin toplumsal ahlak anlayışından gelmektedir. Özellikle sığınma ya da iltica konusunda, devletler bazında da genel bir ahlakî hassasiyet söz konusudur. Ancak bu hassasiyet sığınma hukukunun tarih içinde ortaya çıkan kendi doğal oluşumunun bir gereğidir ve bu gereğe göre bir devlet, kedisine sığınan, hayatı tehlikede olan birini geri göndermemelidir. Sığınma kavramına devlet değil toplum bazında bakılırsa aynı doğal kuralın pek de geçerli olmadığı görülecektir. Zira devletler, bir otorite olarak gücünü göstermeli ve muhtaç olana yardım etmelidir. Toplamlar ise yardım edip etmeme konusunda daha özgürdür. İşte Türk milleti, yaşadığı coğrafya ve dönem fark etmeksizin muhtaç olana yardım etmeyi toplumsal bir değer olarak benimsemiştir.

⁶⁴⁴ T. W. Arnold, s. 142

3.3. MOĞOL İSTİLÂSİ NEDENİYLE MEYDANA GELEN İLTİCA HAREKETLERİ

3.3.1. Münferid İltica Hareketleri

3.3.1.1. Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî

Bugün tüm dünyanın tanıdığı Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî Anadolu’da, Türkiye Selçuklu yönetiminde yaşamış, Türkiye Selçuklu Sultanlarının ihsanlarına mahzar olmuş bir mutasavvıf ve edebiyatçıdır.⁶⁴⁵ Onu ve sözlerini bugün dahi tüm dünyanın bilmesi, felsefesinin ortak insanî değerlere dayanıyor olmasından gelir; farklı kültürlerden insanların kendilerinden bir şeyler bulabildikleri ve XIII. yüzyıl ya da XXI. yüzyıl fark etmeksizin tüm zamanlar için geçerli olabilecek değerler.

Rûmî’nin, 30 Eylül 1207’de⁶⁴⁶ Horasan’ın Belh şehrinde dünyaya geldiği bilinir. “Efendimiz” anlamındaki Mevlânâ unvanı ona olan saygının bir ifadesi olarak kullanılagelmiştir. “Sultan” anlamına gelen Farsça “*hudavendigâr*” unvanı da babası tarafından verilmiştir. Ortaçağ’da memleketin de kişi isminde geçmesi geleneğine uygun olarak “*Belhî*” olarak da anılmıştır. Onun en yaygın ismi olan Rûmî ise Anadolu’da sürdürdüğü yaşamından ve şöhretini burada elde etmesinden gelir. Ayrıca müderrisliği nedeniyle *Molla Hünkâr*, *Molla-ı Rûm* gibi unvanlarla da anılmıştır.⁶⁴⁷ Rûmî’nin soyunda meşhur âlimlerin olduğu kaydedilmiştir; babası Bahaeddin Veled de döneminin tanınmış âlimlerindendir.⁶⁴⁸ Annesinin Harezmşahlar hanedanından geldiği düşünülen Bahaeddin Veled, 1151’de Belh’te doğmuştur. *Sultanu’l-Ulema*” adıyla şöhret olmuştur.⁶⁴⁹

Rûmî, ilk hocasının babası olduğu sıkı bir tahsile edinmiştir Babasının müritlerinden olan Tirmizli Seyyid Burhâneddin Muhakkik, Rûmî’yi manevi terbiyesi

⁶⁴⁵ “Farsça’nın devlet ve kültür dili olarak kullanıldığı Selçuklu Türkiye’si’nde İranlı egemen sınıfın, yönetim kesimindeki temsilcisi Pervane ise, aydınlar kesimindeki temsilcisi de Mevlana idi.” Bkz.

Nejat Kaymaz, **Pervane Süleyman**, s. 54

⁶⁴⁶ 1201, 1203 gibi tarihlerden de söz edilir ancak 1207 tarihi en çok hemfikir olunan tespittir. Bkz. Şefik Can, **Mevlana -Hayatı Şahsiyeti Fikirleri-**, İkinci Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 31

⁶⁴⁷ Reşat Öngören, **Mevlana Celaleddin-i Rumi**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, c. 29, ss- 441-448, s. 441

⁶⁴⁸ R. A. Nicholson, **Mevlânâ Celâleddîn Rûmî**, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 15

⁶⁴⁹ M. Nazif Şahinoğlu, **Bahâeddin Veled**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, c. 4, ss- 460-462

altına almış; Halep'e ve Şam'a gitmesi konusunda telkinde bulunarak ruhanî ve zihinsel yolculuğunu zenginleştirmesini sağlamıştır. Rûmî, Halep'te Halâviyye Medresesinde kalmış ve meşhur Kemâleddin İbn al-Amid'den (ö. 1262) ders almıştır. Şam'da ise Maksidiyye Medresesine gitmiş ve buradaki âlimlerle, mutasavvıflarla tanışmıştır. Burhâneddin'in Rûmî'ye dokuz yıl hocalık yapmasının ardından 1240-1241 yıllarında Kayseri'de vefat ettiği bilinmektedir. Onun vefatı üzerine Rûmî Kayseri'ye giderek hocasının kitaplarını almış ve Konya'ya dönmüştür. Hocası Burhâneddin'in anısını yaşatmış ve Mesnevi'de onun sözlerine yer vermiştir.⁶⁵⁰ Ayrıca, Burhâneddin'in vefatı, Rûmî'yi şeyh makamına yükseltmiştir.⁶⁵¹

Rûmî'nin Anadolu'ya gelip bu adı almakla sonlanacağı yolculuğu, ailesiyle birlikte Moğol istilasının yarattığı huzursuz ortamdan dolayı⁶⁵² Belh şehrini 1219 yılında terk etmeleriyle başlamıştır.⁶⁵³ Ahmed Eflaki, Belh'ten ayrılışlarıyla ilgili verdiği bilgilerde bir yerde 1208 yılını verirken; başka bir yerde 1207 yılını vermiş ve göç ettiklerinde Rumi'nin beş yaşında olduğunu söylemiştir. Başka bir yerde ise Rumi altı yaşında iken hâlâ Belh'te olduğunu söylemiştir. Bir başka yerde ise Moğollar'ın Belh'e saldırdıkları haberi halifeye ulaştığında Bahaeddin Veled'in Bağdat'ta bulunduğunu ifade etmiştir. Bu çelişkili tarihler, aslında Eflaki'nin, Rumi'nin soyunun kerametlerini ispat etmek ve hatta Moğol istilasının Bahaeddin Veled'in gönlünün incinmesi yüzünden meydana geldiğini dile getirmek maksadında olduğunu gösterir. Bu ve benzeri rivayetleri kronoloji sıralamasına dikkat etmeden bir araya toplayan Eflaki'yi genellikle diğer tezkirecilerle tekrar etmişlerdir.⁶⁵⁴

Kaynaklardaki bilgiler Bahaeddin Veled ve ailesinin Belh'ten ayrılımlarının ardından hac görevini yerine getirmek için ardından ilk olarak Mekke'ye gittikleri konusunda hemfikirdirler. Yine hemfikir olunan bilgiye göre Belh, onların

⁶⁵⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlâna -Hayatı Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler-**, Varlık Yayınları, İstanbul, 2012 s. 9-10

⁶⁵¹ R.A. Nicholson, s. 16-17

⁶⁵² Belh şehrinden ayrılımlarındaki bir diğer neden, Bahaeddin Veled'in diğer âlimlerle fikir ayrılığında olması diye kayıtlarda geçer. Bu bilgiye göre, anlaşmazlık yaşadığı âlimler Bahaeddin ile Harezmsâh hükümdarının arasını açmışlardı. Eflaki'ye göre ise göç etmelerinin nedeni dönemin büyük âlimlerinden biri olan Fahrüddin-i Razi'nin vefatıdır; ancak bu âlimin vefatının, Bahaeddin Veled ailesinin göçünden iki yıl öne gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bkz. Can, Şefik, s. 33; Harezmsâh Alaeddin Muhammed ile aralarının açılması nedeniyle ayrıldığı da Moğol baskısı kadar etkili bir nedenle olarak kaynaklarda ifade edilmiştir. Bkz. Mehmet Şeker, **AKH**, s. 94

⁶⁵³ Bu tarihi Ahmed Eflaki'nin 1208-1209 olarak kaydettiği görülür. Bu kayda göre Rûmî, Belh'ten ayrıldığında on iki değil beş yaşında idi. Bkz. Mehmet Şeker, **AKH**, S. 95

⁶⁵⁴ M. Nazif Şahinoğlu, **Bahâeddin Veled**, s. 461

ayrılmasından bir yıl sonra Moğollar tarafından yakılıp yıkılmıştır.⁶⁵⁵ Seyahatleri sırasında, hacca gitmek üzere takip ettikleri güzergâhta bulunan Nişabur'a vardıklarında burada Şeyh Ferîdüddin Attâr tarafından karşılandıkları, Attâr'ın Esrâr-nâme adlı eserini Rumi'ye hediye edip babasına, “*Çabuk ol, senin bu oğlun dünyanın yanma kabiliyeti olan kişilerini ateşe verecektir.*” dediğini rivayet edilir.⁶⁵⁶ Bahaeddin Veled ve ailesinin Belh'ten ayrıldıktan sonra izledikleri yol; tıpkı Belh gibi dönemin önemli ilim merkezlerinden biri olan Nişabur, ardından Bağdat, Şam⁶⁵⁷ ve Larende yani Karaman olduğu bilinir. Anadolu'da ilk yerleştikleri yer Larende (Karaman) olmuştur. Ardından Konya'ya gelmişler⁶⁵⁸; Rûmî, buraya yine Belh'ten göç etmiş olan Semerkandlı Şerefüddin Lala'nın Gevher adındaki kızı ile 1225 yılında evlenmiştir.⁶⁵⁹ Büyük oğlu Sultan Veled 1226 yılında Konya'da dünyaya gelmiş, babası Bahaeddin Veled 1230 yılında burada vefat etmiştir. Bahaeddin Veled'in yüksek bir âlim, değerli bir müderris ve vâiz olduğu; özellikle öğrencileri arasında itibar sahibi olduğu bilinmektedir. Selçuklu Sultanları tarafından da takdir gördüğü onun hakkındaki bilgiler arasındadır.⁶⁶⁰ Bahaeddin Veled'in, Belh'ten göç ederken yanında “*üç yüz deve yükü kıymetli kitabın bulunduğu kervanda kırk müftünün varlığından*” söz edilmektedir.⁶⁶¹ Bu değerli kervan Anadolu'ya geldiğinde hem Bahaeddin Veled ve yetiştirmekte olduğu oğlu Rûmî'nin âlimliği ve fikirleri hem de kervandaki kitaplar ve diğer bilge kişiler Anadolu'ya göç etmiş oluyordu.

Rûmî'nin Türkiye Selçuklu sınırlarında bulunduğu dönem, onun ve ailesinin Belh'ten göç etmesine neden olan Moğol istilasının Anadolu'ya da sıçradığı döneme tevafuk etmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemi olarak tarihe geçen dönemi yaşatan Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın vefatından sonra çöküş başlamıştı. Bu dönemde Rûmî'nin Moğollarla işbirliği yaptığına ve hatta bir Moğol ajanı olduğuna

⁶⁵⁵ Şefik Can, s. 32

⁶⁵⁶ M. Nazif Şahinoğlu, **Bahâeddin Veled**, s. 461

⁶⁵⁷ Şam'dan sonra Malatya, Erzincan ve son durakları Konya'dan önce bir süre yaşayacakları Larende. Bkz. Mehmet Şeker, **AKH**, s. 95

⁶⁵⁸ Bir bilgiye göre Karaman'dan Konya'ya gelmelerinin nedeni, Sultan Alaeddin Keykubad'ın Bahaeddin Veled'i Konya'ya davet etmiş olmasıdır. Buna göre Sultan, büyük bir kalabalıkla Konya'da Bahaeddin'i karşılamıştır. Bkz. Eve Meyerovitch Vitra, **Mevlana ve İslam Tasavvufu**, çev. Mehmet Aydın, Konya Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2012, s. 7

⁶⁵⁹ Şefik Can, s. 37

⁶⁶⁰ R.A. Nicholson, s. 16

⁶⁶¹ Mehmet Şeker, **AKH**, s. 95

dair bazı yorumlar yapılmıştır.⁶⁶² Ancak Rûmî'nin bir âlim olarak, yaşamakta olduğu şehri yağma etmeye gelmiş olan istilacıları iletişim yoluyla⁶⁶³ durdurmaya çalışması hayli normal bir hareket olmalıdır. Şehirdeki insanların ve şehrin kendisinin zarar görmemesi için orada yaşayan, itibar ve söz sahibi olan bir fikir insanı olarak Moğolları konuşma yoluyla durdurmaya çalışması statüsüne uygun olabilir. Kaldı ki Ortaçağ'da âlimlerin, fikir insanlarının hükümdarlarla iletişim kurması, hükümdarların onlara ihsanlarda bulunması hatta himâyesine alması yaygındır. Bu bakımdan, Rûmî'nin Moğollarla ilişkisine dair yapılan yorumun net bir bilgi zeminine dayanmayan öznel bir yorum olduğunu belirtmek gerekir.

Rûmî'nin fikrî ve edebî hayatına en çok etki eden kişilerden biri Tebrizli Şemseddin Muhammed yani yaygın olarak bilinen adıyla Şems'tir. Şems ile aralarındaki ilişkinin tek taraflı bir hoca-öğrenci ilişkisi olmadığı; karşılıklı olarak birbirilerine şeyh ve mürid oldukları ifade edilir. Eldeki bilgilere göre Rûmî, Şems Anadolu'ya geldiğinde yaşı bakımından olduğu gibi fikrî bakımdan da olgunlaşmış, *“yanarsa tüm dünyayı aydınlatacak”* noktaya gelmişti. Şems'in ise *“bir kibrit, bir alev lâzım olan bu kandili yakma ödevini yapmıştı”*⁶⁶⁴

Rûmî, ardında bıraktığı insanî değerlerden oluşan fikirler, sözler ve eserlerden⁶⁶⁵ sonra, 1273 yılında ölmüştür.⁶⁶⁶ Bıraktığı belki de en önemli mirası ise ölümünden sonra kurulan Mevlevîlik tarikatıdır. Moğol baskısı nedeniyle meydana gelen göçlerle kültürel hayatı zenginleşen Anadolu'da XIII. yüzyıldaki tasavvufi akımlar iki ana kaynaktan gemekteydi: İlki, Horasan Melametiyesinden gelen ve Moğol akımları ile Anadolu'ya var olmaya başlayan aristokrat tasavvufi akımlardı. Diğeri de bununla aynı kökenden gelmekle beraber Budizm ve Hinduizmin tesirinin olduğu düşünülen Yesevilik, Kalenderîlik ve Hayderîlik akımlarıdır. Melâmilik, Mevleviliğin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Rûmî, Şems'in aracılığıyla

⁶⁶² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mikhail Bayram, **Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi**, Genişletilmiş ve İlâveli Üçüncü Baskı, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2012, s. 237-241

⁶⁶³ Adem Esen, **Mevlana Celaleddin Rumi'nin İktisat Anlayışı**, İkinci Baskı, Ötüken Yayınları, Ankara, 2012, s. 34

⁶⁶⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, s. 10-12

⁶⁶⁵ En meşhur eseri olan Mesnevi'den başka Dîvân-ı Kebir, Mektûbât, Mecâlis-i Seb'a, Fihi mâ-fih. Eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, s. 45-47

⁶⁶⁶ R. A. Nicholson, s. 17

Melâmilikten etkilenmiştir.⁶⁶⁷ Mevlevilik,⁶⁶⁸ Rûmî'nin ölümünden sonra vücut bulan bir fikrî kurumdur. Rûmî'nin değerlerini yaşatan Mevleviliğin, Anadolu'daki tasavvuf hayatının önemli bir sembolü olması bakımından yeri önemlidir. Rûmî'den sonra Anadolu'da yaşayan sufilerin fikir alışverişinde bulundukları, birlik oldukları ve bilgilerini geliştirdikleri bir çatı olmuştur. Özellikle bilgilerini geliştirmeleri ve birlik olmaları önemlidir, zira *“Sufilere göre âlim, Allah yolundaki yolcuların rehberi ve mürşididir.”*⁶⁶⁹

3.3.1.2. İbn Arabî

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Türkiye Selçuklu sınırlarındaki varlığı tam anlamıyla bir iltica olayı değildir; ancak orta ve yakındoğunun neredeyse tamamını gezmiş olan bir âlimin gerek Sultanların davetiyle gerekse kendi isteğiyle Anadolu'ya defalarca gelmesi ve sonunda Türk hâkimiyetindeki bir şehre yerleşmesi bir göç olarak ele alınabilir.

İbn Arabî'nin 28 Temmuz 1165'te Endülüs'ün güneydoğusundaki Tüdmir (Tedomiro) bölgesinin başkenti olan Mürsiye'de (Murcia) doğduğu bilinmektedir. Babası Ali İbn Muhammed, Abbasi halifesinin kumandanı ve Mürsiye civarının valisi olan Sad İbn Merdeniş'in saygı gösterdiği biridir. Ayrıca ünlü filozof İbn Rüşd'ün yakın arkadaşıdır. İbnü'l Arabî, henüz on beş-on altı yaşlarındayken İbn Rüşd'ün dikkatini çekmiştir. Aralarında görüşmeler başlamış ve böylece İbn Arabî genç yaşta İbn Rüşd gibi bir bilgeden etkilenme şansı yakalmıştır.⁶⁷⁰

Yirmi altı yaşına geldiğinde Fas yoluyla Tunus'a giden İbn Arabî burada bir süre kalmış ve sufilerle görüşmüştür. Birkaç kere gittiği Fas'ta da dört yıl kadar kalmıştır. İspanya'da Gırnata'da ve Kurtuba'da bulunmuş; Mısır'ı, Kudüs'ü ve oradan da yaya olarak Mekke'yi, Medine'yi gezmiştir. Mekke'de yaklaşık iki buçuk yıl kaldığı bilinmektedir. Sonrasında ise bir hac kafilesine katılarak 1204 yılında Bağdat'a

⁶⁶⁷ Adem Esen, s. 27-28

⁶⁶⁸ Moğollara karşı Türkmenler'in yaptıkları isyanlara, gösterdikleri direnişe Mevlevilerin karşı olduğu bilinmektedir. Bkz. M. Fuat Köprülü, **ASYK**, s. 452; bu tutumun, Rûmî'nin de uyguladığı anlaşma ve hoşgörüyle iletişim felsefesiyle alakası olabilir yahut Mevlevilikte millet kavramının olmayışı olabilir.

⁶⁶⁹ R.A. Nicholson, s. 17

⁶⁷⁰ Mahmud Erol Kılıç, **İbnü'l Arabî**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, c. 20, s. 493

gitmiştir. Burada kısa bir süre kalıp Musul'a geçmiş; Musul'da iken Hanefi âlimleriyle sohbetlerde bulunmuştur. Musul'da bir yıl kaldıktan sonra Urfa, Diyarbakır, Sivas üzerinden Malatya'ya gitmiştir. İspanya'yı, Kuzey Afrika'yı, Hicaz-Yemen bölgesini, Mezopotamya'yı aralıksız gezip görmüş olan bu âlimi Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Konya'ya davet etmiştir. Bir süre Konya'da kaldıktan sonra Mekke'ye gitmiş; 1215 yılında Konya'ya geri döndümüştür. İspanyol yazar Miguel Asin Palacios, İbn Arabi'nin Konya'ya tekrar gelmesinin tek nedeninin Sultanı Hristiyanlara karşı kıskırtmak olduğunu söylemiştir. Dönemin İslam dünyasından farklı olarak Türkiye Selçuklu hâkimiyet alanlarındaki gayrimüslümlerin özgürce yaşayabilmeleri, Türk halkı ile gayrimüslim halkın komşu hâline gelmiş olmaları ve bu komşuluk ilişkisini gereğince sürdürmelerini İbn Arabi'nin başta şaşkınlık ve memnuniyetsizlikle karşıladığı bir gerçektir. Ancak, daha sonra bu durumu kabullendiği; hatta bir kilisede dua ettiği bilinmektedir.⁶⁷¹ Konya'ya ikinci defa gitmesinin ardından Halep ve Sivas'a yaptığı yolculuklardan sonra 1218'de Malatya'ya yerleşmiştir.⁶⁷²

“Şeyhler şeyhi” unvanına sahip olan İbn Arabi, Konya'da bulunduğu süre içinde öğrencisi ve müridi Sadreddin Konevi'yi yetiştirmiştir.⁶⁷³

İbn Arabi'yi ikinci defa Konya'ya davet eden Sultan, I. İzzeddin Keykavus'tur. İzzeddin Keykavus'un, İbn Arabi'yi “*dinsel bir baba gibi*” gördüğü ve özellikle Haçlı varlığının da etkisiyle, devletin sınırları içinde yaşayan Hristiyanlara karşı nasıl bir politika izlemesi gerektiğini danıştığı bilinmektedir.⁶⁷⁴ İbn Arabi bu danışmaya cevaben; “*Çanları kaldırmak, imazsızlığı gidermek, yurdunda Müslümanlığın ününü yüceltmek, kafirlerin koymuş oldukları töreleri kaldırmak senin üzerine görevdir... Cenazeleri Müslümanların önüne geçmesin. Çanları yavaş sesle çalsınlar. Kiliselerde yüksek sesle okumasınlar. Konulan bu yasaklara aykırı davranırlarsa, onlar için zimmet yoktur.*” diye başlayıp biten bir mektup yazmıştır.⁶⁷⁵

⁶⁷¹ Mustafa Daş, **BD**, s. 175

⁶⁷² Makmud Erol Kılıç, **İbnü'l Arabi**, İstanbul 1999, c. 20, s. 494

⁶⁷³ Vladimir Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, çev. Azer Yaran, Birinci Baskı, Onur Yayınları, Ankara 1988, s. 311

⁶⁷⁴ Vladimir Gordlevski, **ASD**, s. 312

⁶⁷⁵ Aksarayî, s. 265

İbn Arabî'nin en meşhur eseri olan Fususü'l-hikem ve Hususü'l-kilemin, mürüdü Sadreddin Konevî'nin eliyle yazılan nüshası İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndedir.⁶⁷⁶

3.3.1.3. Sadreddin Konevî

1200'lerin ilk çeyreğinde doğduğu tahmin edilen Sadreddin Konevî, Malatya'da doğmuştur. Babası Şeyh Mecdü'd-din İshak'ın Endülüs'ten Anadolu'ya göç ettiği bilinmektedir. Sadreddin Konevî, çocukluk ve gençlik dönemlerini Malatya'da geçirmiş; 1228-1245 yılları arasında Anadolu sınırları dışında yaşamıştır. Anadolu dışında yaşadığı yerlerin Suriye, Mısır ve Hicaz olduğu bilinmektedir. Hayatının son otuz yılını; 1245-1275 yıllarını ise geri döndüğü Anadolu'da; en çok da Konya'da geçirmiştir.⁶⁷⁷

Onun Anadolu'daki varlığı, Rûmî'ninkine benzer; her ikisinin de babaları Anadolu'ya göç etmiş olan âlimlerdir. Ancak Rûmî, ailesinin Anadolu'ya göçü gerçekleştiğinde hayatta idi; Sadreddin ise Anadolu'da dünyaya gelmiştir. Dönemin âlimlerinin ve mutasavvıflarının birçoğu gibi Sadreddin Konevî de uzunca bir süre gezmiş, bu bakımdan hayatı bir dönem bir mültecinin hayatını andırmıştır.

Sadreddin Konevî Anadolu'daki önemli fikir insanları olan Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evren, Evhadüddin-i Kirmani gibi Yeseviliğin çizgisinde bir Türk tasavvufunun ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. İslâmiyet'le birlikte Türk geleneklerini de koruyan ve Anadolu'da yaygınlaşmasını sağlayan Sadreddin-i Konevî ve onun gibi başka mutasavvıflar, Anadolu'nun Türkleşmesinde ciddi bir rol oynamışlardır.⁶⁷⁸ Bu konudaki hizmetlerinden başka Anadolu'nun dinî ve fikri bakımdan aydınlanmış bir yer olmasında da rolleri vardır. Özellikle Rûmî ve Sadreddin Konevî sayesinde XIII. yüzyıl ortalarında Konya, fikir dünyası için önemli bir merkez hâline gelmiştir.⁶⁷⁹

⁶⁷⁶ Mahmud Erol Kılıç, *İbnü'l Arabî*, İstanbul 1999, c. 20, s. 514

⁶⁷⁷ Mikail Bayram, *Sadru'd-din-i Konevî –Hayatı, Çevresi ve eserleri–*, Birinci Baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 27-28

⁶⁷⁸ Mehmet Şeker, *ABYT*, s. 80

⁶⁷⁹ Vladimir Gordlevski, *ASD*, s. 312-313

1275 yılında öldüğü bilinen⁶⁸⁰ Sadreddin Konevi'nin Reşhu'l-bal, Netâicü'l-Efkâr, İ'cazü'l-beyan fi tefsir-i umumi'l-Kuran ve daha çok fazla sayıda eserleri mevcuttur.⁶⁸¹

3.3.1.4.Kutbeddin Şirâzî

İranlı filozof, astronom, matematikçi, tıpcı ve din âlimi onlan Kutbeddin Şriâzî 1236 yılında adından anlaşıldığı üzere Şiraz'da doğmuştur. Tıp doktorlarıyla tanınan bir aileye mensup olan Kutbeddin Şiraz'da Muzafferi Hastanesinde göz hekimi olan babası Ziyaeddin Mesud el-Kazeruni, Şehabeddin es-Sühreverdi'nin müridi idi. Kutbeddin de ilimle ilgilenen ailelerde doğan birçok kişi gibi din, tıp ve tasavvufla ilgili ilk derslerini babasından almıştır. Yeteneği ve başarısına bağlı olarak on yaşında babasının elinden hırka giydiği bilinmektedir. On dört yaşında iken vefatı nedeniyle babasının hastanedeki görevine tayin edilmiş, böylece ehayli genç bir yaşta tıp hekimi olarak bir hastanede tecrübe kazanmıştır. Buradaki görevi sırasında İbn Sina'nın el-Kanun adlı kitabını yine hekim olan amcası Kemaleddin Ebü'l-Hayr el-Kazeruni, Şemseddin el-Keyşi ve Şerafeddin Zeki el-Büşekani gibi hocalardan okumuştur. Hastanede on yıl çalıştıktan sonra kendini tamamen ilmî çalışmalara vermek için hastanedeki görevinden ayrılmıştır.⁶⁸²

Kutbeddin Şirâzî'nin bir fikir adamı ve âlim olarak yolculuğu içinde Selçuklu sınırlarındaki Anadolu, tıpkı İbn Arabî'ninki gibi önemli bir yere sahip olacaktı. Şiraz'dan ayrıldıktan sonra birçok şerhini incelediği el-Kanun'u şerhetmeye başladığı yıllarda esere ait problemleri çözmek ve bilgilerini geliştirmek için 1260 yılı civarında Merağa'ya gitmiştir. Burada Nasîrüddin-i Tûsî'nin derslerine katılarak astronomi ve felsefe dersleri almıştır. O sırada yapımı süren rasathanenin çalışmalarına katılmış ve Tûsî'nin astronomi eseri zic-i ilhanî'nin hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. 1267-1269 yıllarında Tûsî ile birlikte Horasan'a geçmiş, burada Ali bin Ömer el-Katibi'den mantık ve felsefe okumuştur. Ardından İsfahan'a gitmiş ve burada bulunan

⁶⁸⁰ Bazı kaynaklarda 1273 olarak geçse de 1275 tarihinin tespiti daha muhtemel olmalıdır. Bkz. Mikhaıl Bayram, **Sadru'd-din-i Konevi**, s. 93-94

⁶⁸¹ Eserleri hakkında bkz. Mikhaıl Bayram, **Sadru'd-din-i Konevi**, s. 113-121

⁶⁸² Azmi Şerbetçi, **Kutbüddin-i Şirazi**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, c. 26, s. 487

Muhammed el-Cüveyni ile oğlu Şemseddin el-Cüveyni'den yakın ilgi görmüştür. Hatta astronomi eseri olan Nihayetü'l-İdrak'ı Şemseddin'e ithaf etmiştir. Ardından Bağdat'a giderek bir süre Nizâmiye medresesinde kaldıktan sonra 1271 yılında Konya'ya yerleşmiştir.⁶⁸³

Selçuk idaresinde bulunduğu süre içinde, 1282 yılında Sivas kadısı olduğu bilinmektedir.⁶⁸⁴

Konya'ya yerleştikten sonra burada Rûmî ile görüştüğü bilinen Kutbeddin'in Sadreddin Konevi'nin derslerine de katıldığı bilinmektedir. Kutbüddin, işte bu yıllarda Vezir Muinüddin Süleyman Pervane'nin takdirini kazanmış ve önce Sivas'a ardından Malatya'ya kadı olarak tayin edilmiştir. Sivas'ta bulunduğu sırada Gökmedrese'de ders vermiştir. Kadılık ve müderrislik görevinden başka elçilik yaptığı da bilinmektedir. Buna göre, Hülagü'nün oğlu Ahmed Teküder Kutbeddin'i 1283 yılında Memluk Sultanı Kalavun'a elçi olarak göndermiştir. Bir müddet Mısır'da kalan Kutbeddin, bu sırada el-Kanun'un daha önce görmediği bazı şerhlerini inceleme imkânı da bulmuştur. Mısır dönüşünde bir süre Şam'da ikâmet etmiştir. Ülkesine döndüğünde Tebriz'e yerleşmiştir. Hükümdarlarla ilişkilerini kesip son yıllarını bir tamamen bir mutasavvıf gibi yaşayarak geçirmesinin ardından 7 Şubat 1311'de Tebriz'de vefat etmiştir.⁶⁸⁵

Şirazi'nin de katıldığı ve İbn Sina, Sühreverdi, İbn Arabî gibi isimlerin geliştirdiği din ilimlerinin de dâhil edildiği bir ilim sentezinin oluşturulmaya çalışılması, XIII. yüzyıldan itibaren özellikle İran'da başlayan, Selçuklu Anadolu'sunda zenginleşen ve daha sonraki dönemlerde Osmanlı ülkesinde de devam eden çeşitli ekolleri, tek bir sistemde bütünlemeye yönelik olan fikrî arayışlar için iyi bir temel teşkil etmiştir.⁶⁸⁶

⁶⁸³ Azmi Şerbetçi, **Kutbüddin-i Şirazi**, c. 26, s. 487

⁶⁸⁴ Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 44

⁶⁸⁵ Azmi Şerbetçi, **Kutbüddin-i Şirazi**, c. 26, s. 487

⁶⁸⁶ Azmi Şerbetçi, **Kutbüddin-i Şirazi**, c. 26, s. 487

3.3.2. Toplu İltica Hareketleri

3.3.2.1. Rus Mülteciler

Türkiye Selçukluları, ticari faaliyetleri kontrol etmek için ilgilendikleri Karadeniz'in, karşı kıyısında yaşayan halklarla da temaslarda bulunmuşlardır. Yalnızca yönetiminin değil; tebaasının da Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan halklarla ilişkiler kurması, Selçuklular'ın kuzeydeki topluluklar için “*tanıdık bildik bir yer*” olmasını sağlamıştır.

Karadeniz'in kuzeyindeki gayrimüslüm unsurların, Selçuklular'a iltica etme şeklinde olan bir temasının bilinen bir örneği vardır. Moğolların Güney Rusya'yı ilk istilasında, kaçarak Kırım limanı olan Suğdak'ta biriken tüccarlar ve daha kuzeyden gelmiş olan Rus toplulukları Selçuklu Anadolusuna, Sinop'a sığınmışlardır.⁶⁸⁷ İbnü'l Esir'in kaydına göre 1223 yılında, Rus sığınmacıların olduğu gemi Sinop açıklarında batmak üzereyken Selçuklu memurları bu gemideki sığınmacıları kurtarmış; o dönemde geçerli bir denizcilik kuralına göre de kurtardıkları her şeye el koymuşlardır.⁶⁸⁸

Tarih sayfalarına kaydedilmiş olan bu olayda sığınmacıların sayısı, Anadolu'da nereye gittikleri gibi konulara dair ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak Moğol istilası döneminde çok sayıda Rus'un kaçarak büyük ormanlara, İdil boylarına ve uzak ülkelere sığındığı bilinmektedir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁷ Claude Cahun, **Anadolu**, s. 74

⁶⁸⁸ Murat Keçiş, s. 48

⁶⁸⁹ Altay Tayfun Özcan, **Moğol-Rus İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 122

SONUÇ

Göç kavramının gerçekleşme nedenlerine ve meydana gelme şekline göre belirlenmesi, iltica ile ilgili bir araştırma için oldukça önemlidir. Çünkü göç sosyolojik, coğrafi, ekonomik, siyasi, diplomatik, dinî birçok açıdan ele alınması gereken geniş bir kavramdır. Gerçekleşme nedenleri, koşulları ve biçimi, gerçekleştikten sonra doğurduğu sonuçlar göçün tanımını belirleyen unsurlardır. Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi olan ve Kayseri'de yaşayan bir Hristiyan topluluğu sosyal ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle buradan yine Türkiye Selçuklu sınırlarında bulunan Batı Anadolu'daki Denizli'ye göç ediyorsa bu bir iç göçtür ve devletin, hâkim olduğu sınırlardan bazılarında sosyoekonomik sorunların olduğunu gösterir. Yine Türkiye Selçuklu tâbiyetinde Kayseri'de yaşamakta olan bir Hristiyan topluluğu sosyoekonomik ve dinî nedenlerle Batı Anadolu'daki Bizans sınırlarının içlerine; örneğin İznik'e göç ederse bu bir iltica ya da bir diğer ifadeyle sığınma hareketidir ve halkın, çeşitli nedenlerden ötürü kendini güvende, huzurlu hissetmediği için başka bir siyasi otoriteyi tercih ettiğini; ayrıldığı ülkenin genelinde birtakım sorunların olduğunu gösterir. Göç örneğini iç göçle sınırlamayarak çoğaltmak mümkündür. Ortaçağ'da hayli yaygın bir "eğitim-öğretim geleneği" olan fikir adamları ve âlimlerin dönemin ilim merkezlerine gidip bir süre buralarda kalmaları bir dış göçtür. Yapılış nedeni de ekonomik ya da siyasi değildir. Yahut fikir adamlarının, âlimlerin baskı altında tutuldukları bir bölgeden ayrılarak daha rahat çalışma ortamlarının bulunduğu yerlere kaçıp gitmeleri bir ilticadır. Türk ve Yunan hükümetlerinin bir anlaşmaya vararak sınırları içinde bulunan Türk ve Yunan halklarını uygun koşullarda etnik bağının olduğu devlet sınırına göndermesi mübadeledir⁶⁹⁰, aslında bir zorunlu göçtür. Bir devlet yönetiminin, sınırları içinde güvenlik sıkıntısı olan bölgede güvenliği sağlamak için orada yaşayan insanları ülke sınırları içinde başka yerlere sevk etmesi de zorunlu göçtür, ancak mübadele değildir. Zira mübadelede karşılıklılık esastır. Birbirinden farklı nedenlerle ve biçimlerde yapılan tüm bu göç hareketlerinin ortak bir noktası vardır: Etkileşimler meydana getirmek. Gönüllü göç, zorunlu göç ya da iltica; her bir göç hareketi bir etkileşime neden olur. Bu etkileşim toplumların

⁶⁹⁰ Mübadeleye neden olan durumlar ülkelerin sınırlarının değişmesi, yeni bir devletin kurulması ve bunların sonucunda insanların, etnik ve/veya kültürel bakımdan bağlı oldukları devletin sınırları dışında kalmalarıdır.

şekillenmesinde olumlu bir rol oynayabileceği gibi karmaşalar da ortaya çıkartabilir. Moğol baskısı döneminde gerçekleşen göçler her iki durum için de örnek teşkil eder: Moğol baskısı nedeniyle Anadolu'ya sığınan fikir adamları ve âlimler, Anadolu'nun fikir hayatını zenginleştirmiştir. Öte yandan, aynı dönemde Anadolu'ya gelip yerleşen Moğol kabileleri, Anadolu sakinlerinin alışık olmadıkları gelenekleri ve inançlarıyla sosyal bir şok yaşanmasına neden olmuştur.⁶⁹¹ Yine bu dönemde Moğollardan kaçıp Anadolu'ya sığınan Türk toplulukları nüfusça fazla olmaları nedeniyle Anadolu'da sosyal bir karmaşaya ve ekonomik sıkıntılara neden olmuşlardır.⁶⁹²

Türkiye Selçuklu Devleti, var olduğu dönem ve hâkim olduğu coğrafya bakımından birçok göç olayına sahne olmuştur. Aslında, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kendisi bir göçler silsilesiyle kurulmuştur. Başlarda, yurt ihtiyacı olan Türkmenlere yaşama alanı temin etmek için kendilerinin teşvik ettiği göçlerle Büyük Selçuklu Sultanları, yakından ilgilenmeye başlamışlardır. 1071'den sonraki süreçte daha da kolaylaşan göç dönemi ile Anadolu, Türkleşmeye doğru hızla yol almıştır. Bu süreci kontrol eden otorite ise Büyük Selçukluların amcazadeleri Kutalmışoğulları olmuştur. Böylece, göç eden iken ev sahibi olan Türkler, bundan sonra yeni göçlere şahit olacaklar;⁶⁹³ bazen de Anadolu içlerinde olmak üzere kendileri göç etmeye devam edeceklerdi.

Anadolu'nun Türk yurdu hâline geldiği XI.-XII. yüzyılda bu coğrafyaya hükmeden Bizans İmparatorluğu, fazla direniş gösteremeden çözülmüş ve Türk ilerlemesi 1071'den sonra on yıl içinde Anadolu'nun Batısına kadar uzanmıştır. Bu hızlı ilerlemeye rağmen o dönemde hâlâ “ev sahibi” olan Bizans'la, Selçuklu önderliğinde Anadolu'da hareket eden Türk topluluklarının ilişkisini, himâye eden ile sığınmacı ilişkisi şeklinde değerlendirmek yanlış olur. Zira Türkler, Bizans sınırlarına yaptıkları akınları kısa sürede kalıcı fetihler hâline getirip yeni göçlerle besleyerek “yeni ev sahibi” olmuşlardır. Kimi şehirler zaman zaman yönetim bakımından el

⁶⁹¹ Mustafa Akdağ, s. 62

⁶⁹² Ahmet Yaşar Ocak, **Bİ**, s. 38

⁶⁹³ “*Malazgirt Öncesi göçler arayış, Malazgirt sonrası göçler yurt tutma, Moğol İstilasının neden olduğu göçler entelektüel göçler*” Bkz. Mehmet Şeker, **ABYT**, s. 12-13; Bu tasnif yukarıda sözü edilen dönemde meydana gelen demirbaş göçleri ifade etmektedir. Bu tasnifte Anadolu'nun kültürel bakımdan Türkleşmesi Malazgirt'ten sonra gerçekleşirken, nüfus bakımından kesin olarak çoğunluk olması Moğol istilası döneminde gerçekleşmiştir. Bkz. Claude Cahen, **Anadolu**, s. 109

değiştirse de demografik ve kültürel bakımdan büyük ölçüde Türkleşmiştir. Malatya, Erzurum, Erzincan gibi kimi şehirlerde Ermenilerin; Batı ve Kuzey Anadolu’da da Rumların daha yoğun bir şekilde bulunması söz konusu olsa da⁶⁹⁴ bu durum XIII. yüzyıl ortalarında Anadolu geneline hâkim bir Türk nüfusuyla değişecektir.⁶⁹⁵ Bu nedenle, Anadolu’nun Türk göçleri öncesindeki siyasi, sosyoekonomik ve etnik durumunu anlamak, Türk göçlerinin gerçekleşme nedenlerini ve niteliğini anlamak kadar önemlidir. Zira bu göçlerin niteliğinde belirleyici olan bir unsur da Anadolu’nun içinde bulunduğu durumdur.

Türkiye Selçuklu Devleti’nin başta Bizans olmak üzere komşuları ile ilişkileri gerektiğinde dostane olabilmıştır. Bu durum, devlet çıkarlarına göre politika uygulamakla açıklanabilir; ancak Selçuklular’ın Anadolu’daki gayrimüslim halk ile hoşgörü temelindeki ilişkilerinin çıkar gütmekle bir alâkası yoktur. Bu nedenle başta, daha X. yüzyıl başında bir yabancı olan Türkler, elli yıl bile geçmeden Bizanslı toplulukların alternatif yönetimi oluvermişlerdir. Selçuklu Sultanları, Hristiyan halka gösterdikleri hoşgörü ve sağladıkları ekonomik imkânlarla hem dönemin İslam devletlerinden farklı bir yönetim teşkil etmişler hem de yüzyıllardır Anadolu’da tek büyük yönetim olan Bizans’ın karşısında ciddi birer rakip olmuşlardır. Aynı yakınlığı kendilerine iltica eden Bizanslı soylulara da göstermişler ve desteklerini esirgememişlerdir. Aynı tutumu Bizans da Selçuklular’a göstermiş; yardımına başvuran Selçuklu şehzadelerini ve sabık sultanları ağırlamaktan geri durmamıştır. Ayrıca Bizans’ın, Türk topluluklarıyla tebaa-yönetici ilişkisi dâhilinde temaslarının olması; onun da zaman zaman kendi dininden olmayanlara hoşgörüyle yaklaştığını göstermiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti’ne yapılan ilticalar Bizans’tan başka Moğol baskısı nedeniyle Horasan’dan gelen Türk toplulukları ve bireyler tarafından da meydana getirilmiştir. Moğol istilasıyla Türkiye Selçuklu Devleti’nin siyasi varlığı sona ermiş; Sultanlarını ve devlet adamlarını Moğolların seçtiği ismen var olan bir yönetim hâline gelmiştir. Bu dönemde meydana gelen göçlerin neticesindeyse Anadolu’da Türk nüfusu artmış; ayrıca göçlerle gelen âlimlerin etkisiyle kültürel hayat da canlanmıştır.

⁶⁹⁴ Claude Cahen, **Anadolu**, s. 16-17

⁶⁹⁵ Mustafa Akdağ, s. 18

Kontrol etmesi oldukça zor olan bu göçlerle gelen topluluklar Selçuklu Sultanları tarafından Anadolu’da iskân edilmiştir. Selçuklu Sultanlarının Moğol baskısı döneminde Anadolu’ya göç eden âlimlerle yakından ilgilendikleri görülmüştür. Böylece, Sultanlar engelleyemedikleri bu göçlerin getirdiği değerlerle irtibat kurarak onların Anadolu’daki varlığını belki de daha faydalı hâle getirmişler ve hiç değilse krizi fırsata çevirmişlerdir.

İltica hareketlerine Selçuklu Sultanlarının olduğu kadar Türk halkının da iyi bir tutum sergilemesi, yeni toplumlarla ekonomik ve sosyal ilişkiler kurmaya açık olması göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir. Zira Anadolu’yu Türkleştiren asıl unsur olan Türk nüfusu, bu dönüşümü yalnızca nüfus bakımından fazla olmakla değil; hoşgörülü ve iletişime açık olmasıyla da sağlamıştır.

Selçuklular’dan başka, Anadolu’da kurulan diğer iki büyük Türk Devletinin de sığınmacılara karşı tutumunun aynı şekilde olması, Türk kültüründe yardım algısının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Türk kültüründe yardıma muhtaç olana yardım etme, toplumsal bir etik değeridir. Bu değer, hem devlet politikalarında hem de sosyal yaşamda uygulanagelmıştır.

Sığınmacılara yardım etmenin bir etik değeri olması kadar önemli ve hassas olan bir şey de sığınmacının, iltica etmek durumunda kaldığı ülkede bulunduğu süre içinde hukuk kurallarına uygun ve ahlaklı davranması gereğidir. XX. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan modern mülteci hukukunda bu durum kanunlara bağlanmış; sığınmacı bir suç işlediği zaman sınır dışı edileceği kuralı saptanmıştır. Modern hukuktan önce de benzer uygulamalar yapılarak sığınmacı, gerektiğinde cezalandırılmıştır. Bizans’a sığınan II. İzzeddin Keykavus’un, İmparator Mihail Palaiologos’un tahtını almak için tasarılar yaptığı gerekçesiyle tutuklatılıp bir kaleye hapsedilmesi bir örnektir.⁶⁹⁶ Bu konuda hem Bizans’a iltica eden Selçuklu hanedan mensupları ve halktan topluluklar; hem de Selçuklular’a Bizans’tan ve başka yerlerden iltica eden kişiler ve topluluklar genel olarak vefalı davranmıştır. Selçuklulara iltica edip onun himâyesinde yaşadığı süre boyunca devlet görevleri ve askeri görevlerde

⁶⁹⁶ II. İzzeddin Keykavus’un böyle bir planının olmadığı; İmparatorun, Moğollara yakın bir politika gütmeye başladıktan sonra, onlara isyan edip kendisine sığınmış olan İzzeddin Keykavus’u hapsedtiği tespit edilmiştir. Bkz. Mehmet Ersan, Mustafa Alica, TS, s. 171

hizmet eden Bizanslı soylular, hayatlarını daha güvenli bir ortamda sürdürme imkânı bulmalarının yanında yetenek ve tecrübelerine göre Selçuklu Devleti'ne hizmette bulunarak faydalı olmuşlardır. Bizans'ın, Batı Anadolu'daki sınır boylarına iskân ettiği ve tarım yapmaları için imkân sağladığı, vergi almadığı Kumanlar, bu imkânların karşılığında sınırları korumuşlar, zaman zaman Selçuklu sınırlarına taciz akınlarında bulunmuşlardır.⁶⁹⁷ Böylece Kumanlar, sadık bir şekilde Bizans'ın savunmasına ve üretim hayatına katkıda bulunuyorken; Bizans da bu Kuman topluluğunun yurt ihtiyacını gâyet iyi imkânlar da sunarak karşılamış oluyordu.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde meydana gelen sığınma hareketleri incelenirken, Bizans İmparatorluğu'nun komşuluk ilişkilerine dair fikir edinilecek düzeyde örneklerle de rastlanılmıştır. Ayrıca Moğol istilası ve Haçlı Seferleri gibi etkileri büyük ve uzun süreli olan iki önemli olayın zemininde şekil alan sığınma hareketleri ve göçler, dönemin koşullarıyla birlikte daha anlaşılır olmuştur. İşte bu anlaşılan sonuç, Türkiye Selçukluları döneminde meydana gelen iltica olaylarının gerek bir etik kuralı olması nedeniyle gerekse hükümdarların bir güç gösterisi yapması nedeniyle belirli bir saygı ve iyi niyet çerçevesinde karşılandığıdır. İlticanın nedenlerinin ise daha kişisel ve toplumsal olmasına göre farklılık gösterdiği göze çarpar. Münferid olarak Selçuklular'a yapılan/Selçukluların yaptığı ilticalar daha çok siyasi hâkimiyet için destek arama amacıyla ya da hâkimiyet için isyan edip başarısız olunması sonucunda hanedan mensuplarının, komutanların yaptıkları ilticalardır. Münferid ilticaların bu iki nedenden farklı olan örneği ise Moğollardan kaçan âlimlerdir. Onların iltica etme nedeni hâkimiyet mücadelesi değil; güvenli ve zengin bir fikir ortamı arayışıdır. Toplu ilticaların ise daha çok ekonomik ve sosyal nedenlerden kaynaklandığı örneklerle anlaşılmıştır. Güven içinde ve refah seviyesi yüksek bir yerde yaşam sürme ihtiyacı insanların ortak bir özelliği olarak göç etmelerinde, alternatif yönetimlere sığınmayı tercih etmelerinde en temel neden olagelmıştır.

⁶⁹⁷ Mustafa Daş, **BD**, s. 113

KAYNAKÇA

Ahmed Eflâkî, **Âriflerin Menkıbeleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, neşreden, Tahsin Yazıcı, c. II, Ankara, 1973.

Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

Alican, Mustafa, **Tarihin Kara Yazısı Moğollar**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

Altınışik, Çiğdem; Yıldırım, Mehmet Şahin, **Mülteci Haklarının Korunması**, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2002.

Anadol, Cemal, **Tarihe Hükmeden Millet Türkler**, Milli Kültür Yayınları, İstanbul, 1977.

Anna Komnena, **Alexiad**, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996.

Arat, Ender, **Türkler'e Güvendiler -Tarih Boyunca Türk Topraklarına Sığınanlar-**, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2016.

Arnold, Thomas Walker, **İntişâr-ı İslam Tarihi**, çev. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1971.

Arsal, Sadri Maksudi, **Umumî Hukuk Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1994.

Ayönü, Yusuf, **Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'un Hayatı ve Devlet Teşkilatını Yeniden Düzenlemeye Yönelik Reformları**, Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt: 29 sayı: 1 yıl: 2014, ss- 107-126.

Ayönü, Yusuf, **Katalanların Anadolu ve Trakya'daki Faaliyetleri (1302-1311)**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2009.

Ayönü, Yusuf, **Selçuklu-Bizans Münasebetleri (1116-1308)**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir-Bornova, 2007.

Ayönü, Yusuf, **Dördüncü Haçlı Seferinin Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi**, Tarih İncelemeleri Dergisi, c. 24, sayı, 1, ss- 5-20, Temmuz, 2009.

Ayönü, Yusuf, **Batı Anadolu'da Bizanslı Yerel Hâkimlerin Bağımsızlık Hareketleri (XII. Yüzyılın Sonları ve XIII. Yüzyılın Başlarında)**, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 26, s. 42, yıl, 2007, ss- 142-155.

Baskıcı, M. Murat, **Bizans Döneminde Anadolu –İktisadi ve Sosyal Yapı- (900-1261)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009.

Babuş, Fikret, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Balivet, Michel, **Ortaçağda Türkler**, çev. Ela Güntekin, İkinci Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.

Baykara, Tuncer, **I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Bayram, Mikâil, **Sosyal ve Siyasî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi**, Genişletilmiş ve İlâveli Üçüncü Baskı, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2012.

Cahen, Claude, **Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet**, tercüme: Esat Nermi Erendor, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

Cahen, Claude, **Osmanlılar'dan Önce Anadolu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul, 2000.

Cin, Halil; Akgündüz, Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, Üçüncü Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, c.I, c.II.

Çiçekli, Bülent, **Yabancılar Hukuku**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007.

Daş, Mustafa, **Bizans'ın Düşüşü**, Birinci Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006.

Daş, Mustafa, **Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler**, Toplumsal Tarih Dergisi, sayı: 84, yıl: 2000, ss. 4-12.

Demirkent, Işın, **Haçlı Seferleri**, 2. Baskı, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Demirkent, Işın, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

Dikici, Radi, **Bizans İmparatorluğu Tarihi (Şu Bizim Bizans 330-1453)**, Genişletilmiş Altıncı Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.

El-Cahiz, **Fezailü'l-Etrak**, Kahire, 1964, c. I

Esen, Adem, **Mevlana Celaleddin Rumi'nin İktisat Anlayışı**, İkinci Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012

Erkan, Ali, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2013.

Erkiner, Engin, **Mülteciler Göçmenler**, TDAS Yayınları, İstanbul, 2016.

Ersan, Mehmet, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Ersan, Mehmet, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı**, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010.

Ersan, Mehmet, **Beylikler Devrine Giden Süreç**, Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-III Bildirileri, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, Adana, 2016, ss-37-43.

Ersan, Mehmet; Alican, Mustafa, **Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı: Türkiye Selçukluları**, Üçüncü Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

Fallmerayer, Jacop Philip, **Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi**, çev. Ahmet Cevat Eren, notlandıran; İbrahim Tellioğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

Georgios Akropolites, **Vekâyinâme**, çeviren, Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Gordlevski, Vladimir, **Anadolu Selçuklu Devleti**, çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Birinci Baskı Ankara 1988.

Göde, Kemal, **Eratnalılar**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlâna -Hayatı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler-**, Varlık Yayınları, İstanbul, 2012.

Göyünç, Nejat, **Türkler ve Ermeniler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2005
Hacıgökmen, Mehmet Ali, **Türkiye Selçuklu Devlet Adamları**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2018.

Hacıgökmen, Mehmet Ali, **Manuel Mavrozomes ve Türkiye Selçuklu Devleti'ne Hizmeti**, Tarih'in Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2017, Sayı: 18, ss. 249-265.

Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, **Târîh-i Güzîde -Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân-**, çev. Erkan Göksu, 1. Basım, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

Ioannes Kinnamos'un Historiası (1118-1176), Yay. Haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

İbn Bibî, **el-Evâmirü'l-Aâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye -Selçukname II-**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çeviren, Mürsel Öztürk, Ankara, 2014.

Kafesoğlu, İbrahim, **Sultan Melikşah**, Birinci Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1973.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Bozkır Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987.

Kanar, Mehmet, **Farsça-Türkçe Sözlük**, Dördüncü Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2015.

Kanar, Mehmet, **Türkçe-Farsça Sözlük**, Birinci Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2008.

Kara, Seyfullah, **Selçuklular'ın Dinî Serüveni**, Birinci Baskı, Şema Yayınevi, İstanbul, 2006.

Karslı, İlyas, **Türkçe-Arapça Sözlük**, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2002.

Karpat, Kemal Haşim, **Sarı Saltuk Diyarı Babadağı**, Birinci Baskı, İstanbul, 2018.

Kaşgarlı Aktok, Mehlika, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Kök Yayınları Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi, Ankara, 1990.

Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lügâti't-Türk**, çeviri-uyarlama-düzenleme, Seçkin Erdi; Serap Tuba Yurtsever, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

Kaymaz, Nejat, **Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyasüddin-din Keyhüsrev ve Devri**, İkinci Baskı Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Kaymaz, Nejat, **Pervane Süleyman -13. Yüzyılın İşbirlikçi Emîri Muıddîn Süleyman-** Birinci Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

Kaynak, Muhteşem; Yinanç, Refet; Şahin, Cemalettin; Tomanbay, Mehmet; Safran, Mustafa; Sözal, Nurcan; Aldan, Mehmet; Özkipper, Alaeddin Hüsnü; Aytaç, Fethi, **Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye**, Tonmak Yayınları, Ankara, 1992.

Keçiş, Murat, **Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Kerümidin Mahmud-i Akasarayi, **Müsameretu'l-Ahbar**, çeviri: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Kılıç, Mahmud Erol, **İbn Arabî**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, c. 20, s. 493-497.

Kiel, Machiel, **Sarı Saltuk**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, c. 36, ss-147-150.

Koca, Salim, **Sultan I. İzzeddin Keykâvus**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Koca, Salim, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev**, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2016, Sayı: 5, ss. 25-67.

Köprülü, Mehmet Fuat, **Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1943.

Köymen, Mehmet Altay, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, Birinci Basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.

Kitapçı, Zekeriya, **Orta Doğuda Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.

Maalouf, Amin, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Mecit, Songül, **Anadolu Selçukluları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Melikoff, İrene, **Uyur İdik Uyardılar –Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları-**, Demos Yayınları, çev. Turan Alptekin, İstanbul, 2011.

Memiş, Ekrem; Bülbül, Cemil, **Eskiçağda Göçler**, Ekin Yayınevi, Bursa 2014.

Merçil, Erdoğan, **Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarih**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.

Merçil, Erdoğan, **Selçuklular –Makaleler-**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2011 (**Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları**, XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1994'ten Ayrıbasım).

Meyerovitch Vitray, Eve, **Mevlânâ ve İslam Tasavvufu**, çev. Mehmet Aydın, Konya Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2012.

Mikhail Psellos'un Khronographiası, çev. Işın Demirkent, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Minhac-ı Sirac el-Cüzcani, **Tabakât-ı Nâsirî**, Tercüme ve Notlar, Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Muhammed Bin Havendşah bin Mahmud Mîrhând, **Ravzâtu's-safa fi sireti'l-Enbiya ve'l-Hulefa (Tabakat-ı Selçukiyye)**, Tercüme ve Notlar, Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Mutçalı, Serdar, **İngilizce-Türkçe-Arapça Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2001.

Nicol, Donald M., **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, çev. Bilge Umar, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Nicholson, R. A., **Mevlânâ Celâleddîn Rûmî**, çev. Ayten Lermioğlu, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları.

Niketas Khoniates, **Historia** (Ioannes ve Manuel Komnenoslar Devirleri), çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

Nikitin, Bazil, **Kürtler**, Üçüncü Baskı, Deng Yayınları, İstanbul, 1991.

Nizâmü'l-Mülk, **Siyasetnâme**, Altıncı Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.

Nomiku, H. A., **Haçlı Seferleri**, Yunanca'dan çev. Kriton Dinçmen, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Ocak, Ahmet Yaşar, **Sarı Saltık: Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü**, Güncellenmiş ve Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016

Ocak, Ahmet Yaşar, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, İkinci Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Odman, M. Tevfik, **Mülteci Hukuku**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1995.

Odman, M. Tevfik, **Vatansızların Hukuki Durumu ve Türk Hukuku**, Çağ Üniversitesi Yayınları, Adana, 2011.

Öngören, Reşat, **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, c. 29, ss. 441-448.

Özaydın, Abdülkerim, **Harizm**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, c. 16, ss-217-220.

Özel, Ahmet, **Hicret**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, c. 17, ss. 458-466.

Özcan, Altay Tayfun, **Moğol-Rus İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

Özcan, Tahsin, **Konevî, Sadreddin**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, c. 26, ss. 166-167.

Özkırımlı, Atilla, **Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi Alevilik-Bektaşilik**, Cem Yayınları, İstanbul, 1990.

Öztürk, Mürsel, **Farsça Dilbilgisi**, Murat Kitabevi, Ankara, 2013.

Pachymérés, Georges, **Bizanslı Gözüyle Türkler**, çeviren, İlcan Bihter Barlas, Birinci Basım, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Palaz Erdemir, Hatice, **Göktürk-Bizans İlişkileri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Dokuzuncu Baskı, Seçkin Yayıncılık, II. cilt, Ankara, 2013.

Peacock, A.C.S., **Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu –Yeni Bir Yorum-**, çev. Zeynep Rona, İkinci Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Nisan 2016.

Reşidü'd-din Fazlullah, **Câmi'ü't-Tevârih –Zikr-i Âli Selçuk-**, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu; H. Hüseyin Gümüş, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.

Rice, Tamara Talbot, **Bizans'ta Günlük Yaşam –Bizans Mücevheri Konstantinopolis-**, çev. Bilgi Altınok, 1. Basım, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1998.

Rice, Tamara Talbot, **Anadolu Selçuklu Tarihi**, çev. Tuna Kaan Taştan, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2015.

Sakaoğlu, Saim; Duymaz, Ali, **İslâmiyet Öncesi Türk Destanları**, İkinci Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.

Saraç, Tahsin, **Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Bilgi Basımevi, Ankara, 1976.

Sepetçioğlu, M. Necati, **Türk Destanları**, İkinci Baskı, Toker Yayınları, İstanbul, 1976.

Sevim, Ali, **Keyhusrev I**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, c. 25, ss- 347-349.

Sevim, Ali, **Keyhusrev II**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, c. 25, ss- 349-350.

Sümer, Faruk, **Boy Teşkilatı-Destanları Oğuzlar (Türkmenler)**, Beşinci Baskı, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Sümer, Faruk, **Türkmenler**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, c. 41, ss. 607-611.

Sümer, Faruk, **Keykâvus I**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, c. 25, ss- 352-353.

Sümer, Faruk, **Keykâvus II**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, c. 25, ss- 355-357.

Şadruddin Ebu'l Hasan 'Ali İbn Naşır İbn Ali el-Hüseyni, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, çev. Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Şahinoğlu, M. Nazif, **Bahâeddin Veled**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 4, ss- 460-462.

Şefik Can, **Mevlânâ -Hayatı Şahsiyeti Fikirleri-**, İkinci Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.

Şeker, Mehmet, **Anadolu'da Bir arada Yaşama Tecrübesi**, Dördüncü Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Şeker, Mehmet, **Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı**, Ötüken Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 2011.

Şeker, Mehmet, **Anadolu'nun Türk Yurdu Olmasında Beyliklerin Önemi**, Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-III Bildirileri, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, Adana, 2016, ss- 43-45.

Şerbetçi, Azmi, **Kutbuddîn-i Şirâzî**, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, c. 26, ss. 487-489.

Taneri, Aydın, **Harezmşahlar**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, **İnsan Hakları Işığında Türkiye’de Bulunan Mülteciler, Sığınmacılar ve Yasadışı Göçmenlerin Sorunları**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara, 2010.

Tekinalp, Gülören, **Türk Yabancılar Hukuku**, Yenilenmiş 8. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2003.

Togan, İsenbike, **Çingiz Han ve Moğollar**, Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, c. 5, ss-13-47, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu Tebliğler ve Konuşmaları, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şafak Basım ve Yayınevi, Manisa, 1983.

Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Sekizinci Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Sekizinci Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.

Urfalı Mateos Vekâyinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. Hırant Dink Andreasyan, Notlar; Eduard Dulaure. Prof. M. Halil Yinanç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Umar, Bilge, **Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1998

Usta, Aydın, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri –Müslüman-Haçlı Siyasi İttifakları-**, Birinci Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.

Uyumaz, Emine, **Sultan Alaeddin Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Ünal, Oğuz, **Türkiye Tarihine Giriş –Horasan'dan Anadolu'ya-**, Birinci Baskı, Töre Devlet Yayınevi, Ankara, 1980.

Ünlü, Suat, **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, Eğitim Yayınevi, Konya, 2013.

Yakubi, **Ülkeler Kitabı**, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2002.

Yalçın, Cemal, **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

Yazıcızâde Ali, **Oğuznâme –Tevârih-i Âl-i Selçuk-**, Hazırlayan, Abdullah Bakır, İkinci Baskı, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017.

Yinanç, Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944.

Mülteciler Birliği Resmi İnternet Sitesi, multeciler.org.tr, 9 Temmuz 2018.

Türkiye Göç Vakfı, gocvakfi.org, 14 Temmuz 2018.

Türkiye Cumhuriyeti Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Resmi İnternet Sitesi,
www.goc.gov.tr, 12 Temmuz 2018.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
Resmi İnternet Sitesi, www.afad.gov.tr , 22 Temmuz 2018.

Resmî Haber, www.bbc.com.turkce/haberler, 20 Temmuz 2018.

Resmî Haber, www.ntv.com.tr, 26 Temmuz 2018.

Resmî Haber, www.stratejikortak.com , 27 Temmuz 2018.

